

90

1-2

AETAS

*Nacionalizmusok keresztüzében (Eötvös József nemzeti-
ségi elméletének paradoxonai) Deák Ágnes*

*A békét a győztesek kötik (az 1947-es párizsi békeszerző-
dés és a magyar békepropaganda) Békés Csaba*

*Szabadságharc a nemzetiségek ellenében ? (G. Stratimiro-
vic visszaemlékezései 1848-49-re)*

*„Tartózkodása államérdekből nem kívánatos” (Az 1945
utáni csehszlovák - magyar lakosságcsereéről)*

*Népiek - urbánusok (egy konfliktus formaváltozásai)
Balog Iván*

NEMZET ÉS NEMZETISÉG

(Az AETAS körkérdése)

Következő számunk tartalmából:

Zsoldos Attila : A várjobbágyi birtoklás megítélésének változásai a tatárjárást követő másfél évszázadban

Laurent Boudelas: Limusin és királyi hatalom békeidőben a XIV.század első felében

Szende Katalin : A soproni polgárság anyagi kultúrája a késő középkorban

Kubinyi András : Az anyagi kultúra magyarországi kutatásának problémái

Az AETIAS interjúja Vajay Szabolcsal a Svájcban élő magyar történésszel

Az ANNALES táplálkozástörténeti írásairól

1990/1-2

AETAS

Történettudományi folyóirat

Szerkesztők:

Bellavics István főszerkesztő

Deák Ágnes

Kosztai László

Náfrádi Zoltán

Tóth Péter

Vajda Zoltán

A szerkesztőség címe :

6720 Szeged, Dugonics tér 12.

T.: (36) 62/12-140

ISSN 0237-7934

*A kiadvány az MTA - Soros Alapítvány Bizottság és
a szegedi József Attila Tudományegyetem Közművelődési
Bizottságának támogatásával jelenik meg.*

Felelős kiadó: Bellavics István

Szerkesztés: AETAS szerkesztőség

Technikai szerkesztő: Tóth Péter

A borítót tervezte: Szekeres Ferenc

Tartalom

Tanulmányok

Deák Ágnes:	„A magyar nemzet jövője cultura kérdése “(Eötvös József nemzetiségpolitikai koncepciója 1850-1868)	7
Békés Csaba:	A békét a győztesek kötik (A magyar kormány békepropaganda tevékenysége 1945-1946)	29

Múltidéző

Magyarok és szerbek a Délvidéken (Djordje Stratimirovic emlékirata 1848-1849-ről) Közreadja: Pelyach István	56
„.... Tartózkodása államérdekből nem kívánatos” (Beszélgetés Szabó Károllyal, a pozsonyi magyar meghatalmazott volt helyettesével a csehszlovák-magyar lakosságcsereéről) készítette Molnár Imre	82

Eszmecsere

Balog Iván: Eltérő és azonos érdekek a népi-urbánus viszonyban	106
--	-----

Nemzet és nemzetiség Közép-Európában

— az *AETAS* körkérdése — 111

Balla D. Károly	113
Bodor Pál	115

Borbándi Gyula	118
Csalog Zsolt	121
Füzi Mihály	125
Fráteen Stefan	127
Grendel Lajos	129
Gunda Béla	131
Cs. Gyimesi Éva	132
Gyulay Endre	135
Horn Gyula	135
Imrényi Tibor	139
K. Lengyel Zsolt	140
Kozma Mihály	142
Márk György	144
Németh Géza	144
Papucek Gregor	147
Öt magyarországi szlovák értelmiségi levele	149
Rehák László	155
Szász Zoltán	156
Szirtesi Zoltán	157
Tabajdi Csaba	160
Vass Csaba	164
Vigh Károly	167

Figyelő

Magyar történelem - zsidó szemmel (R.L.Braham: A magyar Holocaust)	
Balog Iván	169
„Idola Tribus” Natio és/vagy ratio (Tamás G.M. Idola Tribus)	
Pászka Imre	176
Egy magyar nacionalista liberális víziója (G.Vermes: István Tisza)	
Vajda Zoltán	179
A transzcendens és a reális remény limesén (LIMES 1989.1.)	
Bellavics István	182
Kisebbségtudomány-Kisebbségvédelem (REGIO 1990 január)	
Tóth Péter	187
Munkatársaink	189

Tisztelt Olvasó,

Ön, aki zavarodottan álmélkodik az újságosstandok keletiesen zsúfolt választéka előtt, már nem lepődik meg azon, hogy ezúttal is egy új szerkesztőség kínálja vadonatúj portékáját.

A mi régi-új szerkesztőségünk is egyike azoknak a közösségeknek, amelyeknek még van merszük megkísérelni a Mülchhausen báró által véghezvitt csoda újrateremtését: Kultúrát akarunk "áron alul" olvasóink elébe adni. Folyóiratunk fenntartásának költségeit ugyanis nem anyagi gondjaival külszódó vásárlóinkra terheljük, hanem jelenbeli és jövőbeli mecénásainkra számítunk. A kultúra sohasem szolgáltatható ki pusztán a piac rövid távú racionális érdekeinek. Az AETAS megjelenése így az iránta mutakozó érdeklődésen kívül a kultúrát támogató intézmények és személyek számának növekedésétől és megértésétől is függ. A szerkesztők a folytonos újrakezdés vagy a végleges megszűnés szorongatása között szerkesztik lapjukat. Semmi sem örök - nekünk is hozzá kell ehhez szoknunk.

Több tényező is motiválta, hogy e kétes jövőendő ellenére is vállaljuk az eddigi diák folyóirat professzionista történész lappá alakítását. Mindenekelőtt az értelmes alkotó tevékenység izgalmá utáni vágyakozás, amely nem hagyja nyugodni mindazokat, akik már egyszer megélték a szerkesztői munkát. A régi AETAS szerkesztése közben igazolódott az a feltevésünk, mely szerint Magyarországon - amelyet pedig historizáló nemzetnek is neveznek - kevés lehetősége van egy fiatal történésznek arra, hogy írásait megjelentesse. Az a néhány színvonalas történeti témájú folyóirat, amely hazánkban megjelenik, intézményekhez kötődik, és évekre előre megszabott rendje van közölt publikációinak. Mi eredeti misszióinkat szeretnénk még színvonalasabban folytatni: Főleg a fiatal történészek munkáinak bemutatására vállalkozunk, de lapunkban közlő személyekre vonatkozóan nem szabunk életkori határt. Az írás színvonalát és szerkesztői elképzeléseinket tartjuk szem előtt. Az AETAS szerkesztőinek átlagéletkora - 26 év - úgyis körvonalazza azt a korosztályt, amely elsősorban magáénak érezheti ezt a folyóiratot.

Egy évente négyszer megjelenő lap szerkesztői manapság nem vállalkozhatnak sokra. Arra azonban mindenképpen törekedni fogunk, hogy az olvasó olyan számára sokszor ismeretlen szerzők tanulmányait, recenzióit olvashassa, akik bizonyítani fogják, hogy érdemes, sőt szükséges egy generációs jellegű történész lapot megjelentetni.

Őszintén reméljük, hogy lapunk jelképe, a homokórát kezében tartó emberke, nem folyóiratunk múlandóságát fogja jelképezni, hanem olyan védjeggyé válik az Önök számára, amelynek megbecsülését sok fiatal szerzőtársunk nívós és szellemi élvezetet nyújtó írásai vívják ki.

Ennek reményében indítjuk útjára egy "régi" lap megújult folytatását, melyet ajánlunk régi és új olvasóink figyelmébe.

DEÁK ÁGNES :

„A MAGYAR NEMZET JÖVŐJE CULTURA KÉRDÉSE”

*Eötvös József nemzetiségpolitikai koncepciója**(1850-1868)*

Eötvös József gondolkodói életműve esztétörténeti elemzésének egyik legizgalmasabb feladata nemzetképző koncepciójának és az arra felépített nemzetiségi politikájának rekonstrukciója és értékelése. Hiszen Eötvös aki pályájának reformkori szakaszán a nemzeti eszmének nem biztosított központi helyet eszméi rendszerében,¹ az 1848-49-es magyar szabadságharc véres és tragikus nemzetiségi küzdelmeinek inspiráló hatására 1849 után szinte legfontosabb és legsürgetőbb hivatásának tekintette a nemzeti eszme és a nemzetiségi mozgalmak dinamikájának elemzését, a Habsburg-birodalomban és Magyarországon egymásnak feszülő nacionalizmusok lehetséges politikai kezelési módjainak vizsgálatát, hatékony nemzetiségi program kidolgozását. Ennek a folyamatnak kezdőpontja A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra című munkájának első kötete (1851) és az Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúságáról című röpirata (1850), melyek nyomán Eötvös történetfilozófiai és politikaelméleti rendszerének lényeges pontjain, s a gyakorlati politikai következtetéseket tekintve is, újra szembekerült a reformkori liberális ellenzék fő áramlatával. Eötvös ugyanis határozottan szakított a reformkori liberális nacionalizmusnak az ellenzék vezérkara által képviselt irányzatával, melyben a polgári társadalom megteremtésének igénye társult az államnacionalizmussal és a nyelvi nacionalizmussal.² A folyamat végpontja ugyanakkor az 1868-as nemzetiségi törvény kidolgozása, melynek során Eötvös már mint az 1861-es felirati pártból kialakuló Deák-párt nemzetiségi szakértője vesz részt a törvény megalkotásában. Természetesen a Deák-pártot létrehozó politikai irányvonal nemzetképző koncepciója és nemzetiségpolitikája is lényegesen módosult a szabadságharc figyelmeztető tapasztalatai és az 1850-es, s főleg az 1860-as évek politikai vitái nyomán; ugyanakkor Eötvös nézetei sem maradtak változatlanok elmélete minden pontján. Mégis az Eötvös szakirodalom, elfogadva Eötvös saját nézeteinek kontinuitását hangsúlyozó álláspontját, túlnyomórészt egységes, koherens és változatlan elméletként elemzi nemzeti-ség-elméletét. Ez a szemlélet éppúgy jellemzi életművének korai összefoglaló monográfiáit,³ mint a későbbi elemzési kísérleteket.⁴ Ez a tanulmány kísérlet arra, hogy rekonstruáljuk és elemezzük Eötvös 1850 és 1868 között kifejtett nemzetiség-koncepciójának történetfilozófiai, politikaelméleti és politikai program összetevőit, az állandó elemek mellett az elmélet dinamikus, részleteiben önmagát megújítani

képes alkotórészeinek vizsgálatával.

Eötvös az *Uralkodó Eszmék* első kötetében 1851-ben foglalja először össze rendszerezett formában nemzetiség-elméletének elvi alapjait. Történetfilozófiájának és politikaelméletének két, a későbbiekben is megrendíthetetlen alappontját fejtí ki. Egyrészt az emberi szabadság kifejlődését tekinti a történeti fejlődés mozgatóerejének és legfőbb kritériumának. Kora történeti jelenségeit és mozgási irányait az emberi szabadság fejlődésének szempontjából, s ahhoz viszonyítva kívánja megítélni. Másik alaptétele a nagy államiság jelenbeli szükségességének gondolata. Így a történeti folyamatok politikai megítélésének mércéje elméletében a nagy államok fennmaradásának biztosítása. Eötvös nemzetiség-koncepcióját is e két alaptétel viszonyrendszerében értelmezhetjük. Eötvös nemzetiség-fogalmának kiindulópontja a reformkori magyar nacionalizmushoz hasonlóan a német felvilágosodás és romantika nemzet-szemlélete. A népek természetadta különbözőségének elvéből indul ki: ahogy a természet az egyes embert is különféle tulajdonságokkal ruházta fel, úgy a népek is különböző tulajdonságokkal rendelkeznek.⁵ A nemzetiség az emberi együttélésnek a természettől adott, vérségi kötelékeken alapuló közösségi formája, a társadalmi integráció történetileg létező első formája. A nemzetiség különálló egyéniségként való létezését a közös eredetre ráépülő, s azt mindinkább háttérbe szorító közös nyelviség, közös vallás, a közös történeti múlt és a más népektől való elszigeteltség hordozta. A római birodalom bukása után azonban a keresztény polgárisodás kialakulásával két, látszólag ellentétben álló, mégis egymást erősítő fejlődési tendencia bontakozik ki. Egyrészt az egyén leválik tradicionális közösségeiről, s így a nemzetiségi közösségeről is, s kialakul a modern individuum. Az autonóm személyiség megjelenése és az egyéni szabadság fejlődési folyamata fellazítja a nemzetiségi kötelékeket. Ugyanakkor egyfajta egységesülő folyamat játszódik le az európai keresztény civilizáció keretei között, mely univerzalizásra törekszik. E kettős tendencia eredményeként az emberi történelem alanya egyre inkább az individuum lesz, s nem a nemzetiségi kollektívum.

Eötvös bizonyítani kívánt alaptétele a következő: „Mindazon okok, melyek a nemzeti egyéniségek fennállásának támaszul szolgálnak, részint egészen megszűntek, részint napról-napra gyengébbekké válnak.”⁶ Mindazon tényezők, melyek a nemzetiségek különállását a múltban hordozták, az individualizáció folyamatában megszűnnek társadalmi integráló tényezőként hatni, az egyén magánéleti szférájába vonulnak vissza. Eötvös a nemzetiséget az egyén szubjektumára helyezi. A nemzetiség nem történetileg létező, önálló kollektívum többé, hanem csupán az egyén érzelmi viszonyulása nyelvéhez, kulturális hagyományrendszeréhez, az egyén tulajdonságainak speciális aspektusa. „A nemzetiség csak érzelem, melynek fogalma szintoly kevésbé állapítható meg, mint más érzelmeké.”⁷ Ebben az értelmezésben nem létezhetik kollektív nemzetiségi jogosultságok, hiszen nemzetiségi kollektívumok sem léteznek. A nemzeti jogosultság csupán „azon jog, mellyel az egyesek minden tulajdonaik, tehetségeik, s így külön nemzeti jogi tulajdonaiknak is kifejlesztésére bírnak.”⁸ Eötvös az egyéni szabadság programjába integrálja, s önálló tényezőként nem fogadja el a nemzeti jogosultságok létét.

A nemzetiségi egyéniségek felbomlásával párhuzamosan azonban a társadalmi integrációnak új intézménye jött létre: az állam, mely Eötvös elmélete szerint az individuum mellett a modern történeti fejlődés másik alapvető tényezője. A nemzetiség mint kollektívum és az állam az emberiség történetében különböző fejlettségi szakaszok közösségi formái. A nemzetiség nem lehet az állam intézményének szervező elve, mert egy megelőző történeti állapot eleme. „A népek helyébe államok léptek, s csak ezekben találkozunk az egyéniség valamennyi feltételével.”⁹

Eötvös elméletében nem vette figyelembe, hogy a XVIII. és XIX. század folyamán a társadalmi és politikai integrációnak új típusú közösségei jöttek létre: a

nemzetek; s hogy kora modern államalakulatai deklaráltak nemzetállamok voltak, illetve azok kívántak lenni. Eötvös nagyon jól látja, hogy kora nemzetiségi mozgalmait által célként kitűzött nemzet-formációk a történelemben addig nem létező politikai egységek. „Neveztek nekem egy országot, melyben az, amiért a népet a múlt emlékei által lelkesíteni akarják, valaha létezett volna!”¹⁰ A nemzetteremtés igényével fellépő nemzeti mozgalmak Eötvös értelmezésében nem kísérelnek meg mást, mint a történelem folyamán már felbomlott vagy a jelenben is bomlásban lévő nemzetiségi kollektívumokat újra a politikai integráció alapjává tenni, s az államhatalmat is a nemzetiségi elvnek megfelelően újjászervezni. Eötvös koncepciója ezzel szemben az állam és nemzetiség elvének különválasztása,¹¹ a nemzetiségi kérdés, „nem hatalmi kérdéssé”¹² tétele.

Eötvös nemzetiségpolitikai elveit gyakran értelmezik a XX. századi demokratikus nemzetiségpolitikai koncepciók előképeként.¹³ Kétségtelen, hogy Eötvös határozottan állást foglalt a nemzetiségek nyelvének, kultúrájának szabad kifejtése mellett, de ezt mindvégig az egyén cselekvési szabadságának körén belül értelmezte, s tagadta a nemzetiségi kollektív jogok létét és érvényesíthetőségét az államhatalmon belül. A nemzetiségi különбözőség nem lehet a különállás jogának forrása az államban. Ahogy az egyén szabadságát az államhatalomtól független s erősen individualizált „negatív szabadság”¹⁴ koncepció jegyében az államhatalommal szemben autonomitást élvező „egyesületi-helytartósági szférában, a félig politikai, félig társadalmi szövetkezés világában”¹⁵ érvényesítheti, ugyanúgy az egyén nemzetiségi sajátosságait is ebben a szférában bontakoztathatja ki. A nemzetiségi kollektív jogosultságok elvének ellenében Eötvös a területi önkormányzatok rendszerét állítja fel, melynek szervező elve a történeti jog, s nem a nemzetiségi elv. Nemzetiségpolitikájának fő tengelye a tartományok és községek közigazgatási önkormányzata.

Kora nemzetiségi mozgalmait igen határozottan elítéli. Ezen mozgalmak fő elméleti tévedése, s gyakorlati politikai veszélyességük forrása Eötvös értelmezésében az, hogy összekapcsolják a nemzetiségi érzést és programot az állammal, mely azonban a hatalom, az uralom szférája. „Minden nemzeti törekvésnek alapja: felsőbb-ségének érzete; célja: az uralkodás.”¹⁶ Eötvös a kiváltságos örökölt nemesség intézményével állítja párhuzamba a nemzetiségi elkülönültséget az államban, szembeállítva azt az egyéni szabadság programjával. Legcésebben az Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúságáról című rópiratában fejti ki ezt a gondolatot. „A nemzetiség elvének éppen úgy, mint az örökölt nemesség elvének engednie kell a szabadság és egyenlőség elve javára, vagy emezeknek kell amazok előtt meghajolniok. Egyesíteni nem lehet őket.”¹⁷ A nemzetiségi mozgalmakban rejtőző legnagyobb veszély számára az európai hatalmi egyensúlyrendszer megbomlása. Az európai nemzetiségi mozgalmakon belül a hangsúlyt a nyelvi nacionalizmusokra helyezi, ezeket tekintve a legdinamikusabb tényezőkné, melyek a történeti jog legitimitását, s az annak alapján fennálló államalakulatokat megsemmisíthetik. Elméletének ezen a pontján igen plasztikusan kitűnik, hogy bár Eötvös az Uralkodó Eszmék előszavának tanúsága szerint tisztán tudományos kísérletnek s nem páriatnal:¹⁸ tekintette munkáját; s bár külföldi méltatói Eötvös nagy érdemként tartják számon, hogy e művében a nemzetiségi eszmét már nem csupán szubjektív élményként, hanem a tudományos kutatás objektumaként is képes volt vizsgálni,¹⁹ mégis elmélete szorosan kötődik a Habsburg-birodalom legitimitációjának megerősítésére irányuló politikai programjához,²⁰ az Uralkodó Eszmékben a tudományos elemzés és a politikai rópiratirodalom elemei keverednek.²¹

A nemzetiségi mozgalmak politikai jövőjét illetően Eötvös ellentmondásosan nyilatkozik. Egyszerre látja ezeket a mozgalmakat nagy dinamikájú, a létező államok kereteit szétzúzó politikai erőknek, s egyszerre tagadja, hogy Európa jövőjében a nemzeti mozgalmaknak jelentős szerepe lenne. Vágyálmait és reményeit jeleníti meg történeti realitásként. „Az emberiség eddigi haladásának alaptörvényei nem fognak egy rövid időszak által megcáfoltatni, s ennél fogva a legnagyobb bizonyos-

sággal jósolhatjuk, hogy egyes nemzetiségek, melyek most öntudattal lépnek fel, talán hamarabb, mint hinnők, különállási követeléseikről le fognak mondani, s unokáink a nemzeti jogosultság nevében indított vitákban, melyek századunkat jelenleg izgatják, úgy hiszem, csak a vízbehálónak minden tárgy után hiú kapkodását fogják látni.²²

A magyar közvélemény nagy értetlenséggel és igen határozottan utasította vissza Eötvösnek az *Uralkodó Eszmék* első kötetében kifejtett elméleti és gyakorlati következtetéseit a nemzetiségek történelemfilozófiai szerepéről, a nemzetiségi mozgalmak funkciójáról, hiszen abban saját, a birodalmi önkényuralmi kormányzat által semmibe vett és eltiprott nemzetiségi érzelmeinek és nemzeti programjának megsértését látta. Az *Uralkodó Eszmék* első kritikusa, Brassai Sámuel is kifejti, hogy Eötvös nem értelmezi a nemzetiség igazi fogalmát, s csupán az egy vagy más módon felizgatott nemzeti önhittség és féltékenység legtúlzottab követeléseit nevezi nemzeti törekvéseknek, s ezáltal azt hamis színbe öltözteti, s nem kis elfogultsággal kisebbsíti és gyanúsítja az emberiség egyik legszentebb értelmét. Brassai nem kevés iróniával írja: „Mi részünkről a báró úr utópai reményeinek dacára, hogy az érintkezési pontok szaporodtával a nemzetiségekre nézve is leszen egy akol és egy pásztor, tiszteljük azon érzelmet, mellyel egy akár közös haza, akárcsak közös nyelv által kapcsolt nép a semmivé vétel ellen küzd.”²³ Az Eötvöshöz intézett levelezésből az is kiderül, hogy külföldi tudósok és államférfiak részéről is fenntartások fogalmazódtak meg az *Uralkodó Eszmék*ben kifejtett nemzetiség-koncepcióval szemben.²⁴

Eötvös már az *Uralkodó Eszmék* 1854-ben megjelenő második kötetében bizonyára a kritikák hatására is, de főként az európai politikai stabilitás megerősödésének köszönhetően bizonyos pontokon változtat koncepcióján. Eötvös maga is utal művének első kötetét ért kritikákra. „Akik e munka első részét figyelmükre méltatták, majd mind azt vetették szememre, hogy a nemzetiség befolyását kevésre becsülöm. Azt hiszem, csalódtak e részben.”²⁵ A legjelentősebb változás az, hogy Eötvös má: nem tagadja kategorikusan a nemzeti egyéniségek jelenbeli létét, sőt nagyon tágan definiálja azok fogalmát: nemzeti egyéniségnek tekintendő minden népcsoport, melyben felébredt a külön egyéniség öntudata, s mely szükségét érzi ezen egyéni különbséget érvényesíteni.²⁶ Ugyanakkor a jelenben a nemzetiségi egyéniségeknek és a nemzeti eszmének továbbra is csak alárendelt szerepet tulajdonít az individuumokhoz és az államokhoz képest, kifejtve, hogy bár a nemzetiség fogalma a kereszténység eszméivel nem áll ellentétben, de nem is szorosan kapcsolódik hozzájuk, s így a keresztény polgárasodásban jóval kevésbé fejlődött ki, mint a szabadság és egyenlőség elve.²⁷ Változatlanul vallja, hogy „a nemzetiség elve a szabadság elvének alkalmazása azon sajátságokra, melyeknek öntudata az egyesben mint valamely nép tagjában él;”²⁸ s hogy „a nemzeti kifejlés utáni törekvés sem egyéb, mint az egyesek törekvése azon tulajdonok kifejtésére, melyek mint ugyanazon nép tagjaival, mindnyájukkal közösek.”²⁹ A nemzetiséget továbbra is kizárólag az individuum szempontjából elemzi. S nem módosítja a nemzeti egyéniségek jövőbeli elhalványulására vonatkozó tételeit sem; történelemfilozófiai koncepciója a nemzetiségi eszme eredetéről és távlatáról nem változik.

Ebben a kötetben részletesebben kifejti politikaelméleti alaptételeit, melyekkel bizonyítani kívánja, hogy a modern államszervezet nem alapozható a nemzetiségi elvre. Az állam az uralom szférája, a népfeltség elve pedig a modern államban a többség uralmát jelenti a kisebbség felett. A többség pedig nemzetiségi igényeit is érvényesíteni akarja. Ezért minél nagyobb befolyással bír a többség az állam ügyeire, annál kíméletlenebbül sértik meg a kisebbségi nemzetiségek igényeit.³⁰ Így a nemzetiségek szabadsága nem értelmezhető az állam szféráján belül, hanem az állampolgári vallásszabadság mintájára a különböző nemzetiségeknek is az egyén személyes szabadságával lehet és kell biztosítani a szabad kifejlődést.

A nemzetiségi mozgalmak szerepének értékelésében Eötvös alapvetően megváltozott álláspontot fejt ki. Kiindulópontja az a mű első kötetében is kifejtett gondo-

lata, hogy „a szabadságra és az uralkodásra törekvés csak különböző fokai ugyanazon emberi hajlamoknak.”³¹ Ennek jegyében most már a nemzetiségi mozgalmakat nem az uralomra törekvés, hanem a szabadság utáni vágy megnyilvánulási formájaként értékeli. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az e mozgalmak által kitűzött célokat illetően megváltozott volna álláspontja, s hogy lemondott volna arról a célkitűzéséről, hogy ezen mozgalmakat mintegy „depolitizálja”, s önálló politikai tényezőként jelentőségüket csökkentse. A változás hátterében a nemzetiségi mozgalmak aktuális politikai szerepének újfajta értékelése áll. Az első kötethez képest Eötvös sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít a történeti jogot alapul vevő nemzetiségi mozgalmaknak a nyelvi alapozottságú nacionalizmusokhoz képest. „Miótán pedig ez öntudat nemcsak jelen helyzetének vagy a nép nyelv- és fajkülönbségének eredménye, hanem sok esetben múltján alapszik: csak akkor ítéltjük meg, mennyi fontossággal bír valamely nép lelkesedése a nemzetiség eszméjeért, ha nem feledjük el e részben a történeti momentum fontosságát.”³² Ennek alapján Eötvös feltételezi a történeti jog legitimációjának újabb megerősödését. Az európai nemzeti mozgalmak átmeneti lecsendesülésében annak bizonyítékát látja, hogy ezen mozgalmak nem veszélyeztetik a fennálló államok integritását. Eltúlozza a stabilitásra törekvés elemeit a nemzetiségi mozgalmakon belül, hiszen a nemzetiségi elvet a létező viszonyok támaszakként jelöli meg.³³ Részletesen kifejti azt az elvet, amelyet már 1850-es röpiratában is megemlít, miszerint a nemzetiség elve az államok közötti antagonizmus kiegyenlítésére látszik hivatottnak lenni;³⁴ s mely a nemzeti kisebbségek államokat hídként összekötő szerepének korai megfogalmazása: „...minél inkább testvérekül tekintik valamely állam lakói a szomszéd állam népessége egy részét: annál inkább kell a békés együttélés szükségét érezni, és azon szükségét, hogy összeütközések esetén a vitát fegyver nélkül igazítsák el.”³⁵

Eötvös életművének későbbi szakaszaiban elméletének folytonosságát hangsúlyozza; A nemzetiségi kérdés című röpirat (1865) megfogalmazása szerint „...tapasztalásaim s hosszas tanulmányok csak azon meggyőződésben erősítettek meg, melyet tizenöt év előtt egy, e tárgyról kiadott német értekezésben és később a XIX. század uralkodó eszméinek befolyásáról az álladalomra írt nagyobb munkámban kimondottam...”³⁶ A Felelet báró Kemény Gábor néhány szavára báró Eötvös Józseftől 1860-ban megjelent röpiratban is nézeteinek teljes kontinuitását bizonygatja, mégis állításának bizonyító apparátusát szinte kizárólag az Uralkodó Eszmék második kötetéből állítja össze, mely kötetet az „elsőben felállított elvek paraktikus alkalmazása”-ként³⁷ nevezi meg, de melynek, nem utolsósorban az első kötetben kifejtett gondolatokról való mély hallgatással, önálló jelentőséget tulajdonít koncepciójának kifejtése szempontjából. Ezért is tartja fontosnak, hogy kritikusanak figyelmét kissé szemrehányóan fehívja erre a kötetre: „...nemcsak aránylag kevesen ismerik, de miután röpiratomból meggyőződtem, hogy azt még te sem méltatad figyelmedre...”³⁸

Az Uralkodó Eszmék második kötetének történetfilozófiai és politikai elveit s következtetéseit viszonyítási pontként tekintve, a nemzetiségi eszme történetfilozófiai szerepének megítélésében figyelhető meg a legszembeötlőbb változás Eötvös további műveiben.

Már a Pesti Napló 1858. január 3-i számában Agricola levelei XVI. címmel megjelent cikkében jelentős módosulásnak lehetünk tanui. Az Uralkodó Eszmékből jól ismert gondolatmenet alapján Eötvös kifejti, hogy a kor két látszólag ellentétes iránya az individualizmus és az egység utáni törekvés. Míg az egyén saját körében a tökéletes függetlenség után küzd, addig ellenállhatatlan erők meghíúsítva ezeket a törekvéseket, egyeseket s népeket is mindig közelebb hoznak egymáshoz. E két irányzat közül hely és idő függvényében az egyik, majd a másik látszik erősebbnek, de véglegesen egyik sem semmisítheti meg a másiknak hatását. A cikk újdonsága egyetlen rövid zárójeles megjegyzésben rejlik: „az egyén (akár egyes ember, akár egész nemzet légyen).”³⁹ Eötvös tehát az individualizációs folyamat alanyaként már nemcsak az egyes egyént, hanem a nemzeti egyéniséget is számon tartja, s ezzel az a

történeti fejlődés eredményévé, s nem meghaladható kiindulási állapotává válik. S ezzel a nemzeti egyéniség kifejlődését az emberi haladás fő áramlatához kapcsolja. Ebben a gondolatrendszerben már nincs jelen a nemzeti egyéniségek törvényszerű megszűnésének jóslata, sőt a modern kor sajátosságát épp tartós fennmaradásuk jelenti: „Hogy egy nép sem állhat elszigetelve, s mégis a szám vagy műveltség által leghatalmasabb az aránylag sokkal gyengébbet nem olvaszthatja fel magában, hogy egyediségét nem semmisítheti meg, ez az, miben korunk különös jellemét találjuk; miben e kor szellemének nyilatkozatát kell keresnünk.”⁴⁰

Az Ausztria hatalmának és egységének biztosítékai címmel 1859-ben német nyelven megjelentetett röpiratában az osztrák birodalom német politikai közvéleményét, politikai vezető rétegét, s nem utolsósorban magát az uralkodóházat kívánta megnyerni a birodalom alkotmányos átalakításának programjához. Ennek a célnak megfelelően építette fel művének logikai menetét és érvrendszerét. Maga Eötvös is Jakob Philipp Fallmerayernek frott levelében megjeleníti a mű megírásának nehézségeit: „Ha egy munka valaha keserves volt számomra, ha valaha kellemetlen volt a tudományos munkák köréből arra a szennyes terepre leszállnom, amelyen napjaink politikája mozog, úgy most volt ez így. Már az nehéz, hogy az ember egy olyan nyelven írjon, amelyen nem gondolkodik és még kevésbé érez; és ha azután még szőtpattanásig tele kebelrel jó halkán, illedelmesen és finom szerénységgel kell beszélni, hogy legalább azt elmondhassuk, amit gondolunk, ha azt, amit érzünk, nem is szabad elmondani; ha egyfelől minden előítéletet kímélni, másfelől minden érdeket respektálni kell, és mégsem akarunk hazudni...”⁴¹ Széchenyinek címzett levelében 1859-ben röpiratával kapcsolatban ugyancsak kifejti, hogy „...írtam azt németül oly módon, mely csak a német olvasóra hathat...”⁴² E német módor hatása megfigyelhető nemzetiségpolitikai elveinek tárgyalási módszerében is. Újra igen hangsúlyozottan jeleníti meg a kor egységesülésre törekvő irányultságát, mely a kisebb nemzetiségek fejlődésének s egyéniségük fenntartásának nem kedvez. „Korunkban sok mozzanat gyengíti a nemzetiségi érzést. Ezek közül a legfontosabbak: a különböző országok lakói közötti érintkezés, mely a közlekedési eszközök számával és gyorsaságával növekszik; érdekeik közössége, mely oly mértékben gyarapszik, ahogy a szabadkereskedelem mind általánosabb elismerésre tesz szert; és végül a kor döntően anyagi iránya.”⁴³ Felvillantja a lehetőséget, hogy Franciaországhoz hasonlóan Ausztriában is megszűnhet a tartományi különállás érzése, sőt az ország egyes részeiben még a nyelvi különbözőség is, de erőteljesen hangsúlyozza, hogy mindez csak a távoli jövőben következhet be.⁴⁴ Következtesen kitér a nemzetiségi eszme és a nemzetiségi mozgalmak elméleti értékelése elől, s az aktuálpolitikai szempontokra tereli a figyelmet: „Hogy vajon jogosnak vagy jogtalanoknak tartsuk-e ezeket az igényeket, hogy a nemzetiség elve további fejlődésünk szükségszerű tényezőjének vagy csupán előítéletnek tartandó-e, az mindegy; az elv hatása az utóbbi évek eseményeire tagadhatatlan tény.”⁴⁵ Határozottan cáfolja azon nézeteket, melyek szerint a nemzetiségi mozgalmak csupán átmeneti jelenségek, melyek jelentőségüket viszonylag rövid idő alatt elveszítik. Ugyancsak kétségei fejezi ki a kisebb nemzetiségek erősza-
kos asszimilációjának lehetőségével kapcsolatban. Mindezekkel szemben kifejti, hogy a nemzetiségi eszme az európai politikai viszonyok jelentős tényezője, melynekát egyetlen állam, így az osztrák birodalom sem negligálhatja. Kifejezetten a magyar közvéleménynek szól azonban az 1859. október 27-én az MTA által rendezett Kazinczy-ünnepélyen elmondott beszéde, mellyel azért is érdemes részletesen foglalkoznunk, mivel báró Kemény Gábor, aki röpiratok sorával⁴⁶ vitatta Eötvös nemzet-konceptióját, épp ezzel a beszéddel kívánta bizonyítani, hogy Eötvös nézetei gyökeresen megváltoztak; Eötvös viszont a már fent említett vitáirátában⁴⁷ határozottan tagadta ezt.

Emlékbeszédében Eötvös a modern fejlődés sajátosságát a nemzetiségi ösztönek nemzetiségi öntudattá, eszmévé válásában jelöli meg. A haladás folyamatában a nemzetiségi egyéniségek öntudatra ébrednek, egyéniségük tudata mindinkább meg-

erősödik. Ez az alapja a nemzetiségi eszme tartós és döntő befolyásának a történelemben. „A nemzetiségi eszme azok közé tartozik, melyek az összes emberiség által hosszabb időnkig követendő irány feletti elhatározó befolyással bírnak.”⁴⁸ Mindezek a gondolatok számunkra már jól ismertek az Agricola levelei XVI. cikkéből. Azonban jelentős újdonsága az emlékbeszédnek az, hogy benne Eötvös a civilizációs haladás és a nemzetiség kifejlődése s megtartása között szoros kapcsolatot tételez, állítva, hogy a történelem folyamán a nemzetiségi érzés megszűnése mindig politikai értelemben szolgátságot, erkölcsökben és jólétben süllyedést hozott magával. Nagy Sándor népolvasztó tervét hozza ennek bizonyságaként. A nemzetiség fenntartása nélkül tehát nem létezhet haladás; a nemzetiségi egyéniségek öntudatosodása nemcsak a haladás eredménye, de egyben annak szükséges feltétele is: „...az összes emberiség haladása mindig arányban állt azon öntudattal, mellyel az egyes népek saját nemzetiségükhöz ragaszkodnak, s hogy valamint a családi élet megbomlása az egyes nemzetenél, úgy a nemzetiségi érzet enyészete az emberiségnél csak a süllyedésnek volt előjele mindig: akkor csakugyan azon nemzetiségi mozgalomban, mely a múlt század lefolyása alatt annyi egymástól távol fekvő országban egyszerre támadott, csak az isteni gondviselés kegyes működését fogjuk látni, mely az elbizottságában eltévedt emberiséget azon egy ösvényre vezette vissza, melyen a haladás lehetséges.”⁴⁹ Eötvös már az Uralkodó Eszmék második kötetében az isteni gondviselés eszközeként⁵⁰ nevezi a nemzetiségi mozgalmakat, azonban ott kizárólag az állami centralizáció elvének háttérbe szorítására szűkíti e mozgalmak pozitív hatását. Emlékbeszédében kinyilvánítja, hogy „minden népnek kötelessége az emberiség közös céljainak előmozdítása, de éppen ezért minden népnek első feladata éppen fenntartani nemzetiségét s fenntartani saját nemzeti nyelvét, mely annak legnemesebb, legszellemibb kifolyása.”⁵¹ Az a nép, mely beolvadni képes, nem lehet az emberi társaság hasznos tagja. Mindenképpen egyedi sajátossága az emlékbeszédnek Eötvös életművén belül a nyelv és nemzetiség szoros összekapcsolása — hiszen Eötvös a nyelvi nacionalizmusok természetjogi alapozású összetartozás tudatával szemben mindvégig a történeti jog és a közös történeti múlt által létrehozott közös érdekek összetartó erejét hangsúlyozza a nemzeti, nemzetiségi egységükben. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a Kazinczy-émlékbeszédnek tényleg vannak egyedi sajátosságai Eötvös gondolkodói életművén belül, s nemcsak a beszédet megelőző, hanem az utána következő időszakra vonatkozóan is.

Hogy az emlékbeszédben a nemzeti nyelvnek a nemzetiség megőrzésében tulajdonított központi szerepe nem jelenti azt, hogy Eötvös felülvizsgálta volna elutasító álláspontját a nyelvi alapozottságú nacionalizmusokkal szemben, nagyon jól mutatja Magyarország különállása Németország egységének szempontjából című német nyelven megjelent (1860) röpirata. Eötvös ebben a munkájában is részletesen tárgyalja, hogy a művelődés haladásával arányban nem csökken, hanem éppen növekszik és kiteljesedik a nemzetiség érzelme. Ezt a gondolatot azonban igen sajátos módon ebben a művében a történeti jogon alapuló nemzetiségi mozgalmakra szűkíti, azok életképességének bizonyításával köti össze, amennyiben kifejti: a nemzeti egység alapja nem a közös leszármazás s az arra ráépülő közös nyelviség, hanem a történelem által keletkező erkölcsi tényezők. A történeti fejlődéssel együtt ezek az erkölcsi tényezők szaporodnak, s ez az oka, hogy a nemzetiségi összetartozás tudata erősödik.⁵² Ebben a gondolatban azonban látensen benne foglaltatik ennek az állításnak az ellenpárja: a közös leszármazás, illetve a közös nyelviség tudatán alapuló nemzetiségi öntudat csökkenése.

Mindemellett gondolkodói életművében mindvégig megtaláljuk izgató intellektuális problémaként az egyetemesség - nemzetiség - egyéniség viszonyát, a modern történeti fejlődés ambivalens irányát, mely egyszerre hozza magával az individualizációt s a történelemben addig nem ismert kiterjedésű új integrációs formákat.

Érdekes párhuzamba állítja naplójegyzeteiben az egyéneket és a nemzeti egyé-

niségeket. Az emberek - állítja - nem annyira elmebeli, mint kedélybeli tulajdonságaikban különböznek egymástól. Az elme valami általános, közös lényegű minden emberben, így mindenben, ami az ész köréhez tartozik, a haladás közelebb hozza az embereket egymáshoz, s így van ez a népegyeniségek esetében is; ez azonban nem jelenti azt, hogy érzelmeikben és kedélyvilágukban is csökkennének a különbségek az egyeniségek, nemzeti egyeniségek között. S ebből könnyen levonható a következtetés, hogy minden nemzeti törekvés „feladásához tartozik minden, de csak az, mi a kedéllyel összefügg s így az erkölcsök, a poesis.”⁵³

A nemzeti egyeniségek létének és erősödésének elismerése mellett is az individualizációs fejlődés alappontja számára továbbra is az egyén. Naplójegyzeteiben Guizot *Historie de la Civilisation en France* című munkájához fűzött kritikai reflexióiban írja: „Guizot nézte szerént minden civilisationnak kettős feladása van: kifejleszteni az államot s az egyént; ...a civilisationnak e két czélja közül a fontosabb minden esetre az egyén kifejlődhetése.”⁵⁴

Továbbra is ellenállhatatlanul előretörő folyamatnak tartja az egységesülést az európai civilizáción belül, de ennek a folyamatnak a végpontja már nem a nemzetiségi különbségek megszűnése, hanem a nemzetiségi ellentétek kiegyenlítése: „...ha valaha eljuthatunk azon állapothoz, midőn e föld különböző népei különböző éghajlat alatt különböző nyelveken szólva s élesen kinyomot egyéniségeket tartva meg, azon közösségnek öntudatához jutnak, mely őket egy nagy emberiségre egyesíti, mely minden eltérések mellett bizonyos s éppen a legfontosabb eszmék s érzések közössége által egy nagy egésznek érzi magát, ezt csak a tudomány által érhetjük el...”⁵⁵ A nemzetiségi kérdés című munkájában (1865) részletesen kifejtette a nemzetiség-haladás viszonyrendszerének történetfilozófiai koncepcióját. Kiindulópontja: az elkülönült nemzetiségek természetből adott tényezői az emberi történelemnek. Az emberiség legfontosabb érdeke a civilizáció haladása. „Minden új erő, mely a civilizáció nagy munkájában részt vesz, nyereség az egész emberiségre, mely annál nagyobb vívmányokra számolhat, mennél gazdagabb egyeniségekben. Feladásunk tehát nem az, hogy azoknak számát kevesítsük, hanem az, hogy a kapcsolat megerősítve, melyek mindezen egyeniségeket egy nagy egészre fűzik egybe, minden egyesnek szabad kifejlődését biztosítsuk...”⁵⁶ Az individualizáció folyamatában az egyeniségek száma nő, s így nő a nemzeti egyeniséké is öntudatosodásuk eredményeképpen. Ez az öntudatra ébredés - a Kazinczy- emléksbeszédben kifejtett gondolatok ismételt parafrázisával - nem pusztán a fejlődés eredménye, de a további fejlődés előfeltétele is. A bibliai Babel-történetet alapul véve a nemzetiségi eszmét a szabadságesszmével kapcsolja össze: a bábéli tornyot nem a föld népei, hanem egy esztelen zsarnok akarta felépíteni, s a nyelvzavar s nyomában a népek szétszéledése csak a zsarnokot büntette meg, a népekre viszont az isteni gondviselés jótéteménye volt, mivel felszabadította őket az abszolút hatalom alávetettsége alól - „korunk nemzeti-ségi mozgalmak csakugyan e történetnek folytatását képezik - ez egész mozgalom nem lévén más, mint azon elveknek, melyekért az emberi nem századokig vérezett, új alkalmazása...”⁵⁷ S bár a Babel-képben központi jelentősége van a nyelveknek mint a nemzetiségi különbségeket hordozó tényezőknek, mégis Eötvös a Magyarországon különállása Németország egységének szempontjából című röpiratához hasonlóan itt is a nyelviségnek mint nemzetiségeket integráló tényezőnek csökkenő befolyását látja a történeti folyamatban: „Elvként állíthatjuk fel, hogy azon arányban, melyben a népek a műveltségben előrehaladnak, a befolyás, melyet erkölcsükre a faji különbség fizikus oka gyakorol, mindig kisebbé válik, s hogy ugyanazon arányban nő azon faktorok befolyása is, melyek, mint a vallás, a történelem s a jelennek érdekei, az emberek meggyőződésére és szellemére hatnak.”⁵⁸ Eötvös óvatosan felvázolja annak lehetőségét, hogy a jövőbeli fejlődésben a nemzetiségi eszme elveszítheti a jelenben tapasztalható túlsúlyát: „s én megengedem, hogy jöhetnek idők, midőn utódaink jelen lelkesedésünket a nemzetiség mellett éppoly kevésbé fogják érteni, mint mi azt, mely a XI. és XII. században fél Európát a szent sírhoz vezette,”⁵⁹ mindez azonban

nem jelenti a nemzetiségi eszme jövőjének tagadását. A jelenre és a közvetlen jövőre vonatkoztatva pedig evidencia számára a nemzetiségi elv döntő befolyása. Azonban a nemzetiségi eszme nem válhat abszolúttá, a szabadság és egyenlőség mint a korszak másik két uralkodó eszméje, valamint a fennálló politikai, társadalmi viszonyok korlátozzák érvényesülési és érvényesíthetőségi körét. A nemzetiségi kérdésben kifejtett koncepció alapeleme a nemzetiségi egyéniségek kollektívumként való elismerése; a nemzetiségi eszme tehát - az Uralkodó Eszmékben megfogalmazódó gondolatokkal szemben - nem pusztán az individuuum érzelmi viszonyulása nyelvéhez, kultúrájához, s ennek közössége folytán embertársai egy részéhez, hanem empirikusan létező, gazdasági, történeti, politikai tényezők alapján elkülönülő népcsoport kohéziós ereje.

A nemzetiségnek mint kollektív egységnek az elismerésével a modern történelem már az Uralkodó Eszmékben kifejtett két alaptényezője, az egyén és az állam mellé harmadikként a nemzetiség is helyet kap. A nemzetiség és állam két integrációs formaként egymás mellett állnak. Felmerül azonban elméleti szinten is az a kérdés: milyen viszonyban áll ez a kettő; miképp kapcsolódnak, illetve kapcsolódhatnak egymáshoz; módosítja-e Eötvös korábbi nézeteit az állam és a nemzetiségi eszme teljes elválasztásának szükségességéről?

Már az Ausztria hatalmának és egységének biztosítékai című röpiratában (1859) megpróbál Eötvös választ adni erre a kérdésre. A nemzetiségi eszme alapja az egyén érzelmeiben található, az állam alapja ugyanakkor az egyén érdekeiben keresendő, e kettő hat egymásra, de alapvetően más természetűek; ahogy az egyén esetében mind a szívre, mind az észre szükség van, ugyanez a helyzet a népcsoportok esetében is. „Amint egy egészségesen felépített emberi személyiségnél sem uralkodhat megoly kizárólagosan a fej vagy a szív, hogy a kedély hullámlásai és az ész számításai ne egyidejűleg hatnának cselekedeteire, úgy az állam azt, ami, miként a nemzetiség tudata, az egyén kedélyében gyökerezik, sohasem fogja tudni megsemmisíteni, és viszont a nemzetiség érzelme sem az államot, melynek fennmaradása a többség érdeke.”⁶⁰ Az állam a történelem produktuma, erkölcsi és anyagi érdekek köteléke tartja össze. Kialakulására a nemzetiség elve nem volt befolyással, sőt fordított a helyzet, hiszen az egységes nemzetállam klasszikus példája, Franciaország esetén sem a nemzetiség hozta létre az állam egységét, hanem az állam egysége hívta életre az egységes nemzetiséget. Az állam és nemzetiség elve ugyanakkor nem azonosítható, így állam és nemzetiség nem épülhet közvetlenül egymásra. A Felelet báró Kemény Gábor néhány szavára báró Eötvös Józseftől című munka (1860) pedig egyenesen azt fejtegeti, hogy az európai államok és nemzetiségek határainak egybeesése a haladásra hátrányos lenne, mert bár minden állam szükségképp erősebbé válna, ha csupán egy népiségből állna, de ez növelné az államok egymástól elidegenülését, s ebben az esetben „...az egyetemesség azon érzése, melynek valószínűsítése a keresztény polgárisodás legfőbb célja, s amelynek már eddig is sokat köszönhetünk, annyival inkább az utópiák körébe vonulna vissza.”⁶¹ Ezzel a gondolattal Eötvös korábbi álláspontjához képest jelentősen átgondolta a „közvetlen nemzetiség viszonyát, amennyiben ez utóbbi az államokra való tagoltsággal szemben a keresztény polgárisodás univerzalizmusra törekvésének igényét hordozza magában.

A nemzetiségi kérdés (1865) egyik alapproblémája szintén a nemzetiség és állam viszonya. Regisztrálja, hogy a nyugat-európai államok nemzetállamok, illetve azaz kívánnak válni, melyek esetében az állam és nemzetiség szoros viszonya evidens tény. Naplójegyzeteiben is elismeri a nemzetiségi elvet az államalakulások lehetséges szervező elveként: „...mind azon elvek, melyek az állam alakulásának előbb alapul szolgáltak: a dinastiák érdekei s a historiai jog, a nemzetiségi elvel szemközt jelenleg háttérbe szorultak.”⁶² Ennek alapján Eötvös rögzíti addigi álláspontját tekintve mérőben új nézetét, miszerint a nemzeti egyéniségek kifejlődése elérheti új államok kialakulásának stádiumát: „Feladásunk ... minden egyesnek szabad kifejlődését biztosítsuk, s amennyiben erre az kívántatnék, hogy bizonyos nemzetiségek, melyeket

eddig csak elnyomva ismertünk, új államokat alkotva, mint a nagy népcsalád független tagjai vegyenek részt a közös haladásban, mi a törekvéseknek, melyek erre céloznak, csak örvendhetünk, a jelenségekben, melyek arra mutatnak, hogy e törekvések talán egy közeljövőben sikerülni fognak, nem találhatunk semmi aggasztót.”⁶³ Tehát már nem elvi alapokon tagadja a nemzetállamiságot; bár elvi megállapítása az, hogy a nagy államok fennmaradása következtében az esetlegesen létrejövő kis nemzetállamok nem tarthatnák fenn függetlenségüket. A nemzetiségi kérdés-ben Európa e térségére és Magyarországra vonatkozóan fejt ki a nemzetiség és állam egymásra épülésének lehetetlenségét és politikai veszélyeit. Mindezt azonban már nem történetfilozófiai és politikaelméleti tételekkel kívánja bizonyítani, hanem a Habsburg-birodalom és Magyarország politikai erőviszonyaival, a keleti kérdés megoldatlanságából fakadó külpolitikai tényezőkkel.

Sajátos jellemzője ennek a munkának az is, hogy Eötvös igen következetesen elkülönítve használja a nemzet - nemzetiség terminológiáját, melyek fogalmát nem fejt ki részletesen, de az 1861. országgyűlés nemzetiségpolitikai álláspontjának megfelelően értelmezi őket. A mű előszavát a következőképp zárja: „a nemzetiség kérdése nem egy vagy más külön nemzetiségnek, hanem e hon minden polgárainak, az egész nemzetnek közös ügye, s ezért nem, ha a magyar, szerb, román vagy szláv nemzetiség külön kívánatait támogatjuk — hanem csak úgy intéztethetik el véglegesen, ha a hon közös érdekeit tartjuk szemünk előtt.”⁶⁴ Ebben az értelmezésben a ’politikai nemzet’ fogalma az állam egységéhez kötődik, az állam polgárainak összességét foglalja magában, míg a nemzetiség etnikai, nyelvi és kulturális közösség. Magyarországon belül a magyarság egyike az itt élő nemzetiségeknek, ugyanakkor meghatározó szerepe van a magyar államisághoz kötődő politikai egységben, a ’magyar nemzet’-ben. Konceptióját azonban Eötvös továbbra sem az államnemzet-, illetve nyelvnemzet-konceptió kereteibe zárja be. Írásaiból egy kulturnacionalista álláspont bontakozik ki, melyet az is mutat, hogy nemzetiségi elveinek előzményeként Széchenyihez 1859-ben írt levelében Széchenyi 1842-es akadémiai beszédét jelölte meg: „Te voltál az első, ki a nyelvbeli és történelmi nemzetiség között létező ellentétet beláttad, s az Akadémiában mondott elnöki beszédedben azon veszélyeket kiemelted, melyeket a nemzetiségnek hibás értelmezése hazánkra hozhat.”⁶⁵ A nemzeti egyéniségek létének elismerésével párhuzamosan kutatni kezdi az egyes nemzetiségeket, s így a magyar nemzetiség lehetséges sajátos feladatait; ahogy a százsz honismeretű egyesület nagygyűlésén 1860-ban kifejti, „minden nemzetnek, minden országnak, mely helyet foglal a nemzetek nagy családjában, megvan a maga küldetése, ki van tűzve a maga feladata, amelynek megfelelnie, amelyet megoldania kell, hogy megmaradjon, és helyt nyerjen a történelemben.”⁶⁶ A magyarság speciális küldetését a nyugati műveltség védelmében és terjesztésében, valamint az emberi szabadság kiteljesítésében találja meg. Ebben szorosan kapcsolódik a reformkori liberális mozgalom eszméi örökségéhez, mely a középkori ’kereszténység védőbástyája’ toposz átértelmezésével a pánszláv eszmék és törekvések ellenében a magyar nemzetiség történeti hivatását az európai civilizáció és szabadság védelmében definiálta.

Konceptiójának kialakulása nagyon jól figyelemmel kísérhető írásaiban. Az Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúságáról írott rópirata (1850) szerint még az állam, még hozzá az összbirodalom feladata az európai civilizációnak a közvetítése az e régióban élő fejletlenebb népek felé. „Nehéz elképzelni olyan államalakulatot, amely az európai civilizáció közvetítő feladatának jobban megfelelne, mint Ausztria. Éppen az a körülmény teszi Ausztriát e nagy feladat megoldására mindenekelőtt alkalmassá, hogy népeinek ama részei, amelyek a civilizáció legmagasabb fokán állnak — a németek és az olaszok —, a sors csodálatos rendeltetése folytán államszervezetileg olyan népekkel vannak összekötve, amelyek a kultúra alacsonyabb fokán állnak, de törzsi rokonságuknál fogva jelentős hatással vannak a monarchián kívül élő, a civilizáció számára meghódítandó népekre.”⁶⁷ Az Ausztria hatalmának és egységének biztosítékai-ban (1859) Eötvös még mindig elsősorban a németiséget jelöli meg mint

olyan tényező, melynek jelentős civilizatorikus hatása lehet a Magyarságot is magában foglaló osztrák birodalmon belül. A szász honismertető egyesület nagygyűlésén elmondott beszédében (1860) viszont a magyar politikai nemzet hivatásáról szól: „Nekünk is megvan, Uraim, a mi feladatunk, és ez az, hogy a nyugat műveltségét és polgárosultságát kelet felé ne csak megvédjük, hanem amennyire csak lehet, terjesszük is.”⁶⁸ Naplójegyzeteiből é levelezéséből azonban kiderül, hogy ő a műveltség és szabadság terjesztését Magyarországon mindinkább a magyarsággal kötötte össze. A Falk Miksához 1865. május 24-én intézett levelében így foglalja össze a magyarság történeti hivatását: „A gondolat, hogy a magyar nemzetiség csak úgy tarthatja fel magát, ha a nyugati civilizáció zászlóját hordozza Európa ezen részében, s egyediségét azon eszmék szolgáltatában tünteti ki, melyekért a művelt világ többi népei küzdenek: e gondolat volt huszonöt év óta vezérfonala politikai tevékenységemnek, s az fog maradni ezentúl is.”⁶⁹ Kossuth konföderációs javaslatát azzal a megállapítással utasítja vissza Karl Theodor Welckernek 1862-ben írott levelében, miszerint az Magyarország kiválását jelentené a nyugati műveltség köréből és feloldódását „egy bizánci jellegű szláv konföderációban”.⁷⁰ Meggyőződése szerint a műveltség és szabadság kifejlődése a magyarság pozícióit fogja megerősíteni az ország többi nemzetiségével szemben. Pesty Frigyesnek 1860-ben a következőképp összegzi alaptételeit: „Éppen mert én is azt hiszem, hogy a szabadság eszméje hazánkban a magyarság eszméjével van öszvekötvé; mert tudom, hogy fajunk, valamint vagyon s műveltség, úgy érly- s elmebeli tehetségei által másoknál magasabban áll; mert meg vagyok győződve, hogy minden tekintetben őt illeti az első hely: azért meg vagyok győződve arról is, hogy csak szabadságra van szüksége, hogy e természetes helyét elfoglalja, s ez az ok, melyért én a nemzetiségi kérdés nemcsak békés, de a magyarra nézve legkedvezőbb megoldását a teljes szabadságban s egyenjogúságban találok, mely itt, mint mindenben, csak az erősebbnek használ; ez az ok, melyért úgy vagyok meggyőződve, hogy valamint a szerbeknek vagy más nemzeteknek privilegialis különállást engednünk nem szabad, mert ezáltal a szabad érintkezés s vele asszimiláló befolyásunk lehetetlenné tétetnék: úgy nem szabad privilegiált állást követelnünk saját nemzetiségünk számára sem, mert ez csak reakciót idézne elő, s így szinte akadályozná a dolgok természetes kifejlődését.”⁷¹ A magyar nemzetiség csak kulturális fölény birtokában fejthet ki asszimiláló hatást az országban lakó más nemzetiségekre, s csak így őrizheti meg államiságának magyar jellegét. A legjobb nemzetiségi politika a műveltség terjesztése, s nem a magyar nyelv erőszakolt terjesztése és a magyarság s annak nyelve hatalmi monopóliumának megteremtése az állam szervezetén belül. „A magyar nemzet jövője cultura kérdése”⁷² — állapítja meg újra és újra naplójegyzeteiben

A nemzetiségi kérdés megoldásának elvi koncepciója nem változik lényegesen az általunk vizsgált időszakban. Alaptételei az Uralkodó Eszmék második kötetében kifejtett megállapítások: a szabadság csakis az állam szféráján kívül képzelhető el, ennek megfelelően a nemzetiségek is csak a nagy államiság centralizált politikai struktúráin kívül biztosíthatják egyéniségük szabad kifejtését; feltételezi az állam lehetséges ’semlegességét’ a nemzetiségi megoszlással kapcsolatban — ebben a vonatkozásban részletesebben kibontja az Uralkodó Eszmékben már felvázolt párhuzamot a nemzetiségi mozgalmak és a korábbi századok vallási mozgalmai között, a nemzetiségi kérdés megoldási lehetőségének modelljét a teljes vallásszabadság gyakorlásának intézményes biztosításában mutatja ki. A nemzetiségi kérdés című munkájában alaposan elemzi ezt a párhuzamot: „Tagadhatatlan, hogy napjainkban a konfeszionális különbségek az államot nem veszélyeztetik. Azon arányban, melyben a vallásszabadság elve elfogadott, a vallás különbsége az államra nézve elveszté fontosságát, s nem jut senkinek eszébe, hogy valamely állam veszélyben forog, mert polgárainak egy része katolikus, másika protestáns, s mert e felekezeteknek mindegyike híveinek körét hitszónoklatok, iskolák s az irodalom által terjesztetni iparkodik.”⁷³ Továbbra is tagadja az államhatalmon belül érvényesíthető kollektív nemzetiségi jogok létét, a nemzetiségek szabad kifejlődését az individuális szabadság

biztosításának programjába integrálja, melynek érvényesülési terepe a területi önkormányzatok közigazgatási rendszere, s az egyesületek s a társadalmi önszerveződés más formái.

A program változatlan fő elemei mellett némileg átalakul Eötvös érvrendszere. Az Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúságáról című művében (1850) visszautasítja a nemzeti egyenjogúság elvének deklarálását, s azt az alkotmányosság elvével szembeállítja. Az egyének egyenjogúságának alkotmányos biztosítása esetén a nemzetiségi egyenjogúság kérdését jelentéktelennek minősíti, s alárendeli gyakorlati politikai megfontolásoknak: „...olyan állam létét, amely a monarchia összes népét egyesíti magában, szükségesnek tartom, és ezért meg vagyok győződve arról, hogy a nemzeti egyenjogúság fogalmát oly mértékben kell csökkenteni, hogy az összeegyeztethető legyen egy ilyesfajta állam fennállásával.”⁷⁴ A Felelet báró Kemény Gábor néhány szavára (1860) című írásában viszont, összefüggésben az 1848-as törvények alapjára való visszatéréssel, kiindulópontként jelöli meg az azok által rögzített népek egyenjogúsága elvét. Ugyanitt azonban ellentétbe állítja a népek egyenjogúságának elvét és a népek valódi egyenlőségét, mely utóbbi — az egyének társadalmi egyenlőségét célként kitűző irányzathoz hasonlóan — nem, vagy csak despota árával valósítható meg. Ez a gondolat visszatér naplójegyzeteiben is: „Ha a nemzetek szabadságát tűzzük ki feladásul, e mozgalom eredménye a népek szabadsága lesz; ha a nemzetek nem jogi, hanem tényleges egyenlőségét, el fogjuk érni talán ezt is, de bizonyosan csak a despotia árára, mert mint a történet bizonyítja, hogy valamint a szabadság mindég egyenlenségekhez, úgy az egyenlőség mindég a despotiához vezetett s fog vezetni mindég, akár egyesek, akár népek törekedjenek a tökéletes egyenlőség után.”⁷⁵

Az is eltérést mutat érvelési rendszerében, hogy míg az 1850-ben megjelent röpiratban az állam egysége a mindennek felett álló cél, s a nemzetiségi igényeket csak addig a pontig szabad kielégíteni, míg azok ezt az egységet nem veszélyeztetik; addig az 1860-as években született írásokban a nemzetiségi igények kielégítésére tevődik a hangsúly, amennyiben ezek érvényesülése csak azokban a vonatkozásokban s csak olyan mértékben korlátozható, ami elkerülhetetlen az állam egységének érdekében.

A nemzetiségi kérdésnek a Habsburg-birodalmon és Magyarországon belüli rendezésére vonatkozó konkrét politikai program tekintetében jelentős változások figyelhetők meg az 1850-es években Eötvös munkáiban, főként Magyarország és az osztrák birodalom kapcsolatát tekintve szembevetendő ez a tény. Eötvös életművének egyik méltatója a következőket írja: „Lábát nem vetette meg a nemzet jogiba, múltjába és a történelmi fejlődés kényszerű igazságába, hanem a külső politikai viszonyokra számolt, mint 1848 előtt is, s reményei és kívánságai a külföldi események szerint emelkedtek. Így sohasem nyughattak meg szilárd ponton.”⁷⁶ Kétségtelen az, hogy Eötvös a kezdettől fogva az 1848-as áprilisi törvények alapjára helyezkedő és a passzív rezisztencia politikáját meghirdető Deák Ferenc-féle politikai irányvonallal szemben az európai politikai realitásokra hivatkozva, de azt eltérően értelmezve, a külpolitikai tényezők változásával jelentősen módosította programját.

Történeti jog és alkotmányosság — ezzel a két fogalommal írható le koncepciójának állandó kerete. Azonban a történeti jog értelmezését illetően is alapvetően különbözik az 1850-es és az 1860-as években kifejtett programja. A reformkori liberális ellenzék közjogi nézetei szerint a történeti jog a *pragmatica sanctio*-ban és az 1790:X.tc.-ben foglaltak alapján Magyarországnak a birodalmon belüli teljes önállóságát, lényegében perszonáluniós állami önállóságot jelent. Eötvös ezzel szemben az Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúságáról című röpiratában (1850) a történeti jog alapján legitimálható viszonyoknak nem a törvényekben lefektetett, s ilyen értelemben legitim viszonyokat tekint, hanem az államigazgatási, a politikai, a bírósági intézményrendszerben érvényre jutó, ható viszonyokat, nem utolsó sorban a törvényekben rögzített, de nem realizált állapottal szembeállítva: „...nem lehet semmivel többet tekintetbe venni a tartományok történelmi jogainak nevében, mint amennyi valóban az övék volt, ami azt jelenti, hogy a szabad tevékenység ama körének, melyet

a március előtti napok abszolút kormányzata az egyes tartományoknak engedélyezett, nem lehet nagyobb teret engedni.”⁷⁷ Magyarország államjogi státuszát illetően ennek az érvelésnek kettős irányultsága van. Egyrészt tagadja a perszonáluniós törekvések legitimitását, amennyiben rögzíti, hogy Magyarország és a birodalom kapcsolata 1848 előtt sem pusztán perszonálunió volt. Ezzel igen határozottan elhatárolja magát az 1848. áprilisi törvényektől. Ugyanakkor bár kiindulási alapként az akkor még formálisan érvényben lévő 1849. márciusi oltmúti alkotmányt jelöli meg, mégis óvatosan helyteleníti Magyarország teljes beolvasztását a birodalomba: „Bármennyire is kívánjuk az osztrák korona ragyogását, mégis úgy hisszük, hogy ez azáltal, hogy Magyarország ékkövét oda beolvasztották, többet veszített, mint nyert.”⁷⁸ A történelmi jog értelmezésének ugyanezt a koncepcióját képviselte az Ausztria hatalmának és egységének biztosítékai (1859) is. A Magyarország különállása Németország egységének szempontjából (1860) című röpiratában viszont a francia, olasz - osztrák 1859-es háború és Németországnak a közeli és a ‘nagy-német koncepció’ alapján várt egyesülése nyomán megváltozott európai politikai erőviszonyok hatására Eötvös visszatért a történelmi jog Deák-féle értelmezéséhez, s ezzel az 1848-as törvények alapjára. Polójegyzeteiben a későbbiekben is kifejti, hogy az ország tetteleg politikai viszonyai nem legitimálhatják a „törvényeink világos szavával”⁷⁹ ellenkező intézményeket és kapcsolatrendszereket.

Az Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúságáról (1850) röpirat az államiség fogalmát, s így az állam összes funkcióit az osztrák összbirodalommal azonosítja, illetve ahhoz köti. Ez az álláspont azonban — Magyarország teljes beolvasztásának helytelenítése mellett is — Magyarország önálló államiségének tagadását foglalja magában. Ez a fő oka annak, hogy a magyar közvélemény igen határozottan visszautasította a röpiratban kifejtett koncepciót. Eötvös elméleti munkáinak egy későbbi elemzője az Uralkodó Eszmék értelmezésének kapcsán a történelmi jognak Eötvös által olyannyira hangsúlyozott tiszteletére hivatkozva azonban alaptalannak minősíti ezt az interpretációt, amennyiben kifejti, hogy egyrészt a jogunk és nemzeti örök iránti kishitűség, másrészt csak a rosszakarat magyarázhatta bele a mű sorai közé, mintha Eötvös Magyarország részére tartományi önállósággal is beérte volna.⁸⁰ Azonban amint azt az előzőekben láthattuk, Eötvös a történelmi jog fogalmát igen sajátosan használta az 1850-es években született munkáiban; s koncepciójának kiindulópontja, a centralizált politikai struktúra alapegysége ekkor számára az alkotmányos összbirodalom birodalmi parlamenttel és parlamenti kormányzattal, valamint az uralkodóház nagy politikai súlyával. Az osztrák birodalomnak az 1849. márciusi oktrojált alkotmányban rögzített felépítését elveken és gyakorlati realitásként kiindulópontként elfogadta — s ezzel a birodalmi, bár papíron alkotmányos, de tényleges működési mechanizmusait tekintve abszolút hatalom pozícióit erősítette. A nemzetiségi kérdést is az összbirodalom aspektusából vizsgálta. Elvként leszögezte, hogy egyetlen állam sem létezhet, melyben a nemzetiségi érzést nem veszik figyelembe,⁸¹ ugyanakkor azonban a birodalmon belüli nemzetiségi mozgalmakat elsősorban nem a birodalom etnikai, társadalmi, politikai tényezőiből származtatja, a pánszláv eszmékre és Oroszországra való hatvány utalással kijelenti, hogy „bármily hevesen lángolt is fel nálunk a nemzetiségi harc, az nagyrészt mégis egy olyan mozgalom eredményének tekinthető, amelyet a monarchia határain kívül készítettek elő.”⁸² Az osztrák monarchiának háromféle feladatot kell megoldania. Egyrészt egységes, erős állam alapjait kell megteremtenie. Másrészt a monarchia egyes részeinek a történelmi jogon alapuló nemzeti igényeit kell összeegyeztetni az állam egységének követelményével. S harmadszor az egyes nemzetiségek nyelvi különbségén alapuló igényeit kell egyeztetni a monarchia egységének követelményeivel és az egyes részek történelmi jogelvével.⁸³ Eötvös, a megfogalmazásból is igen jól érzékelhető módon, e három cél között határozottan hierarchiát állít fel. A hierarchia alsó szintjének elemei — a nemzetiségi igények — alárendelhetők és alárendelendők az összbirodalom állami egysége érdekében, ezen alárendelésnek csupán a politikai racionalitás szabhat határt. De ugyanez az alá-, fölérendeltségi viszony jellemzi a történelmi jogot alapul vevő nemzetiségi

igények és a nyelvi alapozottságú nemzetiségi igények kapcsolatrendszerét is. A nemzetiségi mozgalmak követeléseit a centralizált összbirodalmi politikai struktúra ellenpontjaként létrehozandó decentralizált közigazgatási szervezet keretei között elégíthetők ki, egyrészt a történeti jogot alapul vevő tartományi önkormányzat eszközzeivel, másrészt a nyelvi követelések tekintetében pedig a községek szabad önkormányzatával és az egyéni szabadság magasabb fokának biztosításával.

Az Ausztria hatalmának és egységének biztosítékai (1859) röpiratot a szakirodalom méltán nevezhette Eötvös összbirodalmi víziója tetőpontjának.⁸⁴ Eötvös kiinduló tételei a birodalom újjászervezését illetően változatlanok maradtak, ám azokat ebben a munkájában sokkal részletesebben fejti ki, amit az is indokol, hogy az előző röpiratban kiindulópontként megnevezett 1849. évi olmüti alkotmányt 1850-ben hatályon kívül helyezték. Mindazonáltal az Eötvös által 1859-ben körvonalazott program fő vonalaiban ennek az alkotmánynak az alapelemeit fogadja el. A nemzetiségi kérdés megítélése szempontjából ennek a munkának jelentős újdonsága az a tény, hogy Eötvös az összbirodalom fennállásának szilárd legitimációjához már nem tartja elegendőnek az 1850-ben is kifejtett monarchikus elvet és a történeti legitimitást, hanem megpróbálja a birodalom legitimációjába beépíteni a nemzetiségi elvet is, összekapcsolva azt a nagyllamiség szükségességének gondolatával: „[a Habsburg-monarchia] létének szilárd biztosítékát éppen abban az általános meggyőződésben kell keresse, hogy Európának ezen a részén élő kisebb néptörzsek csak ebben a formában válhatnak nagy állammá.”⁸⁵ Így a nemzetiségek természetes fejlődésének támogatása az erős birodalom feltételeként tekintendő — ebben a gondolatmenetben feloldódik, bár továbbra is érzékelhető, az egységes állam és a nemzetiségek igényeinek szembállítás és merev hierarchiája. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Eötvös a birodalmi legitimáció elemeként elfogadná a nyelvi értelemben vett nemzetiség elvét. Épp ellenkezőleg, minden eddiginél hangsúlyozottabban tagadja a nyelvi nacionalizmusok jelenlétét és erejét a birodalmon belül. Álláspontja szerint a nemzetiség fogalma Ausztriában „teljesen a történelmi fejlődés termékeként tekintendő; a tartományi különbözőség fogalmával a legszorosabb összefüggésben áll, sőt azonos azzal...”⁸⁶ Az 1848-49-es birodalmi és magyarországi nemzetiségi mozgalmakra vonatkozóan a történeti tényeket meglehetősen egyoldalúan interpretálva kifejti, hogy ezen mozgalmakra kizárólag a történelmi nemzetiség programja volt hatással, s épp Magyarországot hozza bizonyáságként arra, hogy a nemzetiségi mozgalmak csak oly mértékben voltak jelentősek, amilyen erős volt a történeti jog szerepe követeléseikben. Hiszen — fejti ki a továbbiakban — ahol a történelmi jog kétségesnek látszott, ott is a történelmi jogra hivatkoztak a nemzetiségi követelések, példa erre a szerb mozgalom. Ahol viszont mindenféle történelmi alap hiányzott, a nemzetiségek számszerű többsége ellenére sem bontakozott ki jelentős nemzetiségi mozgalom, bizonyíték erre számára a szlovákság és a magyarországi, valamint csehországi gyorsan asszimilálódó német városi polgárság. A román nemzetiségi mozgalmat és katonai felkelést illetően az érvekből kifogyva csupán annyit tud megállapítani, hogy e mozgalom 1848-49-ben „a bosszú és a legaljasabb szenvedélyek küzdelmévé fajult, minek következtében a nemzetiségi elv legfeljebb az egyes vezetőkre gyakorolt némi hatást, vagy pusztán csak ürügyként használtatott fel.”⁸⁷ Eötvös tehát párhuzamosan azzal, hogy a nemzetiségi eszmét a birodalom legitimitásának eszméjével összekötötte, igyekezett azt a történelmi nemzetiség eszméjére szűkíteni, s a nyelvi nacionalizmusoknak — melyekben a birodalom kereteit szétfeszítő tényezőket látott — a lehető legkisebb jelentőséget tulajdonítani. Konkrét nemzetiségpolitikai elképzeléseit továbbra is a tartományi autonómia - községi önkormányzat - egyéni szabadság programjában foglalta össze.

Az 1860-as röpirattól kezdve (Magyarország különállása Németország egységének szempontjából) Eötvös koncepciójának kiindulópontja az állami egységnek tekintett Magyarország, mely dualista vagy föderációs szisztémában kapcsolódik a birodalomhoz — ebben a kérdésben a nemzetközi erőviszonyok és a birodalom,

Magyarország belső politikai viszonyainak megítélése függvényében ingadozik álláspontja, ugyanez az ingadozás figyelhető meg a perszonálunió - reálunió alternatívájában is.

Az 1860-es országgyűlés politikai előkészületei Eötvöst arra ösztönözték, hogy nézeteit gyakorlati politikusként is megfogalmazza. A Pesti Napló 1860. november 22-i számában jelenik meg Nemzetiség és alkotmányos szabadság című cikke, mely alapelveként leszögezi, hogy az ország alkotmányos szabadsága helyreállításának nélkülözhetetlen alapfeltétele a nemzetiségi igények kielégítése az egyéni szabadság biztosításának programja alapján. Az 1861-es magyar országgyűlés ugyanezen felismeréstől indítva igen hangsúlyozottan foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel. Eötvös javaslatára választják meg a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottmányt, mely 1861. augusztus 9-én nyújtotta be javaslatát, amelynek megvitatására azonban az országgyűlés feloszlata miatt már nem került sor. A bizottság javaslata Eötvös nemzetiségpolitikai koncepciójának alapelveit követi. Kiindulópont az állam történetileg kialakult egységéhez kötődő politikai közösségi forma, a 'magyar nemzet' és a nyelvi kulturális közösség, a 'nemzetiség' különválasztása. A magyarságnak nemzetiségként való felsorolásával hangsúlyozza, hogy a magyar etnikai-nyelvi közösség nem azonosítható a 'magyar nemzettel', mely annyiban magyar, amennyiben történetileg a magyar államisághoz kapcsolódik. A javaslat a nemzetiségeket mint kollektívumokat elismeri, de tagadja azt, hogy azok az államon belül önálló politikai egységeket képeznének. Programja az egyéni szabadság jogi és intézményrendszerének megteremtésével az egyén anyanyelvhasználati jogának biztosítása nem csupán a magánélet körében, hanem a közigazgatás, az iskoláztatás körében is. Ez a koncepció határozott szakítást jelent a reformkori állam- és nyelvi nacionalizmus azon tételével, miszerint a magyar nyelv hivatalossá tétele az államélet minden területén és minden szintjén a magyar nyelv kötelező használatát kell hogy jelentse. A javaslat a községi közigazgatás és a törvényhatósági ügykezelés nyelvét az adott községi gyűlés, illetve a törvényhatósági közgyűlés többségi szavazataitól tette függővé, s ezzel az anyanyelvi alsó szintű közigazgatás lehetőségét biztosította, törekedve a többségi elv elfogadása mellett helyi szinten is a nyelvi kisebbséghez tartozó egyének jogainak védelmére. A magyar nyelv kötelező használatát az országgyűlésre és a központi állami hatóságokra korlátozták. A törvényhatósági szinten bár rögzítették, hogy a jegyzőkönyveket magyar nyelven is kell vezetni, s hogy a törvényhatóságok egymás közötti érintkezésének a nyelve elsősorban a magyar, az ügykezelési nyelv szabad megválasztásával, s azzal, hogy a tisztviselőket kötelezni kívánták arra, hogy a községekkel és egyénekkkel való hivatalos kapcsolataikban azok nyelvét használják, lényeges engedményeket tettek a nemzetiségi igények kielégítésére. Elvi jelentőségű az a gesztus is, amellyel javasolják, hogy ünnepélyesen nyilvánítsák ki: „Az ország területén létező minden nemzetiségeknek ekként megállapított jogai sarkalatos törvénynek nyilvánítatván, a nemzeti becsület védpajza alá helyeztetnek.”⁸⁸ A bizottmányon belüli viták és a bizottmány nemzetiségi képviselői által készített kisebbségi javaslat léte azonban önmagában is nyilvánvalóvá tette, hogy lényeges pontokon továbbra is elvi véleménykülönbségek állnak fenn a magyar liberális álláspont és a nemzetiségi mozgalmak igényei között. A nemzetiségi program a 'nem kell egyéni szabadság nemzeti szabadság nélkül'⁸⁹ jelszóban összegezhető. Az 1861. június 6-án lezajlott túrócszentmártoni szlovák nemzetiségi gyűlés programja követelte a szlovákság nemzetként való elismerését, nemzeti egyediségének és nemzeti nyelvének a koronázási oklevélben való elismerését, az egyének nemzetiségi jogai elismerése helyett a nemzeti jogegyenlőség elvének deklarálását. Követelte a megyék határainak nemzetiségi elv szerinti kikerekítését, s ezáltal az állam szervezetén belül autonóm politikai és közigazgatási egységként elismert felső-magyarországi szláv kerület létrehozását. Erre a területre vonatkozóan kinyilvánítja megvalósítandó programként a nemzeti (szlovák) politikai és nyelvi szupremácia megteremtését az államélet minden szintjén: ezekben a „tisztá szláv megyékben” más nemzetiségű egyének semmiféle nemzetiségi különállást és jogokat nem igényelhetnek; a szlovák nyelv legyen az

egyedüli hivatalos nyelv a szláv kerületen belül a polgári és egyházi nyilvános életben, s az egyedüli tanítási nyelv az iskolákban. Ugyanakkor más nemzetbeli elemekben elszigetelt szláv községeknek a politikai önigazgatás elve alapján saját nyelvhasználatot igényelnek. A nemzeti gyűlés programját ugyanaz a kizárólagosságra törekvés, a nemzetiségi kisebbségek nyelvhasználati, politikai egyéni és kollektív jogainak el nem ismerése jellemzi, amely az 1840-es évek magyar liberális nacionalizmusának sajátja volt, s mellyel Eötvös az 1860-as évek politikai vitáiban mindvégig határozottan szembeszállt, s melynek meghaladására az egyéni nyelvhasználati jogok tekintetében kísérletet tett az 1861-es országgyűlés. A nemzetiségi nacionalizmusok kisebbségeket fenyegető dinamikáját jelzi a nemzeti gyűlés határozatának azon kitétele, mely a Trencsén, Árva, Túróc, Zólyom megyei magyar nemeseket „nemzetünk sok elidegenített fiá”-nak nevezi, akik a korszellemet még nem ismerve fel magyaroknak vallják magukat, de „mi is erősen hisszük, hogy ugyanazon korszellem felébresztendi elfajult fiainkat tévedések beismerésére, s visszavezetendi őket azon nemzet és nép ölébe, melytől elszármaztak.”⁹⁰ A nemzetiségi mozgalmak tehát, miközben határozottan támadják a magyar liberálisokat, hogy csak az egyéni jogok körében s csupán csak a nyelvhasználat kérdésében módosítanak nemzetiség-politikai koncepciójukon, saját programjukban ezekben a vonatkozásokban is a nemzetiségi kizárólagosság elvét fogalmazzák meg. Az 1861-es országgyűlés már említett bizottmányának Aloiziu Vlad és Sigismundu Popovici által készített kisebbségi javaslata közvetíteni próbált a két álláspont között, amennyiben elfogadta kiindulásként a ’politikai nemzet’-konceptiót, amelynek alanyát azonban nem ’magyar nemzetnek’, hanem ’magyarországi nemzetnek’ kívánta nevezni. Elvetette azt, hogy a politikai nemzetet Magyarország különböző ajkú polgárai egyenileg alkotják, követelte a nemzetiségek önálló kollektív személyiséggé, nemzetként való elismerését, s annak rögzítését, hogy ezen nemzetek összességét jelenti a politikai nemzet. A javaslatot azonban a Deák-párti bizottmányi tagok éppen úgy elleneztek, mint a korabeli nemzetiségi vezetők nagy része.⁹¹

Az országgyűlés feloszlata megakadályozta a javaslatok vitáját, Eötvös azonban enélkül is érzékelhette, hogy a magyar és a nemzetiségi nacionalizmusok politikai és nyelvi expanzióra való törekvései milyen szűk mozgásteret engednek koncepciójának megvalósítására. A továbbiakban Eötvös alapvető feladatának tekintette mindkét oldalon a nemzeti, nemzetiségi kizárólagosság elvének bírálatát. Legrészletesebben A nemzetiségi kérdés című röpiratában (1865) fejtette ki újra nézeteit, melynek megírását mindenfajta kétségek ellenében is politikai köteletségének tartott az álláspontok tisztázása, az előítéletek és nemzeti elfogultságok kritikájának érdekében. Andrassy Gyulának 1865. július 18-án írt levelében a következőképp fogalmaz: „Kissé veszélyes volt népszerűségemre nézve, legalább annak látszott; de meg voltam győződve, hogy kötelességem, és, hála Istennek, jól ütött ki.”⁹² Munkájának célja az 1861. évi országgyűlés nemzetiségpolitikai alapelveinek részletes kidolgozása, bővebb kifejtése. Ellenérveit és megállapításait nagyon határozottan fogalmazza meg mind a nemzetiségi mozgalmak célkitűzéseivel, mind a magyar államnacionalista koncepcióval szemben. Részletesen kifejti, hogy a nemzetiségi mozgalmak gyökerei az ország szociális és politikai viszonyaiban találhatók, s az egyén e mozgalmakban egyéni s politikai szabadságának biztosítását keresi, s hogy e szabadsággal saját nemzetiségének kiterjesztésére élhessen.⁹³ A nemzetiségi mozgalmak tömegei az egyenlő egyéni szabadságért küzdenek, a mozgalmak vezetői azonban saját nemzetiségük uralmát kívánnák megteremteni.⁹⁴ Ennek az alapelvnek a jegyében ismét határozottan visszautasítja az államnak (mind a birodalomnak, mind Magyarországnak) a nemzetiségi megosztáson alapuló közigazgatási struktúráját s az állami tisztségek nemzetiségi alapú felosztását. Érvei lényegében az 1850-es évek kezdetétől változatlanok: a vegyes lakosság miatt tiszta” nemzetiségű megyék, illetve körzetek kialakítása lehetetlen; nehéz a nemzetiségi hovatartozás kritériumait meghatározni; a nemzetiségi számarányok egy adott területen változhatnak, így a rájuk épülő közigazgatási beosztás soha nem lehetne végleges, sőt az átrendezés reményé-

ben minden nemzetiség mindent elkövetne saját nyelvének terjesztésére; a nemzeti-ségi alapú közigazgatási felosztás minden körben egy nemzetiségnek abszolút ural-mát jelentené az adott terület nyelvi kisebbségei felett, akik számára ez nemzetiségi elnyomást hozna magával, ami újra a nemzetiségek közötti nyílt ellenségeskedéshez vezetne. Ugyanakkor naplójegyzeteiben a megyék nemzetiségi kikerekítésének” gon-dolatát nem utasítja el egyértelműen: „...miután csakugyan áll az, hogy megyéink jelen felosztása mellett egyes nemzetiségek a joggal, hogy nyelvüket a municipiumok körében használhassák, nem élnének, egyes megyéknek a nemzetiségek szerenti felosztása, mely által az adminisztráció is nyerne, józanul nem ellenezhető”,⁹⁵ ezt azonban a közvéleménynek szánt megnyilatkozásaiban nem fejtette ki. A magyar liberálisok közös félélmének adott viszont hangot a későbbiekben központi jelentő-séggel bíró tételben: „Ha egyszer elismerjük, hogy az egyes nemzetiségek fejlődése csak különálásuk által biztosítható, a nemzetiségi törekvések e hon új felosztásánál nem állhatnak meg, s arra fognak irányoztatni szükségképpen, hogy a hazánkban lakó néptöredékek határainkon túl lakó testvéreikkel olvadjanak egybe; mi csak az ország felosztását vonná maga után...”⁹⁶ A magyar nacionalizmus a szupremáciára való törekvésével szemben szintén az egyéni szabadság programját fogalmazza meg: „Nem egyes törvények által, melyeket a magyar faj felsőbbiségének biztosítására alkotunk, nem a hatalom pártolása: hanem csak úgy tarthatjuk fel azt [nemzetiségün- ket], ha múltunkhoz híven a nagy mozgalomban, mely Európa népeinek legszentebb érdekei körül folyik, helyünket nem változtatjuk meg, s az azok között volt mindig, kik a szabadságért küzdöttek.”⁹⁷ Első feladat a haza egységének fönttartása, de ez nem jelentheti a nemzetiségek beolvadására törekvést, hanem épp ellenkezőleg a különböző nemzetiségeket kell az erős állam keretein belül kibontakoztatni. A külön-böző nemzetiségek léte önmagában nem gyengíti az állam egységét, sőt naplójegyzeteiben Eötvös — a korábbi értékeléstől gyökeresen eltérő módon — a pánszláv fenyegetettség érzését is annak bizonyítására használja fel, hogy a magyarországi nemzetiségek kifejlődése éppen megerősíti a magyar állam egységét: „Körüladva szerbektől, csehektől, horvátoktól, tótoktól, a magyar nemzetiség fennállhat, feltart-hatjuk az államot, sőt ezen államban a suprematiát, de a Panslavismus eszméje megsemmisülésünket vonja maga után. És ezért a nem magyar nemzetiségeknek elnyomása nem csak nem fekszik érdekünkben, sőt érdekünkben fekszik, hogy ezen nemzetiségek saját körükben a lehetőségig kifejlődve mennél inkább egyéniségek- nek érzetéhez jussanak s így az általános szlávásban való beolvadástól óvassanak meg.”⁹⁸ Ezért a magyar államban a magyar nemzetiség csak egyetlen vonatkozásban élvezhet előnyöket a többi nemzetiséggel szemben: a magyar nyelvnek a törvényho-zás és a központi kormányzat hivatalos nyelveként való meghatározásában. Az államélet minden más területén a közigazgatási decentralizáció keretében a helyha-tósági és a községi autonómia biztosításával teret kell engedni a nemzetiségi nyelvek használatának. Programja kiegészül az állampolgárok, egyházak, községek egyesü-lési-, egyesületalapítási jogának hangsúlyozásával, amely azonban Eötvös kultúrna-cionalista koncepciójának megfelelően nem utolsó sorban a magyarság társadalmi pozícióinak megőrzését célozza a nemzetiségi törekvésekkel szemben: „Ha akarjuk, hogy nemzetiségünk fennálljon s terjedjen, hogy az ország magyar maradjon, vagy inkább azzá váljék, — és mily magyar ne akarja azt, — s ha más részről nemzetisé-günknek nem nyújthatunk előnyöket állam szervezetünkben s a kormány centralisa-tioja által, mit kétségtelennek tartok, szükséges, hogy nemzetiségünket más eszközök által iparkodjunk biztosítani s pedig olyanok által, melyek a szabadság s egyenlőség elveivel nem állnak ellentétben. Ilyeneket — nézetem szerint — csak a szocialis téren, az egyesületi tevékenységnek a lehetőségig kifejlesztésében találok.”⁹⁹

Eötvös A nemzetiségi kérdés c. röpiratának hatását a következőképp értékelte Charles de Montalembert grófnak írott levelében: „...az ország valamennyi nemzeti-sége meglepéssel fogadta, és valóban úgy tűnik, hogy ez a számunkra annyira fontos kérdés azoknak az elveknek alapján oldódik majd meg, amelyeket az én munkám védelmez. Immár 23 év óta küzdök ennek a felfogásnak az érdekében.

Sokáig egészen egyedül álltam, és talán egyetlen olyan kérdés sincs, amely miatt több támadást vontam volna magamra, most azonban úgy látszik, hogy erőfeszítéseim legalább ebben az irányban nem voltak meddőek.^{71, 100} De vajon megalapozottak voltak-e Eötvös reményei? Az 1868-as nemzetiségi törvény mennyiben tekinthető Eötvös nemzetiségpolitikai koncepciójának kodifikációjaként? Az Eötvös-szakirodalom túlnyomó többsége ezt a törvényt mint a szabadelvű individuális jogalkotás egyik legértékesebb törvényét¹⁰¹ Eötvös nemzetiségi programjának diadalaként tartja számon. A másik álláspont szerint Eötvös a törvénytervezet vitájában súlyos vereséget szenvedett, a nemzetiségi nyelvi nacionalizmusok és a magyar liberálisok államnacionalizmusának és nyelvi nacionalizmusának kereszttüzében koncepciójának lényegi pontjain kompromisszumra kényszerült az országgyűlés Deák-párti többségének politikai nyomása alatt.¹⁰² A törvény előkészületi munkálatait vizsgálva teljesen jelentős módosulások figyelhetők meg. A nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött országgyűlési bizottság alválasztmánya által 1867 júniusában előterjesztett javaslat, mely Eötvös személyes alkotásának tekinthető, az 1861-ben kifejtett program alapvonalait követi. Lényeges különbség az elvi bevezető rész elhagyása, s ilyen formában 'politikai nemzet' és 'nemzetiség' deklaratív elkülönítésének hiánya. A javaslat célja az egyén anyanyelvhasználati jogának praktikus szabályozása annak minél szélesebb körben való biztosításával. A nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött központi bizottság által 1868 novemberében a képviselőház elé terjesztett javaslata legalább egy ponton alapvetően módosította Eötvös eredeti elképzeléseit, s ez a pont a törvényhatóságok, megyék nyelvhasználatának kérdése. Eötvös — a fentiekben már említett — álláspontja szerint csupán a törvényhozás és a központi állami hatóságok működési körében lehet és szabad a magyar nyelvnek mint az ország hivatalos nyelvének előjogokat biztosítani. A központi bizottmány javaslata ezzel szemben a törvényhatóságok szintjén is kötelezővé tette a magyar nyelv használatát, s csak a magyar mellett tette lehetővé a nemzetiségek nyelvének érvényesülését. Ezzel a magyar államnacionalizmus jelenbeli és jövőbeli pozícióit jelentősen megerősítette, amelyet aligha értékeltünk Eötvös intenciójaként. Deák Ferencnek a képviselőház nemzetiségi törvény vitájában 1868. november 24-én elhangzott beszédében tett módosító indítványai — az oszthatatlan egységes magyar politikai nemzet elvi deklarálása, a törvényjavaslat szerkezeti elemeinek, hangsúlyainak átrendezése, a nemzetként elismert horvátok különös jogállásának hangsúlyozása — ugyancsak ezt a tendenciát jelezték és meg is erősítették. Nemzetiségpolitikai koncepciójának kidolgozásában Eötvös inspiráló és meghatározó élménye az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc. Az egymást erősítő és gyengítő nacionalizmusok összecsapásában Eötvös a nemzeti mozgalmak történeti értékeket pusztító dinamizmusának kiteljesedését látta. Mindez számára egyúttal a magyar liberális nemesség államnemzet koncepciójának teljes kudarcát is jelentette.

Ez ösztökölte az 1850-es évek elején elveinek tisztázására, programjának kidolgozására. A rákövetkező közel két évtized alatt Eötvös eljutott a nemzeti eszme szerepének, történeti távlatainak tagadásától ezen eszme történetfilozófiai és politikai jelentőségének hangsúlyozásáig. Eszményképe mindvégig egy depolitizált nemzeti eszme, mely az emberi civilizáció haladásának dimenzióiban értelmezve önmagát, s nyelvi-kulturális mozgalomként, nem az államhatalom keretein belül s nem annak politikai eszközeivel, hanem az egyéni szabadság programjának kiteljesítésével törekszik sajátos nemzeti egyéniségének kifejlesztésére, s ezáltal a civilizáció előremozdítására. Ennek megfelelően a magyar nemzetiség társadalmi és politikai súlyát nem állami kényszerítő eszközökön keresztül kívánja biztosítani, hanem a korlátok nélküli, szabad civilizációs és kulturális fejlődésre alapozó kultúrnacionalista koncepció jegyében. Ugyanezen elvnek alapján utasítja el azt, hogy a nemzetiségeknek államhatalmi biztosítékaik legyenek szabad kifejlődésük biztosítására. A későbbi történeti események, a nemzetiségi törvény megsértése, a nemzetiségi küzdelmek újraéledése azt mutatta, hogy az Eötvös által kifejtett elvek és értékek nem bizonyultak elegendőnek a magyar és a nemzetiségek expanzív nyelvi- és államnacionalista törekvései-

nek ellensúlyozására. De nem bizonyult erre elegendőnek más elmélet és program sem; s épp ez adja Eötvös gondolatainak ma is élő aktualitását és kérdőjeleit.

Jegyzetek

1. Sőtér István: Eötvös József Bp. 1967. 268.
2. Varga János: Helyét kereső Magyarország Bp. 1982. 64.
3. Ferenczi Zoltán: Bárá Eötvös József Bp. 1904. 233.
4. Johann Weber: Eötvös und die ungarische Nationalitätenfrage (Südosteuropäische Arbeiten 64.) München, 1966.
5. Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra [a későbbiekben: Uralkodó Eszmék] Bp. 1981. I. k. 149.
6. Uralkodó Eszmék I. 246.
7. Uo. I. 107.
8. Uo. I. 149.
9. Uo. I. 149.
10. Uo. I. 253.
11. Görög Imre: Kossuth Lajos és báró Eötvös József nemzetiség politikája a szabadságharc után. Történelmi Szemle 1913. 549.; Concha Győző: Báró Eötvös József és a külföldi kritika. Budapesti Szemle 134. k. (1908) 379.; Joó Tibor: A magyar nemzeteszmé Bp. é. n. 163.
12. Berzeviczy Albert: Báró Eötvös József és a nemzetiségi kérdés. Budapesti Szemle 158. k. (1914) 323.
13. Fábian Ernő: Az ember szabad lehet. Eötvös József eszmevilága. Kolozsvár-Napoca 1980.
14. Ruggiero: The history of European Liberalism London, 1927. 350.
15. Gergely András: Eötvös korszerűtlen koreszméi. Új Forrás 1985/2. 35.
16. Uralkodó Eszmék I. 109.
17. Eötvös: Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúságáról. In: Reform és hazafiság II. k. Bp. 1978. 484.
18. Uralkodó Eszmék I. 30.
19. Ludwig Spohr: Die geistigen Grundlagen des Nationalismus in Ungarn Berlin-Leipzig, 1936.; Johann Weber: id. mű 104.
20. Gergely András: id. mű 36.
21. Concha Győző: Politika I. k. Bp. 1907. (2. kiadás) VII.
22. Uralkodó Eszmék I. 153.
23. Magyar Hírlap 1851. 522-528. szám
24. Concha Győző: B. Eötvös József és a külföldi kritika. Budapesti Szemle 134. k. (1908) 187-212., 374-391., 135. k. (1908) 91-113.
25. Uralkodó Eszmék II. 545.
26. Uo. II. 548.
27. Uo. II. 32.
28. Uo. II. 514.
29. Uo. II. 56.
30. Uo. II. 549.
31. Uo. I. 189.
32. Uo. II. 548.
33. Uo. II. 555.
34. Eötvös: Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúságáról [a továbbiakban: Ausztria nemzetiségei] in: Reform és hazafiság II. k. Bp. 1978. 559.
35. Uralkodó Eszmék II. 565.
36. Eötvös: A nemzetiségi kérdés [a továbbiakban: A nemzetiségi kérdés] In: Reform és hazafiság III. Bp. 1978. 343.
37. Felelet báró kemény Gábor néhány szavára báró Eötvös Józseftől [a továbbiakban: Felelet] In: Reform és hazafiság III. k. 304.
38. Uo. 304.
39. Eötvös: Agricola levelei XVI. [a továbbiakban: Agricola] In: Reform és hazafiság III. 479.
40. Uo. 479-480.
41. Eötvös József: Levelek [a továbbiakban: Levelek] Bp. 1976. 292-293.
42. Uo. 303.
43. Eötvös: Ausztria hatalmának és egységének biztosítékai [a továbbiakban: Ausztria hatalma] In: Reform és hazafiság III. 75.
44. Uo. 53.
45. Uo. 66.
46. B. Kemény Gábor: A nemzetek fejlődéséről Kolozsvár 1856. Helyzetünk és jövőnk Pest, 1859., Néhány szó br. Eötvös Józsefhez Pest, 1860., Még egy néhány szó Pest, 1860.
47. Felelet In: Reform és hazafiság III. k.
48. Eötvös József: Arcképek és programok Bp. 1975. 128.
49. Uo. 130.
50. Uralkodó Eszmék II. 553.
51. Arcképek és programok 138.
52. Eötvös: Magyarország különállása Németország egységének szempontjából [a továbbiakban: Magyarország különállása] In: Reform és hazafiság III. 259-260.

53. B. Eötvös József: Naplójegyzetek — gondolatok 1864-68. [a későbbiekben: Naplójegyzetek] Bp. 1941. 32-33.
54. Uo. 70.
55. Uo. 257.
56. A nemzetiségi kérdés In: Reform és hazafiság III. 430.
57. Uo. 457.
58. Uo. 397.
59. Uo. 449.
60. Ausztria hatalma In: Reform és hazafiság III. 166.
61. Felelet In: Reform és hazafiság III. 325.
62. Naplójegyzetek 171.
63. A nemzetiségi kérdés In: Reform és hazafiság III. 430.
64. Uo. 344.
65. Levelek 302.
66. Arcképek és programok 279.
67. Ausztria nemzetiségei In: Reform és hazafiság II. 560.
68. Arcképek és programok 279.
69. Levelek 398.
70. Uo. 358.
71. Uo. 339-340.
72. Naplójegyzetek 161.
73. A nemzetiségi kérdés In: Reform és hazafiság III. 419.
74. Ausztria nemzetiségei In: Reform és hazafiság II. 559.
75. Naplójegyzetek 2.
76. Dr. Voinovich Géza: Bárá Eötvös József Bp. én. 81.
77. Ausztria nemzetiségei In: Reform és hazafiság II. 563.
78. Uo. 546.
79. Naplójegyzetek 13.
80. Dr. Bihari Károly: Bárá Eötvös József politikája. Bp. 1916. 61-62.
81. Ausztria nemzetiségei. Reform és hazafiság II. 559.
82. Uo. 554.
83. Uo. 561.
84. Gerald Stourzh: Die politischen Ideen Josef von Eötvös' und das österreichische Staatsproblem. Der Donauraum XI. évf. 4. sz. 214.
85. Ausztria hatalma. Reform és hazafiság III. 77.
86. Uo. 83.
87. Uo. 82.
88. Reform és hazafiság III. 495.
89. Idézi: Szabad György: Forradalom és kiegyezés válaszútján. Bp. 1967. 390.
90. Idézi: Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Kolozsvár, 1944. 129.
91. Kemény G. Gábor: A magyar nemzetiségi kérdés története I. rész (A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében. 1790-1918) Bp. 1947. 69.
92. Levelek 417.
93. A nemzetiségi kérdés. In: Reform és hazafiság III. 418.
94. Uo. 399.
95. Naplójegyzetek 176.
96. A nemzetiségi kérdés. In: Reform és hazafiság III. 422.
97. Uo. 464-465.
98. Naplójegyzetek 173.
99. Uo. 176-177.
100. Levelek 411.
101. Fábrián Ernő id. mű 216.
102. Schlét István: Eötvös József. Bp. 1987.; Paul Bödy: Joseph Eötvös and the Modernization of Hungary, 1840-1970. Philadelphia, 1972.

*Deák Ágnes: "The Future of the Hungarian Nation is a
Question of Culture"*

Eötvös József's conception of ethnic policy

(1850-1868)

Eötvös József, an outstanding thinker and politician of 19th century Hungarian liberalism, under the impression of the bloody and tragic ethnic struggles of the Hungarian Revolution and War of Independence in 1848-49, considered it as his main task to analyse the dynamics of the concept of the nation and that of the ethnic movements as well as to analyse and criticise the different nationalisms confronting one another in the Habsburg Empire and in Hungary.

According to him there was only one chance to avoid the revival of these nationalistic struggles in Hungary: the separation of the sphere of activity of the state and nationality - one can cultivate and develop his mother-tongue and his own culture by having freedom of association and the right to use his language in local administration, but having no political privileges as a member of a specific ethnic minority. Eötvös realized, that the Hungarian liberal movement should have changed its views on the Hungarian national state, and the Hungarian political elite should have acknowledged that different nationalities lived together in Hungary in the XIXth century so it was impossible to transform Hungary into a national state as was in the case of their ideal, France. At the same time Eötvös didn't support the non-Hungarian national movements either, as they sought to reform the structure of state administration of Hungary and to establish their own territorial political units.

Eötvös views ethnic rights as part of individual liberties and not as basic principles of state organization.

BÉKÉS CSABA:

A BÉKÉT A GYŐZTESEK KÖTIK*

A magyar kormány békepropaganda tevékenysége 1945-46-ban

Az 1946-os párizsi béketárgyalásokat megelőző magyar békeelőkészítő tevékenységgel vagy annak bizonyos aspektusaival az elmúlt években több írás foglalkozott. Ezek a feldolgozások bár még szép számmal vannak kellően nem tisztázott kérdések egyre teljesebb képet adnak a magyar kormánynak, illetve a koalíciós pártoknak a békeelőkészítéssel kapcsolatos elképzeléseiről, a Külügyminisztérium és a kormány ilyen irányú tevékenységéről, Magyarország és a nagyhatalmak viszonyáról.

Van azonban a békeelőkészítésnek egy lényegében mindmáig feldolgozatlan része, az úgynevezett békepropaganda. Így a kutatás és a jelen dolgozat tárgyául szinte önmagától adódott a magyar kormányzati szervek által a békeelőkészítés érdekében végzett, illetve általuk irányított békepropaganda tevékenység vizsgálata. Valamennyire is hatékony külföldi propaganda megszervezésére ugyanis az adott helyzetben a kormány támogatása, közreműködése nélkül eleve nem sok esély volt. A dolgozat ezért mindenekelőtt a Külügyminisztérium és az 1945 novemberében megalakult Tájékoztatásügyi Minisztérium azon törekvéseit igyekszik bemutatni, amelyek révén ezek kísérletet tettek a külföldi tájékoztatás bizonyos formáinak megszervezésére, Magyarországot háborús szerepének reális bemutatására, az új demokratikus rendszer eredményeinek megismertetésére, a magyar békecélok külföldi népszerűsítésére s így végső soron a magyar békesélyek javítására.

A békeelőkészítésről folytatott sajtóvita és a koalíciós pártok álláspontja a külföldi propaganda kérdésében

1945 decemberében - 1946 januárjában sajtóvita zajlott le a pártok között a békeelőkészítés problémáiról, melynek egyik központi kérdése Magyarország háborús felelősségének mértéke volt, a másik pedig — ehhez szorosan kapcsolódva — az, hogy az adott külpolitikai helyzet figyelembe vételével helyes-e az etnikai elv, illetve ezzel kapcsolatban a trianoni határok revíziójának felvetése Magyarország részéről. A vitában a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt képviselői, Dessewffy Gyula, Rubletzky Géza, illetve Kovács Imre úgy foglaltak állást, hogy a magyar nép egésze nem tehető felelőssé az uralkodó osztályok bűneiért, ezért a határkérdés felvetése — az etnikai határok erejéig — jogos és szükséges is¹. Az MKP illetve az

* A tanulmány egy hosszabb dolgozat átszerkesztett, rövidített változata

SZDP véleményét kifejtő Révai József és Horváth Zoltán a hangsúlyt ezzel szemben a magyar kisebbségek védelmére helyezték, a határkérdés felvetését viszont helytelennek, sőt kifejezetten károsnak tartották, s az ilyen törekvéseket egyenesen sovínisztnak bélyegezték.² Révai abból indult ki, hogy Magyarország második világháborús szerepével elveszítette jogát a trianoni békeszerződés igazságtalanságainak korrigálására, amivel lényegében a kollektív felelősség álláspontjára helyezkedett.

A teljesen ellentétes álláspontok következtében természetesen eltérően viszonyultak a vitázók a külföld tájékoztatása, felvilágosítása kérdéséhez is. Desseffy Gyula és Rubletzky Géza kifejezetten a külföldi propaganda hiányáért marasztalták el a kormányzatot. Saláta Kálmán pedig egyenesen a békepropagandát tartotta az igazi békeelőkészítésnek.³ Révai József és Horváth Zoltán ezzel szemben azt hangsúlyozták, hogy Magyarország számára a legjobb propaganda a minél demokratikusabb belpolitika, amelynek első számú feltétele a reakció elleni következetes harc.⁴

A sajtóvita — amint arra Balogh Sándor is rámutatott⁵ — elsősorban belpolitikai célokat szolgált. Révai jól látta — s hozzátehetjük, alighanem tudta is —, hogy Magyarországnak az adott helyzetben nemcsak az etnikai határookra, de még határkiigazításra sincs különösebb esélye, ezért érthetően igyekezett megakadályozni, hogy a koalíciós partnerek indokolatlan reményeket keltsenek a közvéleményben, mivel egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a magyar békeszerződés kialakításánál a Szovjetuniónak döntő szava lesz, s így féltő volt, hogy a várhatóan súlyos békefeltételekért a közvélemény a Szovjetunió magyarországi exponensének tekintett MKP-t fogja felelőssé tenni. Tényszerűen Révainak az az érvelése is helytálló volt, hogy a határkérdés felvetése megrontja a szomszéd országokkal, mindenekelőtt Romániával és Jugoszláviával a felszabadulás után kialakult jó kapcsolatokat. Ennek azonban az volt az oka, hogy ezek az államok a trianoni status quo alapján állva, teljesen figyelmen kívül hagyva a vitás területeken fennálló etnikai viszonyokat, a baráti kapcsolatok feltételének azt tekintették, hogy Magyarország egyszer s mindenkorra mondjon le mindenféle területi követeléséről. A Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt részéről ugyanakkor elvileg helyesen fogalmazták meg a vitában, hogy Magyarország számára egyetlen jogalap lehet területi követelésekre, s ez az etnikai elv, amelynek következtében Magyarország maximális követelései az etnikai határokig terjedhetnek. Nyilvánvaló volt, hogy a második világháborút lezáró békerendezés hosszú időre érvényes határokat fog megállapítani az érintett országok számára. Ilyen helyzetben pedig — függetlenül bármiféle reálpolitikai megfontolástól — mindenképpen jogos volt annak hangoztatása, hogy az igazságos rendezés egyedüli alapelve az etnikai elv lehet, vagy legalábbis annak kellene lennie. A kérdés ilyen felvetése ugyanakkor politikailag valóban teljesen irreális volt, és — Magyarország őszi megbékélési szándékai ellenére — kedvezőtlenül hatott a szomszédokkal való kapcsolatokra, s egyben az ezekben az államokban élő magyar kisebbségek sorsának alakulására is. Emellett az is nyilvánvaló volt, hogy a békerendezésben szerepet játszó nagyhatalmak sem vennék jó néven ilyen igények megfogalmazását a magyar kormány részéről.

A sajtóvita megmutatta a koalíciós pártok közötti alapvető véleménykülönbségeket a békeelőkészítés kérdésében; a történeti igazságosság és a reálpolitika szempontjainak való megfelelés ellentmondását azonban éppen ezért nem volt képes feloldani.

A koalíciós pártok ezekben a hónapokban nemcsak kiérelt békecélokkal nem rendelkeztek, hanem a lehetséges békecélok külföldi népszerűsítése terén is igen eltérő nézeteket vallottak.

Az MKP lényegében mindenfajta külföldi propaganda gondolatát elutasította abból kiindulva, hogy az csak a Horthy-rendszer mentegetését s ezáltal a reakció felelősségének csökkentését szolgálná. Az MKP — nem kis mértékben a választásokon nagyarányú győzelmet aratott Kisgazdapárt befolyásának ellensúlyozására — a

békeelőkészítéssel kapcsolatban is a reakció elleni harcra helyezte a fő hangsúlyt: „...minél inkább vádoljuk a magyar reakciót ország-világ előtt, annál jobbak lesznek kilátásaink a béketárgyalásokon.” — írta Révai A magyarkodók ellen c. cikkében.⁶ Később azonban a kommunista vezetők valószínűleg rádöbbentek arra, hogy Révai fellépésével és álláspontjának fenntartásával a párt teljesen elszigetelté magát az igazságtalan trianoni döntések történelmi jóvátételében reménykedő magyar társadalomban. Emellett — későbbi megnyilatkozások ismeretében — alighanem joggal tételezhetjük fel, hogy a kommunista párt tagságának jelentős része sem értett egyet a trianoni határok fenntartásával. Részben mert az illegális KMP a két világháború között maga sem ismerte el a trianoni döntéseket, részben pedig mert az MKP tagságának többsége 1945-ben lépett be a pártba, és a 25 éves revíziós propaganda hatása aligha múlt el egyik napról a másikra. Ezért a békecélok kérdésében a pártvezetés hamarosan megváltoztatta álláspontját, és a magyar-román határ módosításának felvetését már nem tartották lehetetlennek, sőt 1946 márciusában a magyar kormánydelegáció moszkvai útjának gondolatát is az MKP vetette fel. A Politikai Bizottság március végén pedig „elhatározta a kapcsolatok felújítását, illetőleg felvételét a jugoszláv és a román kommunista vezetőkkel.”⁷ A külföldi propagandához azonban a párt képviselői még a március 6-i pártközi értekezleten sem járultak hozzá.⁸

A szociáldemokrata párt vezetői szinte kezdettől fogva kritizálták a Külügyminisztérium békeelőkészítő tevékenységét.⁹ Szalai Sándor 1946 februárjában részben feleslegesnek, részben kifejezetten károsnak minősítette a Békeelőkészítő osztály munkáját.¹⁰ Február végén pedig már kimondottan a külügyminiszter megbuktatására szervezett kampányt a párt.¹¹ A szociáldemokrata pártnak a külügyi kormányzattal szembeni határozott és kitartó ellenszenvét a legnagyobb valószínűséggel az motiválta, hogy mivel a párt a koalíciós pártok közül a legkiterjedtebb külföldi kapcsolatokkal rendelkezett, a szociáldemokrata vezetők úgy vélték, komolyabb szerepet kellett volna kapniuk a külpolitika irányításában. A párt vezetői úgy gondolták, hogy a Külügyminisztérium „tehetetlensége” miatt az SZDP-re hárul a külföld felvilágosításának, realisabb tájékoztatásának feladata is. Ennek érdekében már 1945 november elején „expozitúrák felállítását mérlegelték Londonban, Párizsban és Washingtonban”. 1946 januárjában emellett már a szomszédos és a nyugati országok szociáldemokrata pártjaival való kapcsolataik felhasználásával kívánták „a magyar kérdést helyes megvilágításba hozni.”¹² Mindvégig nagy szerepet szántak a személyes kapcsolatoknak; Szalai Sándor 1945 tavaszán Petru Grozával tárgyalt,¹³ októberben Prágában járt egy delegáció,¹⁴ novemberben pedig Horváth Zoltán Franciaországba utazott.¹⁵ 1946 januárjában arról döntött a pártvezetőség, hogy Szakasits Árpádot és Kéthly Annát Londonba küldik.¹⁶ Ezenkívül az is felmerült, hogy Ignóus Pált hazahívják és felveszik a kapcsolatot az Egyesült Államokban élő Vámbéry Rusztemmel, 1946 februárjában pedig, miután elkészült az SZDP békeelőkészítő programja, a pártvezetés azt tervezte, hogy annak alapján proklamációt bocsátanak ki, amit a Népszaván kívül a külföldi szociáldemokrata lapok is közölnének.¹⁷

Az 1939-ben alakult és valódi párttá csak 1945-ben szerveződő Nemzeti Pártszövetségnek külföldi kapcsolatai nemigen voltak, így a párt vezetői a külföldi tájékoztatás kérdésével sem foglalkoztak behatóbban.

A külföldi propagandával kapcsolatos kisgazdapárti álláspont már a sajtóvita során egyértelműen világossá vált. A párt vezetői nagyon fontosnak tartották, hogy a hivatalos diplomáciai kapcsolatokon túl a kormány minden tőle telhetőt tegyen meg a külföldi közvélemény megnyerése, a magyar békecélok külföldi népszerűsítése érdekében. Ez fogalmazódott meg a párt 1946 februárjában elkészült békeelőkészítő javaslatában is,¹⁸ mely szerint „politikai megbízottak”-at kell külföldre küldeni, akiknek az a feladatuk, hogy „hívják fel az illetékes körök figyelmét Magyarország fontos gazdaságpolitikai és földrajzi helyzetére, valamint a Magyarországgal létesít-

hető gazdasági összeköttetések jelentőségére.” Ugyancsak az ő feladatuk lenne, hogy a külföld gazdasági érdeklődését felkeltsék Magyarország iránt, ami lehetőséget teremtené az ország súlyos gazdasági helyzetének enyhítésére. A javaslat szerint a párt propagandaszerveit teljesen a békeelőkészítés szolgálatába kell állítani. A magyar közvéleményt ki kell ábrándítani a békekötéssel kapcsolatos vérmes reményeiből, és a dunavölgyi, valamint a nemzetközi együttműködés gondolatát kell népszerűsíteni. A külföldi propagandára vonatkozóan pedig a következőket tartalmazta a javaslat: „Külföldi propagandánk — a magyar álláspont rövid összefoglalását tartalmazó orosz, angol, francia nyelvű brochurák, idegen sajtótudósítók, külföldi hírszolgálati szervek stb. segítségével illessze be a békecéljainak (sic) az Egyesült Nemzetek célkitűzéseibe, hivatkozzék az Atlanti Chartára, az Egyesült Nemzetek alapokmányára, a tartós békére és a magyar demokrácia megerősítésének szükségességére, világítsa meg háborús felelősségünk valódi értékét, hivatkozzék a magyar demokrácia eddig elért eredményeire, ellensúlyozza szomszédaink magyarellenes propagandáját, és mutasson rá a stratégiai határok anakronizmusára stb.”.

1946 első hónapjaiban tehát a koalíciós pártok közül egyedül a Független Kisgazdapárt rendelkezett olyan programmal a békeelőkészítéssel kapcsolatban, amely még e viszonylag késői időpontban is alkalmas lehetett volna, hogy megvalósítása esetén a külföldi közvélemény realisabb tájékoztatást kapjon Magyarországról, az országot érintő kérdésekről s nem utolsósorban a magyar békeelőkről.

A magyar kormány békepropaganda tevékenysége a párizsi békekonferencia előtt

I. A külföld felvilágosítását szolgáló idegen nyelvű füzetsorozat kiadása

A sajtóvitából világosan kiderült, hogy a magyar külpolitika meghatározásában talán legkomolyabb szerepet játszó kommunista vezetők nem támogatták a külföldi propagandára vonatkozó elképzeléseket. Valószínűleg elsősorban azért nem, mert nyilvánvaló volt, hogy ez a propaganda mindenekelőtt a nyugati nagyhatalmak közvéleménye felé irányulna, hiszen ott volt legalább elvi esély arra, hogy egy Magyarországgal szemben barátságos közvélemény nyomásának engedve az USA és/vagy Nagy-Britannia kormánya adott kérdésekben Magyarország számára kedvezőbb álláspontot alakítson ki. Az MKP vezetése viszont aligha törekedett ezeknek a kapcsolatoknak túlzott megerősítésére, már csak azért sem, mert a szovjet vezetés ezt nemigen nézte volna jó szemmel, s így az is félt volt, hogy a nyugati közvélemény meggyőzésére szánt propagandaakciók a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság ellenállásába ütköztek volna. Így a koalíciós pártok és a kormány külföldi propaganda tevékenységének összehangolásáról 1946 januárjában még szó sem lehetett. A Külügyminisztérium és az 1945 novemberében létrehozott Tájékoztatásügyi Minisztérium a pártoktól külön utakon járt, s hogyan maga a békeelőkészítő munka is 1946 tavaszáig a pártoktól függetlenül, a Külügyminisztériumban, illetve irányítása mellett a különböző társmisztériumokban és tudományos műhelyekben folyt. Amíg azonban a békeelőkészítés a pártok hallgatóságos belecselezésével zajlott, a külföldi propaganda céljai kifejezetten a munkáspártok elutasító álláspontja ellenére fogalmazódtak meg.

A Külügyminisztériumban 1945 novemberében döntés született arról, hogy a külföldi közvélemény megnyerése érdekében idegen nyelvű füzetsorozatot kell kiadni. A Tájékoztatásügyi Minisztérium viszont vállalta a kiadványok megjelentetésével kapcsolatos összes teendőik intézését. Miután állami könyvkiadó ekkor még nem létezett, magánkiadókkal kellett a munkát elvégeztetni. A Külügyminisztérium által

korábban már elfogadott alapelv szerint a füzetek nemhivatalos kiadványként készültek, így azoknak a kiadást vállaló könyvkiadók — főleg az Officina és az Atheneum — saját kiadványaiként, mintegy a magyar közvélemény álláspontját reprezentálva kellett megjelenniük. A tervbe vett kiadványok két alapvető témakör köré csoportosultak: az egyiknek a célja az volt, hogy a magyar gazdasági, politikai és szellemi ellenállási mozgalmat mutassa be, a másiké pedig az, hogy a magyar demokrácia addig elért eredményeit tárja a külföldi közvélemény elé. 1946. március 29-én Balla Antal tájékoztatásügyi miniszter értekezletet hívott össze, ahol a meghívottak közül elsősorban az SZDP képviselői, Horváth Zoltán, Faragó László, Erdódi János és Jusztus Pál jelentek meg. Az értekezlet célja az volt, hogy megállapodjanak a Németországgal szembeni magyarországi ellenállás témakörének propagandacélokra való felhasználásáról.¹⁹ A résztvevők abban állapodtak meg, hogy a témakört hat részre osztva, témánként 1-2 íves idegennyelvű füzeteket kell kiadni. Megegyeztek a kéziratok megírására felkérendő szerzők személyében is. Ezek a következők voltak:

1. Dr. Baracs János: A gazdasági penetráció elleni küzdelem
2. Erdódi János: A sajtó szerepe az ellenállásban
3. Dr. Kovács György: A tudományos élet harca
4. Bóhm Vilmos: Az emigráció harca
5. Máthé Iván: Politikai harc a reakció ellen
6. Ortutay Gyula vagy Erdei Ferenc: Hogyan szakítottunk a múlttal?

Felmerült, hogy a hat füzet esetleg egy kötetben magyarul is megjelenne; ez esetben Nagy Ferencet vagy Balla Antalt szándékozták felkérni az előszó megírására, a szerkesztést pedig Faragó László vállalta.

Az SZDP magas szinten történő részvétele ebben a kezdeményezésben talán furcsának tűnhet a pártnak a sajtóvitában kifejtett álláspontja ismeretében. Az SZDP március közepén elkészült békeelőkészítő tervezetéből, illetve Szalai Sándornak a Külpolitikai és Nemzetiségügyi osztály vezetőjének a tervezethez fűzött észrevételeiből világosan kiderül azonban, hogy a sajtóvitában az SZDP kizárólag a reakció elleni harcot szem előtt tartó taktikai megfontolásból támogatta egyértelműen Révai teljesen merev álláspontját. A tervezet ennek megfelelően úgy foglalt állást, hogy a „magyar nép egyetemesen nem bűnös a háborúban való részvétel miatt, bár a felelősséget viselni kénytelen.”²⁰ Ezért az SZDP, amelynek tagsága és vezetői részt vettek az ellenállásban, érthetően érdekelt volt abban, hogy ennek az ellenállásnak a történetét a világ közvéleménye elé tárják. Emellett a párt vezetői, akik komoly reményeket fűztek a nyugat-európai munkáspártokkal s mindenekelőtt az 1945-ben kormányra került angol Munkáspárttal fenntartott kapcsolataikhoz, ezt a kezdeményezést valószínűleg jó lehetőségnek tartották nyugati kapcsolataik erősítéséhez is.

Bár a munka megindult, a hat füzetből végül is csupán egy jelent meg Hungarian Economic Resistance Against German Penetration címen. A kiadások csökkentése, a kiadványok mielőbbi megjelentetése és a hatékonyabb terjesztés érdekében Balla március 19-én a pénzügyminiszterhez intézett átiratában arra tett javaslatot, hogy mintegy 10-12 francia nyelven publikálandó füzetet Párizsban kellene kiadni és forgalomba hozni.²¹ Balla értesülései szerint a költségek így nem haladnák meg a kétmillió francia frankot. Mindezek után azt kérte Gordon Ferenc pénzügyminisztertől, hogy a közeljövőben esedékes párizsi útja alkalmával igyekezzen elérni a Franciaországban zárolt mintegy százmillió frank magyar követelés feloldását, és ebből bocsássa a Tájékoztatásügyi Minisztérium rendelkezésére a kért összeget. Balla azt is megjegyezte, hogy ez csak az első lépése lenne egy olyan Párizsban, a békétárgyalások színhelyén tervezett akciónak, „amely alkalmas az ország iránt megfelelő hangulat felkeltésére és kedvező légkör megteremtésére.”²² Nem tudunk róla, hogy Gordon Ferenc 1946 tavaszán Franciaországban járt volna, és arról sem, hogy az ottani

zárolt magyar követelések feloldásáról a magyar kormány tárgyalásokat folytatott volna. Annyi mindenestre bizonyos, hogy az igényelt devizát a Pénzügyminisztérium nem bocsátotta a Tájékoztatásügyi Minisztérium rendelkezésére, és így a terv nem valósulhatott meg.

Március elején egy másik elképzelés is körvonalazódott a füzetek külföldi megjelentetésével kapcsolatban. Kuthy Sándor, a Külügyminisztérium Békeelőkészítő osztályának munkatársa, aki a Tájékoztatásügyi Minisztériummal tartotta a kapcsolatot, azt vetette fel, hogy az 1920-as években Londonban működő League for Hungarian Self Determination elnevezésű szervezet mintájára Londonban angol-magyar társaságot kellene létrehozni. Ugyanúgy Párizsban francia-magyar, Moszkvában pedig az ott élő magyar írók közreműködésével szovjet-magyar társaságot kellene szervezni, s azután a füzeteket ezekkel a társaságokkal kellene kiadni.

Hogy ezek a tervek mégsem valósultak meg, az MKP negatív hozzáállásán és az általános devizahiányon, valamint a szervezésben mutatkozó hiányosságokon túl elsősorban az ország diplomáciai elszigeteltségének, a normális külkapcsolatok hiányának tudható be. Mindezek ellenére még ilyen körülmények között is volt példa arra, hogy néhány füzetet sikerült külföldön előállítani.

1946. március 27-én a Tájékoztatásügyi Minisztérium megállapodott a The Central European Times Publishing Co. Ltd. budapesti képviselőjével, hogy a cég elvállalja Louis Barges: *Amis Inconnu* című könyvének a bécsi Panorama kiadónál történő megjelentetését.²³ Barges Magyarországra szökött francia hadifogoly tisztként töltötte itt a háborús éveket előbb a balatonboglári táborban, majd Gödöllőn a francia líceum tanáraként. Könyvében beszámol a francia hadifoglyokkal való jó bánásmódról, a magyar lakosság és a hatóságok előzékeny magatartásáról, arról, hogy Magyarországon nem ellenségként, hanem barátként fogadták őket, szabad mozgásuk volt az országban, és szabadon vállalhattak munkát is. A cég a könyvet kétezzer példányban jelentette meg, és vállalta annak franciaországi és svájci terjesztését is.

Valószínűleg a megállapodás későbbi kibővítése révén ugyancsak Bécsben készült a „Lengyel menekültek Magyarországon a háború alatt” című könyv francia, valamint Lévai Jenő: *Fekete könyv* című, a magyar zsidóság tragédiáját megörökítő munkájának angol nyelvű kiadása. Mindezekért a cég csupán 415 dollár költséget számított fel, valamint 15 000 db cigaretta átadását kérte.²⁴

1946 elején a Külügyminisztériumban merült fel az a gondolat, hogy ki kellene adni egy füzetet a francia ellenállási mozgalomban résztvevő magyarok szerepéről. A kézirat megírására a Párizsban élő Bajomi Lázár Endrét kérték fel, aki ezt el is vállalta, és a Függetlenségi Mozgalom vezetőitől kapott dokumentumok felhasználásával rövid idő alatt meg is írta a franciaországi magyar ellenállási mozgalom történetét és háború alatti tevékenységét. A könyv Párizsban 1946 áprilisában jelent meg Vercors előszavával, a magyar Külügyminisztérium költségén.²⁵ Szintén a Külügyminisztérium bízta meg Gara Lászlót, egy másik Párizsban élő magyar újságíró, hogy *La Hongrie Nouvelle* (Az Új Magyarország) címen adjon ki egy könyvet a békekonferencia idején, amely a Franciaországi Magyar Ellenállási Mozgalom kiadványaként az új magyar demokrácia addigi eredményeit ismertette a francia közönséggel.²⁶

Az adott pénzügyi körülmények között a békekonferencia megnyitásának előestéjén, július végére — többnyire hitelbe — tizennyolc füzet jelent meg, s ezek közül is csupán hatnak készült el angol, francia vagy orosz nyelvű változata is. 1946 október közepéig a Tájékoztatásügyi Minisztérium és a Külügyminisztérium által finanszírozott könyvekből és füzetekből végül összesen 57 db jelent meg, ebből 22 csak magyarul, 3 magyar-francia, 2 magyar-angol-francia, 1 magyar-francia-lengyel, 1 magyar-román, 1 magyar-angol-francia-orosz, 12 francia, 4 angol, 4 angol-francia, 1 angol-orosz, 1 pedig orosz nyelven. (Lásd: függelék).

II. Az Új Magyarország idegen nyelvű kiadásai és röplatai

A kormány által kiadott, a külföld realisabb tájékoztatását szolgáló idegen nyelvű lap indításának gondolata először 1945 végén merült fel. Az 1945 előtt megjelent hasonló jellegű folyóiratok, elsősorban a *Nouvelle Revue de Hongrie* és a *The Hungarian Quarterly* ekkor természetesen már nem működtek. Ezek felélesztéséhez a revíziós politikához való erőteljes kötődésük miatt valószínűleg sem a koalíciós pártok vezetése, sem a SZEB nem járult volna hozzá. Szinte magától adódott viszont az az elképzelés, hogy az amúgy is a Külügyminisztérium félhivatalos lapjaként a kormány támogatásával megjelenő Új Magyarországot kellene idegen nyelven megjelentetni.

Az Új Magyarország megindításának körülményei ma még nem teljesen tisztázottak, különösen ami a kezdeményezés kérdését illeti. Az egyik változat szerint Boldizsár Iván, akinek régi terve volt, hogy hetilapot szerkesztthessen, és aki mint a Szabad Szó felelős szerkesztője 1945 áprilisától ismerte a külügyminisztert, 1945 májusában felkereste Gyöngyösit és felvetette, hogy indítani kellene egy külpolitikai hetilapot. Gyöngyösi először szkeptikusan fogadta az ajánlatot és kijelentette, se pénz, se papír, se nyomda nem áll a Külügyminisztérium rendelkezésére, hogy egy ilyen lapot kiadjanak. Boldizsár Iván azonban kifejtette, hogy ő gondoskodik a nyomdáról és a papírról is, és pénz is csak az induláshoz kellene. Ígéretet tett rá, hogy a lap az első három hónap után el fogja tartani magát. Ezekkel a feltételekkel azután meg is egyeztek a lap megindításában.²⁷

A másik verzió szerint Gyöngyösi ötlete volt az Új Magyarország létrehozása. Az volt az elképzelése, hogy ha ő már nem lesz miniszter, lesz majd egy hetilapja. Gyöngyösi Keszthelyi Nándorral, a Külügyminisztérium Sajtóosztályának vezetőjével tárgyalta meg a kérdést. Előbb az vetődött fel, hogy a Pester Lloyd-ot kellene felújítani, végül azonban új lap indítása mellett döntöttek. Főszerkesztőnek Boldizsár Ivánt szemelték ki, akit Gyöngyösi maga is kedvelt.²⁸ Emellett nem volt elhanyagolható szempont Boldizsár Ivánnak az ellenállásban betöltött szerepe és az ebből adódó tekintélye sem. Boldizsár ugyanakkor a Nemzeti Parasztpárt polgári származású tagjaként nem tartozott a koalíció egyik „széléhez” sem, így személye mind a pártok számára, mind a külföld felé elfogadható volt egy koalíciós szellemű külpolitikai lap főszerkesztőjeként. Végül, de nem utolsósorban Boldizsár Ivánt Rákosi Mátyás is és a koalíciós korszak magyar külpolitikájának szürke eminenciásának szerepét betöltő Révai József is szerette és határozottan támogatta.

Annyi bizonyos, hogy Boldizsár Iván, illetve Székely László, aki 1945 decemberétől hivatalosan is a lap felelős szerkesztője lett, jó és gyors szervező munkát végzett. A lap első száma — meg sem várva a hivatalos lapengedély megérkezését — 1945. július 3-án jelent meg. Bár a lapengedély Boldizsár Iván nevére szólt, és a lap „A világpolitika és a magyar szellemi élet hetilapja” alcímmel jelent meg, kétségtelen, hogy az Új Magyarország kezdetől fogva a Külügyminisztérium félhivatalos lapja volt. Nem tudni pontosan, mi készítette a Külügyminisztériumot, hogy saját hivatalos lap kiadása helyett ezt a megoldást válassza. Valószínűnek látszik azonban az a magyarázat, hogy a Külügyminisztérium számára hivatalos lap kiadását a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság feltehetően nem engedélyezte volna.²⁹ Emellett kezdetől számításba jöhetett az is, hogy egy a pártoktól és a kormányzati szervektől hivatalosan független külpolitikai hetilap eredményesebben szolgálhatja a külföldi tájékoztatás ügyét is. Az Új Magyarországról így némi túlzással elmondhatjuk, hogy egyszerre volt a koalíciós korszak egyetlen jelentősebb „pártonkívüli” hetilapja és egyben az egyetlen, a kormány által finanszírozott politikai hetilap. A Külügyminisztérium és az Új Magyarország közötti kapcsolat jellegéről semmiféle hivatalos megállapodást nem kötöttek, de a lapengedély világosan közli, hogy „a lap a mindenkorai külügyminiszter irányítása alatt áll.”³⁰ Ugyanakkor az Új Magyaror-

szág anyagi támogatására tett minisztertanácsi előterjesztések is „a Külügyminisztérium félhivatalos lapja” kifejezést használják.³¹ A gyakorlatban a minisztérium és a szerkesztőség közötti szoros kapcsolatot mindenekelőtt a főszerkesztő, Boldizsár Iván személye garantálta, aki saját állítása szerint már 1945 nyarától Gyöngyösi nem-hivatalos tanácsadója volt.³² A Békeelőkészítő osztály az egyes cikkek elkészítéséhez rendszeresen bocsátott „alapanyagot” a szerkesztőség rendelkezésére az osztályon összegyűjtött, a békeelőkészítéssel kapcsolatos dokumentumokból.³³ Boldizsár Iván mellett a lap egy másik, ezzel megbízott munkatársa, Pethő Tibor is rendszeres kapcsolatot tartott fenn a Külügyminisztérium, illetve a Békeelőkészítő osztály és az Új Magyarország szerkesztősége között.

A lap hamarosan népszerűvé vált, példányszáma általában 100 ezer fölött volt, de előfordult az is, hogy közel 400 ezer példányban fogyott el. A színvonalas szerkesztői munkának, a képzett és lelkes szerkesztőgárdának köszönhetően hamarosan a legnépszerűbb és egyben legszínvonalasabb magyar hetilap lett.

Boldizsár Iván a Gyöngyösi külügyminiszterrel folytatott tárgyalásaira hivatkozva előbb 1945. december 29-én a Tájékoztatásügyi Minisztériumnak, majd 1946 január közepén a Külügyminisztérium Békeelőkészítő osztályának tett javaslatot egy-egy angol, illetve orosz nyelvű, két hetenként megjelenő folyóirat kiadására New Hungary, illetve Novaja Vengrija címen.³⁴ A Minisztertanács 1946. február 15-i ülésén elfogadták a tervet, és a folyóiratok beindítására kétszáz millió pengőt szavaztak meg.³⁵ Az MKP vezetői, noha — mint láttuk — ellenezték a külföldi propagandát, valószínűleg azért nem emeltek kifogást a terv ellen, mert az előterjesztés a hangsúlyt a magyar demokrácia fejlődésének, eredményeinek propagálására helyezte.

A New Hungary és a Novaja Vengrija első száma az Új Magyarország munkatársainak közreműködésével és Boldizsár Iván főszerkesztésével az Új Magyarország kiadásában 1946. április 15-én jelent meg tizenhat oldalon, fényezett papírra nyomva, a Newsweek című amerikai hetilap formájában és ahhoz hasonló tipográfiával, mint „Dél-Kelet európai kétheti folyóirat”. A további számok kiadására az eredeti elképzelésektől eltérően általában havonként került sor, amikor is azok 3000-4000 példányban jelentek meg.³⁶

A folyóiratok, amelyek anyagának összeállítása a Külügyminisztérium Sajtóosztálya közvetlen irányításával történt, ettől kezdve a magyar kormány egyedüli olyan rendszeres tájékoztató orgánumai voltak, amelyek által a magyar külügyi vezetés a külföldi közvélemény és a politikai körök kedvező befolyásolását kívánta elérni.

Az idegen nyelvű lapok nem az Új Magyarország egyszerű fordításai voltak, azok a magyar hetilap elvi vonatkozású cikkeit, állásfoglalásait tartalmazták, valamint a magyar szellemi életet és az ország hétköznapijait bemutató írásokat. Figyelemre méltó eltérés mutatkozott az angol és az orosz kiadás tartalmában is. A Novaja Vengrija elsősorban a gyors demokratikus fejlődés eredményeiről tájékoztatót, és a múlttal való szakítást bemutató cikkeket közölt. A folyóiratban található képeken is többnyire magyarországi szovjet hősi emlékmű, szovjet diplomaták vagy a SZEB vezetői és tagjai szerepeltek.

Alighanem joggal feltételezzük, hogy a két lap közül a magyar kormány számára az angol nyelvű volt a fontosabb, hiszen azáltal vagy más módon legalábbis nem volt kizárva a nyugati közvélemény és azon keresztül a kormányzati körök kedvező irányban történő befolyásolásának lehetősége. Ugyanezt azonban az adott viszonyok ismeretében aligha lehetett feltételezni a Novaja Vengrijáról. Arról nem is beszélve, hogy a folyóirat szovjetunióbeli terjesztésének a legminimálisabb feltételei sem voltak adottak. Így azt legfeljebb a magyarországi szovjet diplomatákhoz, katonai vezetőkhoz lehetett eljuttatni. Az ennek ellenére megteremtett paritást Magyarország labilis külpolitikai helyzetét is figyelembe véve így minden bizonnyal sokkal inkább a politikai kényszer, mintsem az ésszerűség diktálta.

A New Hungary viszont a demokratikus átalakulás különböző területeinek bemutatásán túl szinte kezdettől fogva a békekötéssel kapcsolatos kérdéseket helyezte előtérbe. Rendszeresen közölt írásokat a csehszlovákiai és a romániai magyar kisebbségek helyzetéről, sérelmeiről, beszámolt az ellenük hozott intézkedésekről. Több elemző cikket közölt a békerendezés, azon belül a várható magyar békeszerződés általános problémáiról, valamint a magyar békecélokról. Emellett számos olyan írás jelent meg a lapban, amely a magyarságnak a nyugati civilizációhoz való tartozását igyekezett tudatosítani az angolszász közvéleményben. A békekonferencia idején pedig a lapnak egy rendkívül rövid idő alatt összeállított különszáma³⁸ is napvilágot látott, amely teljes egészében a csehszlovákiai magyarok helyzetével, a csehszlovák kormány által tervezett kitelepítésük kérdésével foglalkozott.

Már Boldizsár Iván eredeti javaslatában felmerült egy francia nyelvű lap kiadása is. A Nouvelle Hongrie első száma, amely szintén a csehszlovákiai és a romániai magyar kisebbségek kérdését tárgyalta, a békekonferencia idején jelent meg. Anyagi okokból azonban a francia változatnak egyben ez volt az utolsó száma is.³⁹

A béketárgyalások után a folyóiratok betöltötték hivatásukat, utolsó (8.) számuk 1947 márciusában jelent meg. Ezt követően ugyanis, különösen az 1947 augusztusi választások után a külföldi tájékoztatásnak más formái kerültek előtérbe.

Idegen nyelvű lap alapítására 1945-46 során számos sikertelen kísérlet is történt. Egy, a New Hungary-hez és a Novaja Vengrija-hoz feltehetően hasonló jellegű, három nyelven (magyar-angol-orosz) megjelenő folyóirat kiadására vonatkozó tervet már 1945 júliusában beterjesztettek a Külügyminisztérium Békelőkészítő osztályának. A lap angol címe Danubian Affairs lett volna, és az a kelet-közép-európai régió országainak politikai, társadalmi, gazdasági viszonyaival kívánt foglalkozni.⁴⁰ A javaslatot tartalmazó, aláírás nélküli „Pro memoria” elejére utólag ceruzával Kosáry Domokos nevét írták rá, így elképzelhető, hogy a terv tőle származott, és a folyóiratot a Teleki Intézet adta volna ki. A feljegyzést azonban nem tudni miért „egyelőre” ad acta tették, és arról sem tudunk, hogy a későbbiekben a javaslat bármilyen formában újból előkerült volna.

A békekonferencia előtti időszakban ezen kívül még számos társadalmi szervezet tett kísérletet idegen nyelvű lap alapítására. Így például a Magyar-Francia Társaság „La Danube” (francia), az újjáalakult Balkán Bizottság „Balkán” (magyar-román-„szláv” (sic) -jugoszláv-bolgár), a Budapesti Irodalmi Művészeti és Tudományos Intézet pedig „Danube” (angol-orosz) címen.⁴¹ A kérelmeket azonban a Miniszterelnökség Sajtóosztálya, a későbbiekben pedig a Tájékoztatásügyi Minisztérium vagy elutasította, vagy egyszerűen nem vett róluk tudomást. A Tájékoztatásügyi Minisztérium 1946 májusában engedélyezett ugyanakkor „Hom kaj Mondo” (Ember és Világ) címen egy eszperantó nyelvű lapot. Az engedély kiadását egy belső feljegyzés azzal indokolta, hogy „Csehszlovákiában több eszperantó nyelven kiadott lap jelenik meg, melyek éles magyarellenes propagandát folytatnak. Ezek ellensúlyozására ajánlatosnak látszik magyar eszperantó lap engedélyezése”.⁴²

III. „Az Új Magyarország” röpiratai

1946 tavaszán a Külügyminiszterek Tanácsa május 7-i ülése után alakult ki az az elképzelés, hogy az Új Magyarország szerkesztősége, amely a New Hungary és a Novaja Vengrija kiadása révén már rendelkezett tapasztalatokkal, vegyen részt az idegen nyelvű tájékoztató kiadványok kiadásában. Az ezután útjára bocsátott „Az Új Magyarország röpiratai” elnevezést viselő sorozat első kötete magyarul már június elején megjelent. Boldizsár Iván: Megbűnhődte már e nép — Röpirat a magyar békéről

és közös hazánkról a Dunavölgyéről című munkája egyszerre szólt a hazai és a külföldi közvéleményhez. „Befelé” a magyar kormány bonyolult, nehéz helyzetét igyekezett tudatosítani, és azt magyarázta, milyen külpolitikai, reálpolitikai okok miatt nem léphet fel a magyar kormány az etnikai határokig terjedő területi követelésekkel. „Kifelé” pedig az első világháború utáni magyar politika kényszerpályáját is megrajzolva azt hangoztatta, hogy Magyarország, a magyar társadalom ugyanakkor a veszített háború ellenére sem nyugodhat bele az igazságtalanul meghúzott trianoni határok teljes visszaállításába, és ilyen elképzeléseket nem terjeszthet elő saját békecélljaiként.

Boldizsár Iván a már előzetesen elhatározott, a magyarországi ellenállás történetét feldolgozó kötet koordinálására kapott megbízást. A különböző külügyi és tájékoztatásiügyi minisztériumi tisztviselők által megírt részfejezeteket ő foglalta egységes szerkezetbe, és a könyv bevezetőjét is ő írta. A könyv feldolgozta és bemutatta a háború alatti gazdasági, politikai, katonai és szellemi ellenállás történetét, a lengyel menekültek, a szövetséges hadifoglyok kedvező fogadtatását, az üldözött zsidóság megmentése érdekében tett akciókat. Ezt a füzetet, akárcsak az előzőt, a békekonferencia idején angol és francia nyelven is kiadták.⁴³

„Az Új Magyarország röpiratai” sorozatban jelent meg — miután 1946 tavaszától a lap első öt fejezetét folytatásokban közölte — Bibó István: A keleteurópai kisállamok nyomorúsága című munkája is. Bibót már a háború alatt is élénken foglalkoztatta a háború utáni békerendezés kérdése. 1943-ban, valószínűleg a Külügyminisztérium akkoriban megindult titkos békeelőkészítő munkájához kapcsolódva kezdte írni „Az európai egyensúlyról és békéről” című nagyobb tanulmányát,⁴⁴ amelyet egy „Békecsinálók számára írt könyv” részének szánt.⁴⁵ Ennek alapján írta meg a kelet-közép-európai régió történelmi fejlődését, a demokratizmus és a nemzeti eszme tragikus összeütközését elemző, ám végső soron a békerendezést szolgálni hivatott röpiratát, amelyet maig joggal tekinthetünk a téma egyik legkomolyabb, legszellemesebb megközelítésének. A könyv az eredeti elképzelés szerint angol és francia nyelven is megjelent volna. Bibónak a békekonferencia megnyitásának napján, 1946. július 29-én Keresztúry Dezsőhöz írott leveléből tudjuk, hogy Bibó a kézirat, illetve a két fordítás befejezését augusztus közepére tervezte.⁴⁶ A magyar kiadás hamarosan meg is jelent, az angol és francia változat azonban — noha azok kézírata majdnem teljesen elkészült — a Bibó által felpanaszolt „igen siralmas technikai, fordítási és nem utolsósorban anyagi feltételek”, valamint a minisztériumi elfoglaltságból adódó állandó időhiány miatt már nem került nyomdába.⁴⁷

Pethő Tibor és Czebe Jenő vezérkari százados közös munkája, a „Magyarország a második világháborúban” elsőként dolgozta fel a második világháborús magyar katonai részvétel történetét. A magyar vezérkar háborús felelősségének hangsúlyozásán túl a könyv mindenekelőtt azt igyekezett adatokkal bizonyítani, hogy a magyar kormány lényegesen kisebb lelkesedéssel, korlátozottabb katonai erővel vett részt a Szovjetunió elleni háborúban, mint a szomszédos Szlovákia és Románia.

„Az Új Magyarország röpiratai” sorozat, illetve annak angol és francia nyelvű vátozatai, a Pamphlets of New Hungary és a Cahiers de la Nouvelle Hongrie egy további darabja a német penetrációval szembeni gazdasági ellenállás történetét dolgozta fel,⁴⁸ egy másik pedig a háború rombolásait, a háborús károkat, majd a nagy erővel megindult újjáépítés eredményeit mutatta be.⁴⁹ Ez utóbbi két kötet csak angol és francia nyelvű kiadásban jelent meg.

A különböző tájékoztató füzetek, illetve az idegen nyelvű folyóiratoknak a békerendezéssel foglalkozó írásai alapvetően az alábbi három témakörhöz kapcsolódó részterületeket érintették, dolgozták fel:

I. Magyarország második világháborús szerepe, a magyar gazdasági, politikai, szellemi, katonai ellenállás története

II. A magyar demokrácia eredményei

III. A magyar békecélok. A határok kérdése és a szomszéd államokban élő magyar kisebbségek sorsa.

Az alábbiakban tételekbe sűrítve azt próbálom meg röviden összefoglalni, hogy a kiadványok az egyes témaköröket illetően milyen érvrendszerrel dolgoztak, mivel indokolták a magyar békecélok jogosságát.

1/1. 1918-19-ben az antant Magyarországgal szemben ellenséges politikája megbuktatta a magyar demokráciát, és a reakciós Horthy-rendszert juttatta hatalomra, mely végül is háborúba vitte az országot a szövetségesek ellen.

2. Az első világháború után Magyarországgal Trianonban kötött békeszerződés nemcsak leválásra érett másnyelvű területek elcsatolását szentesítette, hanem jelentős nagyságú színmagyar vagy magyar többségű területekét is, s így módon mintegy három millió magyar került az utódállamok fennhatósága alá. Ez a Magyarországgal szemben elkövetett nyilvánvaló igazságtalanság magyarázza, hogy a reakciós magyar politikai vezetés oly jelentős tömegeket tudott megnyerni revíziós politikájának.

3. A hitlerizmus urakorra jutása után Magyarország erőteljes küzdelmet folytatott a kizárólagos német befolyás ellen. A magyar diplomácia a német terjeszkedés ellensúlyozására magyar-osztrák-olasz összefogást tervezett. Mivel azonban kiderült, hogy sem a kisantant, sem a nyugati hatalmak nem állnak készen arra, hogy Németország keleti terjeszkedésének útját állják, Olaszország pedig Németországhoz kezdett közeledni, a Németországtól független külpolitika Magyarország számára is irreálisá vált.

4. Az első bécsi döntést megelőzően Magyarországnak a Csehszlovákiával szemben etnikai alapon álló területi igényeit Franciaország és Anglia is támogatta. A magyar kormány ugyanakkor Hitler követelése ellenére Csehszlovákia elleni fegyveres akcióra nem vállalkozott.

5. Kárpátalját a magyar csapatok tulajdonképpen a német hadsereg helyett szállták meg.⁵⁰ Az így létrejött magyar-lengyel határ tette lehetővé, hogy 1939 szeptemberében mintegy 140 ezer lengyel katona és 20 ezer polgári személy meneküljön a németek elől Magyarországra, és hogy a lengyel katonák tovább juthassanak a szövetségesekhez, és Észak-Afrikában a németek ellen harcolhassanak.

6. A német-lengyel háború idején a magyar kormány a magyar-lengyel határt a német hadműveletek céljaira felhasználni nem engedte, és a szlovák kormány hasonló jellegű kérését is elutasította.

7. A második bécsi döntéssel Németország Magyarországot és Romániát is sakkban tartotta és ezt újabb katonai és politikai engedmények kikényszerítésére használta fel. Ezzel kényszerítette Magyarországot a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásra, aminek következtében az ország elvesztette addigi „jóindulatú semleges” státuszát.

8. A második világháborúban Magyarország mindvégig vonakodva, viszonylag kis létszámú, rosszul felszerelt, gyenge harcászati értékű csapatokkal vett részt.

9. A szövetségesek Magyarország átállása esetére semmiféle területi kompenzációt nem helyeztek kilátásba, az ugyanakkor reális veszély volt, hogy egy ilyen esetben a németek fellépése következtében Magyarország ismét elveszítené az 1938-40 között német segítséggel visszaszerzett területeit.

10. Ennek ellenére 1942-43 folyamán a Kállay-kormány kereste a kapcsolatot a nyugati szövetségesekkel, ez viszont elmélyítette Németország Magyarországgal szembeni amúgy is meglévő bizalmatlanságát, s végső soron az ország német megszállásához vezetett.⁵¹

11. Magyarország — bár erős német gazdasági nyomás is nehezedett rá — a háború előtt és alatt is igyekezett annak ellenállni, a Németországba irányuló szállításokat alacsony szinten tartotta. Így Magyarország hozzájárulása a német hadigazdaság teljesítményéhez korlátozottnak tekinthető.

12. 1944. március 19-én, az ország német megszállásakor sikeres ellenállásra remény nem volt a felvonult német és készenlétben álló román, szlovák és horvát haderő döntő túlereje miatt.

13. Az 1944. október 15-i átállási kísérlet sikertelenségének oka az elhibázott szervezésen túl ismét a német katonai túlerőben, illetve a magyar hadsereg vezetésében található „nyilas árulók” csoportjának tevékenységében keresendő.

14. Magyarországon — egyedül a volt „csatlósállamok” közül — a nyilas hatalomátvételig fennmaradt a parlamenti rendszer, a német megszállásig működhetek az ellenzéki pártok, köztük a Szociáldemokrata Párt, és mind a parlamentben, mind a sajtóban és általában a szellemi életben gyakoriak voltak a német-, illetve háborúellenes megnyilatkozások.

15. Magyarországon nem volt antifasiszta felkelés vagy jugoszláv méretű partizán-mozgalom, de létezett egy nem elhanyagolható méretű katonai-politikai ellenállás, ugyanakkor sok magyar harcolt Európa számos országában, így Franciaországban, Jugoszláviában, Szlovákiában és a Szovjetunióban a németellenes felszabadító mozgalmakban.

16. Bár 1938-tól a magyarországi zsidóságot is számos jogfosztó és megalázó intézkedés sújtotta, a német megszállásig életük és vagyonuk biztonságban volt, s ezzel különleges helyzetben voltak Kelet-Közép-Európában. Ennek megfelelően a második világháború idején több tízezer zsidó keresett és talált menedéket Magyarországon.

17. A magyar kormány és a magyar társadalom mindent elkövetett annak érdekében, hogy a Magyarországra menekült lengyel katonák, illetve francia, belga, holland, angol és szovjet hadifoglyok a lehető legjobb elbánásban részesüljenek. Az ide menekült lengyel polgári lakosság számára pedig az ország — a középfokú oktatás megszervezését is beleértve — messzemenő életlehetőségeket biztosított.

II. A Magyarország második világháborús politikáját magyarázó, arra mentéseket kereső érvelés mellett a tájékoztató füzetek másik legfontosabb „üzenete” az volt, hogy a demokratikus Magyarország szakított a múlttal, s noha a reakciós rendszer háborús politikájának következményeit most viselnie kell, mégis joggal kérheti, a nagyhatalmak ne a magyar népet, a magyar demokráciát büntessék a múlt bűneiért. Ennek alátámasztására azt igyekeztek bemutatni a külföldnek, hogy Magyarország már a háború vége óta eltelt rövid idő alatt is milyen jelentős lépéseket tett a demokratikus átalakulás terén. Bonyolította a helyzetet, hogy 1946 tavaszán nyarán már többé-kevésbé mindenki számára világos volt, hogy mást jelent a demokratikus fejlődés fogalma a magyarországi koalíciós struktúra egyes tagjai, mindenekelőtt a két szélen elhelyezkedő FKgP és MKP számára, mint ahogy másként értelmezték azt nyugati nagyhatalmak és a Szovjetunió is.

Az ország háborús felelősségét és/vagy a demokratikus átalakulást tárgyaló ismertető füzetek többsége nem foglalt állást a konkrét magyar békecélok kérdésében. Feladatuk, céljuk elsősorban az volt, hogy az általuk feldolgozott témakörök bemutatásával, a Magyarország ellen többnyire szomszédai által felhozott vádak cáfolatával árnyaltabb képet segítsenek kialakítani a nemzetközi közvéleményben az országról, s ezáltal kedvezőbb feltételeket teremtsenek a magyar békecélok érvénye-

esély sincs, ezért konkrét megoldásként a korlátozottan érvényesülő etnikai elv, az általa gondosan körülhatárolt népszavazások és a lakosságcsere eszközrendszerének együttes alkalmazását javasolta.

A már ismertetett „nem-hivatalos” tájékoztató füzeteken kívül a Külügyminisztérium a békekonferencia idején két francia nyelvű hivatalos kiadványt is megjelentetett, amelyeknek célja kifejezetten az volt, hogy felhívja a békerendezésnél szerepet játszó huszonegy nemzet delegátusainak, valamint a világ közvéleményének figyelmét a magyar békecélokkal kapcsolatos problémákra. Az 1946 augusztus elején elkészült ún. „csehszlovák fehér könyv”,⁵⁶ majd annak kiegészítése⁵⁷ elsősorban a csehszlovákiai magyarok tervezett kitelepítése ellen igyekezett érveket felvonnatni. A Csehszlovákia részéről felmerült különböző vádak elutasításán túl a kiadványok hivatkoztak az angolszász nagyhatalmak politikusainak azon megnyilatkozásaira is, amelyekben azok elutasították az egyoldalú kitelepítés tervét. Részletesen ismertették a csehszlovákiai magyarokkal való embertelen bánásmódot, bemutatták a teljes jogfosztottság állapotát, és mindezt nagyszámú eredeti csehszlovák és magyar dokumentum közreadásával illusztrálták.

Az ún. „román színes könyv”⁵⁸ pedig hasonló tömör összefoglalását adta az erdélyi magyarság két világháború közötti, háború alatti és főleg az 1945 utáni helyzetének. A kiadvány dokumentumokkal illusztrálva hívta fel a figyelmet a romániai magyarság gazdasági, politikai, kulturális sérelmeire, és részletes felsorolást közölt az erdélyi magyarok ellen 1944. augusztus 23. és 1946 májusa között elkövetett atrocitásokról. A területi rendezés kérdését illetően pedig a kiadvány az etnikai egyensúly elvére alapozott 22 000 km²-es magyar területi igény számára igyekezett híveket toborozni.

A röpiratok határozottan állást foglaltak nemcsak a csehszlovák vagy a román, hanem a magyar nacionalizmus, sovinizmus ellen is. Leszámolva a magyarság dunavölgyi vezető szerepének illúziójával s szakítva az „egyedül vagyunk” gondolatkörével is, a térség országainak az egyenjogúságon alapuló széleskörű együttműködésének szükségességét hirdették. Magyarország európai helyét és szerepét illetően pedig az ún. „híd szerep”-et fogalmazták meg, és a nagyhatalmak antifasiszta koalíciójának hosszú távon való fennmaradására építve azt hangsúlyozták, hogy Magyarországnak egyaránt jó kapcsolatokat kell kiépítenie a Szovjetunióval és a nyugati államokkal, s így egyfajta híd szerepet kell a jövőben betöltenie Kelet és Nyugat között. A szomszéd országokban maradó magyar kisebbségekkel kapcsolatban kijelentették, hogy Magyarországnak el kell ugyan fogadnia a békeszerződés várhatóan szigorú feltételeit, de a határon túl élő magyarok sorsával való törődésről azonban a magyar állam soha nem mondhat le.

V. A kiadványok terjesztése

Az 1946 nyarára elkészült kiadványok terjesztése, célbajuttatása több csatornán keresztül történt. Az idegen nyelvű tájékoztató füzetek és folyóiratok legnagyobb részét a Külügyminisztérium futárpostájával juttatták el az ekkor már működő külföldi magyar külképviseletekhez, mindenkivel a párizsi magyar követséghez.⁵⁹ Párizs mint a békekonferencia színhelye különösen fontos szerepet játszott a kiadványok terjesztésében, hiszen ott a békekonferencián résztvevő valamennyi ország politikai képviselői, újságírói egyszerre voltak jelen éppúgy, mint a nagy világlapok és hírügynökségek tudósítói.

1946 tavaszán-nyarán már számos országban, köztük az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában, Franciaországban, a Szovjetunióban, Svédországban, Ausztriában, Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában működött magyar követség

vagy külképviselet. A Külügyminisztérium által ezeknek rendszeresen megküldött tájékoztató kiadványok terjesztése a külképviseleten dolgozó tisztviselők feladata volt. A Külügyminisztérium ugyanakkor nemcsak a külföldi magyar, hanem a Budapesten működő külföldi követségek, mindenekelőtt az USA, Nagy-Britannia és Franciaország képviseletei számára is rendszeresen megküldte az elkészült kiadványokat.⁶⁰ Emellett postán is rendszeresen juttattak el tájékoztató anyagokat külföldre, erre a célra a minisztériumnak mintegy négyezer címet tartalmazó lista állt rendelkezésére.⁶¹

1946 májusától a Tájékoztatásügyi Minisztérium és a Külügyminisztérium a terjesztéshez igénybe vették a Magyarok Világszövetsége segítségét is, hogy a tájékoztató anyagokat eljuttathassák a világ minden táján működő magyar egyesületekhez, újságokhoz és magánszemélyekhez.⁶² A Tájékoztatásügyi Minisztérium még áprilisban felvette a kapcsolatot az alakulóban lévő vagy már megalakult magyar-külföldi (magyar-francia, magyar-angol, magyar-amerikai, magyar-szovjet, magyar-román stb.) társaságokkal is, és azok külföldi kapcsolatait is igyekezett felhasználni a kiadványok terjesztésénél.⁶³ A New Hungary külföldi terjesztésénél pedig az Új Magyarország szerkesztősége a háború előtti The Hungarian Quarterly fennmaradt címlistáját használta fel.⁶⁴

Később magánszemélyek, elsősorban újságírók is bekapcsolódtak a munkába. 1946 júniusában Földes Béla, a stockholmi Stidningen és több más lap budapesti tudósítója utazott skandináv körútra s vállalta, hogy egyben a meglátogatott országokban terjeszti a Tájékoztatásügyi Minisztérium kiadványait.⁶⁵ Június végén pedig Szatmári Jenő, a Basler Nachrichten és a Svenska Dagbladet budapesti szerkesztője arról számolt be a Tájékoztatásügyi Minisztériumnak írott levelében, hogy a minisztérium megbízásából terjesztésre átvett kétszázötz röpiratot kiknek továbbította.⁶⁶

Mindemellett a magyar kormány tájékoztató kiadványai eljutottak a világ számos nagy könyvtárába is. Az 1945 végén felállított Országos Könyvtári Központ ugyanis már 1946 elejétől kiépítette a cserekapcsolatok több európai és tengerentúli országgal, köztük Nagy-Britanniával, az Egyesült Államokkal és a Szovjetunióval.⁶⁷

Magyar békepropaganda a párizsi békekonferencián

1. A magyar diplomáciai és politikai vezetők félhivatalos, „színpalak mögötti” tárgyalásai

Az 1946. július 29-én Párizsban összeült békekonferencia idején a magyar békecélok népszerűsítése terén jelentősen megnőtt a félhivatalos, a „színpalak mögötti” tárgyalások, személyes kapcsolatok jelentősége. Ilyen tárgyalások elvértve már 1945 őszétől s különösen 1946 tavaszán-nyarán is folytak, azonban nem a kormány, hanem elsősorban az egyes koalíciós pártok külföldi kapcsolatainak felhasználásával.

Kertész István Tildyhez intézett, a békeelőkészítés feltételeinek megjavítását kérő memorandumában már 1945. december 28-án felhívta a miniszterelnök, illetve a kormány figyelmét arra, hogy a békétárgyalásokra való hatékony felkészülés céljából haladéktalanul ki kell nevezni a magyar békedelegáció tagjait. Azt is hangsúlyozta ugyanakkor, hogy a delegáció tagjainak kiválasztásánál semmiképpen sem szabad pártpolitikai szempontoknak érvényesülniük.⁶⁸ A koalíciós pártok megegyezésre való képtelensége miatt azonban a békedelegáció összeállítására csak 1946 július végén került sor,⁶⁹ bár Kertész István mint a békedelegáció leendő főtitkára már május 9-én Párizsba utazott. Ez a látszólag korai időpont is késői volt azonban, hiszen két nappal korábban a Külügyminiszterek Tanácsa véglegesnek bizonyult elutasító döntést ho-

zott az egyik legfontosabb magyar békecél, a magyar-román határ módosítása kérdésében.

Auer Pál párizsi magyar követ ugyanakkor — „látván, hogy a nyugati nagyhatalmak velünk kapcsolatos döntésüket főképp az orosz állásfoglalástól teszik függővé” — még a Külügyminiszterek Tanácsa május 7-i döntése előtt találkozót kért Molotovtól. Ezen azt szeretne volna elérni, hogy a Külügyminiszterek Tanácsa előtt előadhassa a magyar-román határra vonatkozó magyar álláspontot. Molotov a kérést azzal az ürüggyel utasította el, hogy a magyar delegációnak módja lesz nézeteit a békekonferencián kifejezteni.⁷⁰

Auer Pál és Kertész István még a konferencia megkezdése előtt sorra felkeresték a békeértekezleten résztvevő huszonegy állam párizsi követeit, és személyesen, valamint az átadott memorandumok által megpróbálták megnyerni őket a magyar békecélok támogatásának, mindenekelőtt a csehszlovák kitelepítési terv elutasításának. Később, a békekonferencia idején Kertész István Gyöngyösi külügyminiszterrel hasonló céllal újra meglátogatta a konferencián résztvevő államok delegációinak nagy részét is.⁷¹

Gyöngyösi még Párizsba történt kiutazása előtt, július elején értesítette Kertészt, hogy kinevezte őt a magyar béke delegáció politikai fődelegátusának. Kertész azonban úgy ítélte meg, hogy ez a pozíció inkább gátolná, mintsem segítené őt a „színpad mögötti” tevékenységében, ezért visszautasította a kinevezést.⁷² A legtöbb bizalmas tárgyalást Kertész István folytatta a nyugati államok, mindenekelőtt az Egyesült Államok és Nagy-Britannia delegátusaival, illetve azokkal a megbízottakkal, akik a magyar területi és politikai bizottság tagjaiként jelentős szerepet játszottak a Magyarországot érintő határozatok meghozatalában. A megbeszélésekre legtöbbször egy párizsi magánlakáson került sor, amelyet Auer Pál jó francia kapcsolatai révén bocsátottak Kertész rendelkezésére.⁷³

Ezeket a tárgyalásokat is az az ellentmondásos helyzet jellemezte, hogy az angolszász politikusok egyrészt rokonszenveztek Csehszlovákia azon törekvéseivel, hogy nemzetállammá váljon, az erőszakos kitelepítés elvét azonban, főként humánus megfontolások alapján, nem tudták elfogadni. Ebben minden bizonnyal közrejátszottak a csehszlovákiai és lengyelországi németek Potsdamban az USA és Nagy-Britannia által is jóváhagyott kényszer-kitelepítésének negatív tapasztalatai is. Így a nyugati politikusok közül is többen a kompromisszumok lehetőségét keresték, s — látva a Szovjetunió szilárd kiállását Csehszlovákia mellett — szívesen támogattak volna valamilyen kompromisszumos megoldást. Így például az új-zélandi Costello, a magyar területi és politikai bizottság elnöke, aki a kitelepítés kérdésében határozottan Csehszlovákiát támogatta, arra próbálta rávenni Kertészt, hogy a magyar kormány egyezzen bele egy olyan megoldásba, amely szerint a kétszáz ezer csehszlovákiai magyart tíz év alatt, évente húszezres csoportokban telepítenék át Magyarországra.⁷⁴ Pope tábornok, a magyar területi és politikai bizottság kanadai tagja pedig azt fejtette ki Kertésznek, hogy — bár nem híve az erőszakos kitelepítésnek — a müncheni egyezmény, valamint Magyarország háborús szerepe miatt Csehszlovákia pártján áll, és azt javasolta, Magyarország tegyen engedményeket a kitelepítés ügyében.⁷⁵

Szegedy-Maszák Aladár washingtoni és Auer Pál párizsi magyar követ első sorban az amerikai diplomáttal és politikusokkal tárgyaltak és velük tartották a kapcsolatot. Ezeken a bizalmas tárgyalásokon természetesen szóba kerültek a magyar-román határ módosításával, illetve Magyarország gazdasági békecéljaival kapcsolatos és más kérdések is.⁷⁶ A Romániával szembeni területi igényeket azonban nyilvánosan egyetlen résztvevő állam sem támogatta, s így ez a kérdés a magyar területi és politikai bizottság szeptember 5-i elutasító határozatával viszonylag hamar lekerült a napirendről.

A magyar delegáció külföldi kapcsolatokkal rendelkező, tárgyalóképes tagjai

tehát — különösen kezdetben — szinte kizárólag a nyugati államok képviselőivel folytattak megbeszéléseket. Ennek legfőbb oka az volt, hogy ők a nyugati diplomataik, politikusok körében rendelkeztek olyan személyes kapcsolatokkal, amelyek nélkül cleve nem sok remény lett volna ilyen tárgyalások sikeres folytatására. Emellett az sem volt elhanyagolható körülmény, hogy a nyugati delegátusokat — legalábbis ami a csehszlovákiai terveket illeti — nem álláspontjuk gyökeres megváltoztatására kellett rávenni, hanem csupán azt kellett elérni, hogy kitartsanak a magyar álláspontot támogató nézeteik mellett. A csehszlovák törekvéseket határozottan támogató szovjet álláspont megváltoztatására ugyanakkor a magyar delegáció nyugati kapcsolatokkal rendelkező és nyugati orientációt képviselő tagjainak aligha lett volna esélyük. Nagy Ferenc miniszterelnök, aki augusztus végétől több mint egy hetet töltött Párizsban, szintén főként nyugati politikusokkal tárgyalt, így Byrnes amerikai külügyminiszterrel, Smuts dél-afrikai és Bidault francia miniszterelnökkel, miután mindenekelőtt tőlük remélt támogatást a magyar békecélokhoz.⁷⁷ S ha ezek a megbeszélések nem is voltak mind egyformán sikeresnek tekinthetők, kétségtelen, hogy az angolszász politikusokkal, különösen a Byrnes-szel folytatott tárgyalásai jelentősen hozzájárulhattak ahhoz, hogy az angol és az amerikai delegátusok a csehszlovák kitelepítési javaslat ellen szavaztak. Nagy Ferenc ugyanakkor Párizsban ismételt kísérletet tett a szovjet vezetők támogatásának megszerzésére is.⁷⁸ A Molotovval és Visinszkijjel való megbeszélés után azonban semmit sem változtattak a szovjet delegáció ismert álláspontján. A szovjet vezetők meggyőződésére alkalmas érdemi tárgyalások gondolata ugyanakkor már jóval korábban, még a békétárgyalások megkezdése előtt felmerült. Auer Pál és Gyöngyösi János — bár a magyar béke delegációban való részvételét nem tartották szerencsésnek — ezért fogadták szívesen Károlyi Mihály közvetítési ajánlatát. Tőle mindenekelőtt azt várták, hogy mint a magyar delegáció tanácsadója igyekezzen szovjet kapcsolatait hasznosítva a szovjet delegáció jóindulatát biztosítani a magyar törekvések iránt.⁷⁹ Károlyi azonban elsősorban Jan Masaryk külügyminiszter közbenjárását igyekezett megszerezni a jogfosztott helyzetben lévő csehszlovákiai magyarság érdekében. Masaryk azonban — bár Károlyi szerint maga is felháborodottan elítélte a szlovákoknak a csehszlovákiai magyarokkal való embertelen bánásmódját,⁸⁰ és aki különben hajlandóságot mutatott arra, hogy a kitelepítendő magyarokkal bizonyos területeket is átadjanak⁸¹ — valójában nem sok hatással volt sem a csehszlovák álláspont, sem az események alakulására.

A szovjet vezetőkkel folytatható tárgyalások reményében is sürgette Kertész István és Auer Pál, hogy a magyar béke delegáció helyettes elnökévé nevezzék, de „betegsége” miatt otthon maradt Bolgár Elek helyett minél előbb nevezzenek ki egy másik tekintélyes kommunista politikusot és küldjék ki Párizsba.⁸² Az augusztus 22-én megérkezett Gerő Ernő jó szovjet kapcsolatai révén elvileg valóban alkalmas volt a feladat ellátására, hiszen például az ukrán küldöttség vezetője, Manuilszkij évekig Gerő közvetlen főnöke volt a Kominternben. Gerő a magyar béke delegáció tagjai előtt mind a magyar-román határ módosítását, mind a csehszlovákiai magyarok sorsát illetően határozottan lépett fel a magyar álláspont védelmében.⁸³ Így alighanem joggal tételezhetjük fel, hogy ezeket a nézeteket ugyanilyen határozottan képviselte a szovjet, csehszlovák és jugoszláv vezetőkkel folytatott tárgyalásain is. Megbeszélései azonban nem sok kézzelfogható eredményt hoztak. A legeredményesebbnek a Kardeljfel, a jugoszláv delegáció vezetőjével folytatott tárgyalásai bizonyultak. Ezek is csak abban az értelemben, hogy sikerült megegyezésre jutni a jugoszláv delegáció által teljesen váratlanul, ultimátumszerűen felvetett lakosságcsere javaslat ügyében. Kétségtelen ugyanakkor, hogy az önkéntes és kölcsönös lakosságcsereről kötött magyar-jugoszláv megállapodásra a továbbiakban a konferencián pozitív példaként lehetett hivatkozni a Csehszlovákiával való viták során.⁸⁴

A békekonferencia idején az egyik legutolsó magas szintű magyar-szovjet tárgyalásra szeptember 24-én került sor, amikor — Gerő közvetítésével — Molotov és Gyöngyösi találkoztak egymással. Ennek a találkozóknak, amelyen Molotov a

„korábbiaknál jóval barátságosabb hangon beszélt a magyar béketörekvésekről, valamint a magyar-szovjet kapcsolatokról”,⁸⁵ a szovjet fél számára már sokkal inkább a béketárgyalások utáni magyar-szovjet viszony alakítása szempontjából volt jelentősége. Igaz, a területi és politikai bizottság 1945. október 6-i ülésén már a szovjet delegátusok is megszavazták azt a határozatot, amely végülis elutasította Csehszlovákia egyoldalú kitelepítési javaslatát. Ennek oka azonban korántsem a magyar törekvésekkel szembeni hirtelen támadt megértés volt, hanem sokkal inkább az, hogy addigra nyilvánvalóvá vált a csehszlovák javaslat népszerűtlensége a nyugati delegátusok között, s így a szovjet álláspont várható leszavazása egy ilyen jelentős kérdésben komoly presztízsvesztést jelentett volna a Szovjetunió számára.

A magyar delegáció tagjainak a nagyhatalmak és más országok képviselőivel folytatott párizsi tárgyalásai egyértelműen mutatták azt is, hogy a magyar kormánykoalíciót jellemző általános bizalmatlanság és egyet nem értés nem hagyta érintetlenül a békedelegáció munkáját sem. Kertész István utólag azzal indokolta azt, hogy bizalmas tárgyalásait egy párizsi magánlakáson titokban folytatta, hogy a Claridge hotel, a magyar delegáció szálláshelye diszkréció szempontjából nem volt biztonságos.⁸⁶ Kertész ezekről a megbeszélésekről nem, vagy csak részben tájékoztatta a delegáció tagjait. Ugyanez volt a helyzet Gerő Ernő tárgyalásait illetően is, többnyire ő is bizalmasan kezelte a megbeszéléseivel kapcsolatos információkat.⁸⁷ Szegedy-Maszák Aladár pedig Gerő Párizsba érkezésével kapcsolatban egyenesen aggodalmát fejezte ki F. J. Merillnek, az amerikai delegáció tagjának, és elmondta, attól tart, hogy a jugoszlávokkal való tárgyalásai során Gerő a magyar kormány tudta nélkül Magyarországnak számára hátrányos vízügyi megállapodást fog aláírni.⁸⁸

H. A magyar sajtódelegáció tevékenysége

A párizsi béketárgyalásokra a magyar békedelegációval együtt egy koalíciós alapon összeállított huszonöt tagú sajtódelegáció is kiutazott. A sajtódelegáció — melynek vezetője Boldizsár Iván lett — feladata korántsem csupán a magyar közvélemény tájékoztatása volt a békekonferencia eseményeiről, hanem sajátos módon Párizsban az újságíróknak kellett informálniuk a magyar békedelegációt is a plenáris és a bizottsági üléseken törtétekről. A legyőzött országok képviselői ugyanis csak azokat az üléseket látogathatták, amelyekre álláspontjuk kifejtése céljából kifejezetten meghívták őket. Az újságírók ugyanakkor — a vesztes országokból is — végig jelen lehettek a konferencia majd minden ülésén. Így naponta a sajtódelegáció ügyeletes tagjai számoltak be jegyzeteik alapján a konferencián elhangzott felszólalásokról, vitákról a Claridge-ban várakozó magyar delegációnak. Ez a munka Vajna János, a rádió fiatal munkatársa jóvoltából hamarosan sokkal hatékonyabbá vált. Vajna ugyanis a francia rádió fiatal technikusával kialakított jó kapcsolata révén elintézte, hogy számára a plenáris és a bizottsági ülések magyar vonatkozású anyagát decelit lemezre rögzítették.⁸⁹ A lemezeket aztán a delegáció tagjai a Claridge-ban gramofonon hallgatták meg, így a magyar delegátusok a korlátozó szabályokat mintegy kijátszva jutottak közvetlen, megbízható információkhoz. Az újságírók Boldizsár Ivánnal az élen, aki egyben a békedelegációnak is tagja volt, ezenkívül még számos más területen is segítettek a delegáció munkáját.

A sajtódelegációra a hazai közvélemény tájékoztatásán kívül egy másik komoly feladat is hárult: Magyarországgal szemben kedvező hangulat kialakítása a nemzetközi közvéleményben. Kétségtelen, hogy erre Párizsban, ahol egyszerre voltak jelen a világ hírgyűnökségeinek, a nagy világlapoknak és a semleges országok sajtójának a képviselői, a magyar újságírók számára kedvezőbb lehetőség adódott, mint korábban a nemzetközileg meglehetősen elszigetelt helyzetben lévő Magyarországon. Másrésről viszont a magyar újságírók — akárcsak a magyar delegátusok —

sokkal kevésbé rendelkeztek jelentős nyugati kapcsolatokkal, mint a csehszlovák vagy a román sajtó emberei vagy delegációk tagjai.

Az MKP nemzetközi kapcsolatait felhasználva sikerült a Francia Kommunista Párt lapja, a *L'Humanité* mindaddig magyarellenes hangvételét mérsékelni. Gerő Ernő ugyanis párizsi tárgyalásai során felkereste Duclost, az FKP KB titkárát is, akivel erről a kérdésről is tárgyalt, és akitől ígéretet kapott rá, hogy a lap a jövőben tárgyszerűbb tájékoztatást fog adni a Magyarországgal kapcsolatos kérdésekről.⁹⁰

A magyar sajtódelegáció is alkalmazta a nemzetközi sajtó tájékoztatásának azt a sajátos eszközét is, amit az előre megírt vagy „sugalmazott” cikkeknek a különböző külföldi lapokban való „elhelyezése” jelentett. Ezt a tevékenységet — amelyhez szintén jó személyes kapcsolatokra és nem kevés pénzre volt szükség — többnyire maga Boldizsár Iván, a sajtódelegáció vezetője szervezte és tartotta kézben.⁹¹

Ezzel egyidejűleg a nemzetközi sajtó intézményes tájékoztatásának megszervezésére is történtek kísérletek. A párizsi magyar követség már 1946 februárjától kiadott egy magyar és francia nyelven hetente többször megjelenő sajtótájékoztatót *Bulletin d'Information de la Legation de Hongrie* címen. A *Bulletin* — amelyet megküldtek a párizsi követségeknek és a különböző szerkesztőségeknek — a nemzetközi élet híreinek ismertetésén túl rendszeresen beszámolt a magyar kül- és belpolitika aktuális eseményeiről, tájékoztatott a békeelőkészítéssel kapcsolatos magyar kormányálláspontról. A *Bulletin* anyagának felhasználásával a békekonferencia idején a washingtoni magyar követség is hasonló sajtótájékoztatót jelentetett meg magyar és angol nyelven.⁹²

A nemzetközi sajtó „áthangolására” irányuló mindezen kísérletek végeredményben nem voltak teljesen sikertelenek. A békekonferencia idején ugyanis számos Magyarországgal szimpatizáló, a magyar elképzeléseket támogató cikk jelent meg a nemzetközi sajtóban, mindenekelőtt a francia újságokban és két Párizsban kiadott angol nyelvű lapban, a *The New York Times*-ban és a *New York Herald Tribune*-ben, valamint az angol *The Guardian*-ben.⁹³

A külföldi magyar emigráció kezdeményezésével kedvezőbb magyar békefeltételek elérése érdekében

Végül, ha csak vázlatosan is, mindössze a jelzés igényével szükséges megemlíteni azt a tevékenységet is, amelynek révén a magyar emigráció különböző szervezetei, külföldön élő magyar emigráns politikusok, újságírók próbáltak meg többnyire szerény eszközeik és általában nem túl komoly befolyásuk felhasználásával javítani a magyar békeesélyeken. Ezek a szervezetek, magánszemélyek a magyar kormány-szervektől többnyire teljesen függetlenül dolgoztak, de arra is volt példa, hogy bizonyos kapcsolatokat sikerült kiépíteniük például a Külügyminisztériummal. Franciaországban, illetve Párizsban, a békekonferencia színhelyén két egymástól teljesen független magyar emigráns szervezet is tevékenykedett. A franciaországi ellenállásban résztvevő magyarokat tömörítő Magyar Függetlenségi Mozgalom a Párizsban élő baloldali magyar újságírók, Gyomai Imre, Bajomi Lázár Endre, Gara László, Fejtő Ferenc stb. segítségével már 1943-tól Magyar Szemle címen hetilapot jelentetett meg. A demokratikus Magyarország megismertetése, az új magyar demokrácia iránti szimpátia felkeltése szempontjából még komolyabb tevékenységet fejthettek ki a párizsi magyar újságírók az 1946 májusától kiadott *Republique Hongroise* című francia nyelvű folyóirat révén, amelyet Bajomi Lázár Endre szerkesztett.⁹⁴ Bajomi már 1946-ban több ízben fordult pénzügyi segítségért a Tájékoztatásügyi Minisztériumhoz, a folyóirat eseti támogatásáról azonban csak 1947-ben született döntés.⁹⁵ A párizsi magyar újságírók már 1946 tavaszán javasolták azt is, hogy a

magyar kormány állítson fel Párizsban egy olyan irodát, amelynek feladata a külföldi sajtó rendszeres tájékoztatása lett volna.⁹⁶ Ilyen iroda felállítására is végül csak 1947 végén került sor.⁹⁷

A békekonferencia előtt már létezett bizonyos együttműködés a párizsi magyar újságírók és a magyar kormány között, amit a Bajomi Lázár Endre, illetve Gara László által írott, a békeelőkészítést szolgáló két francia nyelvű röpirat kiadása is jelez. A franciaországi magyar ellenállási mozgalom és a párizsi magyar baloldali emigráció kezdeményezésére 1946. július 12-én és 13-án Párizsban konferenciát tartottak a külföldi, angliai, argentinai, belgiumi, franciaországi, mexikói és svájci magyar demokratikus és ellenállási szervezetek képviselői. Az értekezlet résztvevői memorandumot fogadtak el, amelyet eljuttattak a nagyhatalmak külügyminisztereihez és a békekonferencia titkárságához. Ebben a szövetségesek oldalán harcolt magyar ellenállási szervezetek nevében kértek méltányos békét Magyarország számára, valamint felhívták a békerendezésben résztvevő országok képviselőinek figyelmét a határokon túl élő magyar kisebbségek helyzetére.⁹⁸

A másik franciaországi magyar emigráns szervezet, amely jelentős tevékenységet fejtett ki a magyar békeesélyek javítása érdekében, az Emberi Jogokat Védő Magyar Liga volt. Ennek az 1920-as évek közepén alakult, jobbára szociáldemokrata munkásokat tömörítő szervezetnek az elnöki tisztét egy ideig Károlyi Mihály töltötte be, a tényleges vezetője pedig 1945-46-ban a szabadkőműves kapcsolatokkal is rendelkező Bóta Ernő volt. Bóta a Liga, illetve a több franciaországi magyar emigráns szervezet összefogására alakult Kossuth Koalíció nevében 1945-46-ban számos memorandumot juttatott el a nagyhatalmak párizsi követségeihez, a franciaországi politikai pártok, valamint az angol Munkáspárt vezetőihez, a francia lapok szerkesztőiségeihez. Több memorandumot küldött Truman amerikai elnöknek, Byrnes külügyminiszternek, az ENSZ San-Francisco-i alakuló ülésén résztvevő államok vezetőinek, valamint az UNRRA illetékeseinek. Ezekben az emlékiratokban Bóta felhívta a figyelmet a Csehszlovákiában és Romániában élő magyar kisebbségek nehéz helyzetére, és méltányos elbírálást kért Magyarország számára a békekonferencián. Az erdélyi kérdés megoldásaként pedig egy mind Magyarországtól, mind Romániától független önálló Erdély megteremtésére tett javaslatot. A békekonferencia idején angol és francia nyelvű füzetekben foglalta össze korábban kifejtett álláspontját, s a brosúra mintegy száz példányát Roncalli apostoli nuncius közvetítésével „csempészte be” a békekonferenciára, ahol is azokat a főpap személyi titkára osztotta szét a delegátusok között.⁹⁹

Bótával Párizsban szoros kapcsolatot tartott az 1919-es Forradalmi Kormányzótanács 1938-tól ott élő egykori elnöke, Garbai Sándor. Ő mint a Magyar Tanácsköztársaság volt elnöke 1944 őszétől saját nevében juttatott el memorandumokat a szovjet kormányhoz, a francia Külügyminisztériumhoz és az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez, amelyekben a Duna-konföderáció keretében kért igazságos békét a demokratikus Magyarország számára.¹⁰⁰

Míg Bóta és Garbai a magyar kormánytól teljesen függetlenül tevékenykedtek, Honti Ferenc a svájci Magyar Nemzeti Bizottság egyik vezetőjeként igyekezett bekapcsolódni a külföld felvilágosítását célzó munkába. Honti 1943-tól tartózkodott Svájcban, ahol kettős küldetést teljesített: egyrészt a Revíziós Liga megbízottjaként, másrészt a Független Kisgazdapárt külföldi képviselőjeként fejtette ki tevékenységét. Honti a háború befejezése után igyekezett felvenni a kapcsolatot a magyar külügyi szervekkel, ám a háború előtti revíziós propagandában játszott szerepe miatt a Külügyminisztériumban nemkívánatos személynek tekintették.¹⁰¹ Így be kellett érnie azzal, hogy időnként egyes külügyi tisztviselőktől sikerült nem hivatalos úton különböző anyagokhoz jutnia, amelyeket aztán fel tudott használni svájci propaganda munkájában. A Magyarországról és máshonnan beszerzett információk alapján Honti Balabán Péterrel, a svájci Magyar Nemzeti Függetlenségi Front titkárával tíz napon-

ként megjelenő francia nyelvű sajtótájékoztatót adott ki Informations Hongroises címen, amely elsősorban felvidéki és erdélyi híreket közölt, és mint nem hivatalos kiadvány szabadabban érvelhetett a magyar békecélok mellett. Ezt a sajtótájékoztatót főleg franciaországi címekre küldték meg. Honti emellett számos, a magyar békefeltevételekkel foglalkozó cikket jelentetett meg különböző francia nyelvű svájci lapokban. A békekonferencia idején pedig három röpiratot is kiadott szintén francia nyelven, a nyomaték kedvéért párizsi impresszummal. Ezek közül az első Nagy Ferenc székesfehérvári beszéde alapján a magyar békecélokat foglalja össze, a második a csehszlovákiai magyarok kitelepítése ellen érvelt, míg az erdélyi helyzetet tárgyaló harmadik füzet a 22 000 km²-es magyar területi követelést igyekezett érvekkel alátámasztani.¹⁰²

Az angliai magyar emigráció szervezetei, a Londoni Magyar Klub, a Szabad Magyarok Egyesülete és a magyar emigráció összefogására 1944-ben megalakult Magyar Tanács vezetői a háború alatt tevékenyen részt vettek a BBC által Magyarországra felé irányuló propaganda és felvilágosító tevékenységben. Legalább ilyen fontosnak tartották azonban azt is, hogy a világ közvéleménye tudomást szerezzen a „másik Magyarország” létezéséről, „amely a demokrácia célkitűzéseit vállalja a fasiszmussal szemben”.¹⁰³ A háború után pedig a Károlyi Mihály és Révai András irányítása mellett tevékenykedő angliai magyar emigráció tagjai az új, demokratikus „Magyarország programját, törekvéseit propagálták az angol közvélemény előtt és segélybizottságot szerveztek az otthoniak elemi gondjainak csökkentésére”.¹⁰⁴

A nagylétszámú amerikai emigráció tevékenységének feltárása, bemutatása önmagában is külön tanulmányt igényelne. Azt a néhány akciót azonban, amelyekről kutatásaim során tudomást szereztem, mindenképpen érdemesnek tartom megemlíteni. Jászi Oszkár, a polgári radikális emigráció egyik vezetője a csehszlovákiai magyarok érdekében még 1945 novemberében levelet írt Harold Laskinak, az angol Munkáspárt elnökének. Ebben többek között a következőket fejtette ki: „A magyar kisebbség elleni új csehszlovák politika életem legrosszabb epizódjai közé tartozik, amely megrendítette a hitemet az emberi intelligenciában és moralitásban.”¹⁰⁵ Majd arra kérte Laskit, tegyen meg mindent annak érdekében, hogy meggyőzze a cseh vezetőket arról, hogy „az út, amelyet maguknak választottak, szerencsétlenséghez fog vezetni.”¹⁰⁶

A polgári radikalizmus nagy öregje, Vámbéry Ruzstem, aki 1938-ban Londonba emigrált, majd az Egyesült Államokba költözött, az Emberi Jogok Ligája amerikai szervezetének egyik vezetőjeként igyekezett befolyását latba vetni az amerikai kormányszerveknél egy méltányos magyar békeszerződés érdekében.¹⁰⁷ 1946-ban pedig a békekonferencia előtt Hungary to be or not to be címen könyvet írt és adott ki az Egyesült Államokban, amelyben az új magyar demokratikus rendszer iránt igyekezett felkelteni az amerikai közvélemény szimpátiáját.

Végül mindenképpen meg kell említeni a különböző amerikai magyar egyházak — köztük a zsidó egyház — vezetőinek azt a memorandumát, amelyet 1946 nyarán juttattak el Byrnes külügyminiszterhez. Az egyházi vezetők, akik közül többen maguk is Erdélyből származtak, az önálló Erdély létrehozása érdekében kérték az amerikai kormány támogatását. Ez az akció nemcsak a különböző felekezetek összefogására volt jó példa, hanem arra is, hogy olykor különböző kontinensek magyar emigrációja is képes volt az együttműködésre a közös ügy érdekében. Hiszen „a kezdeményezés ez esetben is Bóta Ernőtől, illetve az Emberi Jogok Magyar Ligájának franciaországi szervezetétől származott.”¹⁰⁸

Epilógus

Az 1946-os párizsi béketárgyalásokat megelőző időszakban Magyarországon egy jól szervezett, hatékony külföldi propaganda megteremtéséhez szinte minden feltétel (a pártok egyetértése a békecélok kérdésében, anyagi eszközök, szuverén külpolitika, megfelelő külföldi kapcsolatok) hiányzott. Sőt, a magyar külügyek irányításában különleges helyzete folytán meghatározó szerepet játszó MKP vezetése — rosszul értelmezett reálpolitikai szempontok alapján — hosszú ideig kifejezetten megakadályozott minden olyan törekvést, amely komolyabb, nagyobb szabású külföldi propaganda megszervezésére irányult. Az tehát, hogy a magyar békecélok külföldi népszerűsítése érdekében kifejtett propaganda meglehetősen szolid mértékű volt, nem elsősorban az ezért felelős kormányzati szerveken múltott. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a Külügyminisztérium és a Tájékoztatásügyi Minisztérium sem mindig használták ki még az adott körülmények között meglevő lehetőségeket sem.

Többet tenni valószínűleg mind a hivatalos békeelőkészítés, mind a békepropaganda terén még így is lehetett volna. Többet elérni azonban aligha. Hiszen a magyar békeszerződés feltételeinek kialakítását alapvetően nem a magyar békeelőkészítés hatékonysága, még kevésbé a külföldi propaganda határozta meg, hanem mindenekelőtt Magyarország háborús szerepe és a második világháború végére kialakult nemzetközi viszonyok, nagyhatalmi, stratégiai érdekek. Amire az adott helyzetben esély volt (a csehszlovákiai magyarok kitelepítésének megakadályozása), azt elérte a magyar kormány. A határok Magyarország javára történő módosítására azonban semmi esély nem volt, így az erre irányuló törekvések lényegében eleve hiábavalónak bizonyultak. Ennek az igénynek a felvetéséről azonban történelmi felelőssége miatt a magyar kormány mégsem mondhatott le.

A magyar békepropaganda alapvető ellentmondása abban állt, hogy az szinte kizárólag a nyugati nagyhatalmak közvéleményének, politikusainak megnyerésére irányult, noha a Magyarországgal kapcsolatos vitás kérdések rendezésénél a Szovjetuniónak volt döntő szerepe. S bár 1946 tavaszán ezzel már a magyar külpolitika irányítói is tisztában voltak, tevékenységüket az a — lényegében helyes — feltevés határozta meg, hogy a magyar kormánynak nemigen vannak érvei a szovjet vezetők megnyerésére, a szovjet közvélemény tájékoztatására pedig semmilyen lehetőség sincs, s az amúgy sem képes befolyásolni saját vezetőinek álláspontját. Így viszont nem maradt más lehetőség, mint a nyugati közvélemény felvilágosítása, tájékoztatása irányában tenni lépéseket. S ezzel a kör bezárult.

Fontos üzenete ugyanakkor ezeknek a ma már többnyire elfeledett kiadványoknak, hogy a párizsi béketárgyalások előtt, alatt és közvetlenül utána a magyar társadalomnak még volt, még lehetett nyilvánosan is kifejtett elitélő véleménye a második világháború utáni békerendezésről, a nagyhatalmak — köztük a Szovjetunió — felelősségéről többek között egy nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer megteremtésének elmulasztása miatt. Akkor még egy rövid ideig a magyar társadalomnak nem kellett — Bibó István szavaival — „lelkes hívévé” válnia a békeszerződés súlyos rendelkezéseinek. Mint ahogyan 1946-ban még egyértelmű volt az is, hogy a magyar kormány kénytelen ugyan aláírni a békeszerződést, de a magyar társadalom — beleértve a kommunista párt vezetését is — nem kíván lemondani a szomszéd országokban élő magyar kisebbségek sorsával való törődésről.

Végül, de nem utolsósorban a békepropaganda során kifejtett érvek, érvrendszerek egy szerencsésebb, szervezettebb történelmi fejlődés esetén hasznosan járulhattak volna hozzá nemcsak a külföld realisabb magyarság-képének megteremtéséhez, hanem a magyar társadalom realisabb önismeretéhez és egy egészségesebb történelmi tudat kialakításához is.

Jegyzetek

1. Rubletzky Géza: Készüljünk a békére. Kis Újság 1945. december 28.; Dessewffy Gyula: Az igazi hazafiság. Kis Újság 1945. december 30.; Kovács Imre: A békeszerződés előkészítéséről. Szabad Szó 1946. január 6.
2. Révai József: Nemzetrontó sovinizmus. Szabad Nép 1945. december 25.; Horváth Zoltán: Nemzeti szabadságom. Népszava 1946. január 12.
3. Dessewffy Gyula és Rubletzky Géza idézett írásai és Saláta Kálmán: Hogyan készüljünk a békére. Válasz Csicsery-Rónai István cikkére. Igazság 1946. január 16.
4. Révai József és Horváth Zoltán idézett cikkei és Révai József: A magyarkodók ellen. Szabad Nép 1946. január 13.
5. Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 1945-1950. Bp. 1988. 137-138.
6. Szabad Nép 1946. január 13.
7. Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 143. old.
8. Ugyanott, 180-181. old.
9. Ugyanott, 134-135. old.
10. Stephen D. Kertész: Between Russia and the West. Hungary and the Illusions of Peacemaking 1945-1947. University of Notre-Dame Press 1984. 98. old.
11. Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 139. old.
12. Ugyanott, 135-6. old.
13. Balogh Sándor: Erdély és a második világháború utáni békerendezés. Külpolitika 1987. 5. sz. 187. old.
14. Vida István: Az amerikai diplomácia és a csehszlovákiai magyar kisebbség. Jelenkor 1985.12.sz. 1120. old.
15. Új Magyarország 1945. november 28.
16. Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 135. old.
17. MSZMP KB Párttörténeti Intézet Archivuma (a továbbiakban:PI Arch.) 183 f. 12/134. 5.e.
18. PI Arch. 274 f. 10/26. 5.e.
19. Új Magyar Központi Levéltár [ÚMKL] Tájékoztatásügyi Minisztérium iratai (Táj.Min.). 1799/1946. sz.
20. PI Arch. 283 f. 12/134. 5.e. Idézi Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 142. old.
21. ÚMKL Táj. Min. 807/1946. sz.
22. Ugyanott.
23. ÚMKL Táj. Min. 1134/1946. sz.
24. ÚMKL Táj. Min. 1981/1946. sz. Ez az összeg eredetileg fedezte volna még egy füzetnek, Révy Kornél: Magyarország külpolitikája című munkája angol és francia fordításának költségeit is. Ezt a munkát azonban végül is a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tisztviselői végezték el.
25. André Lazar: Hongrois de la résistance Paris 1946; (Nagy Csaba interjúja Bajomi Lázár Endrével. Petőfi Irodalmi Múzeum; Magyar Szemle (Párizs) 1946. április 21.)
26. ÚMKL Külügyminisztérium Békeelőkészítő osztály iratai (Küm.Bé.o.), 3. doboz 1-7 tétel.
27. A szerző Boldizsár Ivánnal 1987. október 8-án készített interjúja (Boldizsár Iván interjú 1987. okt. 8.)
28. Vájlók Sándor interjú 1987. május 22.
29. Ugyanott.
30. ÚMKL Táj. Min. 6985/1947. sz.
31. ÚMKL Pénzügyminisztérium Elnöki osztály iratai 3. doboz.
32. Boldizsár Iván interjú 1987. okt. 8.
33. Ugyanott.
34. ÚMKL Táj. Min. 528/1946. sz.; Küm. Bé. o. 3. doboz 1-7. tétel 200/Bé-1946. sz. Arról, hogy az idegen nyelvű lap indítása kinek az ötlete volt, több verzió létezik. Boldizsár Iván sajátjának tartja a kezdeményezést. Pethő Tibor szerint ez Hevesi Gyula ötlete volt, aki ekkor az Új Magyarország szerkesztőségében dolgozott mint a lap főmunkatársa. Vájlók Sándor viszont úgy tudja, hogy Kertész István és Radics Elemér, a Külügyminisztérium Kulturális osztályának vezetője egyeztek meg erről Gyöngyösi külügyminiszterrel, és úgy döntöttek, hogy Boldizsár Iván mint az Új Magyarország főszerkesztője tegyen ez ügyben hivatalos javaslatot.
35. ÚMKL Pénzügyminisztérium Elnöki osztály iratai 3. doboz.
36. Pethő Tibor interjú 1987. szept. 25.
37. Ugyanott.
38. Boldizsár Iván interjú 1988. augusztus 24.
39. Ugyanott.
40. ÚMKL Küm. Bé. o. 3. doboz 1-7. tétel 40.076/Bé-1945. sz.
41. ÚMKL Táj. Min. 196/1946. sz.; 1247/1946. sz.; Küm. Bé. o. 3. doboz 1-7. tétel 1619/Bé-1946. sz.
42. ÚMKL Táj. Min. 1287/1946. sz.
43. „A másik Magyarország”-nak 1946-ban megjelent egy második kiadása is. Ennek előszavában azonban már nem szerepel az egyes fejezetek szerzőinek névsora, s így az sem meglepő, hogy ezt a könyvet Boldizsár Iván később már teljesen mint saját írását tartotta számon.
44. Bibó István: Válogatott tanulmányok. Magvető Könyvkiadó 1986. I. kötet 678. old.
45. Ugyanott, 297. old.
46. Kritika 1987. 8. sz.

47. Ugyanott.
48. Hungarian Economic Resistance Against: German Penetration Bp. 1946; La résistance économique contra l'influence allemande Bp. 1946.
49. The Ruin of Hungary and her Recovery in figures. Bp. 1946; Chiffres sur le ravage et la resurreccion de la Hongrie. Bp. 1946.
50. A valóságban az akció Németország beleegyezésével történt, bár ezt a tényt a magyar kormány igyekezett titokban tartani. (Magyarország története. Akadémiai Kiadó 1976. 8. kötet 980-982. old.)
51. v. ö. Juhász Gyula: Magyarország nemzetközi helyzete és a magyar szellemi élet 1938-1944. Magyar Tudomány 1986. 2. sz. 96. és 100. old.
52. Tervezték román nyelven történő kiadását is, de — habár a szerző a fordítást elkészítette — arra már nem került sor. 1946 nyarán megjelent azonban a tájékoztató kiadványok között Szenczeinek egy másik munkája, „Az erdélyi magyarság harca”, amelyben az erdélyi magyar progresszióknak a román-sággal való összefogásáért, a háborúból való kiválásáért és az üldözöttek mentéséért folytatott küzdelmét mutatta be.
53. Szenczei László: A magyar-román kérdés. Officina 1946. 197. old.
54. Bibó István: Válogatott tanulmányok II. kötet 260-61. old.
55. Ugyanott 261. old.
56. Le problème Hongrois par rapport á la Tchecoslovaquie. Bp. 1946.
57. Le problème de la minorité Hongroise de Slovaquie. Bp. 1946.
58. Le problème Hongrois par rapport á la Roumanie. Bp. 1946.
59. ÚMKL Táj. Min. 1085/1946. sz.; 1762/1946. sz.; 2171/1946. sz.
60. ÚMKL Táj. Min. 3045/1946. sz.
61. Vajlok Sándor interjú 1987. május 22.
62. ÚMKL Táj. Min. 2685/1946. sz.
63. ÚMKL Táj. Min. 966/1946. sz.
64. Boldizsár Iván interjú 1987. okt. 8.
65. ÚMKL Táj. Min. 1826/1946. sz.
66. ÚMKL Táj. Min. 1894/1946 sz.
67. ÚMKL Táj. Min. 2202/1946. sz.; 2288/1947. sz. — 1946 őszén, 1947 első felében pedig a Tájékoztatóügyi Minisztérium és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a még raktáron lévő kiadványokból egy-egy példányt megküldött a nagyobb hazai könyvtáraknak is. Az idogen nyelvű tájékoztató füzeteket — bár azok a békétárgyalásokra készültek — később is felhasználták a nemzetközi közvélemény informálására. A magyar delegátusok terjesztették azokat az UNESCO 1946 decemberi közgyűlésén, az Interparlamentáris Unió 1947 tavaszán megtartott közgyűlésén és az 1947 szeptemberében Párizsban rendezett magyar ellenállási és újjáépítési kiállítás alkalmával is. (UMKL Táj. Min. 1172/1947. sz.; 1842/1947. sz.; 6016/1947. sz.)
68. Stephen D. Kertész: Diplomacy in a Whirlpool. Hungary between Nazy Germany and Soviet Russia. University of Notre Dame Press. Notre Dame, Indiana (1953). 266-269. old.
69. Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 222. old.
70. Auer Pál: Fél évszázad. Események, emberek. Occidental Press. Washington 1971. 260-262. old.
71. Stephen D. Kertész: Between Russia and the West 185. old., Auer Pál: Fél évszázad. 282. old.
72. Ugyanott, 185. old.
73. Ugyanott 195. old. — Auer Pál a két világháború közötti időszakban a budapesti francia követség jogi tanácsadója volt, s így a háború után nemcsak a francia Külügyminisztériumban, hanem a politikai körökben is jó kapcsolatokkal rendelkezett.
74. Stephen D. Kertész: The Last European Peace Conference, Paris 1946, — Conflict of Values. University Press of America 1985. 156. old.
75. Ugyanott 152-153. old.
76. Auer Pál Bedell Smith moszkvai amerikai nagykövettel folytatott megbeszélésén azt igyekezett elérni, hogy az amerikai diplomata járjon közbe annak érdekében, hogy a magyar békeszerződés 5 000 főben határozza meg az ausztriai katonai utánpótlás miatt Magyarországon állomásoztható szovjet csapatok létszámát. Bár a nagykövet ígéretet tett rá, hogy szorgalmazni fogja, hogy az amerikai delegáció ilyen értelemben foglaltat állást, a magyar békeszerződés szövegébe végül is nem került bele olyan kitétel, amely bármiféle korlátozást tartalmazott volna a szovjet csapatok létszámára vonatkozóan. (Auer Pál: Fél évszázad 292-293. old.)
77. Nagy Ferenc: The Struggle Behind the Iron Curtain. New York 1948. 272-273. old.; Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 143. old.; Boldizsár Iván: Don-Buda-Párizs. Magvető Könyvkiadó 1982. 329. old.
78. Nagy Ferenc: The Struggle Behind the Iron Curtain 273. old.; Boldizsár Iván: Don-Buda-Párizs 329. old.
79. Auer Pál: Fél évszázad 290-292. old.
80. Károlyi Mihály: Hit, illúziók nélkül. Magvető Könyvkiadó 1977. 422. old.
81. Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 370. és 372. old.
82. Stephen D. Kertész: Between Russia and the West 186. old.
83. Ugyanott 187. old.; Boldizsár Iván: Don-Buda-Párizs 289-290. old.
84. Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 244. old.
85. Ugyanott 244. old.
86. Stephen D. Kertész: Between Russia and the West 195. old.
87. Ugyanott 187-188. old.
88. Stephen D. Kertész: The Last European Peace Conference 151. old.

89. Vajna János interjú 1988. június 1. — A decelit lemez a viaszlemeznél modernebb, akkoriban korszerűnek számító hangrögzítő eszköz volt. Egy-egy lemezre 8-10 percnyi anyag tört, Vajna összesen mintegy 1 500 lemezt használt fel. A békedelegáció hazatérése után ezeket a rádió archívumának zárt részében őrizték, majd a lemezeket az 1950-es évek legelején valószínűleg a Belügyminisztérium archívumába szállították.
90. Vásárhelyi Miklós interjú 1988. június 30.
91. Boldizsár Iván interjú 1988. augusztus 24.; Vásárhelyi Miklós interjú 1988. június 30.
92. Hungarian Information Service, Washington; Új Magyarország 1946. július 23.
93. Boldizsár Iván interjú 1988. augusztus 24. Arra is volt példa azonban, hogy ez a felvilágosító tevékenység a kíváncsisággal éppen ellentétes hatást váltott ki. A lengyel delegáció ugyanis egyes források szerint tiltakozott annak a Tájékoztatásügyi Minisztérium által magyar, francia és lengyel nyelven kiadott tájékoztató füzetnek a békekonferencián való terjesztése ellen, amely a háború idején Magyarországra menekült lengyelek sorsáról számolt be.
94. Bajomi Lázár Endre: Arpadine. Szépirodalmi Könyvkiadó 1980. 286-287. old.
95. ÚMKL Táj. Min. 1669/1947. sz.
96. Vásárhelyi Miklós interjú 1988. június 30.
97. ÚMKL Táj. Min. 7523/1947. sz. — A Sajtó és Dokumentációs Iroda néven megszervezett tájékoztató központ vezetőjének — bár korábban szóba került Gyomai Imre, sőt Boldizsár Iván is — végül, részben Károlyi Mihály követ közbenjárására Fejtő Ferencot sikerült megnyerni. (Fejtő Ferenc: Történész pályám. in: Nyugati magyar esszéírók antológiája. Válogatta és szerkesztette: Borbándi Gyula. Bern 1986. 124. old.) Erdemes megjegyezni, hogy az iroda létrehozásában közreműködött Illyés Gyula is, aki a helyzet felmérése céljából, a Tájékoztatásügyi Minisztérium megbízásából 1947 nyarán félhivatalos küldetésben Párizsban járt, majd tapasztalatairól és javaslatairól jelentést tett a minisztériumnak. (ÚMKL Táj. Min. 3900/1947. sz.)
98. Magyar Szemle (Párizs) 1946. augusztus 11.
99. A füzet 1946 nyarán Magyarországon is megjelent az Emberi Jogok Ligája akkoriban megalakult hazai szervezetének kiadásában. A Bóta Ernő hagyatékából származó iratok fénymásolatait, valamint egy Bóta Ernővel készített interjúja kéziratát Nagy Csaba bocsátotta rendelkezésemre, amiért ezúton mondok köszönetet.
100. Varga Lajos - Szabó Ágnes: Garbai Sándor 1879—1947. Kossuth Könyvkiadó 1987. 91-93. old.
101. Jelentés Honti Ferenc, a Független Kisgazda Párt megbízottja 1943 szeptember eleje és 1946 november vége között Svájcban és Franciaországban folytatott tevékenységéről. Genf 1946. november. 5. old. Honti sajátos lelemás helyzetére jellemző, hogy a Kisgazdapárt vezetői, Nagy Ferenc és Kovács Béla ugyanakkor 1946 tavaszán megújították svájci megbízatását.
102. Jelentés Honti Ferenc ... tevékenységéről. 142-149. old.
103. Varga F. János: Az Angliai Magyar Tanács története. Századok 1983. 1. sz. 174. old.
104. Ugyanott 175. old.
105. Idézi: Szilassy Sándor: Az amerikai magyarság a második világháborúban. Új Látóhatár (München) 1979. 1-2. sz. 142. old.
106. Ugyanott.
107. Bóta Ernő hagyatéka (lásd a 99. jegyzetet) Vámbéry Rusztem levele Bóta Ernőhöz. Dátum nélkül /1945/.
108. Ugyanott. Amerikai magyar egyházi vezetők levele Byrnes külügyminiszterhez. Dátum nélkül (1946?)

Függelék

A Külügyminisztérium és/vagy a Tájékoztatásügyi Minisztérium által, annak kezdeményezésére vagy támogatásával 1945 júliusától 1946 októberéig kiadott, a békeelőkészítést és a külföld felvilágosítását szolgáló könyvek:

- Achár Kornél (Rátz Kálmán): Magyarok véráldozatai az orosz polgárháborúban Bp. 1946. Faust
- Barcsay Géza: A magyar tudományos élet harca a német szellemi imperializmus ellen. 1946. Atheneum
- Louis Barges: Amis inconnus. Impressions d'un prisonnier de guerre. (Ismeretlen barátok. Egy hadifogoly benyomásai) Panorama, Vienna 1947.
- Bereczky Albert: Hungarian Protestantism and the Persecution of Jews. (A magyar protestantizmus és a zsidóüldözések) Bp. 1946.
- Borsódy István: Magyar-szlovák kiegyezés. A cseh-szlovák-magyar viszony utolsó száz éve. Bp. 1945. Officina
- Budapest 1945. Zádor István rajzai. Bp. 1945. Officina (magyar, orosz és angol kísérvőszöveggel)
- Budapest romokban. Bp. 1946. Officina
- The Multilied Budapest Bp. 1946. Officina
- Budapest détruite Bp. 1946. Officina
- Razrusennij Budapest Bp. 1946. Officina
- Decline and rise of Budapest (Budapest pusztulása és újjászülése) Bp. 1946.
- A délszlovákiai magyar népesség (orosz nyelven) ()
- Dezsényi Miklós: Hősök és árulók. A magyar katonai összeomlás története. Bp. 1946. Magyar Téka
- Dezsényi Miklós: A szovjet-orosz dunai hajóraj harcai Magyarország felszabadításáért. Bp. 1946. Atheneum
- Dunatáj I-II. Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből. Szerk. Radisics Elemér Bp. 1946.
- Az 1919-es párizsi békekonferencia szervezete, elvi alapjai, valamint a magyar kérdéssel kapcsolatos munkálatai ()
- Fehér Lajos Harcunk Budapestért. Fejezet a magyar fegyveres ellenállási mozgalom történetéből. Bp. 1946. Szikra
- Gara L(ászló): La Hongrie Nouvelle. (Az Új Magyarország). Édition du Mouvement pour l'Indépendance Hongroise. Paris 1946.
- Hungary in ruins (Magyarország romokban) () La Hongrie en ruines ()
- Hungary's problem and her Agriculture. (Magyarország problémái és mezőgazdasága) Compiled from the Research Work of the Agrarian Research Institute of Farm Management. Bp. 1946.
- Vengerskoe Solskoe Chozjajstvo i zakljucenie mira... Bp. 1946.
- Kósa János: Magyarok a németekről 1849-1945. Bp. 1946.
- Jean Kósa: Opinions hongroises sur les Allemands Bp. 1946.
- E(meric) de Kulifay (ed.): Rapports entre protestants français et protestants hongrois 1935-1946. (A francia és a magyar protestánsok kapcsolatai) Publié par le Mission Protestante Hongroise de Paris. Éditions de la Calanque Paris 1946.
- André Lázár (Bajomi Lázár Endre): Hongrois de la Résistance (Magyarok az ellenállásban) Préf. de Vercors. Bateau Ivre, Paris 1946.
- Lengyel menekültek Magyarországon a háború alatt. (Összeállította: Antall József) Bp. 1946. Atheneum
- Les réfugiés polonais en Hongrie pendant la guerre. Bp. 1946.
- Uchodźcy polscy na Węgrzech w czasie wojny. Bp. 1946.
- Lévai Jenő: Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről. Bp. 1946. Officina
- Lévai Jenő: Szürke könyv magyar zsidók megmentéséről. Bp. 1946.
- Lukács János: Magyar-orosz kapcsolatok 1914 óta. Bp. 1945. Officina
- Magyar szabadságharcosok a fasiszták ellen. Adatok a magyar partizánmozgalom történetéhez. Szerk. Kovács István - Flórián János, kiadja a Magyar Partizánok Bajtársi Szövetsége Bp. 1946. Atheneum
- Champions hongroises de la liberté contre le fascisme Bp. 1946.
- Magyarország kultúrpolitikája. Összeállította C. (Kornél) Révy. Tervezte N. Czeglédy. Bp. 1946. térképek és diagramok magyar, angol, orosz és francia kísérvőszöveggel)
- Pethő Tibor - Szilágyi István: Az ellenállási mozgalom katonai története. Honvédelmi Minisztérium Sajtó, Film és Propagandaosztály kiadása Bp. 1946.
- Politique Sociale de la Hongrie démocratique (A demokratikus Magyarország szociálpolitikája) Publié par la Section des Questions Internationales du Travail du Ministère des Affaires Étrangères de Hongrie. Bp. 1946.
- Le problème hongrois par rapport à la Roumanie (A magyar-román kérdés). Publié par le Ministère des Affaires Étrangères de Hongrie Bp. 1946.
- Le problème hongrois par rapport à la Tchécoslovaquie (A magyar-csehszlovák kérdés). Publié par le Ministère des Affaires Étrangères de Hongrie Bp. 1946.

Le problème de la minorité hongroise de Slovaquie (A szlovákiai magyar kisebbség kérdése). Supplément du volume „Le problème hongrois par rapport à la Tchécoslovaquie”. Publié par le Ministère des Affaires Étrangères de Hongrie. Bp. 1946.

Les problèmes actuelles de l'approvisionnement public en Hongrie (A magyarországi közellátás időszerű problémái). Publié par le IVe section du Ministère Hongrois pour l'Approvisionnement Public. Bp. 1945. Pátria

Rácz Endre: Az újabbskori magyar művelődés szelleme. Bp. 1946.

Refuge en Hongrie 1941-1945. (Menekültek Magyarországon) Éditions de la Callanque - Paris 1946.

Révay Kálmán: Sopronkőhida 1944-1945. Vázlat. Bp. 1946. Új Idők

C. (Kornél) Révy: Policy of Hungarian Public Culture (A közoktatás és közművelődés helyzete Magyarországon). Bp. 1946. Atheneum

Szabó Imre: A csehszlovák kisebbségi rendszer változásai. (Kiny. a Valóság 1946. évi 6-9. számából)

Dr. Szalai Sándor ltél a magyar népi A magyar háborús bűnperek tanulságai. Bp. 1946.

Alexander Szalai: Jugements du peuple contre les criminels du guerre hongrois. Bp. 1946.

Száva István: New Hungarian Domestic Policy (Új magyar belpolitika). Bp. 1946.

Étienne Száva: Nouvelle Politique intérieure hongroise. Bp. 1946.

Szenczei László: Az erdélyi magyarság harca 1940-41. Bp. 1946.

Szenczei László: A magyar-román kérdés. Történeti és politikai tanulmány. Bp. 1946. Officina

A váradi hídvérés. a „Familia” ankétja a román-magyar szellemi együttműködésről. A Magyar-Román Társaság és a Dunai Munkaközösség szerkesztésében. Bp. 1946. Anonymus

Pionerii de la Oradea. Bp. 1946.

Az Új Magyarország röpiratai

Bibó István: A keleteurópai kisállamok nyomorúsága. Bp. 1946.

Boldizsár Iván: A másik Magyarország. A magyar ellenállási mozgalom története. Bp. 1946.

Boldizsár Iván: Megbűnhődte már e nép...Röpirat a magyar békéről és közös hazánkról, a Dunavölgyéről. Bp. 1946.

Czebe Jenő - Pethő Tibor: Magyarország a második világháborúban. A háborús évek katonai története. Bp. 1946.

Szabó Zoltán: Angliai vázlatkönyv. Bp. 1946.

Pamphlets of New Hungary

Boldizsár Iván: This nation has already atoned...A Pamphlet about the Hungarian Peace and about the Danube Basin. Bp. 1946.

Boldizsár Iván: The Other Hungary. Bp. 1946.

Czebe Jenő - Pethő Tibor: Hungary in World War 2. A military History of the Years of War. Bp. 1946.

Jócsik Lajos: German Economic Influences in the Danube Valley Német gazdasági befolyás a Dunavölgyében). Bp. 1946.

Hungarian Economic Resistance Against German Penetration (Magyar gazdasági ellenállás a német behatolás ellen). Bp. 1946.

The Ruin of Hungary and her Recovery. In figures. Magyarország romjai és újjáépítése adatokban). Bp. 1946.

Cahiers de la Nouvelle Hongrie

Boldizsár Iván: L'Autre Hongrie. Histoire du mouvement de résistance hongrois. Bp. 1946.

Chiffres sur le ravage et la resurrection de la Hongrie. Bp. 1946.

Czebe Jenő - Pethő Tibor: La Hongrie dans la deuxième guerre mondiale. Histoire militaire des années de guerre. Bp. 1946.

La résistance économique hongroise contre l'influence allemande. Bp. 1946.

La vie économique de la Hongrie sous la domination allemande. Bp. 1946.

*A Teleki Intézet által 1945-46-ban kiadott,
a békeelőkészítéshez kapcsolódó könyvei*

Hazánk és a nagyvilág sorozat:

Bertha Kelemen: Magyarok és svédek. Bp. 1946.

Dezsényi Béla: Magyarország és Svájc. Bp. 1946.

Sóti István: Magyar-francia kapcsolatok. Bp. 1946.

Makkai László: Contributions à l'histoire des établissements danubiens (A dunai államok szerepe a történelemben. Paris, 1945. Presses Univ. de France. (Kiny. Revue d'Histoire Comparée. 1945.III.v.)

Makkai László: Histoire de Transylvanie. Bp. 1946. (Bibliothèque de la Revue d'Histoire Comparée)

I. Tóth Zoltán: Biographie d'une frontière. (La formation du „Partium“) (Kiny. Revue d'Histoire Comparée 1946.IV.v.)

*Békés Csaba: The Peace Propaganda of the Hungarian
Government in 1945-1946*

In 1945-46 the most important foreign policy initiative of the Hungarian Government was its preparation for the Paris Peace Conference. Hungary's peace aims needed to be outlined and effective propaganda organized at home and abroad. The correct orientation of Hungarian peace aims and propaganda was the subject of sharp differences of opinion among the political parties of the postwar coalition government.

The study examines the initiatives of the Peace Treaty Division of the Hungarian Foreign Ministry and the efforts of the newly established Ministry of Information to influence public opinion in the West. Beginning in the spring of 1946 both ministries issued publications in foreign languages, including English and Russian editions of the semi-official weekly, *New Hungary*. The study provides a detailed description and analysis of the arguments used in these publications to promote the idea of a just peace for Hungary.

The confidential negotiations conducted by the Hungarian Peace Conference delegation in Paris are discussed together with the efforts of the Hungarian press corps to influence Western public opinion. Hungarian emigrés also launched important initiatives to achieve more favourable peace terms for Hungary.

The author concludes that the terms of the Peace Treaty were chiefly determined by Hungary's role in the Second World War and the international situation of the postwar era, not by the effectiveness of the country's diplomatic initiatives or its foreign propaganda. Even so, these publications had a potentially important mission: to create a better image of Hungary abroad and facilitate a more realistic self-perception within Hungarian society.

MAGYAROK ÉS SZERBEK A DÉLVIDÉKEN 1

Djordje Stratimirovic emlékirata 1848-1849-ről

Bevezetés

A XX. század második felének embere hozzászólt, hogy történelemről szóló ismereteit (is) szintetizáló, egész folyamatokat, eseménysorozatokat feldolgozó művekből merítse. Hozzászólt, mivel nem volt választási lehetősége, de rá is volt kényszerítve, mert a felhalmozódó ismeretanyag lehetetlenné tette, hogy belefelelkezzen az apró részletek tanulmányozásába. Okulásra így maradtak a jól vagy rosszul megírt történelem tankönyvek, és az ideológiai megfontolásoknak nagyon gyakran áldozatul eső tudományos-népszerűsítő munkák. Hosszú évekig elhanyagolták vagy éppen csak megtúrták a forrásértékű dokumentumkötetek, visszaemlékezések kiadását. Az elmúlt évtizedben örvendetesen változott a szakma és a könyvkiadók hozzáállása, s mivel a boltokba került visszaemlékezés-, dokumentum- és emlékkötetek szép számmal fogytak a polcokról, az érdeklődés ezek iránt egyértelművé vált.

Az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc történetének hitelesebb megismeréséhez ugyancsak az utóbbi évtizedben jelent meg számos alapvető memoár- és dokumentumkötet. Íróik a szabadságharc kiemelkedő katonái és politikai vezetői férfiai (Görgey Artúr, Klapka György, Kossuth Lajos, Hunfalvy Pál), egyszerű tisztjei és altisztjei (Major István, Garzó Imre), vagy éppen a kor valamelyik írói ambíciókkal is megáldott „Úrhölgye” (Pulszky Terézia). A felsorolás korántsem teljes, és akkor még említést sem tettünk a kiadásra váró érdekfeszítő kéziratokról. Ha figyelmesen végigtekintünk az eddig megjelent köteteken, szembetűnik, hogy szerzőik szinte kivétel nélkül azonos szemszögből (magyar oldalról) írták meg a két év történetét. Hogyan látták, hogyan élték át mint magyarok vagy mint magyarokkal szimpatizálók a forradalom és szabadságharc forgatagát.

Izgalmas és kifejezetten hasznos lenne azonban azt is tudnunk, hogy hogyan láttak bennünket ellenségeink, osztrákok, oroszok, románok, szerbek, horvátok, szlovákok, velünk szemben álló politikusok, ellenünk és az ország területén harcoló katonatisztek. Mert ha csak a mi igazságainkat ismétljük szüntelen, s nem is akarunk tudomást venni a másik fél létező vagy lehetséges igazságairól, sohasem értjük meg, hogy pl. 1848-ban nemzetiségeink többsége miért ellenünk kötött kardot, s miért nem a mi oldalunkon harcolt az őket ugyanúgy elnyomó Habsburg dinasztia ellen. Szerencsére ők is írtak emlékiratokat - ráadásul jónéhányan német nyelven, így megoldhatatlan nyelvi nehézségekre sem hivatkozhatunk -, a hiányok tehát könnyen pótolhatók. Hiszen milyen lebilincselő olvasmány, ugyanakkor pótolhatatlan hadtörténeti - egyes esetekben kultúrtörténeti - adalékokkal szolgál a már megjelent két „Orosz kötet”. (A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Válogatta Rosonczy Ildikó, szerkesztette Katona Tamás. Bp. 1988; Scserbatov: Paszkievics Magyarországon. Szerkesztette Katona Tamás. Bp. 1984.) Időszérű

1 A szövegben szereplő szerb neveket a magyar betűkészlet felhasználásával közöljük.

immár bővíteni a kört, és „Szerb”, „Román”, „Szlovák” köteteket is felsorakoztatni az „Orosz” mellé.

1911-ben jelent meg német nyelven az 1848-49-es délvidéki szerb mozgalom egyik legérdekesebb egyéniségének, katonai vezetőjének visszaemlékezése. (Djordje Stratimirovic: Was ich erlebte.) Stratimirovic (1822-1908) 1903-1904 telén vetette papírra hosszú élete történetét, terjedelmes fejezetet szentelve benne természetesen a magyar szabadságharc ideje alatt végzett tevékenységének. Emlékiratait halála után leánya, Ljuba von Stratimirovic rendezte sajtó alá, s 1913-ban megjelentette a könyv szerb nyelvű változatát is (Uspomene generala Djordja Stratimirovica).

Stratimirovic ősei a XVIII. sz. közepén települtek be Magyarországra, Bács-Bodrog vármegyében, Kölpényben kaptak birtokot még Mária Teréziától. Édesapja 1834-ben bekövetkezett halála után a katonai pályát választotta hivatásául; Bécsben elvégezte a mérnöki akadémiát, majd 1841-től az Itáliában állomásozó cs. kir. 7. huszárezred hadnagyaként teljesített szolgálatot. Szülei korai elvesztése miatt - 1841-ben elhunyt édesanyja is - a kölpényi birtok gazdasági ügyei egyre jobban lekötötték, ezért - valamint titokban, engedély nélkül megkötött házassága miatt - 1844-ben kilépett a hadseregből és birtokaira vonult vissza. Itt érték 1848 márciusában az európai és magyarországi események hírei.

Ez a március nem hozta meg a Magyarországon élő szerbeknek a várt engedményeket. A frissen megszerzett polgári szabadságjogok, melyek az országban élő valamennyi lakosra egyaránt kiterjedtek, számukra kevésnek bizonyultak. A Pest-Budán élő szerbek már négy nappal a pesti forradalom győzelme után többek között arra kérték V. Ferdinándot, hogy „Az ő nemzetiségük is elismertessék, valamint nyelvük szabad használata összes ügyekben és tanácskozásaikban törvényileg biztosíttassék”. Március 27-én az országban élő szerbek újvidéki gyülekezete is pontokba foglalta a szerbek kívánalmait, s a 16 pontos petíciót küldöttség vitte a Pozsonyban ülésező magyar országgyűlésre. Ebben még említést sem tesznek ugyan tc.ületi követelésekről - elismerik Magyarország területi egységét -, de határozottan fellépnek nemzetiségük nemzetként való elismertetéséért és az önálló nemzeti gyűlés tarthatásának jogáért. Erre természetesen a nemzetállam búvkörében gondolkodó és éppen csak hatalomra került magyar liberális ellenzék nem hajlandó, hiszen nézetük szerint Magyarországon egyetlen nemzet van, a magyar politikai nemzet, s ennek részei a nem magyarul beszélő nemzetiségek is. Kossuth kifejti azt is, hogy a nemzetiségek nemzeti gyűléseit és azok vezetőit sem lehet jogokkal felruházni, mert az anarchisztikus közállapotokat idézne elő: felbomlana a közigazgatás vármegyékre alapozott rendszere.

Ilyen fogadtatás után érthető, hogy a Pozsonyban még magyar kokárdákkal felékesített szerb küldöttek mellől és kardjairól útban hazafelé hirtelen eltűnnek a piros-fehér-zöld szalagocskák, s az 1848. április 14-én Karlócán újrafogalmazott követeléseik között már ott szerepel: „Engedtessek meg nekünk, hogy régi jogunk alapján ... magunknak vajdát választhassunk... A vajdasághoz tartozzék régi jog alapján: Szerémség, Bánság (a kikindai kerülettel), Bácska (a sajksás zászlóaljjal és óbcesei kerülettel) és Baranya...”

Ezt a programot teszi magáévá a fiatal, mindössze 26 éves kölpényi birtokos, Stratimirovic. Az összeütközés magyarok és szerbek között ezután elkerülhetetlen, június elejétől már fegyveres összetűzések zajlanak a Délvidéken. S ez a háború borzalmasabb, kegyetlenebb, mint reguláris csapatok ütközete. A megtorló akciók áldozatai többnyire békés polgárok, sokszor nők, gyermekek. Falvakat, városokat gyújtanak fel - nemzetiségi gyűlöletből.

A forradalom előjelei (1848)

A társadalomtudományok tanulmányozása felkeltette érdeklődésemet a politika iránt; elmélyülten foglalkoztam Magyarország törvényeivel, és képviselői mandátumot akartam szerezni a magyar országgyűlésbe. A sors könyvében azonban másképp volt megírva, és hamarosan valódi hivatásom, a hadvezetés felé sodródtam.

Az 1848-as februári francia forradalom eszméi győzedelmeskedtek egész Európában, és az abszolutizmusba süllyedt földrészt új életre keltették. A polgárkirály, Lajos Fülöp, aki 18 évig állt Franciaország élén - miközben családja anyagi jólétéről is busásan gondoskodott - Angliába menekült, ahol millióit is biztonságban tudhatta.

Bécsben az egyetemi hallgatók robbantották ki a felkelést, és a mindenható Metternich herceg - barátjával, Miklós orosz cárral együtt évtizedeken át a világ politikájának irányítója - elmenekült, meg sem kísérelt komolyabb ellenállást. A magyarok kihasználták Bécs tanácsalanságát, és kieroszakolták az első alkotmányos kormányt, amelynek elnöke Batthyány Lajos gróf lett, de tulajdonképpen vezetője Kossuth Lajos volt.

Kossuth, egy kárpátalji megyéből való szlovák,¹ a kor legnagyobb szónoka volt. Jogot végzett, és a megyegyűléseken sikeresen játszott a néptribun szerepét. Keresztülvitte a robot megszüntetését, s ezáltal a néptömegek körében olyan népszerűségre tett szert, amely még ma is érezteti hatását, és fiának, Ferencnek, illetve a magyar Függetlenségi Pártnak is javára szolgál.²

A szerbek lakta országrészekben is gyorsan terjedtek a liberális nézetek. Újvidék, akkoriban teljesen szerb város, népünk érdekében nem akart tétlen maradni, és küldöttséget menesztett Pozsonyba, ahol akkoriban az országgyűlés ülésezett, hogy a szerb nép kívánságait előterjessze. Én is tagja voltam a tizenkét főből álló küldöttségnek, Kostic, újvidéki ügyvéd³ - kiváló szónok - volt a szóvivő. A kiemelkedő tagok közé számított még Polit⁴ is, egy határozott, bátor ember és szerb hazafi. Kostic beszédét meglehetősen hűvösen fogadták, és a minisztériumhoz utasítottak bennünket.⁵ Batthyány gróf - rokonszenves, magas, karcsú ember - nem volt ellenséges: legyünk türellemmel, a szabadság fája a szerbeknek is megtermi gyümölcsét. Későbbi sorsa őszintén elszomorított. Miután Bécs a magyarokat lázadóknak bélyegezte, ő a feloszlott minisztérium élén maradt, ezért halálra ítélték és agyonlőtték.⁶ Nem érdektelen megjegyezni, hogy sok évvel ezelőtt megjósolták neki erőszakos halálát. Egy utazása során Kairóba érkezett, és ott egy cigányasszony a tenyeréből jövődot mondott: a kezébe nézve hátrahőkölt és kijelentette, hogy Batthyány erőszakos halállal fog meghalni.

Kossuth már korántsem volt ilyen barátságos⁷ amikor szerb nemzetről beszélt, dacosan közbevágott: „Magyarországon csak egy nemzet van, a magyar, a többiek csak más nyelven beszélő néptörzsek”. Politot és engem kivéve társaink megjegjedtek és magyarázkodni kezdtek. Ekkor én előléptem és ezt mondtam: „A szerb igenis nemzet, és a maga jogait, ha kell, minden eszközzel meg is tudja védeni”. Polit helyeselt. Erre Kossuth így kiáltott fel: „Ezek egy felségárulók szavai, és itt csak a kard dönthet!” - „Nos, kegyelmes uram, ha ön háborút akar, meg is kapja.”⁸

István főherceggel, a nádorral is hasonló szellemben beszéltem: ő csak nevetett elnézőn. Amikor aztán később a szerbek élén sikeres hadjáratot vezettem, azt mondta: „Ha sejtettem volna, mi lakozik ebben a fiatal szerbben, soha nem hagyja el Po-

zsonyit!” Nos, én Pozsonyot még aznap elhagytam és Karlócára siettem, ahol eközben fontos dolgok voltak születőben.

A szerbek megkapták az engedélyt rendes egyházi kongresszusuk megtartására, de ezúttal - ellentétben a nemzedékek óta érvényes gyakorlattal - nem Karlócára, hanem Temesvárra, ahol - erőd lévén erős helyőrséggel - könnyebben meg lehetett fékezni bennünket.

Engem a kulai körzet választott kongresszusi küldötté. Rajacic¹⁰ érsek lázadózott a kongresszus új székhelye ellen, és egy nagy nemzeti gyűlést hívott össze a szerbek lakta valamennyi országrészből, mégpedig Karlócára. A több mint húszezer ember részvételével megtartott gyűlésen¹¹ megjelent Rajacic metropolita, és szónoklatában kijelentette, hogy eljött az idő a szerb népnek az osztrák császárok számos privilégiumában megígért jogok kivívásának, és pedig a szabad patriarcha- és vajdasválasztásnak, valamint a Szerb Vajdaság mint külön terület létrehozásának.

Az összegyűlt nép tomboló ünneplése közepette ezeket a követeléseket határozattá emelték, és az érseket több püspökkel és a legtekintélyesebb előkelőségekkel együtt felszólították, eszközöljék ki Ferdinánd császárnál a határozatok szentesítését.

Egy bizottságot is választottak, hogy fenntartsa a kapcsolatot a néppel, és további kitarásra buzdítsa. A bizottság elnökének engem választottak.¹²

A főbizottság (Glavni Odbor) ténylegesen a Szerb Vajdaság kormányának minden jogát magáénak mondhatta és gyakorolta.

Fontosnak tartom, hogy összetételéről és néhány kiemelkedő tagjáról külön is szóljak. Eredeileg a nemzeti gyűlésen választott küldöttekből, 12-15 személyből állt,¹³ de sokan leköszöntek, és úgy meggyengült, hogy más alkalmas előkelőségekkel ki kellett egészíteni. Rajacic patriarcha Innsbruckba, Ferdinánd császár tartózkodási helyére utazott, és helyette a károlyvárosi püspök, Joanovic maradt Karlócán. A hadi előkészületek azonban, amelyeket megtettem, annyira megijesztették a békeszerető püspököket, hogy egy szép nap kijelentette: vissza akar térni püspökségébe, és elutazott.¹⁴

Így tehát teljesen szabad kezet kaptam. A főbizottság kiegészült néhány határozott emberrel. A legkiemelkedőbb személyiség feltétlenül a főbizottság titkára, Jovan Stankovic volt. Lelkes hazafi és ragaszkodó hívem. Kiváló szónoki képességei nagyszerű agitátorrá tették.¹⁵ Stankovic szerkesztette az idő tájt a legtöbb kiáltványt. Ő ellenjegyezte azokat a kinevezéseket is, amelyeket a főbizottság nevében a nemzeti tiszteknek kiállítottam.

Forradalmunk lendületesen haladt előre. A diákok, akiket a Szerémségbe és a Bácskába küldtem, hogy fellátsítsák a népet, mindenhol lelkes fogadtatásra találtak. Mindenütt bizottságok alakultak, ezek a főbizottságnak rendelték alá magukat, csak attól fogadtak el megbízatást és parancsot.

Meg voltam győződve róla, hogy követeléseinket csak fegyverrel valósíthatjuk meg, ezért indítványoztam, hogy válasszunk haderőnk élére főparancsnokot.

Az idősebb tisztak a választást elutasították, így a főbizottság engem nevezett ki a csapatok fővezérévé.¹⁶ Egy fényes, meleg júniusi napon több ezer ember - katonák és polgárok a Szerémségből és a Bácskából - gyűlt össze Karlócánál a Zimonyba vezető út mentén egy nagy mezőn. A főbizottság testületileg jelen volt; én is lóháton. A nép ujjongása közepette letettem az esküt a főbizottság kezébe, aláírtam az eskümintát tartalmazó kötelezvényt, amelyet az érseki levéltárban helyeztek el.

A forradalom (1848-1849)

Megválasztásom a szerbek főparancsnokává kétségbevonhatatlan hadüzenet volt a magyaroknak, és ők így is fogták fel. Pétervárad parancsnoka¹⁷ azt a megbízást kapta, hogy fegyverrel oszlassa fel a forradalmi főbizottságot.¹⁸

Pünkösdhétfőn (1848. június 12-én) egy erős, két zászlóalj gyalogságból, egy hatfontos útegből és egy lovasszázadból álló hadoszlop nyomult a célból Karlóca ellen.¹⁹

Volt ugyan két-háromezer rosszul felfegyverzett szerémségi és bácskai paraszatom, de a félig reguláris csapatokból csak egy szerémségi zászlóalj állt rendelkezésemre, valamint két század a pétervárad határőrök III. zászlóaljából. Ezt a határőrsztyájt a sörházba rendelték ki, amely egy meglehetősen mély szurdok fölött feküdt a Pétervárad felé eső oldalon. Én magam az ellenkező irányba, a zimonyi út mentén elterülő mezőre siettem, hogy az ott táborozó parasztokat valamiképpen hadrendbe állítsam.

Amikor visszamentem, a határőrcsapatokat a városban találtam: éppen hozzám akartak indulni. Megütköztem, hogy utasításomat nem követik, mire a parancsnokuk elmondta, hogy egy cs. kir. tisztt állítólag az én megbízásomból azt az utasítást hozta, hogy hagyják el állásukat a sörháznál. Ez nyilván az ellenség hadicsele volt, hogy harc nélkül foglalhassa el Karlócát. A határőröket természetesen visszavezettem korábbi állásaikba. Legfőbb ideje volt. Már süvítettek az ellenséges golyók és gránátok a fejünk felett, és több helyen felgyújtották a várost. Komoly és véres harc bontakozott ki, amelynek egyik eseményéről tisztelettel kell megemlékezni. Egy tucat bácskai, pincédi paraszt furkósbottal felfegyverkezve megrohanta a sörháznál már felállított ellenséges ágyúkat, és az egész úteget hátrálásra kényszerítette. Egy bekerítő oszlop, amelyet kirendeltem, eközben az ellenség hátába került, veszélyeztetve visszavonulási vonalát, úgyhogy az ellenség kénytelen volt Péterváradra visszavonulni.²⁰

A Karlóca elleni támadásnak egészen más következményei lettek, mint amit vártunk vagy reméltünk. Az eddig tartózkodó határőrök, a pétervárad ezred és a sajkás zászlóalj mellénk állt. Egy pétervárad zászlóalj már útra készen állt Itáliába, de megtagadta az engedelmisséget, és mert a tisztek vonakodtak a szerbek mellé állni, egy elszánt és népszerű őrmester, Bosnić,²¹ Karlócára vezette a zászlóaljat, és rendelkezésemre bocsátotta. Ugyanezt tették - és ez még többet jelentett - a sajkások is. Több felfegyverzett naszád, közöttük kettő 8-8 ágyúval Surduki²² cs. kir. százados parancsnoksága alatt Zimony és Belgrád között szokta megtartani éves nyári hadgyakorlatát, most lehajózott Karlócára, és parancsnokságom alá állt. Most már tekintélyes fegyveres erő állt rendelkezésemre, de nem voltak lövegeim és lőszerem. A titeli sajkás fegyverraktár bőségesen el volt látva mindkettővel. Egy Zimonyba tartó gőzhajót Karlócánál lefoglaltam, és még aznap²³ 200 pétervárad katona kíséretében Titelbe utaztam. A parancsnok, Mollináry²⁴ cs. kir. alezredes vonakodott hozzánk csatlakozni, ezért őrizet alatt Karlócára küldtem.

Mintegy 80 ágyút és 2000 puskát zsákmányoltunk. Éjjel-nappal készítettem ágyútalpakat a lövegekhez, de így is alig 30 darabot sikerült harcba alkalmassá tenni.

Titelből kiáltványt intéztem a német-bánsági határőrezredhez, felszólítottam őket, hogy csatlakozzanak a szerb mozgalomhoz. A magasrangú tisztek itt is elutasítóan viselkedtek, de egy nagyon népszerű hadnagy, Drakulic,²⁵ aki egyúttal ügyes agitátor is volt, a mi oldalunkra állította az ezredet, és én a Perlasz melletti elsancozott táborba rendeltém őket.

A magyar kormány sem maradt tétlen. Szegeden egy hadtestet állítottak fel, hogy a szerb felkelésnek gyorsan véget vessenek, a bánságban pedig Kiss Ernő huszárezredes,²⁶ Torontál egyik leggazdagabb földesura volt az ellenfelünk. További védelmi intézkedésekre volt szükség. Szenttamás, a Tisza és Újvidék közt lévén,

stratégiaiilag fontos pont volt. Lakosai, közismerten bátor és verekedő kedvű emberek, a harcban kiválóan használhatók voltak. Bosnicot, akit a főbizottság nemzeti századossá tett, a péterváradi zászlóaljjal Szenttamásra küldtem. Rajacic patriarcha dolga végezetlenül tért haza Innsbruckból.²⁷ Ferdinánd császár és tanácsosai nem tudták rászánni magukat, hogy a monarchia számára oly nagy horderejű határozatokat szentesítsék, és későbbre ígérték a végső választ.²⁸ A Karlóca elleni támadás óta Rajacic is fenyegetve érezte magát, és Zimonyba költözött.

A Karlóca elleni támadás a szerbek általános felkelését vonta maga után a katonai határőrvidéken. A magyar kormány végre felfogta a helyzet komolyságát, és két királyi biztost küldött ki, hogy a szerbekkel közvetlen kapcsolatba lépjenek, és ha lehet, megakadályozzák a polgárháborút. A két biztos Csernovics Péter, az új temesi gróf, valamint Somssich Pál volt.²⁹ A péterváradi főparancsnok, Hrabovszky báró útján tíznapos fegyverszünetet ajánlottak a Karlócán lévő főbizottságnak; ezt 1848. június 24-én meg is kötötték.³⁰ De olyan indulatok feszültek a szerbek és a magyarok között, hogy minden hasonló békekísérlet pusztán elméleti lehetőségnek bizonyult. Újvidéken, ahol a szerbek mellett egy egész elővárost csak magyarok laktak, véres verekedések robbantak ki, majd a szerbek is, a magyarok is fegyverhez nyúltak. A magyarok eltorlaszolták az utcáikat. Hrabovszky báró altábornagy segédtsíjtje felkért, siessek Újvidékre, és ha lehet, nyugtassam meg a szerbeket. Bár a felkérést csak este kaptam kézhez, mégis azonnal eleget akartam tenni neki. Hrabovszky báró menlevelet adott, és egy huszárkülönítményt küldött a péterváradi ezred határáig, hogy Péterváradra kísérjenek. Egyedül voltam, fegyvertelenül. Ültem a kocsimban, kétoldalt pedig a huszárok lovagoltak. Egyszerre csak élénk beszélgetésre figyeltem fel a katonák és őrmesterük között. A huszárok úgy gondolták, hogy az egész háborúnak vége lesz, ha engem megölnek. Az altiszt nem akart ebbe az árlásba belemenni, le akarta beszélni róla az embereit. Látni lehetett, hogy ellenvetései nem sokat érnek, és ekkor, a legnagyobb veszély pillanatában az olasz kiegészítésű Zaninigyalogezrednek³¹ egy cs. kir. tiszt vezette erős őráratával találkozunk. Megszólítottam a tisztet, és közöltem vele a huszárok szándékát. A fegyelem sajnos már annyira fellazult a hadseregben, hogy a hadnagy nem merte a huszárokat letartóztatni, de késznek mutatkozott, hogy embereivel Péterváradra kísérjen.

Megbeszélést folytattam Hrabovszky báróval, majd Újvidékre mentem, és ott is éjszakáztam. A helyzet már vészesen kiéleződött,³² legfőbb ideje volt, hogy erélyesen közbelépjek. Másnap reggel lóra ültem, hogy a magyar elővárosba lovagoljak, és az anyanyelvükön nyugtassam meg az embereket, hogy nem kell szerb támadástól tartaniuk. Mindebben házunk jóbarátja, Alexander von Pichler kapitány, az Újvidéken állomásozó dragonyossszázad parancsnoka^{32a} is támogatott.

Ő kísért el a magyarok városrészébe. A közismert és Újvidéken nagyon népszerű tiszt megjelenése, valamint az a kijelentése, hogy századát a kaszárnnyában már figyelmeztette, és adott esetben a magyarok védelmére vezeti, megnyugtatóan hatott. Az emberek széthordták a torlaszokat, és újra dolguk után néztek. Ez a veszély tehát szerencsésen elhárult, de most meg a szerbek okoztak újabb nehézségeket. Gyülekezni kezdtek az előtt a fogadó előtt, amelyben a két magyar biztos megszállt, és hangosan fenyegetőzve követelték az urak azonnali távozását. Bementem a biztosokhoz, és ők kijelentették, hogy szívesen elhagyják a várost, ha ezt akadálytalanul megtehetik. Magamra vállaltam, hogy biztonságukról gondoskodom. Elintézttem, hogy az Újvidéken ismert és tisztelt Georg Kamber, a városkapitány fia üljön a bakra, az ijedt biztos urakat szerencsésen kivigye a városhól és Temerinbe szállítsa. Sok évvel később, amikor Somssich Pál már titkos tanácsos és a magyar országgyűlés elnöke volt, hálásan emlékezett meg akkori szolgálatomról.

Újvidéken tehát megakadályoztam a szerbek és a magyarok közötti fenyegető vérontást, és a menlevél hatályában bízva vissza akartam menni Péterváradon keresz-

tül Karlócára. Hrabovszky bárónál voltam éppen, amikor a ház előtti téren láрма keletkezett. A Dom Miguel gyalogosok³² megtudták, hogy Péterváradon vagyok, egy tizedes vezetésével küldöttséget menesztettek Hrabovszkyhoz, követelve, hogy tartóztasson le és szállíttasson Kossuth-hoz Budapestre. A főhadparancsnok kínos helyzetben volt. Mint cs. kir. tábornok és a Mária Teréza-rend lovagja méltatlankodva utasította el a követelést, hogy a népjogot megsértse és a menlevelet érvénytelenítse. Azt tanácsoltam Hrabovszkynak, hogy hívassa oda a magyar zászlóalj tisztjeit, hivatkozzon makulátlan becsületükre és szólítsa fel őket, hogy biztosítsák szabad távozásom. Én is szóltam az urakhoz és azt javasoltam, vegyenek közre és kivont karddal vezessenek keresztül a váron. Ez meg is történt, át is vágunk a téren a Dom Miguelek között, akik még mindig hangoskodtak, de előljáróikat nem merték megtagadni. Sértetlenül jutottam vissza Karlócára.

Szerbia fejedelme Karagyorgyevics Sándor³³ volt. Mind mozgalmunk, mind személyem iránt is barátsággal viseltetett. Lőszerezl látott el bennünket és engedélyezte, hogy szerbiai önkéntesek csatlakozzanak hozzánk. Ezek közül több százat Szenttamásra vezényeltem. Ők az Óbecsére vezető úton egy erős földerődöt emeltek, Srbobrannak³⁴ keresztelték el, és itt foglaltak állást. Időközben a magyarok elhatárolták Szenttamás ostromát. Egy több zászlóaljból álló hadoszlop megtámadta a helységet,³⁵ de rövid harc után visszavonulni kényszerült.

Csapataink újabb és újabb erősítéseket kaptak. Petar Bigga cs. kir. főhadnagy (később cs. kir. vezérőrnagyként halt meg Újvidéken) egy újabb zászlóaljat vezetett ide a péterváradi ezredből. Nemzeti őrnaggyá neveztem ki és megtettem Szenttamás térparancsnokának. A Ferenc-csatorna, tehát egy számunkra fontos védelmi vonal mentén van Turja; ezt a helységet egy másik bátor péterváradi tiszt, Petar Jovanovic³⁶ cs. kir. főhadnagy szállta meg. Ugyanakkor a nemzeti ezredessé előléptetett Surducki századost a Bácskában lévő összes csapatok főparancsnokává neveztettem ki.

Nagyon fontos volt számunkra, hogy Nagybecskerek szintiszta szerb városát mozgalmunknak megnyerjem; első e célból indított akciónk vezetett az écskai csatához. 1848. július 15-én egy zászlóalj sajkással és kb. 2000 német-bánsági határőrrel - akiket a főbizottság által nemzeti ezredessé kinevezett Drakulic vezetett ide - Écskán keresztül Nagybecskerekre kívántam nyomulni. Néhány ágyú is volt velem, ezeket Jankovic, egy nagyon bátor hajdani tüzérhadnagy, most nemzeti százados vezényelte. Előrenyomulásunkat erős tüzéségi tűz zavarta, mégis elértük Écska első házait. Több óras tűzharc után, miután a huszárok ismételt rohamait visszavertük, Kiss ezredes meghátrált.

Ez volt az első harcunk nyílt csatamezőn. Meggyőződhettem róla, hogy csapataink bátrak, de nagyobb támadó hadműveletre még nem alkalmasak. Mivel Becskereket nem tudtam bevenni, minden katonai megfontolás amellett szólt, hogy térjünk vissza Perlasznál lévő állásainkba.³⁷

Jankovic százados halála miatt bajban voltunk a tüzéség alkalmazásával is. Jankovic lövegével egy éren átvető keskeny hídig nyomult előre, biztos célpontot nyújtott, és egy lövedék kettészakította. Holttestét Perlaszra vittük, és katonai tiszteladással temettük el.

Dél-Magyarországon a polgárháború elkerülhetetlen volt, és arra kellett törekednünk, hogy az általunk lakott országrészekben a közigazgatás a mi kezünkben legyen. Minden eddigi községi hatóságot megszüntettünk, és helyettük mindenütt albizottságok (pododborok) alakultak. Ezek a Karlócán székelő főbizottságtól függtek, annak parancsait teljesítették. Az albizottságokban nem a részt vevő személyek birtokának nagysága volt a mérvado, hanem a népszerűségük. Itt is akadt egy figyelemre méltó jelenség. A bizottságok létrehozása könnyen és akadálytalanul ment végbe a katonai határőrvidéken is. Az engedelmességhez és fegyelemhez szokott határőrök elfogadták az új előljárókat, nem kérdezték, hogy ki nevezte ki őket. Ugyanígy volt a csapatoknál is. Itt is feltétel nélkül engedelmeskedtek az általam

kinevezett új parancsnokoknak. Szükségünk volt engedelmességhez szokott, fegyelemzett katonákra, így forradalmi intézkedéseink csak a vezetőkre vonatkoztak, a közkatonaikat és az altiszteket nem érintették. Nehezebben ment az átalakítás a városokban; ezek önállóságához szoktak, és nehezen alkalmazkodtak a katonai diktatúrához. - Pancsován is működött egy albizottság Jovanovic úr elnöklétével. Értelmes, erényes ember volt, olyan, amilyenek a nem francia forradalom vezetői, és ha egy nagy nép fiának születik, feltétlenül történelmi szerepet játszik. Jovanovictól kaptam azt a kellemetlen hírt, hogy a magyarok és a németek összeesküdtek, hogy a pancsovai szerbeket legyilkolják, és a várost a magyarok kezére játsszák. - Nem volt idő fontolgatásra. A háború kezdetén lefoglaltuk a Dunagőzhajózási Társaság egyik gőzösét, és szállításokra használtuk. Ezen a hajón azonnal Zimonyra siettem, ott egy század péterváradit behajóztunk, és Pancsovára mentünk.³⁸ Itt lefoglaltam négy ágyút, felállítottam őket a főtérre, és a legénység égő kanóccal a kezében állt mellettük. Aztán a megvádolt párt legtekintélyesebb embereit a városházára rendeltem, kihirdettem a statáriumot, és elrendeltem minden fegyver beszolgáltatását fővesztés terhe mellett. Az emberek meglepődtek és megijedtek, és néhány óra alatt megtörtént a lefegyverzés.³⁹ Jovanovicra hagytam a város irányítását, Bobalic⁴⁰ századost pedig (aki már nemzeti alezredes volt) kineveztem a német-bánsági ezred parancsnokává. Popovic⁴¹ cs. kir. ezredes is Pancsován tartózkodott ugyan, de az én fővezérségem alatt nem akarta megtartani a parancsnokságot; megengedtem neki, hogy tisztikarával elhagyja a várost, és Itáliába menjen Radetzky⁴² tábornaghoz. Ekkor éltem át egyébként életem legszomorúbb napjait.

Maja⁴³ Bajsán volt a szüleinél. De a veszélyben, amelynek napról napra ki voltam téve, mellettem, vagy legalábbis a közelemben akart lenni. Szüleinek rábeszélése sem tartotta vissza, súlyos betegen is eljött hozzám Títelre. Újvidéken átutazva elvetélt, így feküdt betegen a titeli fogadóban, állandóan aggódva miattam. Amikor egy este hozzá siettem Títelre, már haldoklott.⁴⁴ Nem tudott beszélni, csak kezének szorításával jelezte, hogy megismert. - Az elvesztése miatt érzett mérhetetlen fájdalom csak erős kötelességérzetem tudott átsegíteni: ezreknek, akik bíztak bennem, volt szükségük törhetetlen energiámra, a szerb nép minden reményét belém helyezte. - Erős sajkás kísérettel szállítottuk Maja holttestét a kovili zárdába, és az ottani templomban temettük el. - Sikereim rokonszenvet ébresztettek az összes szlávokban, így Szentpétervárott is. Maja halálhírére az orosz főnemesség hölgytagjai, élükön Ilona⁴⁵ nagyhercegnővel, hatezer rubelt küldtek egy sírkápolna építésére, és a Maja lelki üdvéért minden pénteken mondandó csendes misére. Kaptunk egy aranyveretes madonnaképet, több nagy ezüst gyertyatartót, ikonokat, valamint egy fogadalmi táblát Ilona nagyhercegnő és a többi adományozó nevével. A Mária kép még ma is ott van a kovili zárdában a sír felett, de a kápolna nem épült meg, és a misére sem jutott pénz. Rajacic patriarcha másképp rendelkezett.

Egy öreg szerzetes saját jószántából minden pénteken mondott misét, egészen a haláláig. Az ezüst gyertyatartókat a patriarcha a karlócai főszékesegyházba vitette. Egy évvel később, 1849-ben a magyarok elfoglalták Kovilt, feldúlták a sírokat, mert Maja sírját tönkre akarták tenni, de szerencsére nem találták meg: a kőlapok alatt van a templomban, és nincs keresztrel megjelölve.

Maja halála után főhadiszállásomat a sajkás körzetbe, Zsablyára (Józseffalvára) tettem át. Ez féltőn van Szenttamás és a Tisza túloldalán lévő perlaszi tábor közt. Ajánlatos volt személyesen meggyőződnöm az ellenséges haderő nagyságáról, és arról, hogy Verbásznál - a legközelebbi és Szenttamás szempontjából a legveszélyesebb helyen - milyen erőket összpontosítottak a magyarok. Komolyabb felderítésre indultam tehát, hogy Wohlnhofer⁴⁶ tábornokot haderejének kibontakoztatására kényszerítem.

1848. augusztus 13-án korán reggel két zászlóaljjal és egy üteggel Verbász felé nyomultam.⁴⁷ Ameddig a kiterjedt kukoricatáblák takartak, kocsikon vonultunk.⁴⁸ Amikor a verbászi legelőkhoz értünk, a szekereket a kukoricában hagytuk, és a

csapatokat úgy állítottam harcrendbe, mintha Verbász megtámadására készülénék. Vírradatkor csatárláncot toltunk előre, és Verbász felé nyomultunk.

Mihelyt a magyarok észrevették a szerb csapatokat, rögtön előre rendelték egy huszárezredet; ez a Verbász előtti legelőkön sorakozott fel. Amint ezt észrevettük, lövegeinket a huszárokra irányítottuk. Erre a magyarok az egész tűzéréségüket, kb. 10-12 löveget, valamint néhány zászlóalj gyalogságot állítottak fel a huszárok melletti harcrendben. Amikor ez a haderő mozgásba lendült, megparancsoltam, hogy az emberek húzódnak vissza a kukoricásban hagyott szekerekhez, és ott várják további parancsaimat. En segédtsíjaimmal hátramaradtam, hogy a magyarok mozdulatait szemügyre vehessem.

Mivel feltűnő, szürke lovon lovagoltam, komoly veszélybe kerültem, mert a magyarok a szerb csapatok visszavonulása után minden lövegüket rám és kíséretemre irányították. Hullottak a lövedékek jobbra-balra, de aztán megtalálták a helyes irányt, és a golyók egészen közel süvítettek el mellettünk meg a fejünk felett, úgyhogy le kellett szállnunk, és lovainkat kantárszáron vezetve elernünk a kukoricásba. A magyarok csak lassan nyomultak előre, csapdára gyanakodtak, és a kukoricához eljutva vissza is fordultak.

A kitűzött célt elértem, a Verbászon állomásozó magyar csapatok erejét felmértem, visszatértem tehát Szenttamásra.

Szenttamás - a Pétervárad és Óbecse közötti úton - felkelésünk számára a legfontosabb stratégiai pont volt. Ez a mezőváros egy fennsíkon fekszik, amely alig 10 méterrel emelkedik a Ferenc-csatorna túloldalán húzódó síkság fölé. Fekvésénél fogva elvágta a szegediek, a magyarok összeköttetését Péterváraddal. A magyarok számára a város birtoklása tehát katonai szempontból szükséges volt. De fontos volt nekünk is, hogy Szenttamást minden áron megtartsuk. Lehetőség szerint gondoskodtunk is erről. Óbecse felől elegendő biztosíték volt a nagy erőd, a Srbobran, amelyet 300 szerb tartott megszállva, valamint a Krivája, egy meglehetősen széles patak. Sokkal kevésbé volt biztosítva a Temerin felé húzódó nyílt terület. It csak egy hídfő állt, amelyet a csatorna túloldalán építtettem. Verbász felől sem voltunk megfelelően védve. Építtettem ugyan egy mellvédet és ásattam árkokat, de a vonal hosszú volt, helyőrségünkkel nem tudtuk megfelelően megszállni és védeni. Szenttamáson csak két zászlóalj péterváradi, egy zászlóalj sajkás és kb. kétezer szenttamási szerb volt. Ezeket a bátor embereket századokra osztottam, élükön a maguk által választott századosokkal. Egészében véve tehát kb. hatezer emberünk és 16 ágyúnk volt, de többnyire csak háromfontos; csak két hatfontos ágyú és egy hétfontos tarack akadt. De nemcsak a helyőrség létszáma volt Szenttamás megtartása szempontjából fontos, hanem az is, hogy a Ferenc-csatorna mentén a Tisza felé eső helységek, Turja és Földvár a mi kezünkön legyenek. Földvár a csatorna tiszai torkolatánál fekszik; valószínű volt, hogy az ellenség az arctámadás mellett megkísérli az újvidék-temerini úton is felsodorni állásainkat, vagyis először Földvárt és Turját akarja elfoglalni. A következő csata⁵⁰ igazolta ezeket a feltevéseket. Én még augusztus 18-ról 19-re virradó éjjeli Zsablyáról Szenttamásra siettem közvetlenül a magyar előőrsök orra előtt. Lőttek is ránk.

Éjszaka Nikolic jegyző házában szálltam meg, közel a Ferenc-csatornához átvetető hídra. Fáradtan, mély álomba zuhanatan aludtam, és arra ébredtem, hogy egy ágyúgolyó átúti a szoba falát. Gyorsan felkeltem, és csapatainkhoz siettem, hogy személyesen adjak parancsokat a védelemre, és ellenőrizsem végrehajtásukat. A csata már megkezdődött, az első golyót nehéz lövedékek özöne követte, közöttük harmincfontos bombák, amelyek több helyen tüzet okoztak. A bátor szenttamási asszonyok a legtöbbet ártalmatlanná tették; vizet tartottak készenlétben, és mihelyt a bomba ráesett egy házra, eloltották a gyújtózsinórt.

I hamarosan kiismertem az ellenség erejét és elosztását. Erős gyalogos hadosz-

lopok, jó húsz-harmincezer ember⁵¹ 40 löveggel, Báró Bechtold altábornagy,⁵² Wohlnhofer és Eder tábornokok,⁵³ valamint gróf Kollowrat ezredes⁵⁴ parancsnoksága alatt nyomultak sietősen előre. A fő támadást az újdéki oldalról indították meg. A hídfőnél lévő ágyúk teljesítették kötelességüket, és a nagy veszteséget szenvedő ellenség csakhamar felhagyott a további támadással.⁵⁵

A verbászi oldalon nem sikerült ilyen könnyen visszaverni a rohamot. Itt a Sándor gyalogezred⁵⁶ támadta meg a bátor Bakonyi ezredes⁵⁷ vezetésével meglehetősen gyenge sáncainkat. Megmázták a sáncokat. Véres közelharcra került sor, de a hős péterváradiai Bigga vezetésével visszaverték őket. Lövegeink nem sokat tudtak segíteni. A 16 ágyúból a legtöbb meghátrált, a csövek ágyútalp nélkül heverték a földön. De a bátor lövegkezelők megtalálták a módját, hogyan használják fel őket. Megrakták kartáccsal, a csöveket a mellvédre helyezték és így tüzeltek - mégpedig eredményesen - a közeledő ellenséges hadoszlopokra. Minden lövés után leesett a cső a mellvédről, de mindig újra megtöltötték és visszarakták, és nagy kárt okoztak az ellenségnek. Tizenegy órai csata után az ellenség visszavonult.⁵⁸ Nyilván nem tudták, milyen szorongatott helyzetben vagyunk. Ha másnap megismétlik a támadást, beveszik Szenttamást.⁵⁹

Temerin és Járek közel esett a Római sáncokhoz. Amíg nem állomásoztak ott nagyobb magyar egységek, és még tartottak a hosszú nyári nappalok, nem foglaltuk el ezeket a helységeket. Amikor azonban Máthé ezredes⁶⁰ huszárezredével, több zászlóalj honvéddel és egy üteg ágyúval odavonult, már komolyan veszélyeztettek bennünket. Összel a hosszú éjszakákat kihasználva könnyen lehetett itt csapatösszevonást végezni, hogy hirtelen megtámadják a Római sáncokon álló Cica Jovanovicot,⁶¹ és benyomuljanak a Sajkás körzet belsejébe. Ezért felszólítottam a honvédeket vezető Máthé ezredest és Szácsen gróft, hogy hagyják el állásaikat, és nyilvánítsák ezeket a helységeket semlegesnek, vagyis sem ők, sem mi nem fogjuk megszállni azokat. De ebbe nem mentek bele. Erre Nádálján több zászlóaljat összevontam. Elhatároztam, hogy augusztus 28-án támadunk, és megtettem a szükséges intézkedéseket. Cica Jovanovic nemzeti ezredesnek a Római sáncoktól kellett támadást indítania Járek ellen, hogy ezen az oldalon az ellenség figyelmét lekösse, amíg én a másik oldalról Temerinre támadok.

A gáton lévő hídtól indítottam meg a csapatokat Temerin ellen. Az ellenség lovasságával és lövegeivel támadt ránk. Két-három órán keresztül csatáztunk.⁶² Ajelre vártam, hogy Cica is megkezdte a támadást Járek falunál, de hiába. Beláttam, hogy a síkságon erős magyar lovassággal szemben nappal semmit sem tehetek. Visszavontam a csapatokat a hídon át a gátra, és elterjesztettem, hogy visszavonulunk a Bánságba. Így akartam elaltatni az ellenség figyelmét. Másnap új utasításokat adtam ki, és szigorúan megparancsoltam Cica ezredesnek, hogy ne tétovázzon, mint előző nap.

Az augusztus 29-ről 30-ra virradó éjszaka újra megindultunk Temerin felé. Átkeltem a hídon és megtámadtam a magyarokat. Abban a pillanatban lövegek dördülése jelezte, hogy Cica is megérkezett Járek alá. A sajkasók először Temerinbe vonultak be, és a Szőreg felé vezető úton felgyújtották a faluvégi házakat, hogy a falu terén lévő magyar ágyúk megmenekítését megakadályozzák.

Két-három órás csata után mindkét falut elfoglaltuk;⁶³ a kiűzött magyar csapatok felbomolva futottak Verbász felé.

Még aznap reggel egy zászlóaljat az első sáncra küldtem; rövid csata után a magyarok itt is feladták állásaikat, úgyhogy ez a fontos stratégiai pont is, amely a háború alatt rengeteg véraldozatot követelt részünkről - ötszöt-hatszor támadtuk meg -, a kezünkre került.

Eddigi jó kapcsolatomban a patriarchával hamarosan megromlott. Rajacicnak az volt a gyengéje, hogy azt hitte, fővezéri tehetség rejlik benne, és hivatását tulajdonképpen elhírbázta. Előszeretettel olvasott katonai műveket, szorgalmasan tanul-

mányozta a térképeket, terveket, és abban lelte örömét, hogy katonai javaslatokkal, tanácsokkal lásson el. Eddig ártalmatlanul gyengéje hamarosan veszélyeztetni kezdte nemzeti ügyünket. Mayerhofer ezredes, a belgrádi cs. kir. főkonzul - ügyes diplomata - egyszerre csak szükségét érezte, hogy katonai szerepet is játsszon. Megjelent Rajacicnál, és felajánlotta neki szolgálatait, azzal a nyilvánvaló hátsó gondolattal, hogy kitúrjon engem, és megkapja helyettem a szerb csapatok főparancsnokságát. Hízeltgett a patriarchának, csodálta katonai ismereteit, és kérte, hogy fogadja el őt főhadsegédjének. A hiú aggastyán lépre ment. Hamarosan nemcsak tanácsok érkeztek hozzám, hanem a patriarcha rosszállását is kifejezte egyik vagy másik hadműveletem miatt. Később még jobban elmérgesedett a dolog.

Meg voltam győződve Nagybecskerek stratégiai fontosságáról, és elhatároztam, hogy a város ellen nyomulok. A Tiszánál a zsablyai révénél őt zászlóalját összpontosítottam, és átkeltünk a bánsági oldalra. Két hadoszlopot rendeltem Elemér és Aradác bevételére - ahol ellenséges huszárok álltak⁶⁵ -, én pedig az erős tartalékkal középben maradtam, hogy szükség szerint az egyik vagy a másik csoportot támogatssam.

Az Elemér elleni hadoszlopot Mihai Jovanovic⁶⁷ nemzeti őrnagy vezette, egy bátor, alárendeltjei által szeretett tiszt. Kiűzte az ellenséget, megszállta ezt a helységet, és visszaverte a magyarok ellentámadását. A másik hadoszlop (egy zászlóalj) Agic nemzeti őrnagy vezetésével bevette Aradácot. Gyér ellenállásba ütközött, és ez elővigyázatlanná tette. Megengedte a legénységnek, hogy szétszóródjék és iddogáljon a szerb házakban. Berúgott mindenki, beleértve a parancsnokot is. A faluban lakó magyarok persze siettek az ellenség parancsnokának hírt vinni erről. Agic és katonái már csak azt vették észre, hogy huszárok rontanak rájuk, katonáinkat lemészárolják vagy foglyul ejtik. Agicnak nagy nehezen sikerült lóháton elmenekülnie. Összeszedtem Agic menekülő csapatának egy részét, megparancsoltam Jovanovicsnak, hogy Elemért őrítse ki,⁶⁸ és az összes csapatokkal visszavonultam a Tiszához. Az ellenség a Tiszáig követett bennünket; a zsablyai révénél még egy összecsapásra sor került, de visszavertük őket, és csapataink zavartalanul átkelhetek a folyón.

Ez a kudarc kedvező ürügyet kínált Mayerhofernek, hogy a patriarchát eltávolításra ösztökélje, eltávolíttasson a fővezérségből, sőt felelősségre vonasson. Szándékukat nem sejtve a patriarcha hívására Karlócára mentem.

Rajacic hűvösebben fogadott, mint máskor, de hadbíróaságot és ilyesmiket nem emlegetett, csak arra kért, hogy engedélye nélkül ne hagyjam el Karlócat. Két napig vártam, de nem történt semmi, csak egyszerűen itt tartott. Aztán megtudtam, hogy Karlócára hívással minden parancsnoksággal közölték, hogy felmentették a fővezérség alól,⁶⁹ és hogy parancsaimat ezután ne fogadják el. Ekkor megüzentem a patriarchának, hogy semleges helyen, Knicanin ezredesnél⁷⁰ - aki nemrég érkezett kétezer szerbbel Szerbiából a segítségünkre, és a Temes mentén Tomasevácnál táborozott⁷¹ - várom meg a dolgok további kimenetelét, továbbá hogy tökéletesen igazolni tudom magamat, hiszen egyetlen értelmes katona sem teheti felelőssé a főparancsnokot alárendeltjei kudarcáért. Egyik titkára hozta a választ, hogy - ha kell - erőszakkal is megakadályozza elutazásomat, és ezért egy zászlóalj pétérváradit állított fel a térre és a Zimony felé vezető útra, hogy előmeneteletem meggátolják.

Éjfél után néhány parancsőtiszt kíséretében elhagytam lakásomat,⁷² egyenesen arra a térre mentem, ahol a pétérváradiak álltak. Amikor eléjük értem, kettévált a sor, és hangos *Žvijo!*⁷³ kiáltottak, én pedig szabadon áthaladtam közöttük. Ujjongó *Žvio* kísért végig az úton. A kapunál minden ellenkezés nélkül felnyitották a sorompókat. A zimonyi úttól balra esett a kikötő és hajóállomás; itt Mayerhofer személyesen készült foglyul ejteni. De mihelyt néhány ember, akik előttem odaértek, ujjongva elkiáltotta magát: „Stratimirovic jön a csapatokkal!”, felszállt a hajóra - ahogy a szemtanúk később elmesélték -, eloldatta a köteleket és gyorsan elmenekült. Így zavartalanul jutottam el Szalánkéménbe. Általában 15 pétérváradit - élükön egy

őrmesterrel - alkotta testőrségemet. Ők is Szalánkeménbe jöttek, megvártam tehát őket; napfelkeltekor meg is érkeztek.

Szalánkeménből csónakkal Títelre mentünk, onnan pedig Perlaszon át Tomasevára, ahol Knicanin - ahogy később megtudtam - nem éppen elragadtatással játszotta a patriarcha által ráosztott fegyőr szerepét.⁷⁴

El kell mesélnem egy történetet, ami a legjobban jelzi népszerűségemet. A patriarcha Joanovic károlyvárosi püspököt Karlócáról a péterváradi kerületbe küldte, ahol meglehetősen népszerűséget élvezett, hogy próbálja meg prédikációival elfordítani tőlem a népet. De ő járt pórul. Saséban kezdte küldetését teljesíteni, de a nép annyira felháborodott, hogy nem adtak neki kocsit a további utazásra, így aztán gyalog kellett Szalánkeménbe mennie, és ott töredelmesen megígérte nekem, hogy nem ártja magát többé ilyen ügyekbe.

Knicanin háborúnkban oly kiemelkedő szerepet játszott, hogy bővebben kell róla szólnom. Szerb paraszti fia volt, és természetes ékesszólásával, imponáló alakjával, de főképp Obrenovic⁷⁵ iránti gyűlöletével megnyerte Sándor fejedelem jóindulatát, aki savetnikké, államtanácsossá nevezte ki. Szerbiának akkor nem volt reguláris hadserege, de Knicanin harciassága annyira megtetszett a fejedelemnek, hogy megbízta 2000 önkéntes vezetésével. Knicanin a Temeshez, Tomasevára vonult, s ott elszámolta magát. Ami Knicanint illeti, bátor ember volt, és megvolt benne a szerbekre jellemző katonai ösztön. Példája ékesen bizonyítja, hogy zavaros időkben gyakran a személyes bátorság is elég, hogy minden katonai képzettség nélkül is kiemelkedő szerephez juthasson valaki. A keleti jellemnek megfelelően szívós volt a védelemben, és az általa védett sáncot csak a testén keresztül lehetett volna bevenni. Támadásra azonban alkalmatlan volt, mert az már hadászati és harcászati ismereteket is igényelt volna, s ez hiányzott belőle. Támadást nem is kísérelt meg soha, és érdemeiket főleg Tomasevácnak és Mosorinnak a túlerőben lévő ellenséggel és a legbátrabb magyar tábornokokkal szembeni hősies és kemény védelmével szerzett. Állását és katonai híret nemcsak kiváló tulajdonságai erősítették, hanem a patriarcha különleges kegye is, akinek hamarosan sikerült őt is kijátszania ellenem. Összekötöttései révén a császártól is rendkívüli kitüntetéseket kapott, így a Mária Terézia-rendet, a Lipót-rend középkeresztjét, és - jóllehet idegen alattvaló volt - cs. kir. vezérőrnaggyá nevezték ki. Nekem személyesen tetszett Knicanin, és ő is barátsággal viseltetett irántam. A szerb segédcsoportok között volt egy szerb őrnagy, Milivoj Petrovic Blaznavac^{75a} is, Szerbia későbbi régense, aki szívesen csatlakozott hozzám, és barátom maradt haláláig. Egy nap Blaznavac közölte velem, hogy a patriarcha megegyezett a szerb kormánnyal, hogy engem a háború végéig Szerbia egyik távol eső helyére internálnak,⁷⁶ és hogy Knicanin, kelleetlenül bár, de elfogat és odavitet. Testőrségem parancsnoka is nyugtalanító híreket hozott. Panaszkodott, hogy Knicanin szerbjei nagyon provokatívan viselkednek, nyíltan veszekedést szítanak, hogy okot adjanak lefegyverzésükre. Legfőbb ideje volt, hogy határozottan lépjek fel az ármány ellen. Egyik éjjel,⁷⁷ amikor a szerbek már mélyen aludtak, lóra szálltam, és két parancsórtsízt kíséretében Títelre mentem. A sötét éjszakában lassan, lépésben haladtunk, és a hosszú, unalmas út után végre megérkeztünk a tiszai révhez, éppen átellenben Títellel. Itt állt Stefanovic⁷⁸ nemzeti őrnagy, egy velem ellenséges érületű becsvágyó tiszt. Már korábban megtiltotta katonáinak, hogy - ha jönnek - áteresszenek Títelbe. Tilalma ellenére a kompnál az őrség Žvióval fogadott, és átszállított a másik partra. Amikor ezt Stefanovicnak jelentették, két zászlóalj - ezeket Rajacic kegyéből irányította - felsorakoztatott, elhagyta Títelt és Óbecse felé vette útját. Siettem, hogy beérjem őket. Egészen az előőrség lovagoltam - ezt egyik odaadó hívem, Pekic nemzeti százados vezette -, megállítottam őket, és megparancsoltam a csapatoknak, hogy vonuljanak vissza. Stefanovic maga vezette vissza a zászlóaljait; egy mezőn felsorakoztatta őket, élesre töltötte a fegyvereket, felolvasta a csapatoknak a patriarcha felhívását, hogy engem, a nemzet árulóját tartóztassanak le és vigyenek Karlócára. A katonák eleinte némán hallgatták mindezt, majd egyre nagyobb lett a morgás. Stefanovic magabiztosan

hozzám lépett, követelte a kardomat, és el volt szánva rá, hogy ellenkezés esetén megölet. En bátran a csapatok elé ugrattam, emlékeztettem őket haditetteikre és győzelmeikre, amelyeket vezetésem alatt vittek véghez és vívtak ki. Szavaim hatottak, a csapatok *Žviót* kiáltottak, én pedig átvettem a parancsnokságot Stefanovictól és a csapatokat visszaküldtem Titelre.

Ez a nap Rajacic számára még egy megalázó esetet tartogatott. Délután,⁷⁹ miután az önkényesen elvett parancsnokságot újra visszaszereztem, megérkezett egy gőzös. Alighogy kikötött, a két zászlóaljat felsorakoztatták, mert a patriarcha érkezett meg, és fontos közlendőket szándékozik kihirdetni. Rajacic teljes ornátusban lépett elő, püspöksüveggel a fején, vele volt a kor legjobb szónoka, Grujic archimandrita.⁸⁰

Megakadályozhattam volna szónoklatát, de katonáim hűségében bízva hagytam, hadd beszéljen, és oda sem mentem a csapatokhoz. A patriarcha felszólította őket, hogy hagyjanak el engem, mert a népet én a császár ellen akarom vezetni. Grujic is felsorakoztatta ékesszólásának egész tárházát, ő is ugyanczekeket mondta. A katonák azonban nem hitték el hazugságaikat, és válaszuk ennyi volt: "óvivo, Stratimirovic!" - majd sortüzet lőttek a levegőbe. Rajacic kíséretével a félelemtől sápadtan menekült a hajóra, és sietett vissza Karlócára.

Különösebb nehézség nélkül sikerült Stefanovicot ártalmatlanná tennem; de még egy sokkal nehezebb feladat is várt rám: Mihai Jovanovicot kellett elűznöm. Nagyon vakmerő harcos volt, alárendeltjei is kedvelték. Elküldtem két megbízható embert, hogy az ottani csapatok - négy zászlóalj és tíz ágyú volt Zsablyán - hangulatáról megbizonyosodjak. Mihai meglepte az embereimet, utánuk is lőtt és az egyiket megsebesítette. Megüzente nekem, hogy ő sem gyenge ember, és ha megkísérelném, hogy elfordítsam tőle a katonáit, felkötött. Nyomatékkal a helység előtt az út mentén felállítatott egy akasztófát. Természetesen nem vettem figyelembe a fenyegetéseit, és elhatároztam, hogy rajtaütök. Tudtam, hogy Mihai nem veti meg a jó bort, ezért úgy láttam jónak, hogy éjszaka lepjem meg,⁸¹ amikor valószínűleg ittasan alszik. Nem csalódtam. A gyalogság Zsablya főterén táborozott. Az ágyúk élesre voltak töltve, de Mihai a szállásán aludt. Fél tucat emberemmel betörtöm a szobájába; anyaszült meztelenül feküdt az ágyon. Fogolynak nyilvánítottam, elvettem a kardját, és megparancsoltam neki, hogy öltözzön fel és jöjjön át a másik szobába, odamegyek magam is. Szót fogadott, de dacolva és hajlíthatatlan bátorsággal. Kérdeztem, miért nem akar engedelmeskedni a parancsaimnak. Őt a patriarcha állította a dandár élére, mondta, és kötelességének tartja, hogy csakis neki engedelmeskedjék. További kérdésemre: komolyan gondolta-e, hogy felkötött, ingennel válaszolt:

- Mit gondol, mit teszek most önnel?

- Ki fog végeztetni, de bízva kegyelmében remélem, hogy katonához méltón, agyonlövétéssel.

- Nem. Kevés ilyen rátermett emberünk van, nem nélkülözhetjük önt. És hogy bebizonyítsam, mennyire bízom a szerbek szeretetében, mennyire nem félek, meghagynom önt jelenlegi parancsnoki helyén.

Nagylelkűségem logyózte ellenállását, és arra kért, engedjem el Karlócára: rá akarja bírni a patriarchát, hogy béküljön ki velem és ne akarja a fővezérséget elvenni tőlem. Ígétét teljesítette, és hamarosan egy levelet hozott Rajacictól.⁸² Ebben a patriarcha kedves fiának nevezett, kért, hogy felejtsem el a történeteket, és tartsam meg továbbra is a fővezérséget. Ugyanakkor azonban futárt küldött Radetzky tábornagyhoz, hogy küldje azonnal Karlócára Supljikac⁸³ vajdát, mert én terveket szövök Ausztria ellen, s ezeket csak a vajda akadályozhatja meg.

1848. október 6-án Stevan Supljikac vajda megérkezett Karlócára. Siettem parancsnokságomat letenni,⁸⁴ és a vajdának hadügyeinkről jelentést vinni. Nagyon barátságosan fogadott, rokonaként kezelt, mert unokatestvérének lánya, Amalia,

Radivoj Stratimirovichoz ment feleségül. Hangoztatta azt is, hogy akarata ellenére, felsőbb parancsra jött ide, és személy szerint úgy találja jónak, hogy eddig sikeres háborúnkat továbbra is én vezessem. Barátságának bizonyításaképpen maga mellé vette parancsörtsitznek legkisebb öcsémet, Teodort, aki később a szerb nemzeti ulánusoknál lett főhadnagy.

A vajda rokonszenves, bizalmat ébresztő ember volt. Erős, széles vállú, méltóságteljes fellépésű, energikus. Magas homloka és jóságos szemei élénk szellemi életéről tanúskodtak. Az ötvenes éveiben járt, és nem akármilyen katonai múltra tekinthetett vissza. Az 1815 előtti időkben, amikor a horvát végvidék és Dalmácia Napóleon uralma alatt állt, abban a csapattestben szolgált, amelyet a határőrvidék a napóleoni nagy hadsereg számára állított; a Becsület-rendet is a nagy hadvezér saját kezéből kapta.

Az akkori hadsereget összehasonlítva a mi korántsem egységes, inkább parasztokhoz, mint katonákhoz hasonló csapatainkkal, először elszörnyedt, de egyúttal elismerését is kifejezte teljesítményünk és sikereink iránt. Alig érkezett meg, Rajacic nagyzási hóbortja miatt majdnem azonnal visszaindult Itáliába. A patriarcha katonai játszadozása komoly ellentétre adott okot közöttük. A vajda parancsokat adott ki, hogy hogyan álljanak fel a csapatok a Római sáncokon, majd a Tiszán túlra utazott szemlét tartani. Rajacicnak nem tetszettek a rendelkezések, és más felállítást rendelt el. Amikor Supljikac visszatérésekor ezt megtudta, éles összeütközésre került sor közöttük: ha őszentsége csapatokat akar vezényelni, az volna a legjobb, ha vajdává is megválasztatná magát. - A lecke hatott, és ettől kezdve Rajacic nem ártotta bele magát katonai ügyekbe.

A dolgok állása nem tette kívánatossá, hogy a korábbi népszerű fővezér és a vajda egyszerre legyen jelen a csapatoknál. Úgy határoztunk, hogy én egy küldöttség élén a császár udvarába, Olmützbe megyek a májusi nagy nemzeti gyűlés határozatainak szentesítését kieszközölni.⁸⁵ November közepén Zágrábon és Stájerországon keresztül Bécsbe utaztam. A küldöttség tagja volt a vajda egyik rokona is, Jovan Supljikac főhadbiztos, valamint a főbizottság egy tagja, Kosta Bogdanovió. Utazásunk során mindenütt ünnepélyesen fogadtak bennünket.

Egy fiatal cseh újságíró, Myslivec lovag, aki több hétig tartózkodott főhadiszállásomon, nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy külföldön is ismertté tegye nevemet. Tudósításokat küldött a prágai cseh és német nyelvű lapoknak, és cikkei eljutottak a bécsi újságokhoz is. Bécsben rendkívüli kitüntetésben részesítettek. Az osztrák arisztokrácia tekintélyes tagjai tiszteltek meg látogatásukkal, és kifejezték meleg rokonszenvüket a szerbek iránt.

Bécsben éppen leverték a forradalmat, amely a hadügyminiszter, Latour gróf⁸⁶ iszonyatos halálát okozta. A magyarok provokálták ki ezt a felkelést ügynökeik, sőt megvesztegetés segítségével, hogy a bécsi kormányt megbénítsák.⁸⁷ Segítségükre volt, hogy egy olasz gránátoszászlóaljat is sikerült megnyerniük,⁸⁸ és ez részt is vett a lázadásban. A zendülők benyomultak a hadügyminisztérium épületébe, megragadták a minisztert, először tetteleg bántalmazták, majd felkötötték egy lámpaoszlopra a minisztérium előtt. A minden meggondolatlan lépésre kész egyetemi ifjúság segítségével elűzték a polgármestert és a városi tanácsosokat, majd forradalmi bizottmányt állítottak fel a főváros irányítására. Messenhauser,⁸⁹ egy volt tisztet állítottak a nemzetőrség élére. A városparancsnoki tisztet Bem tábornokra,⁹⁰ egy nemzetközi forradalmárra bízták, aki már a lengyel felkelésben is kiemelkedő szerepet játszott. Természetesen ezek a tettek nem maradhattak megtorlatlanok. Alfred zu Windisch-Grätz⁹¹ prágai főparancsnok a bécsi események hírére összeszedte a nélkülözhető cs. kir. csapatokat, gyorsmenetben Bécsbe jött, és a schönbrunni császári kastélyban rendezte be főhadiszállását.

A bán is Bécsbe sietett seregével,⁹² és a fővárost, mint egy ellenséges várost, véres harcok árán vették be. Bem tábornoknak sikerült elmenekülnie, mégpedig úgy,

hogy osztrák tábornoki egyenruhában eljátszotta, hogy megszemléli az előőröket, majd a Práterben polgári ruhát öltött, és zavartalanul átszökött Erdélybe.⁹³

Több napos bécsi tartózkodás után Olmützbe mentünk Ferdinánd császárhoz. Utunk során áthaladtunk Kremsieren, ahol Strobach⁹⁴ elnökletével ülésezett a birodalmi gyűlés. A parlament többségét szlávok alkották; legkiemelkedőbb küldöttei közé tartoztak Smolka⁹⁵ és Dr. Rieger.⁹⁶ Alig terjedt el megérkezésem híre, máris meghívtak, hogy vegyek részt a következő ülésen. Társaimmal együtt a miniszteri páholyban ültünk. Másnap a gyűlés tagjai fényes estélyt rendeztek a tiszteletemre. Fiatal cseh arisztokraták alkották díszőrségemet, és a következő napokban számtalan küldöttség érkezett Cseh- és Morvaország városaiból, hozták az okleveleket, amelyek diszpolgárrá nyilvánítottak. Kremsierben tartózkodott a parlament ülése alatt a miniszterelnök, Felix zu Schwarzenberg herceg⁹⁷ is. Természetesen kihallgatást kértünk tőle. A lehető legszívélyesebben fogadott, és megkért, hogy társaim nélkül is látogassam meg. Amikor erre sor került, közölte velem, ajánlatos lenne, ha Rajacic túlkapásainak ellensúlyozására belépnék a cs. kir. hadseregbe, és ő már ki is eszközölte a császárnál, hogy nevezzen ki vezérkari ezredessé. Szilárdan meg volt győződve róla, hogy ajánlatukat szívesen és készséggel elfogadom, így titkára, Hübner báró,⁹⁸ későbbi nagykövet, egy levelében már ezredesnek is szólított. Cseh barátaimmal közöltem ezeket a dolgokat; sajnos hagytam, hogy lebeszéljenek a felajánlott rang elfogadásáról. Az urak, akik a birodalmi gyűlés többségének támogatását bírták, öntudatosan kijelentették, hogy nekem, mivel hadtestet vezetek, és csatákat nyertem, feltétlenül cs. kir. tábornoknak kell lennem, és ők ezt a kormánynál keresztül is fogják vinni. A szláv többség szóvivőjével jó barátságot kötöttünk, és ezt a köteléket csak a halál vágta el. Olmützben hamarosan tanúja lehettem Új-Ausztria története legfontosabb eseményeinek. Ferdinánd császár lemondott a trónról, és unokaöccsét, Ferenc Józsefet, Ferenc Károly fiát, egy 18 éves fiatalembert kiáltották ki Ausztria császárává.⁹⁹ A fordulatban a legnagyobb része a fiatal császár anyjának, Zsófia főherceggasszonynak - egy igen tehetséges, energikus asszonynak - és Felix zu Schwarzenberg hercegnek volt. Ferenc József egyik első kihallgatásán éppen a mi küldöttségünket fogadta. Ekkor a szerb nemzet nevében átnyújtottam neki a hódoló feliratot. Ófelsége válaszában kegyesen tudomásul vette a szerb nemzet kinyilvánított hűségét.¹⁰⁰

Hamarosan ezután, december 15-én az udvar szentesítette a májusi karlócai nemzeti gyűlés határozatait. Megerősítették Rajacic szerb patriarchává és Supljikac szerb vajdává választását; jóváhagyták a Szerb Vajdaság létrejöttét a Szerémséggel, a Bácskával és a Bánsággal együtt, és ófelsége felvette a szerbek nagyvajdájának címét, amit még ma is használ.¹⁰¹

Hazautazásunkkor megálltunk Bécsben, és itt közeli, nagyon szoros baráti kapcsolatba kerültem Josip Jellacic báróval¹⁰² és bánnal. Estélyt adott tiszteletemre, amelyen az osztrák miniszterek és a hadsereg kiemelkedő vezetői is részt vettek. Felajánlotta közbenjárását, hogy a császárnál érdemeimnek megfelelő elismerést eszközöl ki számomra. Ezt köszönettel elutasítottam, de 1849-ben - hogy biztosítsam magam Rajacic ellenséges fondorkodásaival szemben - elfogadtam Jellacic közbenjárását, hogy cs. kir. alezredesnek nevezzenek ki egy huszárezredbe.¹⁰³

Itt szeretném bemutatni azokat a jelentős személyiségeket, akikkel akkoriban személyes, hivatali kapcsolatba kerültem. Felix zu Schwarzenberg herceg miniszterelnök és külügyminiszter minden ízében nagyúri jelenség volt. Termete vékony, középmagas, ő maga rokonszenves. Erélyes vonások, értelmes szemek, de a sápadt arcon szenvedő, ideges rezdülések. Őszinte jóindulatot tanúsított irántam, azt akarta, hogy mindig olyan poszton legyek, ahol a jövőben is Ausztria érdekeit szolgálhatom. Korai hirtelen halála ez irányú terveit sajnos meghiúsította, és az akkor nagy hatalommal rendelkező patriarcha álandó intrikái későbbi szolgálataimat meglehetősen megnehezítették.

Jellacic bán szeretetre méltó, eszes ember volt. Kitűnő szónok, minden tanács-

kozáson sikerrel képviselte a horvát, sőt részben a szerb érdekeket is, már amelyiken részt vehetett. Ő teremtett Alfred zu Windisch-Grätz herceggel együtt Bécsben ismét nyugalmat és rendet, ezért az osztrák arisztokrácia hölgytagjai a szó szoros értelmében körülrajongták. Áhítoztak, hogy írjon emlékkönyvükbe, hogy bármilyen emléket kapjanak tőle. Már 48 éves elmúlt, de még mindig szép ember volt, és sok grófkisasszony követte volna habozás nélkül az oltárhoz. Nagyvonalúságára jellemző, hogy nem tudott sokáig ellenállni az ostromnak, és feleségül vette a 18 esztendőös Sophie von Stockau grófnőt.

Bécs előkelő társadalmi körei és polgárai ellenséges érülettel viseltettek a magyarok iránt. A forradalom alatt sokat túrtak, sok anyagi veszteséget szenvedtek, és most kihasználták jelenlétemet, hogy kifejezésre juttassák szerb rokonszenvüket.

Egy ismert színházi szerző, Pannasch,¹⁰⁴ írt egy darabot „Czerny Georg” címmel, ezt mutatták be tiszteletemre a Burgszínházban. A címszerepet a híres hőskarakter, Löwe¹⁰⁵ udvari színész játszotta. Amikor a páholyban szerb tábornoki egyenruhában megjelentem - ezt a háború elején Sándor fejedelemtől kaptam -, a földszint közönsége felállt, háromszoros „Éljenek a szerbek!” kiáltással üdvözöltek, a páholyokból hölgyek integettek felém, és rokonszenvüket tapsal fejezték ki.

Sok arisztokrata családtól kaptam meghívást, kivált Podstatzky-Liechtenstein gróf házában fogadtak meleg barátsággal.

Mielőtt bécsi tartózkodásom fejezetét lezárnám, meg kell említenem egy olyan esetet, amelyre még ma is szeretettel emlékezem.

Alfred zu Windisch-Grätz herceg a császár alteregójaként Bécs és környékére ostromállapotot hirdetett, és könyörtelenül felelősségre vonta a forradalmi zavargások vezetőit és résztvevőit. Kivégezték Messenhausert, a bécsi nemzetőrség parancsnokát, Robert Blumot,¹⁰⁶ a lelkes szabadságharcost és másokat; tekintélyes bécsi polgárokat is halálra ítélték. Ezek fogságban várták a kivégzésüket. Közöttük volt F. viaszgyáros is, egy nagy, a Kohlmarkton lévő cég vezetője. Még akadémiai időmből jól ismertem Dr. Sternét, az arisztokrácia és a vagyonos polgárság sokat foglalkoztatót és így meggazdagodott fogorvosát. Dr. Sterne - eredeti neve nem ez volt - Nagyikindán született a Bánságban, s ezt a jól csengő nevet csak hírverésből vette fel. Egyik látogatásomkor ott találtam nála egy mély gyászba öltözött hölgyet két hét-nyolc év körüli gyerekekkel; könnyek között búcsúztak Sternétől. Megkérdeztem, ki ez az asszony, és megtudtam, hogy a halálra ítélt F. viaszgyáros felesége. Hiába kért kihallgatást Windisch-Grätztól; a férjét másnap kivégzik. A szerencsétlenek részvétet ébresztettek bennem, és elhatároztam, hogy közbenjárók az elítéltért. Jellacic bán ismételtelen megkérdezte tőlem, nem akarok-e jutalmat szolgálataimért, nem akarok-e kitüntetést vagy birtokadományt a bánsági kincstári uradalmakból. Most akartam valamit: kegyelmet F. számára. Jellacichoz siettem; éppen egy vacsorán vett részt, így csak segédtisztját találtam otthon, Rodich őrnagyot,¹⁰⁷ a későbbi tábornagynagyot és dalmáciai helytartót. Rávettem Rodichot, hogy vezessen Jellacichoz a vacsorára. Sürgős ügyre hivatkozva kihívtam egy rövid megbeszélésre. Ígéretére emlékeztetve előadtam kérésemet.

- Jó, jó kedves Stratimirovic, de ez biztos várhat holnapig?

- Nem, nagyméltóságú uram, életről-halálról van szó!

Arra kértem, menjen azonnal Windisch-Grätzhez Schönbrunnba és eszközöljön ki kegyelmet F. számára. Eredetinek találta kérésemet, és megkérdezte, szerelmes vagyok-e F. lányába. De azért teljesítette a kívánságomat, felkereste Windisch-Grätz herceget és elárta, hogy a halálos ítéletet több évi fogságra változtassák. Ez aztán a császári amnesztia jóvoltából csak három évig tartott.

A Bánságban 1848 decemberében a szerbek számára kedvezőtlenül alakult a hadi helyzet. A magyarok Damjanich¹⁰⁸ és Kiss vezetésével több sikeres csata¹⁰⁹ után Pancsova ellen nyomultak, és egészen Neudorfig jutottak. Szorongatott helyzetünk

arra kényszerítette a patriarchát, hogy ismét Sándor fejedelemtől kérjen segítséget,¹¹⁰ az uralkodó teljesítette a kérést, és több ezer jól felfegyverzett szerbet küldött Pancsovára Knicanin ezredeshez.

Stevan Supljikac vajda december 27-én bekövetkezett hirtelen halála után¹¹¹ Mayerhofer ezredes megragadta a kedvező alkalmat, és átvette a szerbek főparancsnokságát. Január 1-én Neudorf ellen indította a szerb csapatokat, de a magyarok visszaverték őket, és vissza kellett vonulniuk Pancsovára. A haditanácson Mayerhofer azt követelte, hogy ürtsék ki Pancsovát, ezt azonban Knicanin határozottan elutasította. Ezután Knicanin sikeres csatát¹¹² vívott a magyarokkal, megmentette Pancsovát - mégis Mayerhofer kapta meg érte a Mária Terézia-rendet; így is csak néhány napig állt a szerb csapatok élén, mert át kellett adnia a parancsnokságot Todorovic cs.kir. vezérőrnagynak.¹¹³

Bécsből hazatérve¹¹⁴ Nagybecskerekre mentem. Itt tartózkodott a patriarcha és a főbizottság néhány tagja is. Májusi határozataink szentesítése után Rajacic kinevezte a Szerb Vajdaság kormányát. Ő volt az elnök, én pedig az első alelnök. Eddig a magam parancsörtszjeim költségeit saját erőforrásaimból fedeztem, ezért kölpényi birtokom jelentősen meg volt terhelve. Most kaptam először fizetést, korlátozott eszközöink miatt mindössze 200 forintot. Egy szerb hazafi bőkezűségének volt köszönhető, hogy ezt az illetményt is nélkülözni tudtam. Kupusarevic a város leggazdagabb polgára és nagybirtokosa volt. Több hetes nagybecskereki tartózkodásom alatt egyik segédtsztemmel és két parancsörtsztemmel együtt vendégül látott, házában laktam és bőséges ellátásban volt részem. Péterváradiaiból álló testőrségem számát tizenkettőre csökkentettem; ők a szomszéd házban kaptak szállást és ugyancsak bőséges ellátást. Ezzel a rokonszenves családdal tartós baráti kapcsolatot ápoltam, előbb az apával, majd halála után a fiával.

A patriarchával a kapcsolatom valamivel barátságosabb lett, miután Bécsből én hoztam meg neki a Vaskorona-rend első osztályát. Visszatért Zimonyba, én pedig Becskereken maradtam. Nem voltam ugyan csapatparancsnok, de olyan esemény történt, hogy újra katonaként kellett fellépnem. 1849 elején a bécsi kormányzat követelte Knicanin és a szerb segédc csapatok visszahívását; az itt állomásozó cs. kir. csapatokat elegendőnek ítélték a Bánság megtartására és a lázadók leverésére. Knicaninnal 500 lovasított cigány is érkezett a Bánságba. Engedetlen, rabló csűrhe volt ez, közülük naponta egész csoportok dezertáltak, és a sík vidéken a szerbeket, magyarokat és németeket egyaránt fosztogatták és kirabolták. A cigányok ekkor értek Becskerekre. Naponta érkeztek a bejelentések és panaszok kihágásaik miatt. Az anarchikus állapotok az egész városban és a környéken elviselhetetlenné váltak, kiutat kellett tehát találnom. Statáriumot hirdettem gyilkosságra, rablásra és gyújtogatásra. Hamarosan a gyakorlatban is alkalmaznom kellett ezt a szigorú intézkedést. A polgárok és a magántulajdon biztonsága érdekében egyfajta önkéntes polgárőrséget alakítottam felfegyverzett becskerekiekből. De nagyon nehéz volt ezeket az embereket katonai rendre szoktatni. Szerencsére testőreim még körülöttem voltak - pétervárad határőrök élükön egy őrmesterrel. Még a háború elején vettem magam mellé. Ezek a bátor emberek kis különítményekben átfésülték a várost, és nagyon hasznos szolgálatot teljesítettek. Egyszer csak megszólaltak a harangok, tüzet jeleztek. Az egyik ház lángokban állt. Amikor az őrjárat odaért, látták, hogy több fegyveres cigány akar rablott tárgyakkal eliszkolni. Ezek fosztották ki és gyújtották fel a házat. A határőrök megjelenésére a gonosztevők az udvar felé menekültek, és megszöktek a hátsó kijáraton. De egy cigányt sikerült elkapni. Rögtönítélő bíróság elé állítottam, ez kimondta a halálos ítéletet a gyújtogatóra, és még aznap felakasztották. Az elrettentő ítélet hatott. A cigány lovasság hanyatt-homlok menekült Pancsovára, onnan pedig vissza Szerbiába. Belgrádban a fejedelem haragosan fogadta és szigorúan megbüntette őket, majd pedig valamennyiüket visszatoloncolták korábbi lakóhelyükre.

Egészében véve kellemesen teltek itt napjaim, itt tartózkodásomat csak az keserítette meg némiképp, hogy a Marostól Pancsova felé hátráló osztrák-szerb

hadtest cs. kir. tisztjei nem néztek rám jó szemmel, mivel én, bár nem voltam cs. kir. tiszt, mégis cs. kir. csapatokat is vezényeltem. A legellenségesebben Herdy ezredes vezérkari főnök viselkedett.

Időközben¹¹⁵ új, ügyünket tekintve nagyon kedvezőtlen események történtek. Perczel Mór¹¹⁶ magyar tábornok tetemes túlerővel rohammal bevette Szenttamást¹¹⁷, ahol ekkor Stefanovic őrnagy volt a parancsnok. Bosszúból kifosztatta és felgyújtatta a „rác fészket”. Onnan a Sajkás kerületbe Titel felé menetelt, hogy betörjön a Szerémségbe, és Karlócat, ezt a gyűlölt várost is megbüntethesse.

Rajacic szorongatott helyzetében ismét Szerbia segítségét kérte és meg is kapta. Knicanin ezer szerbiaival Szalánkeménig nyomult, hogy onnan átkeljen Titelre. De amikor megismerte a Sajkás kerület kétségbeesett helyzetét, nem akart Titelre menni, és népszerűségében bízva azt tanácsolta a patriarchának, hogy engem küldjön a Sajkás kerületbe. Rajacic nem mert sereget adni a kezembe, csak kormánybiztosként küldött oda.¹¹⁸ A sajkások a Perczel által elfoglalt falvakból Mosorinba és a Tisza mentén húzódó megközelíthetetlen mocsár védelme mögé menekültek. Én Szalánkeménen keresztülsiettem Titelbe. A Tisza és a Duna a nagy esőzések miatt kilépett medréből, és az egész síkságot elárasztotta; a kiterjedt tóhoz hasonló vízből csak a titeli fennsík emelkedett ki. Esőben, viharban, éjszaka keltem át csónakon Titelbe. Az út megtétele egyébként alig egy óra; most több óráig tartott. Amikor a Dunagőzhajózási Társaság titeli ügynökségéhez megérkeztem, megütközve láttam, hogy gőzhajónk sajkás katonákkal van tele, és Stefanovic éppen ágyúkat rakat fel a hajóra. Azonnal leállítottam a behajózást, parancsot adtam a katonáknak, hogy szálljanak ki, a mocsáron át siessenek Vilovába, a helységet és a gátat szállják meg. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Stefanovic készséggel és örömmel követte parancsaimat; közöltem vele, hogy Mosorinba megyek, és megpróbálom az elmenekült és szétszóródott sajkásokat és péterváradiakat lehetőleg összegyűjteni. Jelenlétem bátorította a menekülőket, és alig 48 óra alatt négy-ötezer embert egyesítettem parancsnokságom alatt. Minden asszonyt, gyereket és öreget átszállítottam Szalánkeménbe, és halálbüntetés terhe alatt tiltottam meg, hogy fegyverképes férfiak átszökjenek a Szerémségbe. Egyúttal megparancsoltam, hogy a hajókat süllyesszék el, vagy vigyék át Szalánkeménbe. Ekkor Perczel kiadott egy kiáltványt,¹¹⁹ amelyben a sajkásokat meghódolásra szólította fel; válaszul megüzentem neki, hogy újra átvettem a szerbek parancsnokságát, és nem szokásom csata nélkül egész vidékeket kiűriteni. Mihelyt Perczel megtudta, hogy tekintélyes haderővel állok Mosorinnál, támadásra szánta el magát, hogy a szerb védelem utolsó ellenállásra képes bástyáját is bevegye. Április 12-én, nagycsütörtökön egész hadtestével, vagy tizenkétezer emberrel és megfelelő tüzérsséggel megjelent Sajkásgyörgyén. A helység a Tisza és a Duna között középen fekszik,¹²⁰ mocsár választja el a titeli fennsíktól. Mosorinnál hosszú gát vezet a mocsáron keresztül. A gát végét Sajkásgyörgye irányában mellvéd védte mély árokkal, megrakva ágyúkkal. Vilovo felől, ahol a mocsár annyira összeszűkült, hogy hidat építhettünk, veszélyeztetettük Perczel állásának jobb szárnyát.

Megjegyzem, hogy jelenlétem ellenére a csapatok a folytonos vereségek, Szenttamás és a Római sáncok bevétele miatt¹²¹ még mindig csüggedtek voltak. Felvonultattam őket, rámutattam a tengerhez hasonló árterületre - amely a menekülést lehetetlenné tette -, és azt mondtam nekik, hogy vagy győznek, vagy vízbe fulladnak. Vallásos érzületükre próbáltam hatni, és hogy a helyzet komolyságát átérezzék, odahívattam a helység papját, és feladtam az egész legénységnek a szent kenetet. Így mentünk Perczel támadásának elébe. Tudtam, hogy demoralizált csapataink csak támadásban emberelik meg újra magukat, ezért építtettem egy szükséghidat a körülárkolt gáton keresztül, és éjfél után¹²² Perczel állásai ellen nyomultunk. Támadásunk meglepte őket, némi zavar keletkezett táborukban, és visszavonultak. Ahogy világosodott, és gyengeségünk láthatóvá vált - csak két zászlóaljjal támadhattam, a tartalékot a tábor őrzésére hátra kellett hagynom -, Perczel magához ragadta a kezdeményezést. Lovasága¹²³ szorongatott bennünket, így négyezőget alkotva lassan, harcolva vissza kellett

vonulnunk.

A Mosorintól kiinduló hosszú gátat eredményesen tudtuk védeni, és azzal is meg tudtuk akadályozni az ellenség előrenyomulását, hogy a gáttól balra a mocsárba nyúló félszigeten - ez mindig szárazon maradt - felállítottuk 18 fontos ágyúinkat. A gát végén Sajkásgyörgye felé - ahogy említettem - építettem egy mellvédet, és mély árkot ásattam. Itt voltak a lövegek. Ez az állás nem nyújtott teljes védelmet, ugyanis a gát mellett egy 40-50 lépésnyi száraz sáv húzódott, és az ellenség a mellvéd megostromlása nélkül előre tudott itt nyomulni. Fontosabb volt a 18 fontos ágyú elhelyezése; ezt előbb fel tudtuk vonni a gátra, mint ahogy az ellenség odaért, és végigpáztázhattuk a hadoszlopokat. Gyenge csapataink több mint két órán át tartották a gát túloldalát, és négyszögben lépésről-lépésre hátrálva a magyar lovasság és gyalogság minden támadását visszaverték. De a túlerőnek nem tudtunk ellenállni, és vissza kellett vonulnunk a gátra. Elkeseredett, hosszú harc kezdődött. Perczel makacsul kísérletezett, hogy elfoglalja a gátat, és aztán Mosorin ellen nyomulhasson. Egyik támadás követte a másikat. Az egyiket visszavertük, de mindig újabb csapatok törtek előre; végül déli 12 óra körül Perczel nagy veszteséget elszenvedve visszavonult, ugyanis Stefanovic Vilovo felől megtámadta a jobb szárnyát. Perczel rákényszerült, hogy hadtestének nagy részét arrafelé fordítsa. Stefanovic sem számíthatott nyílt mezőn sikerre, hiszen kevés embere volt, és visszavonult a vilovói sáncok mögé. A háború egyik legdöntőbb csatáját¹²⁴ tehát a szerbek nyerték meg. Perczel nem kísérelt meg több támadást, Verbászra vonult vissza,¹²⁵ és a Sajkás kerület minden útjába eső falvát felgyújtatta. Ha itt nem győzünk, mozgalmunk a döntő pillanatban, Jellacic báró megérkezése előtt elbukik, Perczel pedig Titelen és Szalánkeménen keresztül betörhetett volna a Szerémségbe.

Mosorinnál megsérült a lovam; amikor leszálltam a nyeregéből, csapataim azt hitték, hogy elestem. Fánik tört ki, szinte veszélyeztette a sikert.

A mosorini csata utáni napokban Knicanin is ide érkezett. A fennsíkon építettett magának egy deszkakunyhót, ebbe költözött be, és több hónapig itt tartózkodott. Időközben a péterváradai ezred ezredesét, Puffert,¹²⁶ a Sajkás kerület cs. kir. csapatainak parancsnokává nevezték ki. Április 14-én Puffer három zászlóalj péterváradival és egy hatfontos üteggel Mosorinba érkezett.¹²⁷ Ennek a nagyon tehetséges tisztnak sikerült csapatainkat egyesítve a sereget rendbe szednie, menetkész állapotba hozni és a szükséges lőszert beszerezni. A csapatokat két dandárra osztottuk, a tűzérségből pedig négy tábori üteget alakítottunk.

Miután Mosorint és Vilovót megfelelően megszálltuk - hogy mindenképp biztosítva legyen visszavonulásunk a titeli fennsíkra -, április 20-án megkezdtük az előrenyomulást a Római sáncok elfoglalásáért. Délután 2 órakor két zászlóalj sajkással, egy zászlóalj péterváradival, egy zászlóalj bácskai önkéntessel és 10 löveggel indultam Vilovóból. Puffer Mosorinból Zsablyán keresztül Kátyra menetelt. Két zászlóalj péterváradit, egy zászlóalj sajkást, egy zászlóalj szerbiai, négy század bácskai önkéntest és szintén tíz ágyút vezényelt. Kátyig mentünk anélkül, hogy ellenségbe ütköztünk volna, és itt foglaltunk állást; néhány szakaszt a Római sáncokig toltunk előre.

Április 21-én este a Római sáncokig hatoltam, és megszálltam azokat¹²⁸ a Duna melletti mocsaraktól egészen a Kátyról Temerin felé vezető országútig. Tőlem jobbra állt Puffer dandára. Aznap éjjel két zászlóaljjal megkísértem Újvidéken rajtaütni az ellenségnek, de éberségük miatt nem jártam sikerrel. Nappal nem vállalkozhattam komoly támadásra, ahhoz gyengék voltak csapataim, így visszavonultunk a Római sáncok mögé. Április 22-én kora reggel megtámadott bennünket az ellenség, három gyalogzászlóalj, hat huszárszázad és nyolc üteg. Az újvidék-temerini országúton nyomultak előre, és kedvezően fedezve voltak. A Római sáncoktól nem messze lévő gazdasági udvarok, kertek, facsoportok, sőt egy nagy, kiégett tömbház védelmet nyújtottak az előrenyomuló ellenségnek. Amikor 1500 lépésnyire közelítették meg a Római sáncokat, két hadoszlopba váltak szét. Az egyik csak gyalogosokból állt, és az

úttól jobbra nyomult előre az ostromhoz; a másikat lovasság és tüzéség alkotta és bal felől helyezkedett el. Két 12 fontos ágyút vontattak fel az országutra, és 1000 lépés távolságból erős tüzet nyitottak lövegeinkre, négy tarackjuk és két 12 fontos ágyújuk pedig valóságos golyózáport zúdított balszárnyunkra. A két lövegállás között hat század lovas mozgott.

A bal szárnyon erős lövegtűz bontakozott ki. Itt volt Milivoj Petrovic őrnagy (Blaznavac) négy löveggel, közöttük egy 18 fontos ágyúval. Petrovic őrnagy maga irányított minden löveget; ágyúink a fal fedezékében nyugodtan és sikerrel lőtték az ellenséget, annak tüzésége pedig nagy veszteségeket szenvedett; egy tarackot és két lőszeres kocsi kilőttünk. Mivel a 12 fontos ágyúk nem okoztak nekünk nagyobb kárt, ezért a kéznél lévő lövegeinket az ellenséges lovasságra irányítottam, mire az meghátrált. Gyalogságuk sem nyert nagy területet. A leégett házak kertjeiben lévő csatárok megakadályozták előrenyomulásukat. A tüzéségi csata kedvezőtlenül alakult a magyarok számára, ezt a gyalogság erőteljes előretörésével próbálták kiegyenlíteni. Parancsnokuk három hadoszlopot alakított, és gyorsan nyomultak előre. Visszavetették csatárainkat, és állandóan balra húzódva jobb szárnyamat akarták elkapni, hogy a mocsárba szorítsanak bennünket. Az egyik hadoszlop már elfoglalta a Római sáncok előtti majorságot, és a sáncokat akarta megtámadni. Kemény gyalogsági harc kezdődött, és a magyaroknak meg kellett elégedniük a major megtartásával. Már két órája csatáztunk, amikor eljött számunkra a kedvező pillanat. Egyik lövésünk szerencsésen eltalált egy ellenséges lőszereskocsi, s az felrobbant. A zavart kihasználva két század szerbiai rárontott az ütegekre, és el is foglalta őket. A huszárok azonban megmentésükre siettek, megrohanták a szerbiaiakat, és visszavették az ágyúkat. Egy befogott lőszereskocsi azonban nem engedtek a keményen harcoló szerbiaiak elragadni, és kedves zsákmányukat a római sáncok mögé vonták. Ezt a pillanatot használtam én ki. A péterváradí zászlóaljélén a legközelebb álló ellenséges gyalogoszlopra támadtam, az pedig meghátrált lovassága felé; most visszafoglalhattam a majorságot, sőt tovább törtem előre a magyarok ellen. Két ellenséges gyalogoszlopnak sikerült a lovasság védelme alatt az újvidéki lőportoronyig visszavonulni. Csak a majort védő harmadik oszlopot - az Este-gyalogezred¹²⁹ egyik zászlóalját - sikerült elvágnunk. Meg kell mondani, dicséretre méltó bravúrral küzdöttek, nagy részüknek sikerült is lovasságukat elérnie. Egy század azonban ott rekedt, ezeket foglyul ejtettük, és egy részüket a pardont nem ismerő szerbiaiak lekaszabolták. A csata végén, amikor én rohammal kitörtem a sáncokból, megjelent Puffer ezredes dandárával a csatamezőn, és még egy zászlóalj péterváradit vetett be az ellenség legszélső bal szárnya ellen. Lovasság hiányában nem volt módunk a győzelmet teljesen kihasználni. Az ellenség kb. 150 halottat hagyott a csatamezőn, a mi veszteségünk kisebb volt. A lovamat megölte egy gránát, amely a lábai előtt robbant fel. Mielőtt lezárnám ezt a fejezetet, el kell mesélnem, hogy hogyan érezte meg a lovam halálának közeledtét. Tökéletesen megbízható állat volt, tüzelő lövegek között is nyugton maradt, de most, amikor egy löveg felé lovagoltam, megtagadta az engedelmséget. Kényszerítettem, erre ugrott néhányat, majd megállt, és elkezdett reszketni. Ebben a pillanatban egy ellenséges gránát robbant közvetlenül a ló előtt, és széthasította a fejét.

Puffer elvonult a Bánságba, én pedig egy dandárral, 10-12 löveggel Kátyban maradtam. Dandárom három zászlóalj sajkásból és egy zászlóalj bácskai önkéntesből állt, akiket Leovic nemzeti százados vezetett, aki eredeti hivatását tekintve zombori ügyvéd volt, de most otthagya nőt, gyermeket, a nemzeti ügy szolgálatába állt. Kátyot bal felől a Duna mocsarai tették megközelíthetetlenné. A falu előtt erős mellvédet építtettem mély árokkal, és több ágyút vontattam ide. A bácskai zászlóalj szállta meg ezt a sáncot. Én a főerővel a Budisava erdőnél álltam. Ez a Kátyból Temerinbe vezető út jobb oldalán fekszik, kb. 1500 lépésre a falutól. Közvetlenül az erdő előtt vertem le a sátram; itt egy nem túl mély árok is húzódik. Az újvidéki szerbek értesítettek bennünket, hogy a magyarok hamarosan támadnak, ezért Knicanin megszállta Csurogot, hogy a Ferenc-csatorna felől is védve legyünk. Május 5-én

délután Curcic századost felderítésre küldtem a Római sáncokon túlra, az újvidéki lőportorony felé. Estefelé jelentették, hogy jelentős ellenséges erő - gyalogság, lovas-ság és tüzérség - táborozik a lőportorony körül. Ebben az évben korán jött a nyár. 1849. május 6-a pompás, meleg nap volt. A nap sokat ígérően ragyogott, mintha szerencsénket jövendőlte volna meg. Már támadtak is a magyarok hét-nyolcezer emberrel és három üteggel. A magyar gyalogság erőteljesen tört előre, beszorított bennünket a Budisava erdőbe, amely az ágyúgolyók ellen nem nyújtott menedéket, sőt növelte a veszélyt, hiszen a letört és széthasított ágak is a védőkre zuhantak. A kemény, több órás csata mérlege hol ide, hol oda billent, végül az ellenség legyőzésével végződött. Súlyos veszteségekkel vonultak vissza a magyarok. Veszteségük tovább nőtt, amikor egy üteget utánuk küldtem; végül visszavonulásuk menekülésbe csapott át.

A harc közben volt egy nehéz, nagyon veszélyes pillanat, amikor úgy látszott, hogy elvesztünk. A sok veszteséget okozó erős tüzérségi tűz és az ellenség kibontakozó túlereje megijesztette csapatainkat, egyesek futni kezdtek, és a példa ragadós volt. Szembefordultam a menekülőkkal, előrántottam a pisztolyomat, és odakiáltottam nekik, hogy megölöm magam, ha az állást feladják. A sajkások irántam való szeretete legyőzte a pánikot.

Az ütközet végére megérkezett Blaznavac őrnagy is egy zászlóalj szerbiaival; Knjčanin küldte őket, de a csatában már nem vettek részt.

Meg kell említenem, hogy hogyan próbáltuk helyettesíteni a hiányzó lovasságot. Két kocsioszlopot alakítottunk tíz-tíz kocsiból egymástól ötven lépésnyire. A kocsisok begyakorolták, hogy úgy álljanak, mintha lovassághoz tartoznának, és gyors ütemben haladjanak előre, mintha az ellenséges lovasságra akarnának támadni. Minden kocsiban négy felfegyverkezett ember ült, akik az összecsapás előtt lőtték az ellenséget. Elismerésre méltó ügyességgel oldották meg a kocsisok a feladatot. 100 lépés távolságban vágatni kezdtek. A huszárok nem várták meg a támadást, megfordultak és visszavonultak a csataterőről.

Budisava szintiszta nemzeti mozgalmunk utolsó állomását jelentette. Hamarosan megérkezett Jellacic bán a déli hadsereggel¹³⁰ a Sajakás Kerületbe, és itt is megkezdődött Ausztria háborúja a magyarok ellen.

*Bevezette, sajtó alá rendezte
és jegyzetekkel ellátta:*

Pelyach István

A szöveget németből fordította:

Pingiczer Klára,

Jegyzetek

1. Kossuth Lajos 1802. szeptember 19-én született Zemplén vármegyében, Monokon, ősi magyar nemesi család leszármazottjaként.
2. Kossuth Ferenc (1841-1914), 1894-ben tért haza az emigrációból, egy évvel később képviselőnek választották, és ő lett a Függetlenségi Párt elnöke.
3. Kostic, Aleksandar, a szerb főbizottság tagja, Újvidék aljegyzője.
4. Polit, Jovan, újvidéki kereskedő, a szerb mozgalom radikális szárnyának képviselője.
5. 1848. április 8-án délelőtt fogadta a képviselőház a szerb delegációt. Kostic itt elmondott rövid üdvözlőbeszédét közli Thim József. A magyarországi 1848-49-iki szerb felkelés története. I-III. Bp. 1930-1940. (a továbbiakban Thim) I. 34-35. A képviselőház nevében Kossuth válaszolt a küldöttségnek, beszédét közli Kossuth Lajos Iratai. XI. kötet. Bp. 1905. S. a. r. Kossuth Ferenc. 169-173.
6. 1849. október 6-án Pesten.
7. 1848. április 8-án. (a kiadó jegyzete) Kossuth kétszer fogadta saját szállásán a szerb küldötteket. Először április 8-án reggel 8 órakor, majd 9-én délelőtt. Ez utóbbi fogadáson történt az az éles szóváltás, amit Stratiimirovic a következőkben idéz.
8. Kossuth haláláig tagadta az idézett párbeszéd hitelességét, sőt azt állította, hogy 1865-ig nem is beszélt Stratiimiroviccsal. Ezzel szemben visszaemlékezéseikben Szemere Bertalan és Vukovics Sebő is szinte szó szerint így emlékeztek a jelenetre: „Kossuth - midőn a hazafiság és szabadság elveit kimerítő nézeteiről a küldöttséget meggyőzni nem tudta, a fennevezett küldöttségi tag fenyegető szavai által felingerelve a beszédet e szavakkal vágta ketté: >azon esetben tehát döntsön el inkább közöttünk a kard<.” Vukovics Sebő Emlékiratai. S. a. r. Bessenyei Ferencz. Bp. 1894. 142.
9. Az 1848. április 26-i rendeletben István főherceg s nádor, valamint Eötvös József báró vallás- és közoktatásügyi miniszter május 27-re Karlócára hívta össze a szerb egyházi kongresszust. A rendeletet közli Thim II. 138. A radikálizáló mozgalom híveit azonban ez már nem elégítette ki, s május 13-15 között nemzeti gyűlést tartottak Karlócán.
10. Rajacic, Josip (1785-1861), karlócai ortodox érsek, 1848. december 15-től patriarcha, a magyarországi „szerb nemzet ideiglenes kormányzója”.
11. 1848. május 13-án. (a kiadó jegyzete) A nemzeti gyűlés határozatait, valamint kiáltványát a szerb nemzethez közli Thim II. 206-216.
12. 1848. május 18-án. Die serbische Bewegung in Südbungarn. Berlin, 1851. 87. (a kiadó jegyzete) A főbizottság elnökének eredetileg Rajacicot választották meg, ő azonban május 18-án lemondott a tisztségéről.
13. A főbizottság összetételét ismerteti Thim I. 95. 2. jegyzet.
14. Stratiimirovic agresszív politikáját többen nem helyeselték, Rajacic is óvta a megfontolatlan lépésektől, míg Innsbruckban a császárnál egyértelmű választ nem kaptak a szerb követelésekre.
15. Stankovic már a karlócai nemzeti gyűlésen így agitált a magyarok ellen: „Szerb testvéreim, a templomaikban nem fogod többé hallani Isten igéit, sem szorob nevédet; mindezt, és ami a legszentebb, a magyarok földet elveszik. Azért legyverre ifjak, öregek, ne engedjétek, hogy a magyarok vallásunkat és nemzetiségünket, melyeket elődeink vérukkal megvédték, elrabolják.” Thim I. 126.
16. 1848. június 8-án. (a kiadó jegyzete)
17. Hrabovszky János báró (1777-1852), cs. kir. altábornagy, szlavóniai, majd magyarországi főparancsnok, 1849 januárjában Pesten Windsch-Grätz elfoglalja, és 10 év várfogságra ítélik, Olmützben hal meg.
18. Mészáros Lázár hadügyminiszter június 8-án utasította Hrabovszkyt, hogy „Szíveskedjen: 1. Azonnal a Karlócán felcsapott lábot széjelosztatni. 2. Az alatta álló őrkatonaságának ebben a mozgalombani részvételét keményen eltiltani.” Közli Thim II. 359.
19. A Stein Miksa százados parancsnoksága alatt Karlóca ellen nyomuló magyar csapatok összlétszáma kb. 1100 fő volt.
20. A Karlóca elleni elégtelenül előkészített támadás kudarccal végződött. Az akció elsietettségére utal az is, hogy június 14-én Szemere belügyminiszter amnesztia hirdetésére hatalmazta fel Csernovics Péter királyi biztost, „bámi terhes politikai bünt követtek el” a szerbek. „Használtuk eddig a törvény erejét, nem használt, használjuk ime a kegyelem jóságát; ha ez sem használ, a büntetés és megtorlás fegyveréhez leszünk nyulni kénytelenek.” A levelet lásd Országos Levéltár (a továbbiakban OL) H 9. Belügyminisztérium elnöki iratok. 1848:327.
21. Bosnic, Teodor, cs. kir. őrmester, szerb nemzeti százados.
22. Suducki, Stevan, cs. kir. százados, szerb nemzeti ezredes, a bácskai szerb csapatok parancsnoka.
23. 1848. június 14-én. A kétszáz péterváradin kívül szerbiaiak és szeremésiek is mentek velük, összesen ötszáz ember. A gőzöst három, a sajkás flotta ágyúkkal felszerelt naszadjá kísérte. (a kiadó jegyzete)
24. Molinár Károly (1793-?), cs. kir. alezredes, 1848 októberében a pétervárad vár helyőrségével magyar oldalra áll, ezután honvéd ezredes, Pétervárad térparancsnoka.
25. Drakulic, Jovan, nyugalmazott cs.kir. hadnagy, szerb nemzeti ezredes, a perlaszi szerb tábor parancsnoka.
26. Kiss Ernő (1799-1849), 1848-ban a cs. kir. 2. (Sándor) huszárezred ezredese, majd a bánsági hadtest parancsnoka, 1849-ben altábornagy és Magyarországi főhadparancsnoka, aradi vértanú.
27. 1848. július 11-én. (a kiadó jegyzete)
28. A Rajacic vezette szerb küldöttséget június 19-én fogadta V. Ferdinánd. Kéréseikre az alábbi választ adta: „En azon törvénytelen gyűléseztnek ... választásait és határozatait meg nem erősíthetem; görög nem egyesült alattvalóimnak minden törvényes úton felterjesztett törvényes kívánatait teljesíteni kész vagyok. A magyar országgyűlés, a magyar minisztérium és a ti törvényes nemzeti konventek azon organumok, melyek által ti kívánataitokat előlme terjeszthetitek. Hűségtek és ragaszkodástok felől nyilvánított érzelmeiteket tetszéssel fogadom.” Közli Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetleneséi követően fogadta a küldöttséget Ferenc Károly főherceg és felesége, Zsófia főherceggasszony, kik

- előtt a delegáció egyik tagja oly szívrehatóan ecsetelte a szerbek helyzetét, hogy a főhercegi pár könnyekre fakadt.
29. Csernovics Péter (1813-1872), Temes vármegye főispánja, már 1848. április 23-án megkapta birtokosi kinevezését, ezt április 27-én nádori rendelettel megerősítették és hatáskörét kiterjesztették. Utóbbi közli Thim II. 147.
- A másik felhatalmú királyi biztos Vukovics Sebő (1811-1872), Temes vármegye első alispánja, a kisbecsereki kerület országyűlési képviselője. Az ő kinevezésére május 23-án került sor a határozatlannak bizonyult Csernovics mellé. Thim II. 278.
- Somssich Pál (1811-1888), a Helytartótanács volt tanácsosa ekkor mint a kormány bizalmi küldötte segédkezett az ideiglenes legyverszűnet megkötésénél.
30. A legyverszűneti egyezmény szövegét közli Thim II. 454-460.
31. A cs. kir. 16. sorgyalogezred viselte Peter Zanini (1786-1855) altábornagy nevét. Az ezred katonáit a velencei tartományból, Treviso környékéről sorozták, 1. és 2. zászlójuk magyar oldalon harcolt a szabadságharc alatt.
32. A június 26-i újdíeki eseményekről Csernovics beszámolt Szemere belügyminiszternek, közli Thim II. 467-468. Az összeüzlés kirobbantója Szabó János feltételes szabadlábon lévő városi rab volt, aki szövetségbe keveredett egy szerbiai önkéntessel. Pechére ellenfelének hírtelen több segítője is akadt, így kénytelen-kelletlen megfutamodott, de üldözői a sörház udvarán utolérték és agyonverték. Rajta kívül még két magyar áldozata volt a cselepaténak.
- 32a. Pichler, Alexander von, a János osztrák főherceg tábornagy (1782-1859) nevét viselő 1. (galíciai) dragonyosezred kapitánya, 1856-ban cs. kir. alezredesként nyugdíjazták, 1857-ben ezredesi rangot kap.
33. A cs. kir. 39. (magyarországi) sorgyalogezred viselte Dom Miguel (1802-1866) portugál infáns és trónkövetelő nevét. Az ezred 1. és 2. zászlója Péterváradon, 3. zászlója Araulon állomásozott 1848 nyarán.
34. Karagyorgyevics Sándor (1806-1885), 1842-1858-ig Szerbia fejedelme.
35. Srbobran Szenttamás korabeli szerb neve volt, jelentése: szerbek erődje.
36. 1848. július 14-én. (a kiadó jegyzete)
37. Jovanovic, Petar, cs. kir. főhadnagy, Turja parancsnoka, később cs. kir. őrnagy.
38. Művészi módon magyarázza meg ez esetben Stratimirovic a tökéletes vereséget. Écskánál ugyanis a Kiss Ernő ezredes vezette magyar csapatok halogató taktikával és erőteljes agyútűzzel rendezetlen visszavonulásra kényszerítették a szerb erőket. Kiss jelentését közli Pap 310-311.
39. 1848. július 23-án. (a kiadó jegyzete)
40. Harmincegy osztrák tisztet is letartóztattak, akik nem akartak a felkelők oldalán harcolni, és Zimonyra szállították őket. Hátvan gazdag német polgárt ugyancsak Zimonyra internáltak, vagyonukat természetesen elkobozták.
41. Bobalic, Petar, cs. kir. főhadnagy, szerb nemzeti alezredes, a pancsovai szerb tábor parancsnoka.
42. Popovic, Timoteus von (1795-1867), cs. kir. ezredes, 1854-ben Bukarest katonai parancsnoka, 1857-től altábornagy és hadosztályparancsnok Temesváron.
43. Radetzky von Radetz, Josef, gróf (1766-1858), cs. kir. tábornagy, az olaszországi osztrák hadsereg főparancsnoka.
44. Stratimirovic felesége Zákó Istvánnak, a szabadságharc honvéd alezredesének nővére, akit 1843-ban romantikus körülmények között szöktetett meg szüleitől, mivel azok elleneztek szerelemét. Titokban megkötött házasságukat Rajacic érsek érvénytelenítette, az erről szóló határozatot hozó pápi küldött-séget azonban az ifjú és boldog férj kutyáival üldöztette el birtokáról.
45. 1848. augusztus 3-án hunyt el. (a kiadó jegyzete)
46. Ilona nagyhercegné (1806-1873), Mihály orosz nagyherceg felesége, házasságkötése előtt Friderika Sarolta Mária württembergi hercegnő.
47. Wohlhofer, Karl von (1790-1853), cs. kir. vezérőrnagy, a szerb felkelők elleni harcokban még magyar oldalon harcolt, majd 1848 őszén leköszön állásáról.
48. 1848 augusztus első felében a szerbek szenttamási táborukból több sikertelen támadást intéztek Verbász ellen, így augusztus 1-én, 3-án, majd 13-án.
49. A csapatokat könnyű parasztszekéren szállították. (a kiadó jegyzete)
50. Szenttamás 2. ostroma 1848. augusztus 19-én.
51. A támadáshoz felvonult magyar csapatok létszáma kb. 16-18000 fő volt.
52. Bechtold, Philipp von, báró (1786-1862), cs. kir. altábornagy, 1848 június végétől a szerb felkelők ellen harcoló magyar csapatok főparancsnoka, ősszel állt az osztrákokhoz, 1849-ben már Haynau főparancsnoksága alatt teljesít szolgálatot.
53. Eder von Eichenheim, Friedrich (1782-?), honvéd tábornok, 1848 nyarán dandárparancsnok a Délvidéken, novemberől Eszék várparancsnoka, 1849 februárjában átadja a várat az osztrákoknak.
54. Kollowrat-Krakowsky, Leopold von, gróf (1804-1863), a cs. kir. 3. (Ferdinánd) huszárezred ezredese, állál az osztrákokhoz, később cs. kir. altábornagy.
55. A hídőt tette Wohlhofer dandár tűzérsege szerelte le a szerb lövegeket, ekkor azonban Bechtold teljesen érthetetlen módon nem támadást vezényelt a dandárnak, hanem visszavonulásra utasította őket.
56. A cs. kir. 2. (magyarországi) sorgyalogezred viselte „örök időkre” I. Sándor orosz cár (1777-1825) nevét.
57. Bakonyi Sándor báró (1805-1851), a cs. kir. 2. sorgyalogezred ezredese, 1848 októberétől honvéd tábornok, hadtestparancsnok, decemberben elhagyja a magyar sereget.
58. Az újabb szenttamási kudarc óriási felháborodást váltott ki katonai és politikai körökben egyaránt. Perczel Mór a képviselőház augusztus 21-i ülésén nyíltan árulással vádolta Bechtoldot, Damjanich János - aki részt vett az ütközetben - elkeseredetten írta feleségének ugyanazt nap: „Az Isten büntesse meg azokat, akik az okai; majdnem megőrülök a bánattól és a fájdalomtól. Sokáig tűrik még ezt a szerencsétlen nembánomságot?” Damjanich levelei nejehez. Bevezette és fordította Hamvay Ödön. Bp. 1910. 58. Kétségtelen, a két szenttamási ütközetben Bechtold kritikán alul vezényelte a magyar

- csapatokat. ...mindannyi mozdulata, intézkedése vagy oktalan volt, vagy úgy vala intézve, hogy az idő muljék anélkül, hogy valami tétetnék; később pedig sajnosan bebizonyult, hogy a néposztón által rámondott nevezet (t. i. hogy áruló) ha nem is egészen illet rá, legalább annyiban nem volt túlzó, mert azt mondták, hogy önmaga dicsekedett, miszerint mozdulatait úgy intézte, hogy mi se váljék belőlük." Mészáros Lázár Emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Szokoly Viktor. I. kötet. Bp. 1881. 114.
59. Novak Golubski: Uspomene (Emlékek). Újvidék, 1893. 46. p. ezt írja a szenttamási csatáról: „Ebben az útközvetben szeretett vezérünk, a híres, hős Djordje Stratimirovic tábornok is részt vett, aki fáradhatatlanul vágatott lován a csata egyik állásától a másikig, a népet és a katonákat állandóan buzdította és bátorította.” - Golubski nemzeti százados volt, valamint egy szenttamási önkéntes század parancsnoka. (a kiadó jegyzete)
60. Máthé János (1793-1859), cs. kir. alezredes az 1. (Császár) huszárezredben, részt vesz a délvideki harcokban, decemberben nyugdíjaztatja magát.
61. Jovanovic, Zarija (Cica) (1810-1850), 1848 előtt cs. kir. hadnagy, de botrányai miatt elveszíti rangját, szerb nemzeti ezredes.
62. Ebben a csatározásban jelen volt Mészáros Lázár hadügyminiszter is, aki a minisztertanács augusztus 25-i határozata értelmében leutazott a Délvidékre, „hogy ott nagy hatású jelenlétével és befolyásával a sikert biztosítsa.” Az útközet után Újvidékre lovagolt át, és útközben kis híján szerb fogságba esett.
63. A győztesek mindkét falut alaposan felégették és kirabolták, Temerin magyar lakossága Újvidékre menekült a szerbek bosszúja elől.
64. Mayerhofer von Grünbühl, Ferdinand (1798-1869), cs. kir. ezredes, belgrádi osztrák konzul, 1848-49 fordulóján pár napig a szerb csapatok főparancsnoka, később altábornagy.
65. Elemér Esterházy Sándor gróf cs. kir. őrnagy - később honvéd tábornok - parancsnokolt, Aradácot Woroniecki herceg honvéd százados tartotta megszállva két század pesti vadással.
66. Aradác és Elemér megtámadása 1848. szeptember 12-én történt. (a kiadó jegyzete)
67. Jovanovic, Mihai (1815-1849), szerb nemzeti őrnagy, 1849. február 8-án Aradnál elesik.
68. Kiss Ernő ezredes értesülvén Aradác és Elemér elvesztéséről (Elemérnek voltak kiterjedt családi birtokai és kastélya, amit a szerbek azonnal kifosztottak) négy század gyalogost, két század huszárt és egy utat küldött a helységek visszafoglalására. Ezek mentették fel Elemért is kemény és véres utcai harcok után.
69. Stratimirovicot szeptember 18-án a főbizottság fosztotta meg a fővezérlettől.
70. Knicanin, Stevan Petrovic (1807-1855), ezredes, később tábornok, szerb államtanácsos, a Szerb Fejedelemségből érkező önkéntesek (szervianusok) parancsnoka.
71. Knicanin már jó egy hónapja, 1848 augusztus közepétől a Délvidéken táborozott.
72. 1848. szeptember 21-én. Rajacic egyébként még aznap elfogatási parancsot adott ki Stratimirovic ellen, melyet szeptember 30-án megismételt. Közli Thim III. 33-34; 64-67.
73. éljent
74. Rajacic be is panaszolta Knicanint a szerb államtanácsnál, hogy segítséget nyújtott Stratimirovic szökéséhez. Közli Thim III. 39-42.
75. Karagyorgyevics Sándor és hívei 1842-ben taszították le a fejedelmi trónról az Obrenovic dinasztíát. Azóta Mihály (1817-1839-ig volt fejedelem) és fia Mihailo (1839-1842 között uralkodott) készült a visszatérésre; a magyarországi szerb főbizottság legbefolyásosabb tagjai az ő híveik voltak.
- 75a. Blaznavac, Milivoj Petrovic (1826-1873), szerb tábornok, az Obrenovic dinasztia hatalomra jutása után miniszterelnök és hadügyminiszter, a régens tanács tagja.
76. Rajacic szeptember 29-i Sándor fejedelemhez írt levelében kérte Stratimirovic Szerbiába történő internálását. Közli Thim III. 51-52. A szerb államtanács elnöke, Stevan Stevanovic szeptember 29-én el is rendelte a leváltott fővezér Szerbiába küldését. Lásd u.o. 59-60; 63-64. A patriarcha egyébként azon ígérettel érte el a fejedelmet: hívének számító Stratimirovic internálását, hogy a főbizottságból eltávolítja az Obrenovicok támogatóit.
77. 1848. szeptember 28-án.
78. Stefanovic von Vilovo, Jovan, lovag (1821-?), cs.kir. százados, szerb nemzeti őrnagy, szolgálataitért Lipót-rendet kap.
79. 1848. szeptember 28-án. (a kiadó jegyzete)
80. Grujic, Nikanor (1810-1887), 1861-től görögkeleti szerb püspök, majd a karlócai érsekség ideiglenes kormányzója, belső titkos tanácsos.
81. 1848. szeptember 30-án.
82. Rajacic és Stratimirovic október 1-i kölcsönösen békülékeny hangú leveleit közli Thim III. 78-81.
83. Supljikac von Vitez, Stevan (1788-1848), cs. kir. ezredes, később vezérőrnagy, a szerb alakulatok vajdája.
84. Supljikac október 8-án vette át a fővezérletet Stratimirovictól.
85. A küldetés részére kiadott utasítást, mely a legfontosabb szerb követeléseket összegezte, közli Thim III. 160-162.
86. Latour, Theodor de Baillet von, gróf (1780-1848), cs. kir. tábornagy, osztrák hadügyminiszter.
87. Az osztrák politikusok 1849 után sokat hangoztatott vádját veszi itt át Stratimirovic, de ebből egy szó sem igaz.
88. A cs. kir. 4., 14. és 49. sorszámozott gránátos századaiból alakított Richter-zászlóalj katonái tagadták meg a Pozsonyba indulásra kiadott parancs teljesítését, mivel értesüléseik szerint a Magyarországon beljebb jutott Jellacic hadseregének megsegítésére rendelték oda őket. A légénység nem olasz, hanem német ajkú volt.
89. Messenhausen, Császár Wenzel (1813-1848), író, a bécsi nemzetőrség parancsnoka. 1848. november 16-án Windisch-Grätz kivégezteti.
90. Bem József (1794-1850), Magyarországon honvéd altábornagy, az erdélyi magyar haderő főparancsnoka.

91. Windisch-Grätz, Alfred zu, herceg (1787-1862), cs. kir. tábornagy, a Magyarország ellen nyomuló osztrák hadsereg főparancsnoka, 1849 áprilisában leváltják.
92. Jellacic kétségtelenül sietett, ugyanis a pákozdi veresége (1848. szeptember 29.) után aláírt háromnapos fegyverszüneti megállapodást megszegve menekült ki Magyarországról.
93. Bemet Szontagh Pál, a bécsi magyar minisztérium fogalmazója szöktette át Magyarországra. Kossuth november 3-án Pozsonyból számolt be az Országos Honvédelmi Bizottmálynak Bem megérkezéséről és bécsi tapasztalatairól.
94. Strobach, Anton (1814-1856), ügyvéd, Prága polgármestere, 1848 augusztusától a birodalmi gyűlés elnöke.
95. Smolka, Franz (1810-1899), lengyel politikus, ügyvéd, az osztrák képviselőház elnöke.
96. Dr. Rieger, Franz Ladislaus, báró (1818-1903), cseh politikus és író, az első cseh nyelvű politikai napilap (Národní Lisy) megalapítója.
97. Schwarzenberg, Felix zu, herceg (1800-1852), cs. kir. altábornagy, osztrák miniszterelnök és külügy-miniszter.
98. Hübnér, Joseph Alexander, báró (1811-1892), 1849-től Ausztria párizsi követe, 1859-ben rendőrm-niszter, majd vatikáni nagykövet.
99. 1848. december 2-án. Az osztrák tartományok és Horvátország elismerte az új uralkodót, a magyar képviselőház viszont törvénytelennek bélyegezte a trónváltozást.
100. A szerb küldöttség hódoló feliratát és az ifjú uralkodó választát közli Thim III. 233-234.
101. Ferenc József december 15-i kiáltványát a magyarországi szerbekhez, valamint két leiratát Rajacichoz - a patriarcha- és a vajdaválasztás jóváhagyásáról - közli Thim III. 250-252. A Szerb Vajdaság felállítását viszont Bécsben még időseztlenülnek tartják, és Ferenc József sem veszi fel a nagyvajda címet.
102. Jellacic, Josip, báró (1801-1859; 1954-től gróf), cs. kir. altábornagy, Horvát-, Szlavón- és Dalmátor-szágok bánja, osztrák hadtestparancsnok.
103. Az 5. (Radetzky) huszárezredbe nevezték ki számfelleti alezredessé.
104. Pannasch, Anton (1789-1855), cs. kir. ezredes, színműíró.
105. Löwe, Ludwig (1795-?), cs. kir. udvari színész.
106. Blum, Robert (1807-1848), német író, a frankfurti parlament tagja, az októberi bécsi utcai harcokban való részvétele miatt Windisch-Grätz kivégezteti.
107. Rodich, Gabriel von, báró (1812-1890), 1848-49-ben cs. kir. őrnagy, Jellacic segédtisztje, később altábornagy, Dalmácia katonai helytartója 1870-1881-ig, tábornagyként hal meg.
108. Damjanich János (1804-1849), cs. kir. százados, a magyar honvédseregben tábornok, hadtestparancsnok, aradi vértanú.
109. December 12-én Károlyfalvánál és Alibunárnál, december 14-ről 15-re virradó éjjel pedig Jarkovácon vívtak a magyar csapatok győztes ütközetet.
110. 1848. december 16-án. Közli Thim III. 253-254.
111. Supljikac december 27-én délelőtt értesült arról, hogy Ferenc József megerősítette vajdai méltóságában, vezérőrnaggyá léptette elő és a Vaskorona-renddel tüntette ki. Pár órával később gutaütést kapott és meghalt.
112. 1849. január 2-án. Ebben az ütközetben különösen kitűntette magát Adam Kosanic cs. kir. százados. (a kiadó jegyzete) A magyar csapatokat erélytelenül és határozatlanul vezénylő Kiss Ernő ezen ütközet után több magyar főtiszt határozott fellépésére leváltják, és Damjanich veszi át a bántási hadosztály parancsnokságát.
113. Todorovic, Kuzman, lovag (?-1858), cs. kir. vezérőrnagy, 1849. január 2-án veszi át a szerb csapatok feletti főparancsnokságot. Kinevezését és ez alkalmából a szerb harcosokhoz kiadott kiáltványát közli Thim III. 285-287; 288-291.
114. Stratimirovic 1848. december 25-én indult el Bécsből.
115. Stratimirovic itt átsiklott az 1849 január elejétől április elejéig terjedő közel három hónapon. Ezen időszakban - mivel a bácskai és bántási hadosztályokat felrendelték a főhadszíntérre, Szolnok környékére - a szerbek akadálytalanul foglalhatták el a délvideki városokat és falvakat, cs. kir. csapatok segítségével megkísérelték Arad várát felmenteni a magyar ostrom alól, sőt Szeged ellen is támadást intéztek.
116. Perczel Mór (1811-1899), országgyűlési képviselő, majd a Zrínyi-szabadcsapat szervezője, 1848 szeptemberétől honvéd ezredes, később tábornok, hadtestparancsnok.
117. Perczelt 1849. március 10-én nevezték ki a délvideki csapatok parancsnokává. Április 3-án vette be a már bevehetetlennek tartott Szenttamást. Erről írt jelentését lásd OL H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány. 1849:5527.
118. 1849. április 8-án kelt meghatalmazását közli Thim III. 625-626.
119. Csurogon, 1849. április 9-én. Lásd OL H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány. 1849:5513.
120. Ez véletlen elírás lehet, hisz Sajkásgyörgye kb. 9 km-re fekszik csak Mosorintól.
121. Perczel csapatai április 7-én foglalták el a Római sáncokat.
122. Április 12-ről 13-ra virradó éjjel.
123. Köztük az amnesztiát kapott Róza Sándor rablóvezér által vezetett 300 betyár, akik nyereg nélkül ülték meg lovaikat. (a kiadó jegyzete) Kossuth 1848. október 3-án Hódmezővásárhelyen írt meg Róza Sándor amnesztialevelét, és kézbesítését Jókai Mórra bízta. Az amnesztia feltételei között szerepelt, hogy a betyárvezér „a pusztai pástornépből 150 fegyveres lovasát saját költségükön” felszerelve a magyar táborba vezet. Az amnesztialevelét és Jókai beszámolóját küldetésének teljesítéséről közli Deák Imre: 1848. A szabadságharc története levelekben. Bp. é.n. 235-236.
124. A mosorini és vilóvi csata 1849. április 13-án volt. Ez a győzelem meggyőztette, hogy a magyarok titelt elfoglalják, és ezután nem fenyegette veszély a Bántágban (Todorovic tábornok parancsnoksága alatt) álló osztrák-szerb hadtestet. (a kiadó jegyzete)
125. Perczel Újvidékre vonta vissza csapatait, ahol háromnap pihenőt engedélyezett honvédeknek.

126. Puffer, Joseph von, báró (1801-1882), cs. kir. ezredes, altábornagyként hal meg.
127. Puffer a mosorini táborba érkezéséről a következőket írja: „Körös-körül minden lángtenger - Szentiván, Kovil, Sajkásgyörgye, Káty és sok tanya lángokban állt. A táborban vad üdvrivalgással ünnepelték a győzelmet. Stratimirovic az őrtűz melletti sátorban tartózkodott altiszteivel, közöttük sok szerbiaival. (Skizze der Ereignisse an der untern Donau. Wien, 1852. 54. p.) - a kiadó jegyzete.
128. A Római sáncok szerb elfoglalása Perczel meggondolatlan hadviselésének eredménye, ugyanis a már visszafoglalt Bácska biztosítása helyett április 20-21-én átkelt a Tiszán, a Bánságba. Klapka tábornok helyettes hadügyminiszter május 8-i levelében ezt kéri számon rajta: „És már egész területek az ellenség által visszafoglaltak, melyeknek biztosításáról eleve kellett volna gondoskodnia; annál inkább, mivel hadjáratunk és hadi működéseink nem egyedüli célja a visszafoglalás, hanem egyszerűen mi oly fontos feladat, az elfoglaltak megtartása.” Klapka levelét és Perczel goromba, visszautasító válaszát közli Mészáros Károly: Kossuth levelezése a magyar szabadságharc karvezéreivel 1848-49-ben. Ungvár, 1862. 68-69; 75-81.
129. A cs. kir. 32. (magyarországi) sorgyalogezred viselte Habsburg-Estei Ferdinánd főherceg (1781-1850) nevét. Az ezrednek csak a 3. zászlóalja állomásozott Magyarországon 1848-ban, ez harcolt itt ekkor a Délvidéken.
130. Jellacic hadteste április 24-én, Pest-Buda osztrák kiűritése után indult le a Délvidékre, a fővárosok feladása előtt azonban a horvát katonák fosztogatni kezdtek, sőt a megfélemezésükre kirendelt osztrák vadászokra is rálőttek.

„... TARTÓZKODÁSA ÁLLAMÉRDEKBŐL NEM KÍVÁNATOS”*

Beszélgetés Szabó Károllyal, a pozsonyi magyar meghatalmazott volt helyettesével a csehszlovák-magyar lakosságcseréről

A Szabó Károllyal készült interjút kettős céllal tesszük közzé. Az első az „oral history”, a személyesen átélt történelem visszaadásának, nyilvánosságra hozatalának fontossága. Interjúalanyunk, Szabó Károly mellett történelmünk számos tanúja áll készen ismereteinek, élményeinek közzétételére. Mi leszünk szegényebbek, ha ezek a lelőhelyek „örökre” elzártak maradnak. A másik ok az őszinte szembenézés készítése. Az olvasók velem együtt számos tapasztalatot gyűjthettek történelemoktatásunk félolddalasságáról, arról az áldatlan állapotról, amikor csupán a történelmi realitás felett húzódó „elméleti áthidalás rózsaszín ívéről” adatott meg a szédítő mélységekbe való időnkénti lepillantás. A történelmi tények időbeli távolodásával éppen az aprónak tűnő részletek vesznek el szemünk elől. Azok az apró tényezők, melyeken oly sokszor fordultak a dolgok jó vagy rossz irányba. Nem volt nehéz ily módon az objektivitás magasztos elveit hirdetni.

Szabó Károllyal való találkozásaim, beszélgetéseim közepette épp az apró részletek fontosságáról győződhettem meg végérvényesen. Ő a szlovákiai magyar értelmiségi érzékenységgel élte meg a maga történelmét, mely egy ponton, a második világháború utáni években szorosan együtthaladt a szlovákiai magyar kisebbség sorstragédiájával. Az azt megelőző években Pozsony szülöttként (1917. január 1-jén született), a város diákjaként, majd egyetemista joghallgatóként volt tanúja és részese a szlovákiai magyarság kisebbségi öntudatra való ébredésének. Az 1938-as visszacsatolás előhírére egyetemista társaival Dunaszerdahelyre költözött, hogy ne neki kelljen átlépni a határt, hanem „újra” a határ lépje őt át. Ekkor került egyetemi tanulmányai befejezése végett Szegedre. A történelmi elégtétel azonban nem sokáig szolgálta az igazságra áhítozók igényét, sőt bumerángxént visszafordulva még nagyobbat sújtott a szlovákiai magyarokra korábbi megpróbáltatásaiknál. Szabó Károly e helyzetet látva tudatosan tért vissza a Felvidékre. Érsekújvárott vármegyei közigazgatási gyakornokként helyezkedett el. Itt élte át a háború végét és ezzel együtt a potsdami konferenciát, és a szlovákiai magyarság helyzetének rosszra fordulását. 1946-tól 1947-ig a Pozsonyi Magyar Meghatalmazott Hivatal tisztviselője, majd a lakosságcsere megindulásakor a Magyar Attelepítési Kormánybizottság kirendeltsége helyettes vezetője. 1947. szeptember 1-től a meghatalmazott helyetteseként a lakosságcsere ügyeinek irányítására kap megbízatást. Szinte minden kitelepítendő szlovákiai magyar sorsával személyesen ismerkedik, foglalkozik. Végig részt vesz a lakosságcsere-

* Az interjúban szereplő cseh és szlovák neveket a magyar betűkészlet felhasználásával közöljük.

egyezmény bonyolult jogi formáinak, módozatainak kialakításában. Ebben a munkában együttműködik az egykori felföldi jelentős jogász személyiségekből összetevődő munkabizottsággal. Nekik köszönhetően a „vert” helyzetben a „győztes” Csehszlovákiával szemben tárgyalópartnerként kiálló magyar félnek sikerült a lakosságcsere-egyezményben — mentve a menthetőt — egy optimálisnak mondható egyezség megszövegezése.

A lakosságcsere befejeztével Szabó Károly is Magyarországra kényszerült áttelepedni. Korábbi tevékenységét nem folytathatta, hisz a magyarországi politikai rendőrség minden esetben közbelépett. Tervosztályvezetőként dolgozott egy falemezgyárban, majd a Faipari Kutatóintézetben. Nyugdíjba vonulása után viszont elkészítette meglévő adatai alapján a csehszlovák-magyar lakosságcsere történetének dokumentálását 56 ív terjedelemben — máig is kiadásra várva — pótolhatatlan munkát végezve ezzel a magyar történetírás számára. Ennek illusztrálása az alábbi interjú is, melynek anyagához felhasználtuk a „Soros Alapítvány” Oral history munkaközösségének Szabó Károllyal készített interjúanyagát is, melynek részleteit Szabó Károly bocsátotta rendelkezésünkre. Legyen ez az interjú egyúttal tisztelgés is Károly bácsi emléke előtt, mert ő 1989-ben eltávozott az élők sorából.

Molnár Imre: Úgy tudom, hogy a jogi diplomát nem Pozsonyban, hanem a szegedi egyetemen szerezte meg. Hogyan került a Felvidékről Szegedre?

Szabó Károly: Az 1938-as visszacsatolás után bennünket, felvidéki magyar egyetemistákat szétosztottak az akkori Magyarország egyetemein. A Kultuszminisztériumban volt egy elosztó iroda, amely a továbbtanulni óhajtó diákokkal foglalkozott. A Szegedre került felvidéki diákcsoport elnöke Várkonyi Hildebrand lett, ő cisztercita szerzetesként a pszichológia egyetemi tanára volt. A másik patrónusunk Sik Sándor volt. A Szegedre került felvidéki diákok 90%-a németellenesen gondolkodott, amit Sik Sándor és Várkonyi Hildebrand is nagyon helyeselt (akkor én még nem tudtam, hogy Sik Sándor öccse Moszkvában van.) Sik Sándor eléggé elfoglalt ember volt, így ő bennünket inkább erkölcsileg és szellemileg támogatott, míg Várkonyi Hildebrand mindent megtett anyagi támogatásunk érdekében is. Ő volt pl. a menzánk tanárelnöke, és — én nem szőgyenlem — még cipőt is vett nekem, meg pulóvert is adott. Ezt nemcsak velem tette meg. Amikor nem tudtam kiváltani a diplomámat — mert vagy 200 pengőbe került, és a télikabátom már a zálogházban volt —, ő kiváltotta és utánam küldte.

M. I.: Mire emlékszik még vissza szegedi egyetemi éveiből?

SZ. K.: Pl. Erdély visszakerülésére. Én akkor még szegedi jogszigorló voltam. Engem korábban Szalatnai Rezső tanított történelemre. Ezt csak azért említem, mert ő többször megemlíti visszaemlékezéseiben is, hogy a Felvidék visszacsatolása nagyon igazságos döntés volt. Annyira igazságos, hogy 1944 októberében, novemberében Rákosi és Gerő kétszer is tárgyalzt ezügyben Moszkvában Gottwaldal. Arra hivatkoztak, hogy bár a fasiszták hozták a bécsi döntést, de tekintettel arra, hogy a csehszlovákiai magyarok ügyét a lenini nemzetiségi politikai elvek alapján kell megoldani, most már hagyják jóvá és ne követeljék ennek revízióját. Szegeden viszont óriási lelkesedés volt Erdély visszacsatolását megelőzően, mert hisz itt összpontosult

a menekült erdélyi diákok zöme. A mi magatartásunkat ezzel kapcsolatban eleve meghatározta az a tény, hogy a határok ide-oda tologatásával (a közép-európai népek egymással szembeni kijátszásával) nem értettünk egyet, hiszen valamennyien a közép-európai egyesült konfederált állam eszményét vallottuk magunkénak. Ez volt a Sarló eszménye is.

M. I.: Ma miként látja ennek a lehetőségét?

SZ. K.: Lényegében ezt ma is fontosnak tartom. Diákkoromban gyalog bejártam Szlovákiát. A legfőbb vezetőséget leszámítva a szlovák emberekben akkor nem volt magyargyűlölet. Akkor még mód lett volna arra, hogy velük együtt teremtsünk meg egy konfederált Közép-Európát. De ma, 1945 után úgy látom, hogy olyan mesterséges módon oltották a gyűlöletet a szlovák és a román népbe, hogy ez az együttélést lehetetlenné teszi. Persze egy etnikai kiigazítás, ha már a lenini elvekre hivatkoznak, igazságos lenne. De ne feledkezzünk meg a szlovák nép történelmének tényeiről. 1939-ben kb. 300 ezer csehét távolítottak el irgalom nélkül Szlovákiából. Negyvenkettőben kb. 200 000 zsidót, aztán a németeket, majd a tervek szerint fél millió magyar következett volna, ami szerencsére nem egészen így sikerült. Ezt a más népekkel szembeni viselkedést kiegészíti az, hogy a Szlovákia területén lévő vagyon 50%-a ingyen került a szlovákok kezébe. Ez természetesen rossz lelkiismeretet és ebből fakadóan gyűlöletet táplál azokkal szemben, akiktől ezt elvették.

M. I.: Hogyan került vissza a Felvidékre, Érsekújvárra?

SZ. K.: Pályázat útján. Mindenképpen vissza akartam menni, mert - megmondom őszintén - nemzetiségi, kisebbségi életben akartam élni, vagyis meg voltam győződve arról, hogy ez a terület a háború elvesztése következtében visszakerül Csehszlovákiához.

M. I.: Volt-e valami reményünk arra, hogy az etnikailag tisztán magyar területek egy része visszakerül Magyarországhoz?

SZ. K.: Annak idején volt reményünk. Ezt arra alapoztuk, hogy a Szlovák Állam jobban kompromittálta magát a II. világháborúban, mint Magyarország. De hogyan utólag átnézzük az akkori európai konstellációt, a magyarság ügye, és így annak az 500 ezer magyar egyoldalú kitelepítésének az óhaja, amit a potsdami konferencián is előterjesztett a csehszlovák kormány, sőt a fegyverszüneti szerződésbe is be akart csempészni, ez csak kis része volt annak az óriási kényszerű népvándorlásnak, amelynek célja az volt, hogy a szláv etnikumot nyugatra 400 kilométerrel eltolja, és a német nyulványt, ezt a 700 km-es sziléziai nyulványt, ezt a 400 km-es pomerániai nyulványt, Kelet-Poroszországot és a Szudéta területeket szlávra tegye. Ezzel nem számoltunk.

M. I.: Hogy illeszkedik ebbe az összefüggésbe a magyarok kitelepítése Szlovákiából?

SZ. K.: Szemben a jelenlegi publikációkkal, én nem hiszem el azt, hogy a magyarság kitelepítése Csehszlovákiából a londoni csehszlovák kormány eszméje volt. Ne felejtjük el, hogy Közép-Európában 1945 után majdnem 20 millió embert telepítettek nyugat felé. A londoni lengyel kormány részéről például nem tudok olyan tervről, hogy a majdani Lengyelország területéről 12 millió németet telepítsen ki, hogy az ország területe etnikailag tiszta legyen. A londoni csehszlovák kormány feje, Beneš mindenképpen vissza akart kerülni Prágába. Az út Moszkván keresztül vezetett. Moszkvában pedig neki Gottwalddal kellett kiegyeznie. Azt a gondolatot, hogy Csehszlovákia etnikailag „tiszta” állam legyen, az emigráns londoni kormány örömmel fogadta el. De ez a gondolat elsősorban Gottwaldéktól származott.

1944 augusztusának utolsó napjaiban kitört a Szlovák Nemzeti Felkelés. Erre tulajdonképpen sem a londoni emigráns kormány, sem a moszkvai csehszlovák misszió nem számított. Főleg nem úgy, mint politikai tényezőre, amellyel számolni kell. Márpedig a Szlovák Nemzeti Felkelés egyik vezetője, Karel Šmídke, amikor Moszkvába repült 1944 augusztusában, azt mondta: „A magyarok, szemben a németekkel, becsületesen viselkedtek. Többségük demokrata, és van közöttük nagyon sok baloldali gondolkozású.” Ezenkívül ne felejtsük el, hogy Lévatól Kassáig a magyar helyőrség helyben maradt, sőt bizonyos mértékben — Szalatnai szerint — támogatta a partizánokat. Husáknak eszébe sem jutott a magyarok kitelepítése. 1944-ben amikor illegálisításba vonult, az irodájának ügygondnokságát dr. Czibók Jánosra hagyta. Husák Pozsonyban volt ügyvéd, egy nagy német cég pozsonyi képviselőjeként. Ő is Pozsonyban végzett. Dr. Czibók János ügyvéd, aki a Magyar Pártnak egyik vezető személyisége volt, úgy gondozta Husáknak az irodáját, hogy ezért ő később hálás is volt neki. Amikor később Czibók János feleségének, aki a Csehszlovák Kultúrában dolgozott, a nyugdíjához bizonyos éveket nem akartak elismerni, Prágából Husák igazolta azokat. Gottwaldék Moszkvában azonban a tiszta nemzeti állam megteremtésének voltak a hívei! De amikor Gottwald megnyerte a Szlovák Kommunista Párt vezetőit az „ügy számára”, akkor már Husák is — 1945. február 28-án a kassai konferencián — így indokolta a magyarok kitelepítését: „Évszázadokkal célolta a szlovák paraszt és munkás föl lett úzve a hegyi tájakra. Most vissza kell hogy kapja ezeket a gazdag területeket, hogy megfelelő életet éljen.” Ezután hirdették ki április 5-én a Kassai Programot.

M. I.: Ki szövegezte a Programot?

SZ. K.: Ezt például pontosan lehet tudni. A „Košícky Vládny programot”, a kassai programtervezetet tulajdonképpen Gottwald dolgozta ki. Kopecky 3 részt dolgozott ki, a külpolitikai részt, a szlovákok nemzeti jogait, a háborús bűnösök megbüntetését. Zdenek Nejedlý dolgozta ki az iskola- és kultúrpolitikai részt. A katonai részt pedig Svoboda és Procházka generálisok. Tehát a 16 pontból 11-et Gottwald dolgozott ki. Szomorú például, hogy Zdenek Nejedlý (a kommunista!) — aki az első csehszlovák Köztársaságban a nemzeti jogok bajnoka volt — dolgozta ki azt a 15. részt, amely minden német és magyar iskola bezárásáról rendelkezik a cseh és a szlovák városokban.

Mi a kassai programról csak április végén szereztünk tudomást, ugyanis szovjet megszállás alatt volt ez a terület egészen augusztusig. A szovjet hadsereg viselkedése ebben a vonatkozásban a magyarság javát szolgálta. Például annak ellenére, hogy már megvolt a Kassai Program; annak ellenére, hogy 1944 szeptemberében már a Szlovák Nemzeti Tanács is meghozta 6-os számú rendeletét, amely minden magyar és német középiskolát megszüntetett, Komáromban 45 áprilisában megnyílhatott a magyar gimnázium. Az ottani Správna komisja [intéző bizottság]nevében, egy Sindler nevezetű rögtön betiltotta ezt. Erre a szovjet katonai parancsnok megmondta a véleményét Sindlernek, és újra megnyílhatott az iskola.

M. I.: A magyarelles program eszerint Gottwald programja volt.

SZ. K.: Biztosan. Illetve Sztáliné. Ezt a dolgot nem nézhetjük másként, mint együtt a 15 millió német, köztük 3 millió szudétanémet kitelepítésével. A Kassai Kormányprogramot Moszkvában tárgyalták 1945. március 22-től 25-ig. A történelem részére érdekes megjegyezni azt, amit Ondrej Kováč a Kassai Kormányprogramról ír 1977-ben (kiadta a Szlovák Pedagógiai Kiadó). Idézem: „A kormányprogram tárgyalásán 1945. március 22-én Moszkvában a három szocialista párt és a néppárt képviselői vettek részt. A tárgyalás elnökéül Klement Gottwaldot választották. Ez is arról tanúskodik, hogy Csehszlovákia Kommunista Pártja a csehek és szlovákok nemzeti frontjának elismert vezető politikai erejévé vált. A tárgyaló politikai pártok képviselői 1945 márciusában Moszkvában nem terjesztették elő saját javaslatukat, melyet lényegében Klement Gottwald dolgozott ki.” Ezzel kapcsolatban meg szeretnék még két

epizódot említeni. Mondottam azt, hogy a Kassai Kormányprogram a magyarság részéről nagy megdöbbenést keltett — különösen Pozsonyban. Szalatnai Rezső az ekkor már Pozsonyban tartózkodó, magyarbarátként ismert Laco Novomenskyt kereste föl a Carlton Szállóban. Bizonyos értelemben magyarázatot kért a Kassai Kormányprogramot illetően. Laco Novomensky kicsit illuminált állapotban volt, és azt mondta Szalatnai Rezsőnek: „Nektek végetek van. Eljött a szlávok uralma. Én részt vettem a moszkvai tárgyalásokon. A moszkvai tárgyalások után Sztálin vacsorát adott a csehszlovák kormánydelegáció tiszteletére, és a vacsora után azt mondta, hogy most egy kis meglepetéssel fogok szolgálni. 'Tessék átfáradni a vetítőterembe.' Ott levetítették Budapest ostromát eredeti dokumentumok felhasználásával - mondta Novomensky Szalatnainak -. A könnyeimet alig tudtam visszatartani, láttam szülővárosom pusztulását. A vetítés után Sztálin azt mondta: 'Úgye jól elbántunk ősi ellenségeinkkel? Elég ez maguknak?'” Az 1946-os évben mondta el ezt nekem Szalatnai Rezső. Akkor tán kételkedtem az eset hitelességében, de Gustav Husák Tanúságtétel című könyvében igazolja Novomensky szavait. A 249. oldalon ezt a jelenetet a következőképpen írta meg: „A tárgyalások befejeztével Sztálin ünnepélyes vacsorát adott a Kreml György-termében. Akkor már Beneš is Moszkvában volt. A vacsoránál Sztálin egyik oldalán Beneš, a másikon Šrobár ült. Sztálin egész este Šrobárral szórakozott, tetszett neki ez az előkelőnek látszó öreg, aki vidám, dohányzik és annyit tud inni, mint maga Sztálin. Sztálin megcsodálta a nyolcvan éves Šrobár vitalitását. A vacsora után moziba invitált bennünket. Šrobárt karonfogta, vezette s maga mellé ültette. Dokumentumok alapján vetítették le Budapest bevételét. Šrobár a vacsora alatt állandóan szidta a magyarokat. A fimvetítés után mosolyogva kérdezte tőle Sztálin: Jól szétvertük Budapestet? Elég ez maguknak? Vagy kell még valami?” Husák akkor a kormánydelegáció tagja volt. Természetesen a magyar fordításban ez a rész nem szerepel.

A Kassai Kormányprogramban a magyar nemzetiséget tulajdonképpen két fejezet érintette, a 8., amely megfosztotta a magyar nemzetiséget állampolgársági jogaitól, és csak azokkal tett kivételt, akik aktívan harcoltak a Csehszlovák Köztársaság újjáalakításáért. A másik a 15. fejezet, amely kimondta azt, hogy a városokban minden német és magyar iskolát bezárnak, megszüntetnek, és ami a többi német iskolát illeti, azt a német kérdés végleges rendezéséig ugyancsak bezárják. A Kassai Kormányprogram 15. fejezetében a magyar általános iskolákról nem volt szó. Ez többé-kevésbé fedte az 1944. szeptember 6-án hozott Szlovák Nemzeti Tanács 6-os számú rendeletét. Zárójelben mondom, hogy szeptember 6-án, tehát a felkelés kitörése után 6-7 nappal, amikor 3000 magyar harcolt a partizánok oldalán, ez a 6. számú Szlovák Nemzeti Tanácsi rendelet kimondta, hogy minden német és magyar középiskolát megszüntetnek, azokat az elemi iskolákat is, amelyeket 1938 novembere után alapítottak.

M. I.: De hát akkor még nem zárult le véglegesen semmi! Ennyire biztosak voltak a dolgukban?

SZ. K.: Lezárt ügy ekkor még nem volt, de az SZNT biztos volt a győzelemben, biztos volt abban, hogy minden magyar középiskolát meg fognak szüntetni. De ez a 6. számú SZNT rendelet odáig ment, hogy azt mondta, minden német és magyar istentiszteletet is megszüntetnek, amelyeket 1938 októbere után vezettek be. Érdekes az, hogy nem volt szó a magyar általános iskolák megszüntetéséről. Amikor Krammer Jenő elintézte Novomeskynél Pozsonyban azt, hogy az érsekújvári gimnáziumban még az egyes évfolyamok 1945 tavaszán tanulmányaikat befejezhessék, azzal tért haza, hogy Novomesky mintegy ígéretet tett arra, hogy minden valószínűség szerint a magyar általános iskolák szeptembertől meg fognak nyílni.

M. I.: Milyen volt a Kassai Kormányprogram fogadtatása a felvidéki magyarság részéről?

SZ. K.: Óriási felháborodást váltott ki, de a magyarságnak semmiféle szervezete nem volt a védekezéshez tekintettel arra, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács 1944. szeptember 1-én feloszlattott minden politikai pártot, így a magyarság érdekeit képviselő Magyar Nemzeti Pártot is, melynek vezetője Esterházy János volt. Ennek ellenére megalakult Pozsonyban a volt Magyar Nemzeti Párt képviselőiből, vezetőiből és baloldali magyar újságírókból, régi sarlósokból egy úgynevezett Pozsonyi Végrehajtó Bizottság. Ez a Végrehajtó Bizottság írásban tiltakozott az ellen a Szlovák Nemzeti Tanácsnál és a szlovák kormánynál, hogy a magyarokat egy kalap alá vették a németekkel, mert hiszen az önálló Szlovák Állam alatt a magyarság antifasiszta és antihitlerista magatartást tanúsított. Ebben a tiltakozójegyzékben jelezték azt, hogy ők ezzel kapcsolatban egy emlékiratot fognak eljuttatni a Szlovák Nemzeti Tanácshoz. Közben Esterházy Jánost a szovjet szervek, minden valószínűség szerint a szlovák politikusoknak a felkérésére, letartóztatták és a Szovjetunióba deportálták. Később pedig elvitték Pozsony város vezetőjét, dr. Neumann Tibort is a Szovjetunióba. Az emlékiratot tulajdonképpen — amint az a kézírásból felismerhető — Szalatnai Rezső szerkesztette. Az eredeti kézirat az én birtokomban van. A feljegyzés úgy szól, hogy ezt az emlékiratot dr. Neumann Tibor — tehát akkor még nem tartóztatták le —, dr. Czibók János, Szalatnai Rezső és Garzuly Ferenc akarta átadni a Szlovák Nemzeti Tanácsnak, személy szerint Husáknak, aki akkor belügyi megbízott volt. Szalatnai Rezső azt mondta, hogy Husák nem volt hajlandó őket fogadni, s az emlékiratot válasza sem méltatták. Az emlékirat egyébként a magyarság magatartását vázolja a fasiszta uralom alatt, és fölajánlotta a magyarság szolgálatait az újjáépítendő Csehszlovákia javára. Aláírói a Pozsonyi Végrehajtó Bizottság tagjai voltak, név szerint Stelczer Lajos, dr. Neumann Tibor, Garzuly Ferenc, dr. Czibók János, Peéry-Limbacher Rezső, Nyárai-Nemec Miklós, Szalatnai Rezső, Mayer Imre és Lukovich József. Ezek közül Szalatnai és Peéry Rezső a sarlósok kiemelkedő képviselői voltak, Nyárai-Nemec Miklós ekkor már Emil Boleslav Lukácsal együtt szerkesztette a Tyzden című szlovák hetilapot, és eléggé befolyásos ember volt. Később ebben az összetételben a Pozsonyi Végrehajtó Bizottság meg kellett hogy szűnjön, mert a Magyar Nemzeti Párt tagjait a szlovákok tárgyalófélként soha nem ismerték el. Ezért egy háromtagú bizottság vette át az ügyek intézését — illetve azt a szándékot, hogy intézzék az ügyeiket. Ennek a vezetője volt Szalatnai Rezső, tagjai: Nyárai-Nemec Miklós és dr. Balogh Dénes Árpád, régi munkásmozgalmi ember, kommunista, ügyvéd. Ez a Végrehajtó Bizottság később egészen 1948-ig egyrészt személyes kapcsolatait révén igyekezett segíteni a bajba jutott magyarokon, főleg az elbocsátott pedagógusokon, és mindenképpen igyekezett kapcsolatot teremteni a Csehszlovákiával tárgyaló magyar kormánydelegációval. Ez sajnos nem sikerült nekik. Eleinte — mint Szalatnai arról gyakran panaszkodott — a kormánydelegációt soha nem találták abban a szállodában, ahol el voltak szállásolva, ugyanis nem óhajtották fölvenni a kapcsolatot a szlovákiai magyarság képviselőivel. Később ugyan Sebestyén Pál - a magyar kormánydelegáció vezetője - több ízben fogadta és át is vette Szalatnai Rezső memorandumait, tiltakozásait a tárgyalások menetét és eredményét illetően, de ígéretei ellenére soha nem válaszolt ezekre.

M. I.: Mi lehetett az oka annak, hogy a magyar kormánydelegáció ilyen elutasító magatartást tanúsított a Pozsonyi Végrehajtó Bizottsággal szemben?

SZ. K.: Ezzel kapcsolatban csak személyes véleményemet tudom elmondani. A Pozsonyi Végrehajtó Bizottság tagjai tisztán baloldali emberek voltak, a magyar kormánydelegáció pedig Gyöngyösivel az élen tulajdonképpen nem tartoztak a baloldalhoz. Sebestyén Pál például régi magyar diplomata volt és nem is ismerte pontosan a dolgokat, az állását is féltette.

M. I.: Ön ebben az időben még Érsekújvárott volt vagy már Pozsonyban?

SZ. K.: 1946-ban már Pozsonyban voltam, azt lehet mondani, napi személyi kapcsolatban Szalatnai Rezsővel és Balogh Dénes Árpáddal.

M. I.: Milyen formában és mikor kezdődött el a Kassai Programban deklaráltak végrehajtása a magyarokkal szemben?

SZ. K.: A Kassai Program kihirdetése után még egy hónapig csend uralkodott. A magyarság tényleges üldözése akkor kezdődött, amikor Beneš 1945. május 3-án elmondta a pozsonyi színház erkélyéről nagy proklamációját, a Kassai Program magyarázatát. Szalatnai Rezső szerint ugyanaz a tömeg üvöltött és tapsolt Benešnek, amelyik 1945 márciusában József napkor még Tisot éltette. Beneš kijelentette, hogy nem hajlandó a magyarokkal egy fedél alatt élni. Ekkor kezdődött meg egész Szlovákiában a magyarok kálváriája. Az üldözés úgy kezdődött, hogy legtöbb helyen megtiltották a magyar beszédet, sok helyen megverték azokat, akik magyarul beszéltek, és a magyar értelmiség nagy részét internálták. Majdútol kezdve egymás után jelentek meg azok a rendeletek, amelyek megfosztották jogaitól a magyarságot. A legnagyobb magyarüldözésre Pozsonyban került sor. 1945 májusában Beneš beszédének elhangzása után megkezdődött és két hétig tartott a pozsonyi magyarságnak a teljes likvidálása. A pozsonyi magyarok lakásait, házait katonaság vette körül. A magyar családok fél órát kaptak arra, hogy összesomagoljanak. Az első időkben azt is megengedték, hogy biciklit használjanak, később már ezt is megtiltották, és mindenki azt vihetett magával, amit a két keze elbírt. A ház kapujában csoportosították őket, és egyenesen a Lazaret és a Kórház utcai új rendőrségi épületek udvarára hajtották őket, ahol már kattogtak az írógépek, és az előre elkészített, stencilezett végzésekre, véghatározatokra már csak a neveket kellett beírni, hogy XY-t Pozsonyból kitiltják, Pozsony városát el kell hagynia és ki kell költöznie Ligetfalura. Ez az akció körülbelül két hétig tartott. Nagyon sok magyar menekült csallóközi rokonaihoz, de a zömét mégiscsak áthajtották katonai felügyelet mellett Ligetfalura, és mindenki ott helyezkedett el, ahol éppen helyet talált.

M. I.: Nem volt megszervezve, hogy melyik családnak hová kell mennie?

SZ. K.: Egyáltalán nem. Mindenki ott helyezkedett el, ahol tudott. Ligetfalura annakidején Németországhoz tartozott Engerau néven. A németek közül sokan elmenekültek, így voltak üres házak. De a magyaroknak csak olyan házakban volt szabad elhelyezkedniük, amelyek 1918 előtt épültek. Ezt a végzés ki is mondta. Persze nagyon sok magyar nem maradt Ligetfalun, hanem másnap vagy következő héten átlépte a magyar határt növelve ezzel a Magyarországra menekültek táborát. Akkor még nyugodtan át lehetett járni a határon.

M. I.: Hány embert érintett ez a deportálás Pozsonyban?

SZ. K.: Ezt nem lehetett megállapítani soha. Egy adatom van erre vonatkozólag. Amikor 1947 január első napjaiban Budapesten a csehszlovák-magyar delegáció a sérelmi anyagot tárgyalta, egy táviratot kaptunk a külügyminisztertől, amelyben megkérdezte, hogy hány ízben interveniált a pozsonyi magyar meghatalmazott magyar ügyben és hány ízben eredményesen. Dr. Wágner Ferenc, az akkori magyar meghatalmazott — akkor még nem volt diplomáciai kapcsolat a két állam között — azt táviratozta, hogy 30 000 ügyben interveniált. Ezek közül 27 000 eredményes volt. És amikor megkérdeztem tőle, hogy mi volt ez a 27 000, azt mondta, hogy az ő intervenciójára oszlatták föl a ligetfalusi magyar internálótábor.

M. I.: Eszerint tehát internálótábor volt Ligetfalun?

SZ. K.: Internálótábor nem volt. Ligetfalura áthajtották őket. De ő így jelentette. Persze ez megdöbbentette a magyar delegációt. Lehetetlen körülmények közé kerültek a pozsonyi magyarok Ligetfalun. Igaz, hogy munkára is beosztották őket, és volt egy népkonyha, ahol ebédet is osztottak. El lehet képzelni, hogy milyen leveseket kaptak... Az egészségügyi ellátás szinte megszervezetlen volt. Volt egy vöröskeresztes orvos, akinek a nevét érdemes megemlíteni, dr. Niepel, aki később ott is hagyta a tábor, mert nem tudott megbirkózni a feladattal. És addig, amíg a szlovák hatóságok csak kitelepítésről beszéltek, és ezt a szót, hogy 'deportálás' nem használták, dr. Niepel a maga bizalmas jelentésében, „jelentés a ligetfalusi táborban lévő deportált

németek és magyarok egészségügyi ellátásáról”, a szlovák vöröskeresztnek a következő beszámolót küldte: „Működésem nem talált megértésre a Nemzetbiztonsági Szolgálat illetékes döntő tényezőinél, mi ott az ő mulasztásaitak foltoztuk, mivel az ő hibájuk volt, hogy Ligetfalun a deportáltak a legszükségesebbekkel sem voltak ellátva. Hiányosan voltak öltözve, gyengén élelmezve, ami megmutatkozott a kisgyermekeknél: közülük sokan éhhalálra vannak ítélve.” A levelet így fejezi be: „Működésem befejeztével kívánok összes munkatársamnak sok sikert és Isten áldását további munkájukra. A Vöröskereszt gondolatának pedig kívánom, hogy mielőbb győzedelmeskedjen az emberi gonoszság felett, amely a fasiszmus és a háború szörnyű örökségként maradt reánk.”

A magyarok deportálásával kapcsolatban szeretnék megemlékezni Janics Kálmánról, aki ismert könyvében (Hontalanság évei) tulajdonképpen bizonyos mértékben meghazudtolta azt a magatartást, amit a magyarság tömege az önálló Szlovák Államban képviselt, amelynek — azt lehet mondani — örök, maradandó emléket állított Fábry Zoltán A vádlott megszólal-ban. Janics Kálmán így nyilatkozott: „A Pozsony-környéki gyűjtőtáborok annyiban tekinthetők törvényeseknek, hogy részben a háborús bűnökkel gyanúsítottakat tartották fogva, részben pedig a kitoloncolás elvének törvényessége értelmében jártak el.” Persze jogilag értelmezhetetlen mondat az, hogy a kitoloncolás elvének érvényessége értelmében jártak el. Itt Janics abban téved, hogy kitoloncolni törvényesen csak azokat lehet, akik magatartásukkal ehhez hozzájárultak, és nem odavaló illetőségűek. Hát egy pozsonyi illetőségű embert le lehet csukni, börtönbe lehet zárni, de kitoloncolni... Lehet internálni, de kitoloncolni nem. De tévedett Janics Kálmán abban is, hogy a végzésben nem a kitoloncolási rendeletre hivatkoztak, hanem a honvédelmi törvényre, amelyet 1936-ban hoztak, és a Szlovák Államban 1939-ben erősítettek meg, egészítették ki. Ez a honvédelmi törvény mindenütt előírja, hogy ha a hadművelet érdeke megkívánja, akkor a megbízhatatlan elemeket erről a területről el kell távolítani. Ennek a honvédelmi törvénynek az értelmében lakoltatták ki, deportálták a pozsonyi magyarokat. De törvényesség itt sem állhatott fenn. Egyrészt a magyarság tömege a Szlovák Államban végig demokratikus, antifasiszta magatartást tanúsított, tehát megbízhatatlannak egyáltalában nem volt mondható, másodszor: már akkor Berlinben voltak a szovjet csapatok, amikor a pozsonyi magyarság deportálása megkezdődött.

M. I.: Károly bácsi kéziratban lévő tanulmányában Pozsony-környéki gyűjtőtáborokról is szó volt.

SZ. K.: Nemcsak Pozsony-Ligetfalun volt tábor, hanem Patrongyárban és Bazinban is. A Patrongyárban úgy kétszázan lehettek, kizárólag férfiak. Oda családokat nem deportáltak. Ezeket Ligetfalura vitték.

Meg kell említenem még a pozsonyi deportálással kapcsolatban egy személyes emléket is: birtokomban van édesapám deportálási végzése Ligetfalura. Az indok az — és minden végzésnek az indoka az volt, hogy magyarul: „Nem kétséges, hogy ön magyar nemzetiségű, tehát Pozsonyban való tartózkodása államérdekből nem kívánatos.” Ez volt a formula. Lehet látni, hogy ez egy stencilezett papír. Rajta van az, hogy csak 1918 előtti házakat lehet elfoglalni, és azt nem lehet elhagyni. Édesapámnak kivételesen szerencséje volt. Ő szabó lévén április hónapban természetesen nagyon sok szovjet katonának dolgozott. Szabóra mindig szükség van. S amikor a szovjet katonák májusban keresték édesapámat, és megtudták azt, hogy mit csináltak vele, rögtön utána mentek Ligetfalura és visszahozták. De csak őt.

De kanyarodjunk vissza a magyarok üldözésének történetéhez. Egymás után jelentek meg a rendeletek, amelyek a magyarságot megfosztották jogaiktól. Fontos rendelet volt az 1945. május 19-én megjelent 5. számú elnöki dekrétum, azt követően az 50. SZNT rendelet, amely minden magyar vagyona nemzeti gondnokot rendelt ki. Érdekes megemlíteni: ami a törvényhozást és a végrehajtó hatalmat illeti, kettősség állt fenn ebben az időben a Csehszlovák Köztársaságban. Szlovák területen volt a

Szlovák Nemzeti Felkelés alkotta Szlovák Nemzeti Tanács, (Slovenská národná rada), amely a végrehajtó és a törvényhozó hatalmat gyakorolta — ilyen Cseh- és Morvaország területén nem volt, és ezért Cseh- és Morvaország területén Beneš elnöki dekrétumokkal igazgatta azt az országrészt. Azért a felsorolt rendeletek vagy úgy szólnak, hogy elnöki dekrétumok vagy a Szlovák Nemzeti Tanács rendeletek. Az elsők között volt az, amelyik a magyarok vagyonára nemzeti gondnokot rendelt ki. Észak-Szlovákiából a vállalkozó szellemű emberek lejöttek a déli területekre, megnézték a jobb üzleteket, a nagyobb műhelyeket, bementek a járási nemzeti tanácshoz, és kérték ezeknek az üzleteknek, üzemeknek, főleg vendéglőknek a kiutalását — amit többekévé meg is kaptak. Legtöbb nemzeti gondnok nagyon rosszul sáfárkodott a magyar vagyonnal. Elherdálta. És eléggé kegyetlenek voltak — mert legtöbb esetben a régi tulajdonost eltávolították nemcsak az üzemből, de a lakásából is. Azok jártak jól, ahol a nemzeti gondnok egy aktív szlovák tisztviselő volt, aki megelégedett azzal, hogy a magyar vezetni továbbra is a dolgokat, és ő csak minden hónapban megjelenik azért a bizonyos járandóságért. Ezek a rendeletek a potsdami konferencia előtti rendeletek voltak. Ne felejtjük el, hogy a Kassai Kormányprogram még csak program volt. Azt még törvényben, rendeletekben nem fogalmazták meg. De akkor, amikor a potsdami konferencia zárójegyzékét aláírták, amikor tudomásukra jutott a csehszlovákoknak, hogy a szövetséges hatalmak nem járultak hozzá a magyarság egyoldalú kitelepítéséhez, azon nyomban Beneš kiadja a 33. számú elnöki rendeletét, amely most már, mint elnöki rendelet törvényes formában fosztja meg a magyarokat állampolgársági jogaiktól. S ezután egymás után jelennek meg azok a rendeletek, amelyek konkrét üldözési formákat fogalmaztak meg. Ilyen például a 99-es Szlovák Nemzeti Tanácsi rendelet, amely augusztus 23-án kelt, mely minden magyar nemzetiségű közalkalmazottat minden végkielégítés nélkül azonnali hatállyal elbocsát. Ez a rendelet megfosztotta a nyugdíjuktól is azokat az embereket, akik a 33-as elnöki dekrétum értelmében az állampolgárságukat elvesztették. Most minden rendelet majd ebből indul ki: állampolgársági jogokat elveszítették, tehát... Ilyen volt például a 71-es, szeptember 19-én kiadott elnöki rendelet, amely kötelező munkaszolgálatot írt elő azok részére, akik állampolgárságukat elveszítették. Akkor, amikor a magyar családokat majd Csehországba fogják deportálni, tulajdonképpen ezt az elnöki rendeletet hajtják végre — annak ellenére, hogy a végzésben a 88-as elnöki rendelet szerepelt, az általános munkakötelezettségről. Ezzel azt akarták dokumentálni, hogy nemcsak a magyarokra, hanem a szlovákokra is vonatkozik a 88. számú rendelet — annak ellenére, hogy szlovák családokat nem deportáltak Csehországba. De tulajdonképpen a 71-es elnöki dekrétumot hajtották végre, amely szerint munkaszolgálatra volt kötelezhető az, aki elveszítette csehszlovák állampolgárságát.

Itt kell még megemlíteni a 104-es SZNT rendeletet, amelyet augusztus 23-án hoztak, és amely kimondja azt, hogy a magyar nemzetiségűek mezőgazdasági ingatlanát el kell vagy el lehet kobozni. Persze ennek végrehajtása lassan ment. A végrehajtás ebben az esetben is úgy kezdődött, hogy északról vállalkozó szellemű emberek lejöttek a Csallóközbe, és az ottani falvakban borzasztó garázdálkodást rendeztek. Kinézték a szép paraszti portákat, elmentek a helyi megbízotthoz, aki pedig azt mondotta: itt van. A magyar családot kihajtották az utcára, legtöbb helyen még az ágyyneműt is ott kellett hagyniuk. Hogy hová tudtak menni? Faluhely volt, ahol mindenkinek sok a rokona, hát valahog összezsúfolódtak.

M. I.: Ők nem kényszerültek arra, hogy elhagyják a falut?

SZ. K.: A 104-es rendelet értelmében nem kényszerültek arra. De tekintettel arra, hogy a potsdami konferencia utasította a két kormányt, hogy tárgyaljanak a kölcsönös lakosságcseréről, a csehszlovákok mindent elkövettek annak érdekében, hogy a magyarság életét megnehezítsék. Folytatták tehát a magyarüldözést annak érdekében, hogy a magyar kormányt rákényszerítsék arra, hogy mielőbb megkezdje a tárgyalásokat a lakosságcsere és az egész szlovákiai magyarság ügyében, és ezzel minél kedvezőbb eredményeket érhesse el.

M. I.: Vannak személyes emlékei a magyarüldözésről?

SZ. K.: Vannak bizony! Sajnos nagyon is sok! Érsekújváron magam is átéltem a 71-es elnöki dekrétum kegyetlenségét — bár én nem voltam deportálva. Körülbelül 300 — főleg értelmiségi — férfit összefogdostak. A közalkalmazottakat, a pedagógusokat elbocsátották, és az iskolák sem nyíltak meg annak ellenére, hogy ezt Laco Novomesky valószínűnek tartotta — tehát volt miből válogatni. Ezeket összehozták az érsekújvári internáló-„táborba” — bár ez nem volt igazi tábor, mert a cél érdekében egy iskolaépületet vettek igénybe, aminek nagy udvara volt. Ide zsúfolták azt a közel háromszáz embert, akiket másnap reggel katonai fedezet mellett kivitték az érsekújvári állomásra, fölraktak a vonatra, és irány Csehország. Hogy hány férfit deportáltak összesen Csehországba, arra vonatkozólag egy dokumentum áll rendelkezésünkre. Andrej Duracka, a Szlovák Telepítési Hivatal elnökhelyettese a Cas-nak 1945. november 15-én a következő interjút adta: „12 000 magyart deportáltunk, szállítottunk el Cseh- és Morvaországba.” Továbbá azt írja, hogy további transzportok előkészítése is folyik. Duracka a magyar férfiak deportálását a következőképpen indokolta: „12 000 magyart szállítottunk el Cseh- és Morvaországba. Kormányunk programjában világosan kijelentette, hogy a felszabadított Csehszlovák Köztársaságból nemzeti államot kíván kialakítani, melyből ki kell zárni minden, részünkre nem kívánt elemeket, amelyek a múltban köztársaságunk pusztulását okozták. Ezeket a törekvéseket konkretizálják az elnöki dekrétumok, melyek végrehajtására tevékeny segítséget ígértek szövetségeseink, főleg a Szovjetunió.” Továbbá így folytatta: „Erre a lépésre csak azután szánta rá magát a Szlovák Telepítési Hivatal, miután az illetékes magyar tényezőkkel megállapodni igyekezett a csehszlovákiai magyaroknak hazájukba való elszállításában, mivel az itteni magyarok a köztársasági elnöki dekrétum értelmében elvesztették csehszlovák állampolgárságukat, így a mi hatáskörünkbe tartozik, hogy hová telepítjük őket. Később a munkakötelezettségről szóló elnöki dekrétum is rájuk vonatkozik.” Nem én mondtam, Duracka mondta... Ez a folyamat szeptemberben kezdődött, és októberben fejeződött be. Az akcióból számottevő haszna a csehszlovákoknak nem származott, mert nagyon sokan visszaszöktek.

M. I.: Ezeket nem sújtották szankciókkal?

SZ. K.: Nem volt különösebb szervezett adminisztráció akkor még. De nézzük tovább a magyarellenes intézkedéseket! Október 25-én hozták a 108-as elnöki rendeletet, amely kiterjesztette a 104-es rendeletet, amely csak a mezőgazdasági vagyona vonatkozott. A 108-as azonban már minden magyar vagyont elkobzott. November 12-én pedig meghozták azt a belügyi megbízotti hivatali rendeletet, a 297. számút, amely kimondotta, hogy megbízhatósági igazolást — ami akkor az életnek alfája és omegája volt — csak azok kaphatnak, akik a 33-as elnöki dekrétum értelmében nem veszítették el csehszlovák állampolgárságukat. De még így is voltak kivételek. Ilyen volt például Roth Károly Dénesnek az esete. Roth Mór Rozsnyó város polgármestere volt az első Csehszlovák Köztársaság idején. Ő a kommunista pártnak volt a tagja, ugyanis Rozsnyó városban a választásokat 1935-ig a kommunista párt nyerte meg. Fia, Roth Károly Dénes a kommunista ifjúsági mozgalomban vett részt, több ízben fogdába is került, tehát igaz kommunista volt — de igaz ember is, mint azt később tapasztaltam. Zsidó ember volt, és nem tudott szlovákul. Megjárta a hitleri táborokat, és elég betegesen került haza. (Apja táborban pusztult el.) Természetesen 1945-ben kapott megbízhatósági igazolványt. De ezt később visszavonták azon a címen, hogy magyar nemzetiségű! Tehát a 33-as elnöki dekrétumot sem tartották be!

I lát ezek után kényszerült a magyar kormány tárgyalásokra. A tárgyalások 1945. december 3-tól 6-ig folytak Prágában, illetve 1946. február 6-tól 10-ig, és ez a magyar-csehszlovák lakosságcsere egyezmény megkötésébe torkollott, amelyet Budapesten 1946. február 27-én írtak alá. Ezzel kapcsolatban sok mindent el kell mondanom — különösen abból a szempontból, hogy ezt a lakosságcsere egyezményt hogyan tudtuk végrehajtani, illetve milyen hiányosságai voltak, amelyek aztán a végrehajtást nehezítették. Az egyezmény megszövegezése nélkülözötte a szakértői jogászai munkát.

A magyar parlamentben, amikor tárgyalták, volt olyan képviselő, aki azt mondta, hogy dr. Sebestyén Pálra még egy ház adás-vételi szerződést sem szabad bízni, nem pedig egy ilyen fontos szerződésnek a megszövegezését. Persz. itt megint vissza kell utalni arra, hogy a Pozsonyi Végrehajtó Bizottság, Szalatnaiék állandóan keresték a kapcsolatot Gyöngyösivel, Sebestyénnel, Vajlok Sándorral, de a kapcsolatot az utóbbiak hibájából sohasem sikerült fölvenni. Az első ilyen szövegezési hiányosság az V. cikk volt, amely kimondta, hogy a Csehszlovák Köztársaság van felhatalmazva arra, hogy kijelölje azokat a lakosokat (magyarokat), akiket át akar telepíteni a Magyarországon áttelepítésre jelentkezett szlovákokkal szemben. Itt gondolni kellett volna a szövegezőknek arra, hogy akkoriban még a magyar családoknak jórésze három generációból állt: nagyszülők, szülők és a gyerekek. A csehszlovákoknak meg volt annyi ravaszságuk, hogy áttelepítésre csak azokat jelölték ki, akiknek a nevén az ingatlanvagyon szerepelt. S miután az egyezmény VII. cikke alapján az ingatlanvagyon átment a csehszlovák állam tulajdonába, a többi családtag, lettlegyen az a szülő, lettlegyen a fiatal házaspár, egyszerűen fedél nélkül maradtak. Ezek kénytelenek voltak a Dunán át vagy más illegális módon követni a hozzátartozókat. Ezen később én úgy segítettem, hogy arra utasítottam a körzeti biztosaimat, hogy az ilyen helyzetű családoknál vegyenek föl jegyzőkönyvet, s ezeket csak együtt szabad áttelepíteni. Megállapodtam a Szlovák Telepítési Hivatal osztályvezetőjével, dr. Gašparikkal, hogy ezek az Egyezmény V. cikkében és általában az Egyezményben biztosított minden joggal települhetnek át. Ebbe ő belement, de abba már nem, hogy ezek az emberek a cserekvótába is számítsanak bele. Minden ebben az ügyben készített írás úgy szólt, hogy „mimo kvóty”, tehát „kvótán kívül”. Ez ellen nem tudtam mit tenni. Így aztán soha nem tudtuk meg valójában azt, hogy hány ember települt át Magyarországra, mert nem biztos, hogy mindenki jelentkezett a körzeti biztosnál az illegálisan átmenezők közül. Annyira súlyos volt ez a kérdés, hogy megkértem Bólya Lajost, aki akkoriban a Magyar-Csehszlovák Vegyesbizottság magyar tagozatának elnöke volt, hogy ezt tárgyalja meg a cseh féllel, és hozzanak véghatározatot erre vonatkozóan. Ez azonban nem sikerült. Sőt 1947 karácsony másnapján, amikor Bólya fölkeresett minket pozsonyi lakásunkon — azért mondom többes számban, mert többen laktunk abban a villában —, azt mondta: „Károly, te a fejeddel játszol!” Ugyanis megállapították, hogy az áttelepítetteknek majdnem a 30%-a eredetileg nem volt kijelölve. Nem akarom magamat Luther Mártonhoz hasonlítani, de utána mondom: másként nem tehettem.

A VI. cikk világos volt de ebből keletkezett mégis a legnagyobb zavar és a legnagyobb tragédia is. Ez kimondta azt ugyanis, hogy minden ingóságát magával hozhatja az áttelepülő. Hogy mi az „ingóság”, arra vonatkozólag jogszabályt nem kellett hozni, mert azt már a római jog is meghatározta, s azóta sem változott.

Érdekes volt a VII. cikk, amely kimondta, hogy az áttelepülő ingatlanvagyonra átszáll arra az államra, amelyet elhagyott, és a lakosságcsere befejezése után a különbözetet az államok egymásnak megtérítik. Ebben az esetben jogi szempontból nagyon érdekes kérdés merült fel. Az természetes, hogy ezt a két állam számolja el, mert más módja nincsen, hiszen százezer emberrel külön-külön nem lehet leülni tárgyalni. A kérdés az volt, hogy az otthagytott ingatlanvagyon értéke kit illet meg: a magyar államot vagy az áttelepülőt? Jogi szempontból nem vitás az, hogy az áttelepülőt illeti meg. Más kérdés, hogy ha itt Magyarországon az állam részéről juttatásban részesült, akkor csak a különbözet illeti meg az áttelepülőt. Azonban a szervezeten áttelepülők körülbelül 140 000 kat. holdat hagytak Csehszlovákiában, ezzel szemben a szlovákok csak 15 000 kat. holdat, így tetemes aktívum képződött a magyar áttelepülők részére. A rendelkezés úgy szólt, hogy az 1938-as árakon kell ezeket értékelni. Akkor pedig 1 kat. hold 10 000 csehszlovák koronát ért, ez 2000 pengő volt magyar pénzben.

A VIII. cikk volt a leghíresebbül megfogalmazva. Szórol-szóra idézem: „Az V. cikk első bekezdésében meghatározott számon felül Csehszlovákiából Magyarországra áttelepíthetők olyan Csehszlovákiában állandó lakhellyel bíró magyar nemzetiségű személyek is, akik a Szlovák Nemzeti Tanácsnak 1945. évi május hó 15-én 33. szám alatt kihirdetett rendelete 1-4.§-aiban megjelölt bűncselekményeket követték el. Ugyanez vonatkozik azokra a személyekre is, akik ugyanennek a rendeletnek 5.§-ában megjelölt bűncselekményeket követték el, azzal, hogy ez utóbbiak száma nem haladhatja meg az ezret. Azok a személyek, akik az idézett rendelet 1-4.§-ainak hatálya alá esnek — tehát a háborús bűnösök —, a VI. — tehát hogy az ingóságukat magukkal hozhatják — és a VII. cikkben foglalt kedvezményekben nem részesülnek” — tehát a vagyonukat nem írják össze, és kártérítést nem kapnak. Ez a paragrafus, amikor az egyezményt a magyar parlamentben tárgyalták, óriási felháborodást okozott. Padányi képviselő azt mondta, hogy ebbe a cikkbe be lehet az összes magyart sorolni. Ortutay közbevetette, hogy 40 000 ember ellen indult eljárás. Jósik Lajos ugyancsak azt mondta, hogy már eljárás indult 36 000 ember ellen. A félelemnek jogos alapja volt. A Szlovák Telepítési Hivatal utasította kirendeltségeit, hogy írják össze azokat, akiket mint háborús bűnösöket akarnak áttelepíteni. Így született meg a háborús bűnösöknek a Szlovák Telepítési Hivatal által összeállított listája, amelyet 1946. augusztus 26-án át is adtak a pozsonyi magyar meghatalmazottnak. Ennek alapján „nagy háborús bűnösöként” (tehát az 1-4.§ alapján azok, akik semmi ingóságukat nem hozhatnak magukkal, és az ingatlanukat nem mérik föl) 73187 személyt, az 5.§ alapján 1927 személyt jelöltek ki, amit a magyar kormány természetesen semmiképpen sem volt hajlandó elfogadni. Több mint 75 ezer háborús bűnös! De volt más kellemetlen epizód is ezzel kapcsolatban. A Szlovák Igazságügyi Megbízotti Hivatal 26102/1945 számú rendeletével utasította az összes kerületi és járási népbíróságokat, népbünyességeket, hogy ezentúl kizárólag csak a magyar ügyekkel foglalkozzanak, a magyarokat ítéljék el. „A magyar nemzetiségű vádlottak ügyeiben az ügyészek azonnal nyújtásuk be a vádiratot, akár csoportosan, és ahol a tényállás azonos, ott akár sokszorosítva is. Ha a cselekmény már a feljelentésből vagy más bizonyítékokból megállapítható, a vádirat nyomozás nélkül is kiadható. Figyelmeztetem, hogy az SZNT 33/1945 számú rendeletének 3.§-a alapján — tehát nagy háborús bűnösnek, akit végeredményben még halálra is lehetett ítélni — minősíthető a megszállók tevékenységének bármilyen segítése, és a megszállók ünnepségein, a bevonuló megszállók fogadásán való részvétel is.” Arra is figyelmeztet a rendelet, hogy a vagyonelkobozást minden esetben ki kell mondani. „Elvárom, hogy a népbíróság minden tiszttségviselője tegyen eleget eme nemzeti kötelességének.” Kiadtak olyan vádiratot is — sokszorosítva! —, amely pontosan meghatározza azokat a bűncselekményeket, amelyeknek alapján mindenképpen el kell ítélni a magyarokat. Ilyen volt a Magyar Nemzeti Párt tagság, ilyen volt a tüntetéseken való részvétel (többek között 1938-ban, amikor a Mindent vissza! Piros-fehér-zöld, Pozsony magyar föld! — skandálta a tömeg). Ezeket a „borzalmas” cselekedeteket föl sorolja, amelyeknek alapján mindenképpen el kell ítélni a magyarokat. Persze el kell mondani azt is az igazság kedvéért, hogy a szlovák népbíróságok, a kerületi és járási népbíróságoknak az elnökei szakképzett jogászok voltak, akik az első Csehszlovák Köztársaságban tanultak, ahol a jogi képzés komoly volt. Így ezeknek a rendeleteknek, sem a Szlovák Telepítési Hivatal jegyzékeinek nem adtak helyt, és nem hajtották végre azokat.

A VIII. cikkely szövegezésében a legnagyobb hiba az volt, hogy tartalmazta: hogy azok, akiket a 33-as SZNT rendelet 1-4.§-ában megjelölt bűncselekményeket követték el. Mit jelent az, hogy elkövették? Egy jogász úgy fogalmazott volna: ilyen és ilyen paragrafus alapján ítélték el. Nem pedig elkövették. Természetesen ezt a cikket ilyen megfogalmazásban soha nem fogadta el a magyar parlament, és állandó vita tárgyát képezte. Az nem volt vitás, hogy csak ítélet alapján voltunk hajlandók átvinni magyarokat. A magyar delegáció álláspontja az volt, hogy csak azokat fogadjuk el, akiket 1946. június 15-ig ítélték el. A csehszlovák fél soha nem volt hajlandó

beleegyezni semmiféle határidőbe. Ez a Magyar-Csehszlovák Vegyesbizottság elé került, ott sem tudtak megállapodni. Így a kormánydelegációk elé került, ahol aztán Gyöngyösi és Clementis, később Sebestyén Pál és Clementis tárgyalta hónapokon keresztül — eredménytelenül. A Póstyáni Jegyzőkönyv 26.§-ában kölcsönösen leszögezték az eltérő csehszlovák és magyar álláspontot. Tekintettel arra, hogy egyezmény nem született ebben az ügyben, kijelentették, hogy fölkérik az ENSZ főtáitkárát döntőbíró kijelölésére. Ez azonban nem történt meg soha.

M. I.: Hogy lehet mégis az, hogy az Egyezmény szövegében mégis a magyar parlament által elutasított szöveggel található a VIII. cikk?

SZ. K.: A magyar parlament ezt később elfogadta azzal a megkötéssel, hogy Gyöngyösi levélben tisztázza, hogy hány emberre gondolt a csehszlovák delegáció. Gyöngyösi azzal védekezett, hogy meghatározták, az 5.§ alapján ez nem lesz több, mint ezer ember. Az 1-4.§-t illetően megkérdezte, hogy mennyire számítanak a csehszlovákok, Clementis őt félrevezette, mert ötven-hatvan emberről beszélt. Így a magyar parlament a VIII. cikket azzal fogadta el, hogy ezt levélben tisztáznia kell Gyöngyösinek. Mindettől eltekintve a Csehszlovák-Magyar Lakosságcsere egyezmény bizonyos megnyugvást hozott. Az egyezményben ugyanis a csehszlovák állam kötelezte magát arra, hogy az elbocsátott közalkalmazottak részére létminimumot biztosít. Kötelezettséget vállalt arra, hogy fölfüggesztik a vagyonelkobzások gyakorlatát is s, hogy a menekültek az ingóságaikért visszamehetnek, azt elszállíthatják. Amennyiben nem találják, és jegyzőkönyvileg igazolni tudják, akkor a csehszlovák állam kártérítést fog fizetni ezeknek. A legfontosabb megegyezés viszont a Függelék V. cikkéhez fűződik, amely kimondta, hogy mindenki beleszámít a cserekvótába, aki az Egyezmény aláírásáig elmenekült, vagy akit áttettek. Ne felejtjük el azt, hogy a Magyar Népióléti Minisztérium 38458 menekültet tartott nyilván.

Volt egy nagyon kellemetlen kitétele az egyezménynek. Szóról-szóra idézem. A Jegyzőkönyv 4. bekezdése: „A két kormány, bár méltányolja a közös munkának ezen első eredményét, egyetértően megállapítja, hogy ennek az Egyezménynek az aláírása ellenére is a csehszlovákiai magyarság kérdése továbbra is megoldásra vár. A két kormány tehát újra kinyilatkoztatja azt az elhatározását, hogy ezt a kérdést megegyezés útján a legrovidebb időn belül megoldja. A csehszlovák küldöttség vezetője ebből a célból levelet fog intézni a magyar küldöttség vezetőjéhez, amelyben meg fogja jelölni azt a módot, ahogyan a kormány a rendezést elgondolja.

5. bekezdés: „Arra az esetre, ha megegyezés nem volna elérendő, a csehszlovák kormány fenntartja magának a jogot arra, hogy ezt a kérdést a békeértekezleten felfesse vagy más eszközökkel rendezze.”

De mondtam, hogy a lakosságcsere megkezdése után bizonyos nyugalom állott be. A népbíróságok sem úgy működtek, ahogy a szlovák hatóságok elvárták volna. Többé-kevésbé a magyar parasztok földjeinek az elkobzása is megszűnt, bár nem teljesen, mert ha volt szlovák jelentkező, az azért megkapta a kiszemelt portát. A nemzeti gondnokságok továbbra is léteztek. Nem volt olyan magyar üzlet, vendéglő, műhely, amely ne kapott volna nemzeti gondnokot. Az egyezmény erre nem vonatkozott, mert ez tulajdonképpen nem elkobzás volt, hanem „nemzeti gondnokság”.

Az egyezmény értelmében összeült a Magyar-Csehszlovák Vegyesbizottság, amely két-két tagot delegált. Egyhangúlag kellett hozniuk határozataikat, Ez gyorsított tempóban dolgozta ki azokat a véghatározatokat, amelyek tulajdonképpen a lakosságcsere gyakorlati lebonyolítását jelentették. 1946. augusztus 1-jével föllálították a pozsonyi Meghatalmazotti Hivatalt, amely konzuli jogvédelmet kapott az áttelepítendő magyarok az érdekvédelmének képviselésére. A lakosságcsere azáltal, hogy a csehszlovák fél különböző kötelezettségeket vállalt a magyarsággal szemben, tulajdonképpen érintette a mind hatszázezer felvidéki magyart.

Minden rendben ment mindaddig, amíg 1946. július 22-én a csehszlovákok meg nem hozták a 16. számú véghatározatot, amely ellenkezett az egyezményvel. Az egyezmény VI. cikke kimondotta ugyanis, hogy az áttelepülő minden ingóságát magával hozhatja. A 16. számú véghatározat viszont

— nyilvánvalóan azért, hogy meggyorsítsa a lakosságcsere lebonyolítását — az ingóságokat három kategóriába sorolta: 1. személyi ingóságok — amit magával hozhatott volna, 2. a kompenzációs ingóságok, pl. a gazdasági felszerelések, ezt ott kellett volna hagyni, s majd azután a csehszlovák állam kifizeti; 3. volt tulajdonképpen a termények. A terményforgalom annakidején határozott jogszabályok között mozgott, és így mindenki csak fejadagot tarthatott meg, a többit be kellett szolgáltatni. Az áttelepülők enek értelmében csak a fejadagot tarthatták volna meg, és hozhatták volna magukkal. Egy disznót vagy egy tehenet is ott kellett volna hagyni.

M. I.: Voltak-e próbálkozások magyar részről a 16. számú véghatározat módosítása érdekében?

SZ. K.: Állandó próbálkozás volt. Sőt magyar részről követelés volt: a lakosságcsere megkezdésének a feltétele a 16. számú véghatározat megsemmisítése és a visszaállítás az egyezmény VI. cikkére. A csehszlovák kormány ezt nem fogadta el, és széttelepítéssel fenyegetőzött. Tekintettel arra, hogy ebben az ügyben nem született megegyezés, 1946. november 16-án Kőbölkúton (a párkányi járásban), Szemeten és Gútoron (a somorjai járásban) megkezdtek a magyar családoknak Csehországba való deportálását.

M. I.: Erre hogyan reagált a magyar kormány?

SZ. K.: A magyar kormány teljes mértékben elítélte.

M. I.: Mit próbáltak tenni ellene?

SZ. K.: Ezt én nem tudom megmondani, de mindenesetre még a kommunista párt részéről is megjelentek elítélő cikkek, Révai is tiltakozott. Sőt tudtommal a megszálló csapatok budapesti képviselőit is megkereste a magyar kormány ebben az ügyben, de ezek elhárítottak minden vonatkozású beavatkozást, mivel ezt két kormány belügyének tekintették.

Közben csehszlovák részről megkezdtek az előkészületeket a párizsi béketárgyalásokra. Mégpedig azzal a céllal, hogy a párizsi béketárgyalásokon elérjék azt, hogy kétszázezer magyart egyoldalúan, a lakosságcsere kivül áttelepíthessenek Magyarországra. Az ő taktikájuk az volt, hogy a hatszázezer magyarnak a zöme nem is magyar, hanem elmagyarosodott szlovák. Ezért kiadták a reszlovakizációs rendeletet, amely lehetővé tette, hogy minden olyan magyar, aki szlováknak érzi magát, az szlováknak jelentkezessen, és ezáltal a magyarságnak a létszámát csökkentsék. Érdekes a propaganda. Azt mondja a Slovenská liga ezeknek a reszlovakizálандó magyaroknak: Válasszatok! Akartok-e egyenrangú csehszlovák állampolgárok lenni? Vagy pedig állampolgárság nélküliek? Válasszatok! Akartok-e nyugalmat, vagyonbiztonságot? Vagy pedig a bizonytalanságot, amely nemsokára el fog titeket érni. Az eredmény körülbelül 300-350 ezer reszlovakizáció volt. Ezt a párizsi béketárgyalásokon bemutatta a csehszlovák kormány, mondván azt: ezek szlovákok. A lakosságcsere keretében áttelepítettünk százezer embert, marad kétszázezer. Ahhoz, hogy mi a nemzeti államunkat megteremtjük, ne legyen akadály ez a kétszázezer magyar, s a békeértkezet kötelezze Magyarországot átvétel.

A béketárgyalásokon, tudjuk, hogy a csehszlovák kormány nem érte el a célját, nem kapta meg a felhatalmazást arra, hogy a kétszázezer magyart egyoldalúan áttelepíthesse. Közben a csehszlovák kormány átadta a magyar kormánynak azok névjegyzékét, akiket át akart telepíteni Magyarországra. Az V. cikk alapján kijelölteknek a száma 106398 volt, a VIII. cikk alapján az SZNT 33-as rendelet 1-4. paragrafusára hivatkozva 73187, az 5. paragrafusra hivatkozva 1927 fő volt áttelepítésre kijelölve, Együttvéve tehát 181512 főt kívánt Magyarországra áttelepíteni. A csehszlovák állam

nem kapta meg a békeszerződésben a felhatalmazást arra, hogy a kétszázezer magyart egyoldalúan áttelepítse. A lakosságcsere végrehajtása pedig nem kezdődött meg, miután a magyar kormány azt a feltételt szabta, hogy a 16. számú véghatározatot semmisítsék meg. Erre föl, mint említettem, megkezdték a magyar családoknak a széttelepítését, illetve Cseh- és Morvaországba való deportálását. A magyar kormány azonban nem hátrált. Most már nemcsak azt a feltételt szabta a lakosságcsere megkezdéséhez, hogy a 16. számú véghatározatot semmisítsék meg, hanem azt is, hogy a deportálásokat szüntessék meg. Ne felejtjük el azt, hogy a magyar-csehszlovák lakosságcsere végrehajtása csehszlovák részről presztízskérdés volt. Magyarországon óriási propagandát fejtett ki a csehszlovák delegáció, amíg össze tudott hozni 80149 jelentkezőt. Ezeknek az embereknek megígérték azt, hogy gazdag magyar portákat kapnak Csehszlovákiában. A cseheknek tehát sürgős érdeke volt, hogy az ígéretüket betarthatassák, hogy a 80 ezer szlovákot áthozhassa Csehszlovákiába, és kicserélhessék a magyarokkal. Ezt a magyar kormány sajnos nem tudta kihasználni, ellenben Pozsonyban ezt mi teljes mértékben kihasználtuk a felvidéki magyarok érdekében.

1947. március 2-án a Gyöngyösi vezette delegáció Prágában megegyezett a lakosságcsere lebonyolításában, miután a csehszlovákok ígéretet tettek arra, hogy a Vegyesbizottságot arra utasítják, hogy a 16. számú véghatározat helyett új véghatározatot hozzon, és február 27-én beszüntették a magyar családoknak Csehszlovágba való deportálását. A tárgyalás utolsó napján az a szerencsétlen ötlete támadt Gyöngyösinek — mondván, hogy már mindenben megegyeztünk —, hogy tárgyalják le a deportált magyar családok kártérítési és visszaszállítási ügyét. Persze Clementis ezt mint csehszlovák belügyet elutasította, erre Gyöngyösi a tárgyalásokat megszakította, és hazajött Budapestre. Ezt a magyar kormány sem vette jó néven. Úgyhogy hamarosan Pozsonyban folytatódott a lakosságcsere lebonyolítására és megkezdésére vonatkozó tárgyalások, de ezt már nem Gyöngyösi, hanem dr. Sebestyén Pál vezette. Ő megegyezett a csehszlovákokkal abban, hogy április 8-án megkezdjük a lakosságcsere lebonyolítását, miután a Magyar-Csehszlovák Vegyesbizottság megsemmisítette a 16. számú véghatározatot. Ez meg is történt, és helyette új — 26-os számú — véghatározatot vezettek be, amely biztosította a magyaroknak, hogy minden ingóságukat magukkal vihetik.

A lakosságcsere lebonyolításának kezdete kitolódott április 12-ig. Közben naponta legalább három vagy négy olyan táviratot kaptunk Budapestre, amelyek egymásnak ellentmondtak. Kezdjük — nem kezdjük. Lesz telepítés — nem lesz telepítés. Lesz lakosságcsere — nem lesz lakosságcsere. Tulajdonképpen sok elvi kérdésben nem született megegyezés. A Csehszlovák-Magyar Vegyesbizottság sok kérdésben nem tudott megegyezni, és ezeket átpasszolta a politikai delegációnak, amelynek tagjai a két külügyminisztériumnak a képviselői voltak.

M. I.: Mire volt joga a Vegyesbizottságnak?

SZ. K.: A Vegyesbizottságnak joga volt véghatározatot hozni, és amikor azt kihirdették, közzé tették, akkor törvényerőre emelkedett. Ezt mindkét félnek el kellett fogadnia. De voltak olyan kérdések, amiben nem tudtak megegyezni. Ilyen volt például a háborús bűnösök áttelepítésének az ügye, illetve a meghozott ítéletek határideje. Ilyen volt a vagyoni összetétel, ilyen volt a társadalmi rétegződés kérdése, amit aztán a politikai delegáció oldott meg félig-meddig. Ennek voltak komoly következményei is. Ez ugyanis kimondotta azt, hogy a lakosságcsere kijelölt személyeknek tükrözniük kell a felvidéki magyarság társadalmi összetételét. Tehát 67% legyen földműves, ennyi az iparos, ennyi az értelmiségi stb. A másik a vagyoni kvóta kérdése volt. Nem volt mindegy a magyar kormánynak, hogy milyen vagyoni helyzetű magyarság kerül át. Mert ha főként teszem azt 60 holdas parasztok kerülnek át, azok ugye természetesen az elégedetlenkedők tömegét növelik. Ezért megegyeztek, hogy az áttelepített magyarok visszahagyott ingatlanvagyonra nem lehet több, mint 2,47 kat. hold/fő. Az az érdekes ebben az egészben, hogy a megállapodást tartalmazó

irat egy 28 oldalas jegyzőkönyv volt, aminek Pöstyéni Jegyzőkönyv volt a neve. Ennek alapján hajtottuk végre a lakosságcserét — ezt a dokumentumot soha senki nem tette közzé. (Nem tudom azt, ha nekem vagy Berecz Kálmánnak nem lett volna meg a pozsonyi hivatalban, akkor hol lehetne ezt most egyáltalában megtalálni.) Ennek azután a lakosságcsere végrehajtásánál komoly szerep jutott.

Említettem, hogy az utolsó napokban állandóan ellenkező táviratokat kaptunk Budapestről — de nekünk mindenképpen fel kellett készülnünk. Szerencsénk volt a szerencsétlenségben, hogy a csehszlovákiai magyar értelmiséget a csehszlovák állam elbocsátotta hivatalaiból, az ügyvédi kamarából kizárta, megfosztotta életlehetőségeitől. Nekünk körülbelül 300 fős stábot kellett fölláltatnunk, főleg vagyonösszeírókat. A vagyonokat vegyesbizottság írta össze, mely egy szlovák és egy magyar tagból állt. Egy hét alatt kellett kiválogatni és fölkészíteni ezeket az embereket, ami az én feladatom volt. De könnyű volt választani, mert a felvidéki magyar értelmiség legjavát tudtuk mozgósítani és megélhetésüket is biztosítani. Pozsonytól Kassáig sikerült olyan hálózatot kiépíteni, melyben komoly jogászok működtek, és ezáltal megfelelően tudtuk képviselni a magyar ügyeket, érdekeket. És merem állítani, jól képviseltük, és a mi bátor fellépésünk szlovák részről nem gyűlöletet fakasztott, hanem bizonyos mértékben megbecsülést. A Vegyesbizottság elnöke, dr. Bólya Lajos és a kormánybiztos, dr. Hajdú István egyaránt a legkeményebb frontot képviselték. A lakosságcsere megkezdésétől egészen 1948 augusztusáig, a pártmegegyezésig, azt lehet mondani, a gyeplőt mi tartottuk a kezünkben. Nem volt olyan incidensünk a csehszlovák szervekkel, amely ne a mi javunkra dőlt volna el, mert kihasználtuk azt, hogy a csehszlovákoknak érdekük volt a lakosságcsere folytatása, és féltek attól, hogy mi leállítjuk azt. Az idő nekünk dolgozott, mert azért 1951-ben, már ezeket a dolgokat nem lehetett volna csinálni.

1947. április 12-én megkezdtuk a népcserét, ami zökkenőmentesen fejeződött be 1947. december 20-án azzal, hogy majd amint az idő megengedi, tavasszal folytatjuk. Hát persze voltak nehézségek, ilyen volt pl. az ú.n. úszori incidens. A szlovák hatóságok meg akarták akadályozni, hogy több vagon szeg átmenjen Magyarországra. A magyar áttelepülők legtöbb pénzüket ugyanis áruba fektették, és ilyen formában hozták át. Az áruszállításokat — nekem utólag ez szent meggyőződésem, s ebben a tekintetben Vass Zoltán, aki akkor gazdasági főtanácsadó volt, engem szóban megerősített — bizonyos mértékben felülről irányították. Nem mi, a pozsonyi Meghatalmazott Hivatal, akik tulajdonképpen a jogvédelmet képviseltük, nekünk csak az volt a feladatunk, hogy minden ingóság átkerüljön. A csehszlovákoknak nem volt joguk arra, hogy vizsgálatot indítsanak, hogy honnan való az ingóság. Az első héten a kávé jött — zsákszámbra. A budapesti presszók akkor kezdték főzni az igazi kávé. Ez akkor hihetetlenül olcsó volt Csehszlovákiában. A fenyő-fűrészáru is állandó áru volt. Volt olyan szállítmány, amit két napig is visszatartottak Ligetfalun, mert a MATEOSZ [Magyar Teherszállítók Országos Szövetsége] vezetője, egy nagyon jókedvű fickó a Csehszlovákiában beszerzett hihetetlen mennyiségű teherautó-alkatrészt berakatta a szállítmányba. (Egy szállítmány általában 80 tengely, 40 vagon volt.) S amikor ezt észrevették a csehszlovákok, követelték, hogy átvizsgálhassák. A mi álláspontunk az volt, hogy ami egyszer a vagonban van, az már magyar tulajdon. Utólag biztos vagyok abban, hogy az átszállított áruknak a fele nem személyi vagyon volt, sőt még azt is föltételezem Vass Zoltánról, hogy állami pénzt juttatott át. Nagyon ügyes ember volt. És ne felejtjük el, hogy amíg az áttelepült szlovákok átlagos vagonszáma 0,47 volt, a magyar részről 5 vagon volt. Márpedig három szobabútor belefért egy vagonba.

Itt meg kell említenem azt, hogy hogyan bonyolódott le maga a lakosságcsere-akció. Először mindenki 1946. október 8-i dátummal megkapta az úgynevezett „fehér lapot”. Ezt azért hangsúlyozom, mert nagyon sok publikáció más napra és más időszakra teszi ezt. Például Dobos Lászlónak is van olyan könyve, ahol azt mondja, hogy azért nem arattak már le, mert a fehér lapot aratás előtt kapták meg. Mindenki október 8-i dátummal 1946 októberében és novemberében kapta meg a fehér lapot.

Ez nem jelentette azt, hogy áttelepítésre kerül, hanem azt, hogy áttelepítésre van kijelölve. Minden magyar család az áttelepítése előtt 20 nappal kapott egy értesítést, amelyben a magyar meghatalmazott értesíti őt és családját, hogy a va gyon összeírók ekkor és ekkor érkeznek, készítsék elő az iratokat, telekönyvi kivonatokat — amit soron kívül kellett minden telekönyvi hatóságnak kiadnia a magyarok részére. Kapott még egy harmadik értesítést is, hogy ezen és ezen a napon ezen az állomáson fogják bevononírozni. A fölfuvarozást minden esetben magyar tehergépkocsik, magyar személyzet, a MATEOSZ és a Mogürt végezték. Megmondom őszintén, hogy utólag is nagyon meghatódva emlékszem ezekre az emberekre, több százan voltak a segédszeméllyzettel együtt, és egyetlen bejelentés sem érkezett a pozsonyi Magyar Meghatalmazotti Hivatalba, hogy ezek a sofőrök vagy a kísérok elutalajdonítottak volna valamit. Pedig ezek nem nyolc órát dolgoztak, hanem legalább tizenhatot, és akkor még nem volt túlorapénz. Ezek nem voltak ugyan angyalok, de a nemzeti érzésük azt diktálta, hogy ezeket a szerencsétlen magyarokat ne károsítsák meg.

A lakosságcserevel kapcsolatban több mendemonda is akad. Például Albert Gábor írja könyvében (Emelt fővel), hogy egy szimói család azt állította, hogy a teknő mellől vitték el őket. Ez természetesen merő koholmány. Senkit vagyonleltár felvétele nélkül nem telepítettünk át Magyarországra. Ez első rendű magyar érdek volt, mert az ott maradt és felleltározott vagyon elszámolás tárgyát képezte a pénzügyi-gazdasági tárgyalásokon. De ettől függetlenül is 1946. október 8-i keltezéssel mindenki megkapta az értesítést, hogy ki van jelölve áttelepítésre. A tényleges áttelepítést megelőzően 15 nappal értesítést kapott, hogy a vagyonát fel fogjuk leltározni, és mint említettem, közvetlenül az áttelepítés előtt arról is kapott értesítést, hogy melyik állomáson fogják berakni. Az említett esetben egy szimói kommunista családról volt szó, akik nem tudták elhinni, hogy mint volt csehszlovák kommunista családot áttelepíthetik őket. Nem is készültek fel rá!

Voltak más hasonló esetek is. Egy békéscsabai szlovák áttelepülő állítólag 5 napja várakozott már az érsekújvári pályaudvaron, hogy elfoglalhassa az általa már előzőleg megjelölt házat, de az ott lakó Sklenár tetőfedő nem volt hajlandó kimenni, illetve áttelepülni Magyarországra. Az ügy rendezése céljából dr. Gasparikkal, a Szlovák Telepítési Hivatal osztályvezetőjével ki kellett mennünk Újvárra. Telefonáltam előre körzeti megbízottamnak, Hollósi Jánosnak és Zábrenskynak, hogy délután mind a két felet idézze be a Telepítési Hivatalba. Én kezdtem a beszédet, a magyar áttelepítendőnek. Megmagyaráztam Sklenárnak, hogy a csehszlovák államnak joga van áttelepítésre kijelölni valakit, ebbe mi nem szólhatunk bele, ebbe bele kell nyugodnunk. És ha nem akar áttelepülni, akkor nem tudom megakadályozni azt, hogy holnap csehszlovák autók ne álljanak meg, és föl ne hányjanak mindent. (Egyébként valóban voltak ilyen kísérletek, de mindig megakadályoztuk azzal, hogy az egész vonalon leállítottuk a telepítést. S ettől a szlovákok mindig megrettentek.) Erre Sklenár megszólalt, és azt mondta: Doktor úr — persze szlovákul —, tessék ezt nekem megmagyarázni szlovákul, mert én ezt nem értettem meg pontosan. Mondom, hogyhogy nem értette meg? Elmondta, hogy 1923-ban mint cseh tetőfedő telepedett le Érsekújváron. Itt megnősült, és egy szép házat épített. A felesége 1930-ban az egész családot magyar nemzetiségűnek vallotta, ami őt eddig soha nem is érdekelte. Ezért ő nem akar áttelepülni, mert hiszen cseh nemzetiségű. Ezt dr. Gašparik elkezdte lefordítani a békéscsabai szlováknak. Mire ő is megszólalt magyarul: nem tudná elmondani ezt magyarul, mert ő bizony nem érti. Erre föl Sklenár tetőfedő vörös lett, mint a pipacs, elordítja magát: To je sviňstvo, (ez disznóság). Idem (megyek), és kirohant a teremből.

Egyszer Párkányban kellett éjszakáznom az állomáson, aminek volt egy vendégszobája. Itt panaszkodott a szlovák állomásfőnök nekem, hogy ő már megbolondul. Kérem, hogy miért bolondul meg. Ezt mondja: már nem tudom, merre van Pozsony — persze Bratislavát mondott —, és nem tudom, merre van Budapest. Kérem: hogyhogy nem tudja? Azt mondja: ha Budapest felől jönnek emberek, és én

fogadom, vagy az ügyeiket akarom intézni, hát ezek nem tudnak szlovákul! Akik pedig Szlovákia felől jönnek, azoknak az ügyeit meg el tudom szlovákul intézni. Persze nem azért, mintha az áttelepülő magyarok tudtak volna szlovákul — biztosan a férjeiket és a fiaikat küldték el az ügyeket intézni, akik korábban mint cseh katonák szolgáltak.

M. I.: A magyarországi áttelepülő szlovákokat, akik ezek szerint alig tudtak szlovákul, a meggazdagodás reménye hajtotta?

SZ. K.: Nekik megvolt a joguk arra, hogy átjöhessenek, kinézhessek azt a házat, melybe majd be fognak költözni (ahogyan Sklenár tetőfedő esetében is tették).

M. I.: Tehát a lakosságcsere nem zökkenőmentesen zajlott le.

SZ. K.: 1947 folyamán a lakosságcsere lebonyolítása folyamatos volt. Ha a szlovák hatóságok be akartak avatkozni, akkor mi leállítással fenyegetőztünk. Két ízben két-két napra le is álltunk. Ennek ellenére elmondhatom azt, hogy a csehszlovák kormány, ha késve is, de a legtöbb esetben teljesítette azokat a kötelességeit, amelyeket a lakosságcsere egyezményben és annak Függelékében vállalt. Például azt is, hogy az elbocsátott közalkalmazottak részére az elvont nyugdíjak helyett létminimumot biztosít. Sajnos 1947-ben ezeknek a folyósítása még nagyon lassan haladt előre, és nagyon sok áttelepülőnek úgy kellett áttelepülnie Magyarországra, hogy ezt a létminimumot nem kapta meg. Ezt azért fontos tudni, mert majd a lakosságcsere befejezése után a „csorbatói jegyzőkönyvben” erről szó volt mint magyar magánkövetelésről. Mint már említettem a 26. számú véghatározat biztosította azt, hogy az áttelepülő minden ingóságát magával vihet, és biztosította egyben azt is, hogy a nemzeti gondnokságot, amennyiben az áttelepülő vagyónára ki volt rendelve, meg kellett szüntetni legkésőbb az áttelepülést megelőző 15 nappal. A nemzeti gondnokot el kellett számoltatni. Addig a magyar áttelepülőnek nem kell áttelepülnie Magyarországra, amíg a nemzeti gondnok megfelelően el nem számolt, illetve az okozott kárt meg nem térítette. Persze gyakorlatban ez nehezen ment, és sokan elszá. nolás nélkül — önkényesen — települtek át a kártérítés utólagos megtérítése reményében, aminek továbbvitelét a pozsonyi Magyar Meghatalmazotti Hivatal szorgalmazta, sok esetben eredményesen. A jobbik eset volt, ha az áttelepülő kitartott, s nem volt hajlandó addig mozdulni, míg a nemzeti gondnok véle el nem számolt. Ebben az esetben a szlovák Telepítési Hivatal is segítséget nyújtott, mert hisz érdeke volt, hogy a lakosságcsere minél gyorsabban és eredményesebben bonyolódjon le. A magyar portákra szüksége volt! De volt olyan eset is, amikor a szlovák Telepítési Hivatal úgy intézte a. az ügyet, hogy az áttelepítendő magyart egyszerűen levette az áttelepítendő listájáról. Ilyen eset volt a dunaszerdahelyi konzervgyáros, Sági ügye. Miután a nemzeti gondnoka nem volt hajlandó elszámolni, és az áttelepülés előtt visszaadni az üzemet, s mivel az ügygel a szlovák Telepítési Hivatal nem tudott megbirkózni (állítólag politikai hatalmasság volt a nemzeti gondnok), Ságit egyszerűen törölte az áttelepítendő listájáról. Hiába tiltakoztunk. Azt mondták, nekik van joguk kijelölni, s így nekik van joguk onnan törölni is. Ilyen eset volt még Vých János érsekújvári autó- és mezőgazdasági gépjárvató üzem tulajdonosnak az esete is. E. gy Dupka János nevű nemzeti gondnok teljesen kifosztotta az üzemet, illetve az anyagraktár tetemes részét. Pedig ennek az üzemnek nagy raktárkészlete volt, és a bombázás sem tett benne kárt. Vých János a budapesti Mezőgazdasági Gépgyárnak volt a bizományosa, az Opel gépkocsik körzeti megbízottja. Őt is áttelepítésre jelölték, és így a nemzeti gondnoknak el kellett volna számolnia. Elszámolás helyett azonban még a megmaradt raktárkészletet is elszállította — csak a gépek maradtak meg — azzal az indokkal, hogy ő 450 000 koronát investált az üzletbe, melyet fiktív bankkölcsönnel igazolt (később kiderült, hogy hamis). A járási nemzeti tanács Dupkának mindenben a kezére játszott. Persze Vých János, akit három napra le is csuktak, nem várta meg a végkifejletet, s elszámolás

nélkül települt át Magyarországra. Később a pozsonyi Magyar Meghatalmazotti Hivatal segítségével 350 000 korona kártérítést kapott, mely összeg a lakosságcsere B alszámlájára került, s így 1949-ben az államközi elszámolásban nyert elintézését úgy, hogy a csehszlovák állam ezzel is fizetett a magyar államnak. A tulajdonos, Vigh János ebből természetesen egy fillért sem kapott.

A másik probléma az volt, hogy a Szlovák Telepítési Hivatal az egyezménynek ellentmondó módon megkezdte a háborús bűnösök áttelepítését. Említettem, hogy a pöstyéni jegyzőkönyvben nem született megállapodás az ítélet hatályidejét illetően. A magyar fél ragaszkodott ahhoz, hogy csak azokat hajlandó átvenni, akiket 1946. május 15-ig ítélték el, és az áttelepítést tulajdonképpen akár háborús bűnösökről van szó, akár rendes, az V. cikk alapján áttelepítendőkről, a pozsonyi Magyar Meghatalmazotti Hivatal végzi. Ennek ellenére 1947-ben a Szlovák Telepítési Hivatal egyoldalú intézkedést hozott — illetve hajtott végre. 1947. július 9-én 32, augusztus 7-én 14, augusztus 18-án 15, szeptember 2-án pedig egy személyt tétetett át a magyar határon, továbbá 20 olyan személyt, akiről a Magyar Meghatalmazotti Hivatal csak később értesült. Tehát egyoldalúan telepítettek ki, illetve tettek át embereket a magyar határon.

M. I.: Hogyan történt ez az „áttétetés”?

SZ. K.: Ez úgy történt, hogy a szlovák rendőri szervek átadták ezeket a magyar rendőri szervezeteknek. Persze a pozsonyi Magyar Meghatalmazotti Hivatal tiltakozott az ilyen eljárás ellen. A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság pedig felkérte a magyar belügyminisztériumot, hogy a jövőben utasítsa a határmenti rendőri szerveit, hogy ilyen esetekben ne vegyék át az áttelepítendőket, mert az áttelepítést minden vonatkozásban a pozsonyi Meghatalmazotti Hivatal végzi. A háborús bűnösök áttelepítése 1947-ben úgy történt, hogy csak a háborús bűnösnek nyilvánított egyént telepítették, illetve adták át. A családtagjai választhattak, hogy ott maradnak, vagy áttelepülnek. Miután tiltakoztunk az ilyenfajta akciók ellen, 1947 végére a háborús bűnösök ilyen jellegű áttelepítése megszűnt, később már elő sem fordult. Kötelezte magát a csehszlovák kormány arra is, hogy a menekültek visszatérhetnek otthonaikba, ingóságikat államköltségen elszállíthatják. De ez az akció, amit a 22-es számú véghatározat biztosított, nagyon vontatottan ment. A csehszlovákok mindent elkövettek annak érdekében, hogy húzzák-halasszák ezen kötelezettségük teljesítését, úgyhogy 1947-ben nagyon kevés ember jutott vissza. Pedig tudtuk, hogy minél később kerül egy ilyen akcióra sor, annál kevésbé van remény arra, hogy az illető ingóságait megtalálja. Egy szomorú esetet is szeretnék ezzel kapcsolatban elmondani. Egy Német János nevű ember haláláról van szó, akinek a temetésén a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság és a pozsonyi Magyar Meghatalmazotti Hivatal is képviseltette magát. Ő egy tallósi mintagazda volt, fiatal ember, úgy harmincöt év körüli, akinek gyönyörű paraszti portáját és vagy 35-40 hold földingatlanját elkobozták, és egy Anton Placko nevű szlovák telepesnek juttatták. Németh János apósához, Pozsony-Eperjesre költözött, mely Tallós mellett van. Egy ízben, mikor visszatért Tallósra, hogy édesanyját meglátogassa, a tallósi csendőrpáncsnok felvilágosította őt arról, hogy házában lévő ingóságait, a bútorokat, ágyneműt, satöbbit magával vihetné. Azt, hogy ezt a csendőrpáncsnok miért tette, nem tudom, mert legtöbb helyen a csendőr nemhogy biztatta volna a magyart, inkább elijesztette. De lehet, hogy ez jóindulatú ember volt. Erre Németh János a sógorával, Lengyel Rélával elment Tallósra megfelelő járművel az akkor már Placko lakta házba. Amikor Placko észrevette őt, őt lövést adott le a revolverével Németh Jánosra, aki egy hétre rá sebesülésébe a nagyszombati kórházban belehalt. Utána nyomoztam, Placko másfél évi börtönt kapott ezért a tettéért. Nem vitték túlzásba az ítéletet.

Érdemes megemlíteni Gömöri János áttelepítését is. Ő az eperjesi evangélikus líceum utolsó magyar igazgatója volt 1918-ban. Természetesen a líceumot megszüntették, Gömöri Jánost nyugdíjazták. Később Kassán telepedett le, és mint nyugdíjas kultúrpolitikus működött, a Kazinczy Társaságnak volt az elnöke. Köztisztelőben álló polgári liberális ember volt, nem volt sem jobboldali, sem baloldali. Kassán egy szép kétszintes villában lakott. A csehszlovák hatóságokkal olyan megállapodásunk volt, hogy a hetven év fölötti embereket már kizárjuk a telepítésből. Ennek ellenére Gömöri Jánost ratifikálták. A ratifikáció azt jelenti, hogy 32 szlovák családdal szemben 32 magyar családot jelölt ki a Szlovák Telepítési Hivatal áttelepítésre. Természetesen azonnal tiltakoztunk ellene, és Berecz Kálmán — aki a pozsonyi Magyar Meghatalmazotti Hivatalt vezette — mint magyar meghatalmazott elutazott Prágába, hogy fölkeresse Clementist, akit személyesen ismert, Berecz Kálmán ugyanis Sárlos, Clementis pedig davista volt, így 1938 előtt az eszmebarrikád ugyanazon az oldalon álltak. Clementis azonban nem fogadta, illetve olyan üzenetet küldött Berecz Kálmán-nak, hogy Gömöri Jánosnak, mint a magyar kultúra egyik terjesztőjének, exponált kultúrpolitikusnak távoznia kell Csehszlovákiából, és nem tűri tovább, hogy Kassán tartózkodjon. Berecz Kálmán szomorúan vette ezt tudomásul, visszajött Pozsonyba, és engem kért meg arra, hogy ne levélben értesítsük Gömöri Jánost arról, hogy át kell települnie, hanem menjek el személyesen, és a hírt személyesen közöljem. El is mentem Kassára, és Gömöri János bácsival beszélgetve tudomására adtam, hogy az intervenciónk eredménytelen volt, át kell települnie. Érdekes, hogy ez a hetvenhét éves ember csak ennyit mondott: „Ez a Jóisten akarata, megyek.”

1947. december 20-án tehát befejeztük a lakosságcserét. Az utolsó telepítési tárgyalás alkalmával, ami december közepén volt, olyan határozatot hoztunk, hogy kiértékeljük az 1947-es esztendő, főleg abból a szempontból, hogy mennyire tudtuk közösen betartani a póstyéni jegyzőkönyv határozatait. Különösen a vagyoni kvóta és a Magyar-Csehszlovák Vegyesbizottság-i véghatározatokat tekintetében. A két statisztikai hivatal vezetőit, magyar részről dr. Vermes Gedon, szlovák részről dr. Igót bízták meg ezzel a feladattal. Itt említettem meg, hogy majdnem minden hónapban a telepítési hivatalok közösen tárgyalásokat folytattak, ahol az aktuális problémákat beszélték meg, és főleg a következő hónap szállítási terveit tárgyalták és hagyták jóvá. Ezekben a tárgyalásokon a Magyar Áttelepítési Kormánybizottság, a pozsonyi Meghatalmazotti Hivatal, szlovák részről a budapesti Presidlovaci Komisia és a pozsonyi Szlovák Telepítési Hivatal képviselői vettek részt. Általában magyar részről az Áttelepítési Kormánybizottság delegálta, szlovák részről pedig a Presidlovaci Komisia delegálta elnökölt, de ez nem volt szabály.

M. I.: Milyen hangnemben folyt a tárgyalások?

SZ. K.: A tárgyalásokon udvarias volt a hangnem. Érdekes volt, hogy a magyar delegáció természetesen magyarul beszélt, a szlovák delegáció szlovákul beszélt, de általában tolmácsra nem volt szükség, mert egy-két tagon kívül mind a két nyelvet tudták. Ettől függetlenül a jegyzőkönyvek mind szlovák, mind magyar nyelven is elkészültek.

Elérkeztünk 1948 februárjához. Február közepén újabb telepítési tárgyalás volt Pozsonyban, amelyen tárgyaláson elhatároztuk azt, hogy március elsejével folytatjuk a lakosságcserét, és beszámoltattuk a két statisztikai hivatal vezetőjét arról, hogy milyen eredményre jutottak. A közös eredmény az volt, hogy a póstyéni jegyzőkönyvnek a vagyoni kvótára vonatkozó határozatát, hogy „a magyarok által birtokolt földek összterjedelme helyenként a 2,37 kat. holdat ne haladja meg”, a csehszlovák fél nem tartotta be, és az 1947-es népcseré az bizonyította, hogy ez az érték 3,5 kat. hold fölött van. A csehszlovák fél jegyzőkönyvileg kötelezte magát, hogy ezt a vagyoni kvóta-differenciát ki fogja egyenlíteni úgy, hogy 1948-ban már csak szegényebb magyar családokat fog a transzportokba beosztani. De természetesen ezt a csehszlovák fél nem tartotta be. De nem is tudta betartani, mert az áttelepülő szlovákoknak szép portákat ígértek. Ezeket a portákat sokan már ki is szemelték maguknak. Ezekhez a

portákhoz általában 20-25 hold tartozott. Node 1948. március 1-jén újakezdődő lakosságcsere során a vagyoni kvótán kívül egy, még ennél is nagyobb probléma merült föl. Ez a paritás kérdése volt. 1948 tavaszán Magyarországon a gazdasági helyzet már annyira konszolidálódott, hogy nagyon sok szlovák család vonta vissza áttelepülési szándékát, úgyhogy csereakcióban notifikált és ikresített családok közül a 32 magyar családdal szemben már csak 15-16 szlovák család érkezett. Ez kellemetlen helyzetbe hozta a magyar szerveket. Tessék elképzelni: a vagyonukat fölleltározva és összepakolva készültek ezek a magyar családok arra, hogy áttelepüljenek, és végső sorban a magyar áttelepítési kormánybiztos rendeletére egymás után kellett hogy lemondjuk ezeket a magyar transzportokat. Persze ha a 32 magyar családdal szemben 15 szlovák család jött meg, akkor mi nem tartottunk vissza a 32-ből, hanem a következő, három-négy nap múlva sorra kerülő 32 magyar családot tartottuk vissza.

M. I.: Az áttelepítésre kijelölt magyar családok hogyan fogadták a döntést, hogy Magyarországra kell költözniük?

SZ. K.: Amikor 1946-ban a „fehér lapokat” kiosztották — amelyben arról értesültek, hogy bizonyos értelemben konzuli jogvédelemben is részesülnek —, nem mindenki örült annak, hogy át kell települnie. Nagyon sok esetet tudok, hogy tiltakoztak is a Szlovák Áttelepítési Hivatalnál. Tudok olyan személyekről is, akik azt bizonyították, hogy 38-tól 44-ig őket mint szlovákokat üldözték — persze ez nem volt igaz, csak így akartak megmenekülni attól, hogy átkerüljenek Magyarországra. Ne felejtjük el, hogy 1946-ban Magyarországon még nagyon bizonytalan volt a helyzet gazdaságilag. Tudok olyan esetet is, aki azzal, hogy ő mindig szlovák volt, és őt mindig mellőzték a hivatali előléptetésnél, írásban tiltakozott a Szlovák Telepítési Hivatal kirendeltségénél, hogy őt kijelölték, és kérte azt, hogy töröljék a listáról. De miután a család vagyonát elkobozták, és utána őt magát föl akarták helyezni valahova északra, most már ő maga kérte az áttelepítést. Én eljártam az illetékes kirendeltség vezetőjénél (aki nagyon rendes ember volt), aki azt mondta, hogy ez az ember innen soha át nem fog települni — és megmutatta nekem azt a beadványt, melyben azt bizonyította, hogy ő mindig szlovák volt. Így aztán feketén jött át ő is meg a családja is.

Olyan súlyossá vált a paritás-hiány, hogy a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság fontolóra vette azt, hogy egyelőre fölfüggeszti a lakosságcsere, és az eddigi eredményeket pedig kiértékeli, és a kvótába való beszámítás kérdését végképp rendezi. Mert végeredményben 38000 menekült volt Magyarországon. Ebből legalábbis 30000 olyan volt, aki 1938-ban is csehszlovák állampolgár volt. Ha ezeket a csehszlovákok a kvótába beszámítják, magyar részről a lakosságcsere befejeződhetet, és most már csak az volt hátra, hogy azokat a szlovákokat vigyék át, akik át akarnak még települni. A mi megítélésünk szerint, a menekülteket is számítva, körülbelül 25000 fővel voltunk már a paritás felett.

Közben azonban 1948. február 28-án a Csehszlovák Kommunista Párt teljes egészében átvette a hatalmat, a koalíciós kormány föloszlott, és tisztán kommunista kormány alakult. Legtöbb történész és a legtöbb publikáció arról számol be, hogy ez volt tulajdonképpen az a vízváltató, amely után a lakosságcsere — Zvara szerint anakronizmusná vált — meg is szűnt. Zvara: A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában c. könyvében, amelyet a Politikai Könyvkiadó adott ki Pozsonyban 1965-ben, a 35. oldalon írja a következőket: „A csereakció gyakorlatilag 1948. április 10-én szűnt meg, noha még azután is távozott néhány csoport Csehszlovákiából. És befejezték a háborús bűnösök áttelepítését.” A többi publikáció mind átvette ezt a közleményt. Az igazság azonban a következő. Amint mondtam, a paritást nem tudták betartani. A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság föl akarta függeszteni a népcsere folytatását. A magyar meghatalmazott, Berecz Kálmán ebben az ügyben Budapestre utazott, és onnan azt a táviratot kaptam éppen április 10-én, hogy keressem föl a Szlovák Telepítési Hivatal elnökét, dr. Ján Cech-et és kérem meg őt, hogy azonnal küldjön Budapestre delegációt a kérdések rendezése ügyében. Dr. Cech dr.

Gašparikot és dr. Sulikot küldte ki, akik április 12-én Budapesten a Magyar áttelepítési Kormánybiztosság embereivel leültek tárgyalni. Miután a magyar áttelepítési kormánybiztos közölte a tényeket, és közölte szándékát, hogy a diszparitást egyoldalú szlovák szerelvényekkel fogja kiegyenlíteni, amiről jegyzőkönyvileg is biztosította a szlovák delegációt. Így április 12-e után is folytatódott a lakosságcsere. De a szlovák fél ezt sem tartotta be. A diszparitás egyre emelkedett, úgyhogy 1948. június 12-én a magyar áttelepítési kormánybiztos a magyar külügyminiszterrel egyetértésben a lakosságcsere-t beszüntette, és két feltételhez kötötte ennek folytatását: Végérvényesen állapítsák meg azt, hogy hány szlovák akar még Magyarországról áttelepülni, ikresítsék őket a csehszlovákiai magyarokkal, de az ikresítés során vegyék tekintetbe azokat, akiknek a vagyonát már összeírtuk, és akiket visszahagytunk, amennyiben azok ragaszkodnak ahhoz, hogy áttelepüljenek Magyarországra. Ezeket a feltételeket a Szlovák Telepítési Hivatal a csehszlovák külügyminisztériumnak megküldte. Természetesen a szlovák fél ebbe nem nyugodott bele. Szlovákia Kommunista Pártjának Központi Bizottsága 1948. június 16-án külön határozatot hozott, hogy a lakosságcsere-t folytatni kell. De tekintettel arra, hogy államigazgatási vonalon ezt már elintézni nem lehetett, a tárgyalások fonalát Szlovákia Kommunista Pártja és a Magyar Dolgozók Pártja vette a kezébe — ami hát a nemzetközi jogban teljesen szokatlan, hiszen mind a két államnak megvannak a maga állami szervei, külügyminisztériuma, kormánybiztossága, stb. Ezek a tárgyalások titkosan folytak, mi sem tudtunk róla, és 1948. augusztus 5-től 7-ig terjedő időszakban olyan határozat született, hogy a lakosságcsere-t folytatjuk és befejezzük 1948-ban, úgy hogy a magyar állam még átvessz 10000 főt az Egyezmény V. cikke alapján, átvessz még 1500 háborús bűnöst, illetve ezeknek mintegy 3500 családtagját, tehát még együttvéve 15000 embert. Magyar részről Heltai György vezette a tárgyalásokat, aki ugyan a külügyminisztérium tisztviselője volt, de ebben az esetben a Magyar Dolgozók Pártját képviselte, szlovák részről pedig dr. Daniel Okáli. Így 1948. szeptember 1-jével újrakezdjük a lakosságcsere-t. Most már nem voltunk tekintettel a paritás kérdésére, és a csehszlovákiai magyaroknál is elkezdtünk elérni azt, hogy azok települjenek át, akik mindenképpen át szeretnének. A tulajdonképpeni háborús bűnösök áttelepítésére ekkor került sor.

M. I.: A „háborús bűnösség” kritériuma azonban erősen megkérdőjelezhető, nem?

SZ. K.: Az igazság az, hogy a csehszlovák fél igyekezett minél több háborús bűnöst áttelepíteni, mivel ezzel is csökkentette volna a magyarság számát, mert hiszen ezek kvótán felül voltak. Említettem, hogy 82 személyt tettek át 1947-ben, mint háborús bűnöst Magyarországra. Most pedig ratifikáltak 1500 családfőt, akiket mint háborús bűnöst kellett volna áttelepíteni. Ebből az 1500 főből a Magyar Meghatalmazotti Hivatalnak sikerült 1297 családról adatokat felvenni és teljes mértékben kiértékelni. A kiértékelés a következő eredményt hozta: 28%-a az Egyezmény V. cikkelye alapján már ki volt jelölve áttelepítésre, de nem mint háborús bűnös. 10,1%-a végleges állampolgársági bizonyítvánnyal rendelkezett, tehát vagy szlovák nemzetiségű volt, vagy aktívan harcolt a Csehszlovák Köztársaság fől szabadságáért. 524 személy ellen népbírósi eljárás sohasem folyt. 150 személy ellen az eljárást megszüntették. 349 személyt a népbíróság felmentett, és csak 149 személyt ítélték el a 33/1945 számú SZNT rendeletének 1-4.§-a alapján, tehát mint „nagy” háborús bűnöst, és csak 125 személyt az 5.§ alapján. A kiértékelés során az is megállapítható volt, hogy 16 fő a Szlovák Kommunista Párt tagja, 51 vallotta magát szlováknak, 247 személy reszlovakizált, közülük 132-t el is fogadtak. Megállapítást nyert az is, hogy a kijelöltek 24,6%-a főiskolát vagy egyetemet végzett, 35,3%-a középiskolát. A Szlovák Telepítési Hivatal háborús bűnösként való áttelepítésre mintegy 75000 személyt jelölt ki. A szlovák igazságügyi megbízott olyan rendeletet bocsátott ki, hogy egyentől csak a magyarok ügyeivel kell foglalkozni, és lehetőleg el kell őket ítélni. Ennek ellenére csak 231 személyt sikerült az egész lakosságcsere-akción belül mint háborús bűnöst áttelepíteni Magyarországra. A szlovák népbíróságok működéséről Anton Rala könyvet

jelentetett meg ezen a címen: A szlovák népbíróóságok tevékenységének mérlege címmel. Ebben a könyvben elmondja azt, hogy 38244 ügyben kezdtek eljárást, ezek közül 27438 ügyben fejezték ezt be. Elítéltek 8058 személyt, és felmentettek 12495-öt. Ez egész Szlovákiára, nemcsak a magyarokra volt érvényes! Tehát az ítéletek száma 8058 volt. Halálra ítélték 65 személyt, végrehajtották a halálos ítéletet 29 személyen, 20-30 évig terjedő börtönt kapott 127 személy, 10-20 évig terjedő büntetést kapott 202 személy, 5-10 évig 294 személy, 2-5 évig 593 személy. 1-2 esztendeig viszont 619 személyt ítélték el. 1 évig terjedő elítéltek száma 7950 volt, nyilvános dorgálásban részesült 2737 személy, vagyonelkobzásban 105 személy. Állampolgársági jogaitól megfosztottak 306 személyt, és 57 személynél a büntetést elengedték. Ezeket a számokat csak azért soroltam föl, mert együttvéve ez 8058 jogerős ítéletet jelent. De végül nemzetiségileg ezeket a büntetéseket a könyv nem osztja meg. Csak a végeredményt. És a végeredményben azt mondja, hogy az elítéltek 28,49%-a volt szlovák, 59,74%-a volt magyar, 10,53% volt német és 1,24% más nemzetiségű. Ezek manipulált adatok, de igazak. Ha a börtönévek számtani közepét szorozom meg az ítéletek számával, és ezt arányítom a 231 magyar elítélthez, akkor én csak 4%-ot kapok. Ez természetesen annyit jelent, hogy itt például 2737 nyilvános dorgálás ítéletének a legtöbbje magyar volt. Nem szólva arról, hogy 65 személyt ítélték halálra, 29-et végeztek ki, de a 65 személy közül csak egyetlenegy volt magyar: Esterházy János. Az ellene felhozott vád nélküli volt minden alapot. De a 127 között egyetlen olyan magyar sincsen, aki 20-30 évig terjedő börtönt kapott volna. Fölülvizsgálva a 231 személy elítélését, én öt éven felüli büntetést csak háromnál találtam!

M. I.: Csehszlovák részről volt-e szolidaritási megnyilvánulás a nehéz helyzetben lévő magyarsággal szemben?

SZ. K.: Itt először a Katolické noviny 1947. évi 33. számára, másodszor pedig a Demokrata Párt titkárának 1947. január 21-én Zselizen tett tiltakozó kijelentését tudom említeni. Ezzel kapcsolatban meg kell említenem még azt, hogy a Kostnický Iskra, a cseh református egyház hivatalos lapja hónapokig vitázott a szlovák testvérekkel és magyarokkal szembeni bánásmódot illetően. Az ő véleményük az volt, hogy a magyarokkal nagyon igazságtalanul bántak és bánnak. Vallási szempontból ítélték el a magyarok üldözését. Mert hisz Krisztus parancsa a szeretet parancsa, nem pedig az üldözés parancsa. A vitát tulajdonképpen Dérer modori lelkésszel folytattak, aki a szlovák propaganda egyik vezetője volt és aki kitartott amellett, hogy a magyaroknak a teljes kitelepítése jogos és összeférhető a keresztény felfogással. Ezzel szemben a csehek ennek az ellenkezőjét állították, sőt volt egy zsolnai szlovák evangélikus lelkész is, aki szintén a cseh lelkészeknek az oldalára állt, és mélyen elítélte vértestvéreinek a magatartását.

M. I.: A csehek egységesen ítélték el a szlovákok magyarokkal szembeni magatartását?

SZ. K.: Csak a cseh evangélikus egyház. Ezzel szemben sajnos a cseh katolikus egyház feje, Berán prágai érsek nem erre az álláspontra helyezkedett. Berecz Kálmán egy ízben föl akarta keresni, Berán azonban teljes mértékben elzárkózott, és nem volt hajlandó a magyarok ügyében tárgyalni. Lazik nagyszombati püspök bizonyos mértékben lojális volt, ő ugyanis fogadta Bereczet.

M. I.: Mikor és hogyan zárult le véglegesen a lakosságcsere?

SZ. K.: A párizsi békeszerződés Oroszvárt, Dunacsuny és Horvátjászfalut Csehszlovákiához csatolta, és innen, éppen a magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezmény szellemében azokat a magyarokat, akik át akartak települni Magyarországra, áttelepítettük. Így került 32 család áttelepítésre Oroszvárról, és ugyanúgy az elmenekültek visszatérhettek ingóságaikért. Tekintettel arra, hogy a két párt meg egyezett 1948-ban a lakosságcsere befejezéséről, 1948. október 25-én megjelent a 245. számú törvény, amely úgy rendelkezett, hogy mindazon magyar nemzetiségű személyek, akik állampolgársági esküt tesznek, visszanyerhetik csehszlovák állampolgár-

ságukat. De a végrehajtási utasítás, amit a Szlovák Belügyi Megbízotti Hivatal adott ki, bizonyos embereket kizárt az állampolgársági törvényből. Mégpedig azokat, akik vétettek a Csehszlovák Köztársaság ellen és azokat, akik telepítésre voltak kijelölve. Átadott vagy 150 családról szóló névjegyzéket is, akiket semmiképpen sem óhajtott állampolgársági jogokban részesíteni. Ez a rendelkezés egy kicsit furcsa volt, mert 1948. október 25-én kelt állampolgársági rendelet után rendelkeztek úgy, hogy akik áttelepítésre vannak már kijelölve, azok nem kaphatják meg az állampolgárságot. Ez azt a célt szolgálta, hogy akiket áttelepítésre kijelöltek, ne jelentkezzenek eskütételre, és mindenképpen hagyják el az országot. A 150 kijelölt család pedig a pozsonyi Magyar Meghatalmazotti Hivatal Pozsonytól Kassáig terjedő volt vezérkar a névjegyzéke volt, akiket semmiféleképpen nem akartak Csehszlovákiában megtartani. Így 1919 tavaszán bizonyos mértékben folytatódott az egyezmény értelmében a népcsere, és 1949. június 5-én Kriek György lévő lakos, aki különben a lévő körzet megbízottja volt, volt az utolsó áttelepülő, aki Szobnál átjöhetett.

*A bevezetőt írta,
a beszélgetést készítette és szerkesztette:*

MOLNÁR IMRE

BALOG IVÁN:**ELTÉRŐ ÉS AZONOS ÉRDEKEK A NÉPI-URBÁNUS VISZONYBAN**

Az alábbiakban pusztán hipotéziseket lesz módomban felvázolni. A népies-urbánus konfliktus ugyanis attól lesz súlyos társadalmi probléma, hogy még az sem bizonyítható kielégítően, hogy létezik-e egyáltalán. Csak „nem zörög a haraszt” alapon, pletykákból, intrikákból és személyes tapasztalatból tudhatjuk, hogy az ellentét fennáll. Nincsenek azonban szociológiai vizsgálatok, amelyek ezt bizonyítanák vagy cáfolnák. A két székértábor vitája a publicisztikában is csak az 1948 előtti események tárgyalásakor vagy sanda utalások formájában jelenik meg, mintegy ezzel is demonstrálva, hogy az elmúlt 40 évben minden csoport inkább identitásának, elképzeléseinek elkendőzésében, mint nyílt megfogalmazásában volt érdekelt. Ezért nem tudom osztani azt az álláspontot, amely a két tábor nézetrendszerének sokszor nagyfokú hasonlósága, a demokratikus, baloldali értékek jórészt közös igénylése miatt úgy véli, hogy a nézeteltéréseknek nincs „objektív alapja”, csak szubjektív tévhitek, rossz reflexek vannak, s amennyiben pedig felvilágosult munkával ezeket leküzdjük, akkor a magyar progresszió összefogása megvalósítható. De azt a megközelítést sem tartom eléggé gyümölcsözőnek, amely a konkurens ideológiák eltérő hangsúlyaiából (a demokrácia ún. materiális, ill. formális felfogása, a nemzeti problematika eltérő kezelése) próbálja meg a különbségek gyökereit megragadni. Az alábbiakban ezért nem eszmetörténeti vagy ideológiakritikai, hanem tudásszociológiai aspektusból, valóságos társadalmi csoportok eltérő érdekeiből fakadó konfliktusként igyekszem a problémát értelmezni, amely semmivel sem kevésbé irracionális és torz a magyar társadalom struktúrájánál és érdekviszonyainál. Nem pártatlan békítőként vagy döntőbíróként, hanem zsidóságot vállaló, szabadelvű magyar állampolgárként szeretném megfogalmazni azt, hogy mit nem tudunk, és hangosan gondolkodni arról, hogy miért nem tudjuk. A terjedelmi korlátok arra kényszerítenek, hogy ne csak a bevezetőt fogjam rövidre, hanem a kérdés előtörténetére való visszatekintést is. Annyit kell és lehet erről megjegyezni, hogy a népies-urbánus viszály a Horthy-korszakban ellenzéki csoportok között keletkezett egy olyan tekintélyuralmi pluralista rendszerben, amely korlátozta az ellenzék működését. Az ellenzék egyes frakciói számára ezért túlzott mértékben volt fontos az illegális elkerülése.

Társadalmi szempontból ez különböző értelmiségi rétegek közötti konkurenciaharc volt, amelyet sajátos státuszinkonzisztenciák jellemeztek. A népi frók egy olyan elsőgenerációs értelmiségi proletariátusnak voltak a szószólói, amely iránt a szélesedő állami beavatkozás körülményei között egyre nőtt a munkaerőszükséglet, s amely a bürokrata középosztály egy olyan frakciójának volt a kliense (pártfogoltja), amely az 1933 után számára egyre kedvezőbb külpolitikai környezetben mind nagyobb sikerrel vette fel a harcot a hatalom újraelosztásáért. Az Új Szellemi Fronttól a Márciusi Frontig, majd a lillafüredi találkozóig vezető kacskaringós út azonban megmutatta, hogy ezen írócsoport krémje a kliensi helyzetből az elitbe való bekerülés

Az írás szerkesztett változata az 1989 okt. 5 én a Magyar zsidóság a Holocaust után c. budapesti konferencián elhangzott előadásnak.

irányába akkor sem tud kitörni, ha patrónusai a zsidó nagytőkés elitet és a hozzá kötődő urbánus közeposztályi frakciót példátlan brutalitással eltakarították, hiszen a népieknek eleve csak a segédcsoport szerepét szánták. Míg a liberális-baloldali zsidó értelmiség nézeteit kifejező urbánusok osztályrésze 1945 előtt kezdetben a fokozódó üldöztetés, majd a történelem legszörnyűbb népirtása lett, a II. világháború után a helyzet megváltozott.

Míg korábban a népiek vezetőinek és követőinek utánpótlási bázisát az állami hierarchiába beleágyazódó, alsó és középszintű kulturális alkalmazottak, az urbánusoknál pedig a piachoz kötődő, szabadfoglalkozású magánegzisztenciák adták, addig az új rendszerben ez a szembeszökő különbség kényszerűen eltűnt.

A Rákosi-rendszer minden munkaerőt államosított, ami a népiek esetében nem, vetélytársaiknál azonban alapvetően új szituációt teremtett. Döntő változás volt az is, hogy a két szekértábor, „mint olyan”, átmenetileg — hasonlóan minden plurális szerveződéshez — megszűnt létezni a nyilvánosság porondján, utánpótlási köre viszont nagyfokú fluktuáción ment keresztül, hogy aztán a 60-as években új összetételben lépjen fel ismét. A népiek „reneszánszának” alapját az 50-es évek elsőgenerációs értelmiség kinevelését preferáló személyzeti politikája teremtette meg, amelynek hatása éppen a NÉKOSZ-mozgalom felszámolása után erősödött fel. Az ő esetükben tehát a világháború előtti strukturális pozíció termelődött újra — igaz, nem öröklés útján. Az urbánusok újratermelődéséhez a talajt viszont a szimbolikus tőkefajta bonyolult átalakulása készítette elő. E folyamat kezdetét a gazdasági tőke gyakran teljes vagy részleges elvesztésével egyidejűleg a magas kulturális tőke sikeres újraértékesítése jellemezte. Ezt ismert módon a politikai tőke hihetetlen mértékű felértékelődése tette lehetővé, mégpedig az egykori urbánusokénál jóval szélesebb, azoktól különböző zsidó származású rétegek számára is. Szintén új momentum az, hogy az utánpótlás bázisának ez a különbözősége bizonyos fokig az etnikai eredet terén is megnyilvánult. A holocaust pusztítása ugyanis súlyos egyenlőtlenségeket teremtett a házassági piacon, s ez nagymértékben megnövelte a vegyesházasságok számát. (A későbbiekben látni fogjuk, hogy a redisztributív rendszer rendkívül alacsony integráló képessége miatt az említett átalakulások egy változatlanul szegregált térben mentek végbe, s emiatt a jórészt már félzsidókból és nemzsidókból álló urbánusok még ma is a „kényszerzsidóság” állapotába szorulnak.)

A magyar zsidóság számára a politikai tőke ugrásszerű gyarapodása az eddig relatíve legstabilabb státuszemelkedést hozta történelmükben. A kulturális frakcióba történő átáramlás pedig már az 50-es években megkezdődött, majd 1956 után egyfajta reálpolitika jegyében kényszerűen is tovább folytatódott, de végül is sikeresen végbement. Ennek eredményeképpen becslésem szerint ma zsidóságunk nagyobb részt a kulturális elitben vagy a felső közeposztályban foglalhat helyet. A későbbi neourbánus, de különösen a majdani neo-népiek nevezhető csoport felülreprezentált volt az 1956-os forradalom részvevőinek, majd az azt követő megtorlás áldozatainak sorában (fontos momentum, hogy a forradalom fő célkitűzéseinek alapul szolgáló ideológia igen közel áll az 1945 előtti baloldali populizmushoz!). A kádári konszolidáció idején eltekintettek a zsidó származásúak politikai szerepeltetésétől, és közel 20 évig keményen visszaszorították a rendszer stabilitása szempontjából életveszélyesnek mutató nacionalizmust — a népi mozgalom egyik fő eszmei jellemzőjét. A két konkurrens csoport újratermelődésének feltételei azonban már közvetlenül a forradalom leverése után kezdtek kialakulni.

Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy a konszolidáció szellemében a politikai megbízhatóság mellé a káderválasztás szempontjai sorába egyre inkább felzárkóztak a szaktudás. Az ezt dokumentáló iskolai bizonyítványok a karrier nélkülözhetetlen legitimációs eszközei lettek. Mindez fokozatosan a konkurrenciaharc terepévé vált, párhuzamosan azzal, ahogy az iskoláztatás (a felvételinél a származási különbségek eltörlése következtében is) egyre inkább kiszélesedett. Így a bizonyítványok fokozódó mértékben inflálódtak a képzett munkaerő amúgy is egyre nehezebben

felszívni képes, diszfunkcionálissá váló első gazdaságban. Ennek természetes viselkedése az volt, hogy a mindenféle piacositástól elzárkózó iskolarendszer előzetesen szelektáló jellege felerősödött. Így a kulturális tőke megszerzése mindinkább kiváltsággá vált és egyre jobban az örökletes tényezők függvénye lett.

Ez pedig rögzült egyenlőtlenségek újratermelődéséhez vezetett. A szűkülő keresztsztruktúrákban való „átjutásért” folyó iszapbirkózásban az alacsonyabb kulturális háttérű elsőgenerációk hátrányaikat még a politikai karrierrel is egyre nehezebben tudták kompenzálni. A formális tömegszervezeti tagság ugyanis mindinkább az elitben maradás biztosítékává vált, s megszűnt az elitbe jutás emeltyűje lenni. Márpedig az elithez tartozni kényszer ott, ahol az információk monopolizáltak. Emiatt a középhelyzetűek nem juthatnak el egy tisztességes szakmai színvonalra. Fokozottan van ez így az agyonközpontosított kulturális szférában és ebből következően a központban, a fővárosban, amely így — érthető módon — címadó problémánk fő terénnumává vált. Lássuk: hogyan lesz mindebből etnikai konfliktus?

Közhely ma már, hogy egy államosított társadalomban a rétegérdekek nem artikulálódhatnak, s csak informálisan, a bürokratikus újraelosztó rendszer válságba kerülésekor, a vertikális kapcsolatok funkciótlanná válásával pedig csak horizontális szerveződés formájában jelenhetnek meg. Ezek elemi formái egyfelől a területi, másfelől (és elsősorban) a rokonsági-vérségi alapon képződött kapcsolatrendszerek. Ez megakadályozza a konszenzus kialakulását az alapvető értékek tekintetében, hiszen ha én veszem igénybe az illegális személyes kapcsolatokat, akkor — úgymond — csak a barátaimon, a családomon segítek, ha viszont más, egy rivális klikk tagja csinálja ugyanezt, az már disznóság, korrupció. Ez reflektálatlan formában a mi-ők idegengyűlölettel terhes kettősséget idézte fel. Ez pedig csak etnikai alapon tudatosítható egy olyan magasabb szinten — a család szintjén létező vérségi kötelékekhez hasonlóan —, amely lehetővé teszi az össztársadalmi érdekre kizárólagos jogon történő hivatkozást. (Amint azt jól tudjuk, az etatizmus világában minden más stratégia kilátástalan.) A társadalmi nyilvánosság és a pluralizmus hiányában azonban ezt a szerepet nem egy nyíltan artikulált ideológia, hanem a sorok közötti utalások, az öncenzúrák kétértelműség hordozza. S ahol nem működik a piac, amely mérhetővé tenné a teljesítményeket, ott nem az elért, hanem a születéssel kapott státusz, vagyis a származás, a rendies presztízsjegyek és a megfoghatatlan jellemvonások — így a mentalitás — legitimálja a karriert. Ez a nyilvánosságot nélkülöző legitimáció azonban csökevényes, hiszen párbeszéd híján senki sem igazolhatja más csoportok előtt tetteit, a saját csoportjában pedig, amelybe úgyis már eleve beleszületett, erre nincs is szükség. Az ilyesmi azonban azzal a bumerángthatással jár, hogy nyílt öndefiníciók híján senki sem az, aminek önmagát tartja, hanem annak számít, aminek mások tekintik. A kölcsönös megbélyegzések, meg nem vitatott és meg nem gondolt gondolatok inflációjában a csoportmeghatározások konglomerátumszerű gyűjtőfogalmakká silányodnak, melyek nélkülözik a világos kritériumokat. Artikulált ideológiák hiányában a „népi”, ill. az „urbánus” fogalmának csak ennyi az értelme — ha van még egyáltalán —: konkurens, informális, kényszeretnikai alapon szervezett érdekérvényesítési lobbyk, kényszerszolidaritás. Hiszen ha valaki nem népi, azt úgyis urbánusnak tartják és viszont, köztes megoldás keresése: öngól. (Ha csak nem a hatalom ismétlődő próbálkozásait tekintjük harmadik lehetőségnek, amelyekkel a két irányzatot megpróbálta egymásnak ugrasztani, amint azt a Spiró-ügyben is láthattuk.) Így soroztatik be a „népiek” közé az ötvenes években megtiport egykori keresztény középosztályi és módos paraszti réteg, ill. leszármazottainak köre, amely mobilitásvizsgálatok tanúsága szerint korábbi státuszának reprodukálására törekszik. Mindez akkor történik, amikor a „fényes szellők” nemzedékének utánpótlása egyre vékonyodik, hiszen ma már a legtöbb „mélyről jött ember” elsőgenerációs vállalkozó szeretne lenni, és nem elsőgenerációs értelmiségi. Ékes bizonyítékként annak, hogy az ún. nép mennyire nem követi a népi íróknak a burzsoává válást elvető, archaizáló populizmusát...

Nemcsak a népiek léthelyzete értelmezhető azonban abban a kontextusban, amelyet a kulturális hiánygazdaság teremt azzal, hogy beválthatatlanná teszi a szak tudást mint érdemet dokumentáló bizonyítványokat, ezáltal szükségletet teremt a reprezentatív-szimbolikus „hozzárendelt érdemek” fiktív meritokráciája iránt. Az urbánus értelmiség esetében az egyik fő érdem az információs fölényrel alátámasztott, magasabb örökölt kulturális tőke, valamint a nyugati mintakövetés, az „européerség”. Ehhez járul — a merev, szögletes, vidékies viselkedéssel szembeállítva — a könnyed, fesztelen, ironikus magatartás, amely ugyancsak a rendies exkluzivitás eszköze, hiszen eltanulhatatlan és megfoghatatlan dolog.

Mint már említettem, egyáltalán nem magától értetődő, hogy az „urbánus” és a „zsidó” fogalma közé miért tesz egyenlőséjelet a köztudat. Ugy is feltehetjük a kérdést: mi az oka annak, hogy most már nemcsak a zsidók asszimilációjáról, hanem zsidókhoz, zsidóságba történő asszimilációról is beszélhetünk úgy, hogy közben az elszigetelt zárványhelyzet fennmarad? Nos, azok a gyökeresen eltérő tapasztalatok, amelyeket zsidók és nemzsidók a II. világháborúról szereztek, státuszkielölő funkciót nyertek egy olyan felülről átpolitizált rendszerben, amelyben a mobilitási esélyeket döntő mértékben határozták meg a politikai attitűdök, a tagadni kívánt múlthoz való viszonyulás.

A történelem eltérő érzékelése, megítélése változatlanul láthatatlan cordone sanitaire-t von a két rivális csoport köré. A zsidóság — üldöztetéseinek örökös kollektív sértettje — helyzetét mindig a múlt prizmáján áttörve szemléli. Mivel egy teljesen védtelen kisebbség elleni atrocitásokhoz a nemzsidó gazdanép kis töredékének aktív közreműködése is elég, a passzív többség pedig közömbös, vagyis saját felfogása szerint védtelen marad, ezért az utóbbiak a zsidóságot mindig a jelen szemszögéből, a holocaustról tudomást nem véve szemlélik. Ezért érthetetlen a nemzsidók számára, hogy egy olyan zsidókat érintő megjegyzés, amely az egyébként is eldurvult, acsarkodó közhangulatban szerintük nem számít sértőbbnek, mint az autósoknak a gyalogosok fejéhez vágott gorombaságai, miért azt a reakciót váltja ki a zsidókból, hogy „ezek már megint kezdik”, lefordítva: verbális szolidaritást vállalnak egy népiрто gyakorlatlalt. Erre pedig kész az ellenreakció: a zsidóság továbbra is ragaszkodik a „fasiszta nép”-vádhoz. Való igaz: ahol nincsenek valós teljesítmény kritériumok, ott senki sem hivatkozhat ellenőrizhető módon arra, hogy ő maga mi jót vitt véghez, csak azt dokumentálhatja, hogy mi rosszat tettek ellene. Így lesz a sérelmekből sérelmi politika, a mártíriumból pedig mártírológia, ami egyben a múlt bűneivel való szembenézést, a morális felelősség racionális vitában történő megtárgyalását is lehetetlenné teszi. A morál ugyanis csúnyán lezüllik ott, ahol az érvelések erkölcsi tartalma a fiktív meritokrácia erőterében összekeveredik a nyíltan senkítől sem vállalt érdekérvényesítéssel.

Vegyük észre azt is, hogy ahol a mobilitás a személyes kapcsolatok függvénye, ott egy antiszemitának ítélt megjegyzés a „pikszisből” való kiesést jelentheti, s az ilyesminek sokkal nagyobb a tétje, mint pl. a tótokon való gúnyolódásnak. A hazai zsidóasszimiláció kritériumai körébe pedig ma is beleértődik az antiszemitizmus eltűrése, hiszen a zsidóellenességre való tiltakozó reagálás csak azt bizonyítja, hogy emberünk még mindig a zsidókhoz húz, tehát nem eléggé magyar érzelmű. Egyben itt érhetjük tetten annak a motivációját is, hogy milyen érdekek állnak a kulturális elit egy csoportjának nemzetidegenné nyilvánítása mögött. A nemzetállami legitimáció ugyanis egy idegen származású elit jelenlétét belső gyarmatosításnak minősítheti, tehát a rivális frakció idegenként való leleplezése az elitek konkurrálása során felhasználható.

Ez az a kihívás, amelyre a magyar zsidóság kezdetben egy olyan kurzusban keresett választ, amely bármilyen szenvedéseket is okozott sokuk számára, a nemzeti partikularizmus feléledését legalább 20 évre kizárta.

A második kihívást az jelentette, hogy az 1968-as gazdasági reform után

veszélybe került az a központi szerep, amelyet a piacmentes, tisztán redisztributív rendszerben az értelmiség birtokol. Az urbánus elit legkiválóbbjai a helyzetre kezdetben tévesen reagáltak: a kádárista rendszerlegitimáció szempontjából feleslegessé vált marxizmus reneszánszával kísérleteztek. Később nyúltak csak a második, helyesnek bizonyult megoldáshoz, amely immár nem a partikularitás elfojtását, hanem nyílt artikulálását írta elő a klasszikus, arisztokratikus szabadelvűség szellemében. Ez az ideológia sikerrel védelmezi egy kisebbségi származású elit érdekeit, miközben szembe fordul az azt veszélyeztető, többségi uralommal fenyegető modern tömegdemokráciákkal.

A felemelkedő vállalkozói középosztály konkurrenciaharcától fenyegetett értelmiségi elit e stratégiáját a legkisebb rossznak, tehát sikeresnek kell tekintenünk még akkor is, ha ez a Horthy-korszakra emlékeztető módon — egy, a nyugati imáge-át jelen esetben a súlyos eladósodás miatt javítani kényszerülő tekintélyuralmi rendszerben történik, amelynek represszióját sokszor csak az egykori politikai elithez fűződő kapcsolatok révén sikerült mérsékelni. (Ne feledjük, hogy minél magasabb társadalmi rétegben vagyunk, a szociális tőke természete annál inkább elrejtőzik a kívülállók, de az érdekeltek szeme elől is! A kapcsolatok érdekjellege észrevétlenül belesimul az elit-státusz elleplezésére alkalmas kulturális szimbólumok sokaságába).

Volt és van az ellenzéknek végül olyan frakciója is, amely kisebbségi léthelyzetét paternalisztikus módon hátrányos helyzetű kisebbségekre (szegények, cigányok) vetíti ki. (Jellemző módon a népiek a cigánykérdés urbánus felkarolását, ellenlábasaik pedig az ún. erdélyi lobby patronálását kölcsönösen egyfajta trójai falónak tekintik.)

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy a két világháború közötti, nyugati mintákat követő urbánus ideológiák újrafelfedezésével a csoport alkalmassá vált arra, hogy egy pusztán származási alapon és esetleg lobby-érdekek szerint összefüggő konglomerátumból határozott programmal, társadalomképpel rendelkező szervezetek, mozgalmak szövetségévé lépjen elő.

Ugyanakkor meg kell mondanunk azt is, hogy ebben a folyamatban a népi tábor előrébb tart. Ők messzebb jutottak a politizáció, az illegális látens párt-státuszon túllépés folyamatában. A parlamenti választásokon azért is lehetnek előnyben, mert különösen vidéken tanárként, népművelőként már szervezői, véleményformálói tapasztalatra tettek szert, ami az urbánusoknál hiányzik. Ahol a vidéki Magyarország preferálása nemcsak a vidékről Pestre feljött népiek jelszava, ott az antiszemitizmus csökkenésére is van esély, hiszen vidéken a zsidókérdés a kevésbé közvetlen érdekcsoport-összeütközések miatt kevésbé exponált. Nagy előny a 30-as évekhez képest, hogy az urbánusok most nem egy elszegényedett középosztállyal néznek szembe. Főként a vidéki MDF-es és reformkörü szervezetek egy olyan, leginkább a reformkori köznemességhez hasonló réteg vezetése alatt állnak, amelynek léte nemcsak az első, hanem bizonyos fokig a második gazdasághoz is kötött, és így biztosabb háttérrel rendelkezők lehetnek sorompóba a privilégiumok újraelosztásáért folyó harcban. Ha netán sikerülne elkerülni, hogy várható választási győzelmük után a pluralista reneszánsz egy korporatív, bonapartista-peronista rendszer kiépülésébe torkolljon, akkor megnyílik annak a lehetősége, hogy az immár egykori székervárok ne csak a pártállam felszámolására kössenek átmeneti, taktikai szövetséget, hanem a racionálisan feltárt érdekek alapján bármely más konkrét kérdésben is. Ez esetben pedig megjelenhetnének azok a főlérendelt célok, amelyek a szociálpszichológia tanulsága szerint — amint azt 1956-ban már láthattuk — csökkenthetik a csoportközi előítéleteket. Egy ilyen helyzetben pedig a kérdéssel foglalkozó kutatónak már nem kellene azon sopánkodnia, hogy mi mindent nem tud.

NEMZET ÉS NEMZETISÉG KÖZÉP-EURÓPÁ- BAN

Az AETAS körkérdése

Szerkesztőségünk 1989 tavaszán határozta el, hogy körkérdést intéz több hazai és határon túli személyhez, akik közvetlenül érintettek a nemzetiségi kérdésben. Mintegy negyven tudósna, politikusna, tróna, egyházi és más közéleti személynek címeztük meg leveleinket. Az ősz elejéig beérkezett tizenkilenc válasz alkotja az alábbiakban közölt szövegek zömét.

Időközben azonban szerkesztőségünk átalakult, így tervezett tematikus számunk késett. Ezt a kellemetlen helyzetet szeretnénk volna előnyünkre kihasználni, amikor úgy döntöttünk, hogy a rendelkezésünkre álló időtöbbletet újabb személyek megkérdezésére szánjuk. Október végén mintegy ötven levelet küldtünk szét. Ekkor azonban már zömében egységes réteget céloztunk meg kérdéseinkkel. Ugyanis az utóbbi hónapokban a hazai nemzetiségek több képviselője cáfolt rá arra a széles körben elterjedt hiedelemre, hogy a mi házuk táján a nemzetiségi kérdés megoldottnak tekinthető. Így októberi leveleink kilencven százalékát a magyarországi nemzetiségek közismert vagy nemzettársaik között tiszteletnek örvendő reprezentánsainak küldtük el. A sok szóbeli ígélet ellenére meglepve tapasztaltuk, hogy mindössze két válasz érkezett, Kozma Mihályé és Papucsek Gergelyé. (Ezenkívül két választ kaptunk, Horn Gyulától és Vigh Károlytól.) Ez a tény elgondolkodtató. Bár folyóiratunk széles körben nem közismert, az első fordulóban mégis a felkérték fele válaszolt. Az sem szolgálhat egyértelmű magyarázatként, hogy az elsőként felkérték között több volt a gyakorlott publicista, akik gondolataikat könnyedebben tudták írásba foglalni. A szinte 100%-os távolmaradás okát inkább a hazai nemzetiségek rossz közérzetében és tapasztalataiban látjuk, amely szerkesztőségünk számára sajnálatos formában, de arra utal, hogy e közös hazában van még mit feloldani és megoldani. Ennek illusztrálása végett közöljük az öt hazai szlovák értelmiségi Chrušinák Alajoshoz írt 1989 május 24-i levelét. Talán megdöbbenni az olvasót az az indulat, amellyel ez az írás rácsfol az eddig bennünk élt rózsaszín képre, de szerkesztőségünk, ha nem is ért egyet az ötök minden gondolatával, sőt az 1847-es országgyűlés törvényeinek értelmezését és az 1848-as szabadságharc kirobbanásához fűződött megjegyzéseket történelmietlennek véljük, a levél teljes terjedelmű közlését feltétlenül szükségesnek, a levélben megfogalmazott észrevételeket átgondolandónak és nyilvánosan megvitatandónak tartjuk.

Bennünket is reménnyel tölt el a készülő nemzetiségi törvény általunk ismert tervezete, amely a kisebbségek kollektív jogainak elismerése és szabad önértelmezése felől közelíti meg ezt az érzékeny kérdést. Reméljük, hogy a leendő parlament ezt a kiindulópontot fogadja el törvényalkotáskor.

A szövegben szereplő román ill. szláv neveket a magyar betűkészség felhasználásával közöljük.

A beérkezett válaszok - a fentiekben név szerint is említetteket kivéve - a múlt év tavaszának végén és nyarán készültek. Azóta térségünkben olyan események zajlottak le, melyek csak az 1848-as évhez hasonlíthatóak. A politikai erupció azonban nemhogy elavulttá, hanem most tette csak igazán aktuálissá az alábbi eszmefuttatásokat. Elérkezett ugyanis a teoretikus elképzelések gyakorlati megmértetésének az ideje. Ennek tudatában adjuk közre a körkérdésünkre érkezett válaszokat. A válaszokban szereplő szláv és román neveket a latin a b c betűkészletével irtuk le, mivel sajnos nem álltak rendelkezésünkre e nyelvek sajátos betűtípusainak mindegyike.

(A szerk.)

A körkérdés öt pontja:

1. Az 1945 után végbement közép-európai társadalmi és politikai változások tekintetében mely jelenségcsoportokat, milyen tendenciákat emelne ki abból a folyamatból, amely elvezetett a térség nemzeti, etnikai kisebbségeinek jelenlegi válságos helyzetéhez?

2. Milyen, a többségtől eltérő társadalmi, politikai és jogi intézkedésekben, intézményekben, netalán területi átrendezésben látja a kisebbségi kérdés optimális megoldását Közép-Európában?

3. Valóban szükség van-e Magyarországon nemzetiségi törvényre, és ha igen, milyen alapelveknek kellene akkor érvényt szerezni?

4. Mik a feltételei és lehetőségei annak, hogy a jövőben a magyar és a román nép oly sok ellentmondással, feszültséggel terhes viszonya megváltozzon, és békés, kölcsönösen előnyös jószomszédi kapcsolat útjára térjen?

5. Milyen intézkedéseket látna szükségesnek a magyar politikai vezetés részéről a határainkon túl élő magyar nemzeti kisebbségek helyzetének javítására ill. megnyugtató rendezésére?

Balla D. Károly: (költő, Ungvár)

1. Az 1944/45-ös időszakot, s a közvetlenül ezt követő éveket a Szovjetunió területszerző hódítása és a sztálinizmus exportja jellemzi Közép- és főleg Kelet-Közép-Európában. A nemzeti sajátosságok figyelmen kívül hagyása, az egyes nemzetközösségek etnikai határainak tudomásul sem vétele következtében e térség újra — mint Trianon után — a feszültségek góciává vált. A magyarság kisebbségi helyzetbe került — avagy továbbra is abban maradt —, milliók csoportjait súlyosan érintette, idegen érdekeknek szolgáltatta ki az a körülmény, hogy a létrejött szocialista tábor országai között a hallgatóságosan tabunak nyilvánított nemzetiségi kérdés, még inkább a kisebbségek sorsa, jogai, jövője.

A nagyobb létszámú kisebbségekkel is veszélyeztetettebb helyzetbe került a Szovjetunió kötelékébe került — játszott? — kárpátaljai magyarság, amelyet már 1944 novemberében a legsúlyosabb retorzió ért: a munkaképes magyar férfilakosság szinte teljes deportálása. Áldozatait tekintve ez az akció nagyobb veszteséget (kb. 25 ezer fő) okozott a helyi magyar lakosságnak, mint a két világháború együttvéve. Külön fintora a sorsnak, hogy azokat a magyar kommunistákat is deportálták, akik a Csehszlovák Köztársaság és a Horthy-korszak idején személyes szabadságukat, életüket kockáztatva szervezték a munkásokat, és 1944 októberében vörös zászlókkal, virággal, az Internacionálét énekelve fogadták a szovjet tankokat.

Mindez ráütötte bélyegét a kárpátaljai magyarság sorsára, kialakította a máig élő félelmeket, s elindította a legveszélyesebb tendenciákat: a nemzet-elhagyást, a nemzet-megtámadást, a janicsárrá válást, jobb esetben a passzív rezisztenciába vonulást. Opponálásra mód nem volt — könyörtelenül letörték —, így aki valamit tenni akart az itteni magyarság felemelkedésért, csak a sztálini hatalmi nomenklatúrával történő szoros összefonódás, belső tartásának feladása, mélyebb meggyőződésének eltitkolása, egyfajta permanens szikizofrén állapot vállalása árán tehetett.

Ráadásul alábocsátott a vasfüggöny is: az itteni magyarság kapcsolata az anyaországgal megszakadt, lehetetlenné vált mind a fizikai, mind a szellemi közlekedés, sajtótermék, könyv be nem jutott, s Magyarország hivatalos körei sem vettek tudomást — még évtizedekig — arról a kétszáz ezer magyarról, akik elszigetelődve, a „bűnös nemzet” bélyegével éltek végig a sztálini éra sötét éveit.

Ilyen mostoha körülmények közepette kezdődött hát meg a magyar oktatási rendszer, a magyar sajtó, könyvkiadás, irodalom szervezése, szerveződése. Akik vállalták ezt a munkát, azoknak minden teltére rányomta bélyegét a görcsös bizonyítási-akarás: meg kellett gyógyzni a magyarság megmozdulásait ferde szemmel néző hatóságokat, hogy iskoláink szovjet iskolák (csak tananyagunk magyar), hogy sajtóink szovjet sajtó (csak nyelve magyar), hogy irodalmunk szovjet irodalom (épp csak magyar nyelven íródik). A rendszer egészének visszassága, torzulásai tehát hatványozott formában jelentkeztek a magyarság körében. Az amúgy is téves irányvonalak még ferdébbé váltak, amint a nemzetiség más-szerű, más törésmutatójú közegebe hatoltak.

Súlyos, kisebbségi gondolánkból máig ki nem vethető ballaszt ez az indulás.

Mire a hruscsovi reformok Moszkvából elérték a perifériákra, már ránk is köszöntött a brezsnyevi visszarendeződés, amely gyakorlatilag érintetlenül hagyta a korábbi kövületeket: a kárpátaljai magyarságnak továbbra sem adódott módja arra, hogy magyarságát gyakorolja. Ez nyomban a nacionalizmus, jobb esetben a nemzeti elkülönülés vádját vona maga után. A vasfüggönyön keletkező rések abban mégis közrejátszhattak, hogy egyénenként, családonként, szűkebb baráti körönként mégis mód nyílt a magyar nemzeti hagyományok elsajátítására, a nemzeti művelődés anyaországi eredményeihez való felzárkózásra. E célt továbbra is torzan, disszonáns módon szolgálta oktatásunk, sajtóink. Mert bár igaz, hogy iskoláinkban oktatták a magyar irodalom nagyjait, értelmezésük, értékelésük, a kor ábrázolása még mindig a zsdanovi kultúrpolitikai dogmákhoz igazodva történt; s bár igaz, hogy sajtóink, könyvkiadásunk, irodalmunk is mind többlet igyekezett megtenni a nemzeti értékek közvetítéséért, ezt mindig is csak a szovjet hazafiság, a szocialista inter-nacionalizmus, a kommunista pártosság harsány — és hamis! — felhangjaival tehetett.

Olvashattunk magyar könyveket és lapokat, nézhettük a magyar tévét — de mindezt

nem azért tehetjük, mert magyarok vagyunk, hanem azért, mert ez egy baráti szocialista ország szellemi értékeivel való ismerkedésünk volt. És írhattunk magyarul, járathattuk magyar iskolába gyermekeinket, beszélgethettünk egymás közt anyanyelvünkön — de ezt sem azért, mert magyarok vagyunk, hanem azért, mert a magyar nemzetiség egyike a Szovjetunió száznál több nemzetiségének. A népek érintkezési nyelve viszont az orosz volt, és hazafiságunk, elkötelezettségünk, internacionalizmusunk évtizedekig egyet jelentett az orosz nyelv mind tökéletesebb elsajátításával, a szovjet — még csak nem is orosz! — kultúrába való beilleszkedésünkkel.

Mára szerencsénkre lényeges változások történtek, ezek részletezése azonban külön tanulmányt igényelne. Jegyezzünk meg annyit, hogy a kárpátaljai magyarságnak, úgy tűnik, először nyílik alkalm arra, hogy kollektív nemzetiségi jogait gyakorolja. Am ezt biztosító jogi garanciáink még nincsenek, mint ahogy arról sincs szó, hogy az állam támogatná nemzetiségi törekvéseinket: egyelőre csak tűri, elnézi igyekezetünket, ám azokat a plusz juttatásokat nem adja meg, amelyre szükségünk volna a többségi nemzetek (orosz, ukrán) elszívó erejének a kompenzálására.

Végezetül még annyit, hogy országunk a gazdasági csőd szélén áll. Az ellátás siralmas. Napról-napra hiánycikké válnak alapvető közszükségleti cikkeink. A katasztrofális élelmiszerhiánynon túl polcainkról eltűntek a tisztálkodószerek (szappan, mosópor, fogpaszta nem kapható) és legutóbb a cigaretta meg a tea is. A kárpátaljai magyarság önszerveződését, kulturális életét, fejlődését eleve kétségessé teszi a gazdasági kiszolgáltatottság. Szellemi épülés aligha várható ott, ahol fizikai leépülés tapasztalható, s már-már éhínség, nyomor fenyeget.

A szocializmus nem bizonyította be életképességét. Kétséges, hogy egy életképtelen rendszerben a magyar kisebbség megtarthatja-e vitalitását.

E kétségek késztetik kárpátaljai magyarok újabb és újabb ezreit arra, hogy Magyarországra települjenek.

2. A kisebbségi kérdés megoldhatatlan. Ideális verzió nincs. Nem lenne az a területi átrendeződés, az országhatárok kiigazítása sem, mert a természetes betelepülések és mesterséges betelepítések megbontották a kisebbségbe került magyarság etnikai egységét, így óhatatlanul más nemzetiségek kerülnének kisebbségbe új feszültségforrással. Lehetetlen vállalkozás lenne az összekeveredett (és szándékkal kevert) lakosság szétválasztása, nemzetiségétől függő ide- vagy odatelepítése.

Legoptimálisabbnak az tűnik, ha a kisebbségek mind teljesebb autonómiát kapnak, s ennek keretében őrizhetik meg identitásukat; ugyanakkor — ezzel együtt — az anyaországgal való kapcsolatnak is teljes akadálytalanságot kellene élveznie, ami nemcsak korlátozatlan utazásokban, művelődési kapcsolatokban, hanem pl. kettős állampolgárság lehetőségében is megmutatkozhatna.

Mindez azonban a jelenlegi Kelet-Közép-Európában illúzióknak tűnik. A nyomorító ideológiák és az életszínvonalbeli, gazdasági különbségek — melyek még a nyugati világhoz mért közös szegénységünkben is megmutatkoznak —, a hatalmi érdekek érvényesülésének közepette a legtöbb (így a kárpátaljai) magyar kisebbség számára csak dédelgetett álom lehet mind a szellemi és gazdasági függetlenség, mind az anyaországhoz fűződő, korlátozásoktól mentes kapcsolat.

4. A romániai magyarság részére is mind teljesebb autonómiát kellene biztosítani. Ennél is tovább menve: önálló állami státussal rendelkező Erdélyt kellene létrehozni, amelynek lakossága idővel dönthetne, Románia vagy Magyarország felé kíván-e közeledni.

Ez persze idealisztikus elképzelés. A jelen körülmények között javulásra semmi esély. A helyzet még élesedhet, mérgesedhet. Európa akut gennygőca a mai Románia.

5. Magyarország hivatalos körei az utóbbi időben szerencsére felülbírálták korábbi politikájukat, minden konfliktus elől visszahúzódozó „szövetségesi szemérmességüket”, és hajlandók szót emelni, olykor tenni is a határokon kívül rekedt magyarságért. Azonban még a legutóbbi időben is a túlzott óvatosság, a „baráti hangnem” volt jellemző a vezetők magatartására (lásd Grósz aradi fiaskóját), s nem az összevont szemöldök, netán a figyelmeztetőleg felemelt ujj.

Vonatkozik ez szűkebb pátriámra Kárpátaljára is. Grósz Károly itteni látogatása ugyan igen fontos eseménye volt a magyarságunknak, s érthető az is, hogy az elmúlt évek pozitív változásai kaptak fő hangsúlyt, ám a magyar vezető tájékozottságáról, irántunk érzett felelős-

ségéről tanúskodhatott volna az, ha gondjainkkal is behatóbban foglalkozik. A magyarság itteni helyzetének idealizálása a magyarországi köztudatban hamis elképzeléseket kelt. A tömegkommunikációs eszközök is folyton pozitív példaképp hozzák fel Kárpátalját, gondjainkról még mindig óvatosan, szemérmesen szólnak. Alig adnak tájékoztatást arról, hogy mi után következtek a mai változások, s hogy mekkora szakadékokat kell ma sebtiben áthidalni. Azt a tartózkodást, úgy vélem, ma már nem is annyira a „nagy testvértől” való tartás motiválja, hanem az a hamis elképzelés, hogy „nehogy ártsanak az itteni magyarságnak”. Nos, szerintem a Balogh Edgár-i megfontolás, miszerint nem szabad olyan repülőre lőnie Magyarországnak, amelyen kétféle magyar a tüz — tarthatatlan, csak tévutakra visz, újabb feszültségek forrása. A tájékoztatásnak hitelesnek, tárgyyszerűnek kell lennie.

Ami a szükséges intézkedéseket illeti.

Örömmel értesültem a Nemzetiségi Kollégium szerveződéséről. Kár, hogy csak most kerül rá sor. Fontosságát hangsúlyozandó Nemzetiségi Minisztériummá lehetne fejleszteni idővel. Ez szükséges, jelentős lépés. Csak remélni tudjuk, hogy a kereteket majd érdemi tartalommal sikerül megtölteni.

Magyarországnak még hatékonyabban, egyértelműbben kellene szorgalmaznia, hogy a kívülrekedt magyarok messzemenően gyakorolhassák egyéni és kollektív jogait; támogassa az autonómiára, magasabb szintű szuverenítésre való törekvésüket.

Amennyire ez lehetséges, szorgalmazza az anyaországgal való kapcsolattartás akadálytalanságát. (A kárpátaljai magyarság kiutazását még mindig intézkedések tucatjai korlátozzák; ezek nagyobbik része most gazdasági természetű, s nehéz elképzelni, hogyan lehetne áthidalni. A kishatármenti forgalom lehetőségének életbe lépésével hatalmas torlódások lettek a határátkelőhelyeken, kimerült a Szovjetunió forint-kerete — ráadásul, érthető módon, az új lehetőségeket nemcsak a magyarok használják ki, sőt talán nem is elsősorban ők. Megfontolandó, hogyan lehetne a kishatármenti átkelés lehetőségét azok számára fenntartani, akik ezt az anyaországukkal való kapcsolattartásnak tekintik. Megannyi nehezen megoldható probléma.)

A magyar politikai vezetés indítványozza a szomszédos országok illetékeseinek a kettős állampolgárság intézményének a bevezetését, hogy a határokon kívül rekedt magyarok hivatatosan is, jogszerűen is — és ne csak érzelmileg — hazájuknak tekinthessék a mai Magyarországot.

Bodor Pál (író - újságíró, Budapest):

1. Első kérdésekre csak akkor tudnék néhány mondatban válaszolni, ha sosem foglalkoztam volna vele... A letragikusabb jelenségcsoport — Erdélyből ítélve — az akkor még átláthatatlan, hatalmas diszkrepancia a Szovjetunióból érkező nemzetiségpolitikai elvek (amelyek az adott helyzetben egyedüli oltalmazóinknak tetszettek) — és a mögöttük meghúzódó, iszonyú, de számunkra teljességgel ismeretlen gyakorlat között. Az ellentmondás tehát a szélsőjobboldali román sovinizmussal szemben bennünket, kisebbségeket is védelmező „internacionalizmus” — és valódi, birodalmi tartalma között. A mi kisebbségi tragédiánkhoz hozzájárult, hogy az új hatalomnak mintegy természetes szövetségesei voltunk a román sovinizmus elleni küzdelemben — és nem vettük észre, mikor csapott át ez a „vonal” a természetes román nemzeti érzékenységet sértő politikába. Mintegy csendestársak voltunk sok mindenben, ami a román nemzeti érdekeket-érzelmeket-szemléletet korlátozta, s ezzel fokoztuk a velünk szembeni, titkos, lappangó, s ezúttal az antikommunizmussal egybecsendülő gyűlöletet. Mindezek fölé irtózatossá kupolaként feszültek a fejünk fölött hozott döntések. Romániának nemcsak azért kellett maradéktalanul visszakapnia északerdélyi területeit is, mert a/ „hitleri döntéseket” végül is a nagyhatalmak mindenképpen meg akarták semmisíteni; b/ egész Erdély területét tekintve a románok már legalább kétszáz éve túlnyomó többségben voltak; c/ Románia 1944 augusztusában sikeresen szembefordult a tengelyhatalmakkal, Magyarország pedig októberben belebukott a sikertelen, dilettáns kísérletbe — hanem azért is, mert a Hitler-Sztálin paktum egyik felét (Besszarábiát és Bukovinát) a másik felének (Erdélynek) az árán igyekezett a Szovjetunió megőrizni, és végül: d/ a demográfiailag világos képzetű

Székelyföld esetében (amelyre tehát nem voltak érvényesek Molotovnak a külügyminiszterek londoni tanácskozásán prezentált ellenérvei minden, a nyugati hatalmak megpendítette etnikai területiigazító javaslatára, hogy úgy mond, Erdélyben oly vegyes és kevert nemzetiségileg a lakosság, hogy semmiféle etnikai vonal nem húzható meg) — mondom, a Székelyföld esetében pedig az volt a tragédia, hogy a nemzetközi úzus nem ismerte még a területileg össze nem függő nemzeti felségterület fogalmát (amely később India főként vallási alapon történt kettéválasztásakor Pakisztánná és Indiává, az eredetileg két, össze nem függő országrészből, a mai Bangladeshből és Pakisztánból álló Pakisztán esetében, ha rövid időre is, magvalósult).

2. A kisebbségek sorsa — miközben annyit beszélünk-vitázunk a (nem csupán területileg értelmezhető) önrendelkezési jogról, autonómia-lehetőségekről, a kisebbségi lét jogi és intézményes garanciáiról, a politikai, gazdasági, szellemi-kulturális önkormányzatról, az érdekvédelmi szervezetek, pártok, önálló és autonóm iskolarendszer, a nyelvhasználati, szabályozáson túli szabadság szükségességéről — a lehető legnagyobb mértékben függ a többség mentalitásától, a többség intézményeinek jellegétől. Nem elég tehát arról beszélni, hogy milyen (kisebbségi) intézkedések és intézmények szavatolhatják e tájon a kisebbségi kérdés megoldását (ha egyáltalán van ilyen) — hiszen a legdemokratikusabb és külső törvényekkel is szavatolt sorsú kisebbségi enkláv sorsa is bizonytalan történelmileg, ha körülötte a többség nem főlcsabadt demokráciában él a maga intézményeiben (és nemcsak azokban).

Ahhoz, hogy a kisebbségi kérdés megoldódjék, előbb (vagy azzal egyszerre) a „többségi kérdésnek” kellene megoldódnia.

A kisebbségek egész, a kisebbségi kérdéstről szóló irodalma azzal foglalkozik, hogy a kisebbségnek miben van igaza, miben nem adnak neki igazat, milyen sérelmei vannak, milyen történelmi és egyéb igazságtalanságok érték. Holott emellett s ennél sokkal többet kell foglalkozni azzal, hogy:

a/ Milyen valóságos érdekellentétek húzódnak meg a kisebbség-többség viszony feszültségei mögött, alatt, és miképpen lehetne ezeket az érdekellentéteket feloldani, megoldani;

b/ Olyan típusú kérdésekre is választ kellene keresni, mint például: „Miért gyűlölnék bennünket, magyarokat a románok (ha gyűlölnék); melyek ennek a gyűlöletnek az „objektív” és a „szubjektív” okai, és hogyan kezelhetők ezek az okok: öbennük, mi bennünk, valamint a körülményekben-feltételekben. (Lásd francia-német viszony tanulságai.) Milyen a mi partnerképünk — és milyen a partnerünk képe rólunk; ne álltassuk magunkat azzal a szlogennel, hogy a gyűlölet csak azért lehetséges, mert „nem ismerjük eléggé egymást”. (Ebben benne van az a naív föltételezés, hogy bármely — nyelvi, vallási, nyelvi, nemzeti — embercsoport föltétlenül rokonszenvesebb lesz, ha jobban megismerjük, azaz ha igazi arcát megismerjük-megismerik; hátha ellenszenvesebb lesz?!)

c/ Tudomásul kell venni, hogy a nemzetiségi kérdésnek, mint minden olyan kérdésnek, amelynek erős érzelmi töltése van, igen kiterjedt az irracionális tartománya, amelyben érzékszervekkel nem érünk semmit. (Lásd az antiszemitizmus ellen érvelő aufklérista hadakozás kudarcait.) A román-magyar viszony (sőt a romániai román-magyar viszony) sem oldódna meg azon a napon, amikor minden érdekellentét eltűnne.

3. Szükség van (mármint: Magyarországon, nemzetiségi törvényre). Nemzetközi, elvi, történelmi jelentőségű is lehetne a kisebbségi jogoknak egy mintaszerű, törvénybe iktatott deklarációja — különösen, ha érvényt is szereznének neki. (Kívánd felebarátodnak, amit magadnak is kívánál — de ne kívánd el más asszonyát, barmát szolgálóját...) A nemzetiségi önmeghatározás (szabad, merőben opcióra épülő nemzetiségvállalás), a területi és nonterületi autonómia, önkormányzat (önvezetés), szellemi-nyelvi-kulturális kisebbségsszuverenitás stb. elveibe be kell épülnie a támogatottsághoz való jog elvének; a kisebbség ugyanis (ebben Leninnek igaza volt) pusztán számszerűségénél fogva is hátrányban van, a legdemokratikusabb elvek szabad érvényesülése esetén is; a néhány ezer lív vagy vóz hogyan is maradhatna meg másképp a maga nyelvi, etnikai, történelmi létében?

4. Közvetetten már válaszoltam a 2. kérdésnél. Hozzáteszem, amit a legveszélyesebb ma kimondani: mindaddig, amíg románok széles tömegei elhiszik, hogy a romániai magyar szabadságtörekvések és az azokat támogató magyarországi igyekezetek mögött területi követelések rejlenek — minden román hatalomnak sikerülni fog a román nemzet veszélyeztetettségi pszichózisára építenie, a gyanakvás és a gyűlölet „fungálni” fog, a romániai nemzetiségi jogokat nyíltan vagy burkoltabban korlátozni fogják, mindent megtesznek, hogy „az ország területi épségét veszélyeztető” magyarság számszerűségében, etnikai és kulturális tudatosultságában és színvonalában minél gyöngébb legyen. Igen ám, csak hogy nemzet- és hazaárulószámba

megy az, aki a hivatalos nyilatkozatokon innen és túl ma itt kimondaná: az erdélyi magyar kérdésnek nincsenek semmiféle „területi vonzatai”. A magyar közvéleményben még nem tudatosodott sem a (mondjuk: XVIII. századi) erdélyi etnikai összetétel, sem az erdélyi városok Trianon (és főleg: Párizs) utáni radikális etnikai változása, másrészt az etnikai-demográfiai tényező abszolutizálása újabb lökést ad az erdélyi városok békés és erőszakos románosításának. Ám etnikai összetétel ide vagy oda, a Székelyföld esetében a mai státust ilyen érvekkel sem lehet fenntartani.

Circulus vitiosusnak tetszik az egész. A romániai magyarság sorsa az elmúlt 70 esztendőben azt bizonyította, hogy a román államiság feltételei között a nemzeti jogok legfeljebb történelmi percekig voltak érvényben, ezért a magyar közgondolkodás bizalmatlansága indokolt, és érthető az az eképzések, indulatok, amelyek képtelenek megkerülni a területi vonatkozásokat. Miközben épp ezek hozzák az erdélyi magyarságra a legnagyobb veszedelemet. De van-e nagyobb végveszedelem — hangzik, s joggal, a válasz — mint a mostani, amely megsemmisítéssel fenyeget? Holott, mondom én, e pillanatban mégis a területi kérdések bárminő feszegetése adja a leghalálosabb fegyvert a többségi sovinizmus kezébe a magyarság ellen. (Ezt a tragikus dilemmát vélik elkerülni vagy megkerülni azok, akik valamilyen „Független Erdélyben” gondolkodnak, megfeledkezvén tökéletesen arról, hogy az erdélyi magyarságnál háromszor nagyobb létszámú erdélyi románságé e tekintetben is a döntő szó; igen naív föltételezés, hogy az erdélyi románságban nagy erővel élnek ma is a regátiakkal szembeni, Trianon utáni berzenkedések, mégpedig összefonódva a lényegében havasalföldi-olténiai diktatúrával szembeni ellenszenvvel, és hogy ez a szembefordulás erősebb lenne a Nagyrománia iránti, természetes nemzeti lelkesültségnél; egy, Romániától független Erdély eszméjének (szerepének) valójában nincs számottevő román tábor.)

Sajnos, csak utópiákban lehet gondolkodni: a teljes szabadság és demokrácia utópiájában, amely egykoron Romániában is beköszönhet, és amely a területi és nem területi autonómiák föderatív rendszerében teljes politikai, gazdasági, kulturális, közoktatási stb. önkormányzatot szavatol a kisebbségeknek is — Romániában, és egy teljesen nyitott Európában.

5. Szóltam már e kérdésről néhányszor, például a Hítel tavalyi 2. számában (Folyamatos Trianon c. írásomban), a Forrásbéli dolgozatomban (Nemzet, bal, jobb 1988. október,) stb. stb. Mégis:

a./ Magyarország sem katonai, sem politikai vagy gazdasági súlyával nem képes pressziókat gyakorolva érvényt szerezni — külső síkon — nemzeti érdekeinek. A nemzetközi erővonalak, nagyhatalmi érdekek legfennebb másodpercekre esnek össze a magyar érdekekkel. A magyar közvélemény természetesen mégis joggal követelt nyílt szókimondást a magyar vezetéstől a hallgatás hosszú éveiben. Ennek azonban (mármint a nyílt szókimondásnak) csak erkölcsi értéke lehet, van. Nemzeti önbecsülésünket, önrzetünket oltalmazza, és a kisebbségi magyarságban enyhíti vagy megszünteti magára hagyatottságának iszonyú érzetét — ami igazán nem lebecsülendő: pozitív hatásaiban sem. Az elnyomó hatalomra azonban vajmi kevés jó hatást gyakorol. Mindazonáltal a nyílt állásfoglalásról lemondani nem szabad.

b./ Magyarországnak — kisszerű adottságaiból, gyöngeségéből, geopolitikai helyzetéből stb. is kiindulva — kell kialakítania realista nemzeti stratégiáját. Amiről természetesen ma szó sincs. Nem tudom, Széchenyi, Kossuth és Deák Ferenc óta a politikának sikerült-e valaha is nemzeti stratégiában gondolkodnia itt. (Történészek, szociológusok, szépírók azóta fogalmaztak ilyeneket — ma talán Bibó Istváné a legidősebb...!) Ám a legjobb nemzeti stratégia is poros könyvtári, leltári tárgy lesz, ha alapérdekeinkben nem találkozunk. Márpedig, bárki bármit mond is, e pillanatban távolabb vagyunk ettől, mint valaha. Magunkat és egymást emésztő indulataink, hiúságaink, hatalmi és feltűnési vágyaink, a leszámolás és a bosszú, az ellenzékieteket megosztó, mi több, az azonos pártállású ellenzékieteket is megosztó homouzion-homouizion perpatvarok, a tárgyalatosság és higgadság hiánya (minek soroljam tovább?) kéifel teljesen „ártalmatlanná” teszi Magyarországot, előbb-utóbb jóformán számolni sem kell vele. (A karikatúristák szembeállítják a zsarnoki egységet a demokratikus szétesettséggel — ebben benne rejlik mind a fundamentalista, szélsőbal visszarendeződés, mind egy jövőendő, szélsőjobb nyomasztó előretörés veszélye.) Magyarán: nemzeti egység és nemzeti stratégia mélyen összefügg. Amíg nincs össz nemzeti stratégia, nincs ami összefogjon bennünket — amíg nem állapodunk meg közös érdekeink alaptételeiben, addig nincs mi mögé-mellé odaállni, stb.

Kifejtettem már: ha katonai, gazdasági stb. súlyunkkal nem tudunk nyomatékot adni álláspontunknak, szellemi erőfeszítéssel kell pótolnunk hiányzó anyagi erőnket. A következő

évszázad, megítélésem szerint, a fundamentalizmusok, a (nyelvi, nemzetiségi, vallási, világnézeti, faji, stb.) kisebbségek és többségek súlyos ütközéseinek korszaka lesz. Ha Magyarország teremtené meg elsőként a világon a Tolerancia-kutató Intézetet (nevezhetném így is: kisebbség-többség viszonyát kutató intézet, az együttélést kutató intézet, kisebbségkutató intézet — stb.) — ha ez az Intézet biztosítaná világszinten a szakemberek (politikusok, történészek, jogászok, szociológusok, stb.) postgraduális képzését, itt Budapesten, ha a tárgykörök itt lenne a soknyelvű könyvkiadói és folyóiratkiadói központja, stb., akkor néhány évtized alatt Magyarország olyan szellemi, erkölcsi, politikai világszerepet játszana (különösen a kisebbségi kérdésben), hogy álláspontja többé nem lenne elhanyagolható. Ellenkezőleg.

Mindehhez azonban egy prosperáló, érdekeinek felismerésében és értelmezésében egységre képes, tárgyilagos közhangulatú Magyarországra van szükség.

c./ Persze, vannak lehetséges és szükséges kisebb lépések is. Csak néhányat említek:

- Igazán jól koordinált, a kisebbségi magyarság teljes dinamikai (és naprakész) adatbankját szavatoló (magyarság)kutató; természetesen: rendszeres, alapos, cáfolhatatlan, színvonalas, közérthető, világnyelveken megjelenő kiadványokkal (nemcsak könyvekre, hanem a mass media minden műfajára-eszközére gondolok);

- Mintaszerű erőfeszítések a honi kisebbségi és faji gondok síkján, beleértve (elsősorban) a legkényesebbeket;

- Olyan Magyarok Világszövetsége, amely valóban a Magyarok Világszövetsége;

- A korábbi magyar kisebbségi politika (l. főképp XIX. század) korlátainak higgadt tudatosítása;

- Nagyon színvonalas, a cseh, a szlovák, a román, a horvát, a szerb stb. közvéleményt tárgyilagosan, alaposan tájékoztató rádióműsorok (első helyen: román és szlovák nyelvű műsorok);

- Kiadni a Magyar Kisebbségek Enciklopédiáját (Vagy: A kisebbségi magyarság enciklopédiáját) — és alkalmazott változatait világnyelveken;

- Ilyen könyvek kiadása: „Min vitatkozunk a románokkal?"; „Miért nincs aktuálpolitikai jelentősége (a nemzetiségi jogok szempontjából) a román kontinuitás elvének?"; „A kiegyezés utáni 'magyarosító politika' — és amiben az alulmaradt a mai, modern nacionalista rendőrállamok totalitárius lehetőségeivel szemben?"; „Hogyan oldották meg a finnek a (svéd) nemzetiségi kérdést?" — stb., stb.

Ide kívánczokra, de alig merem leírni: a fentiekkel egyidőben valami módon vissza kellene szorítani az erdélyi téma konjunktúrájával és dömpingjével fölbugyborékoló felelőtlen, szélsőséges, primitív, gyűlölködő „irodalmat".

Borbándi Gyula (szerkesztő, München):

1. Fordulópontnak nem 1945-öt tekintem, hanem azt az időpontot, amikor a kelet-közép-európai államok kommunista uralom alá kerültek. Ez néhol korábban, néhol később következett be, de a folyamat 1949 elejéig valamennyi országban befejeződött. A nemzeti kisebbségek helyzete is ekkor kezdett romlani, nem abban az értelemben, hogy kisebbségellenes politikát csak kommunista kormányok folytattak, hanem abban az értelemben, hogy a kisebbségek attól kezdve veszítették el a védekezés lehetőségeit.

Csehszlovákia ellentmondani látszik e tételnek, hiszen a magyarság elleni megtorló és megsemmisítő szándékok már a kommunista hatalomátvétel előtt jelentkeztek, többségében polgári-nemzeti kormány, önmagát demokratának nevező és a világ sok helyén annak is tartott közigazgatás alatt. A beneši Csehszlovákia példája mutatja, hogy demokráta államok sem mentesek a nacionalizmustól, és a nemzeti kisebbségek visszaszorítása, üldözése, elnemzetietlenítése nem a kommunizmussal került Közép-Európába. A nemzeti államnak egy soknemzetiségű országban erőszakkal történő megvalósítása nem a kommunista Ceaucescu agyában született meg, hanem már Beneš politikájának is fontos eleme volt. A különbség csak az, hogy Beneš egy olyan időszakban próbálta terveit keresztülvinni, amikor még megvoltak a kisebb-

séget fenyegető veszedelmek elhárításának esélyei és lehetőségei, Ceaucescu viszont akkor kezdte meg a magyarság elleni irtóhadjáratát, amikor a magyar nemzetiséget a kommunista rendszer már megfosztotta a védelem legfontosabb eszközeitől. Beneš csak részben valósította meg elképzeléseit. A magyar nemzeti kisebbség megsemmisítése nem sikerült neki, mert egyfelől a demokratikus berendezkedés nem tette a magyarokat teljesen kiszolgáltatottá, másfelől számíthattak szorult helyzetükben a közösségvállalásra, a magyar kormány támogatására. A magyar kisebbséget hátrányos megkülönböztetésben a két világháború között eltelt időszakban is részesítették a szomszédos országok kormányai. Akkor is voltak, akik jogaitól megfosztani és létében veszélyeztetni akarták. A magyar kisebbséget azonban védte egyfelől a békeszerződés, a többségi kormányokat kötelező előírás, másfelől egy olyan társadalmi rendszer, amelyben a lakosság egyetlen rétege sem volt kitéve a kormány korlátlan és ellenőrizhetetlen kénye-kedvének.

A kommunizmussal és a kommunista vezetésű országok integrációjával lábra kapott az a tévhit, hogy a proletár internacionalizmus és a szocialista testvériség automatikusan megszünteti a nemzetiségi sűrűlődásokat, és ahol győzedelmeskedett, ott az emberek békésen élnek egymás mellett, tekintet nélkül a faji, nemzeti, vallási és kulturális különbözőségekre. A szocializmushoz fűzőt e várhozás nem teljesült, és néhol a korábbinál még hevesebben törek ki a különféle ellentétek. A proletár internacionalizmus egyfelől szentesítette és állandósította a többségi nemzet nacionalista elfogultságait és sovinszta törekvéseit, másfelől a kommunista állam mindenhatósága lehetővé tette a kisebbségek jogos népi igényei megbélyegzését és elfojtását. A szocializmus elleni véteknek és a béke megzavarásának minősült a nemzetiségi panaszok szová tétele és a kisebbségi elnyomás elleni tiltakozás. A szocialista táboron belül pedig akadtak olyanok, mint a magyar kommunista vezetők, akik szemet hunytak testvéreik hátrányos megkülönböztetése és üldözése felett, abból a téves felfogásból indulva ki, hogy a kisebbségi sérelmek orvoslása a helyi kormányokra tartozik, belülgynék tekintendő, amibe kívülről beleszólni illetéktelen beavatkozás más államok dolgaiba. Valóban, kínosnak és kényelmetlennek is tűnhetett az emberi és kisebbségi jogok megsértése ellen szót emelni, és a civilizált világban elfogadott nemzetközi normák betartására figyelmeztetni olyan kormányokat, amelyekkel testvérinek nevezték, és amelyekkel tüntetően állandóan szolidárisak voltak.

Az illetékes magyar párt- és állami vezetőknek hosszú idő után be kellett látniuk, hogy nem maradhatnak némák és tétlének, amikor magyar kisebbségeiket már létükben veszélyeztettek, és az erősödő belső nyomás már nem tette lehetővé a közönyt és a nemtörődömséget. A magyar kommunisták számára eléggé lehangelő lehetett látni, miként vesztik hitelüket a lenini nemzetiségi politika szövegei, és miként foszlanak szét azok a remények, amelyeket román, szlovák és egyéb elvtársaik belátásához, nemzetköziségéhez és nemzetiségi türelméhez fűztek. Nagyon is érthető csalódásuk, amikor a magyarellenességek és indulatok felülkerekedését és nacionalista törekvések térnyerését, a párt- és állampolitika rangjára való emelését tapasztalták.

Aki nyitott szemmel jár, és képes történelmi távlatokban gondolkodni, annak fel kell ismernie, hogy demokrácia nélkül a nemzetiségi jogtalanság és kiszolgáltatottság nem szüntethető meg. Kivéve, ha a mai jogfosztó hatalom változik meg és tér jobb belátásra. Ennek bekövetkeztét lehet remélni, lehet benne bízni, lehet rá várni, de semmi biztosíték nincs arra, hogy a kívánatos fordulat be is következik. A kisebbségnek csak az kínálna helyzete tartós megváltozását és állapota javulását, ha demokratikus társadalmi rendben élhetne, ha a hatalom vagy a többség bármely rétegének önkénye ellen védekezhetnék, akár úgy, hogy autonóm szervezeteket hoz létre, akár úgy, hogy maga mögött tudhatná az elnyomó kormányzat ellenzékét, akár úgy, hogy maga szervezné meg igényei és törekvései nemzetközi támogatását.

Amiként a kisebbségek védtelensége a demokrácia megszűnésével és a diktatórikus egypártrendszer bevezetésével kezdődött, a kellő védekezés lehetőségének visszanyerése is csak a demokrácia győzelmével következik be.

2. Helsinkiben 1975-ben az ajánlásokat aláíró kormányok, köztük Magyarország és a szomszédos országok kormányai, kötelezettséget vállaltak, hogy az európai status quo-t erőszakkal nem változtatják meg, tehát nem törekszenek a meglévő határoknak fegyverrel való módosítására. A helsinki megállapodás tehát nem zárja ki, hogy a határok békés úton megváltozzanak. Arra azonban belátható időn belül nem lehet számítani, hogy a nemzetiségi problémák határkiigazítással oldódjanak meg. A területi átrendezés aligha sorolható a közeli jövő lehetőségei közé. Az optimális megoldás területi átrendezés vagy határkiigazítás formájában

legfeljebb a nagyon, de nagyon távoli jövő esetleges lehetőségei közé tartozik. Mai megfontolásokban és tervekben használhatatlan. Marad tehát a lehetőségeknek az a szűk köre, amelyet a hatalmi viszonyok és a birtokon belüliek változásra való hajlandóságai határolnak be.

A gyakorlat nyelvére ültetve át, a megoldásnak a többségi nemzetek és azok irányítói részéről kell elindulnia. Ebben közreműködhet egyfelől a magyar kormány, másfelől az érintett vagy érdeklődést mutató külső világ. Politikai eszközökkel esetleg ésszerűbb politikára és érdekeik eredményesebb védelmére ösztönözhetik a kisebbségellenes magatartást tanúsító kormányokat. Ennek esélyei ma minimálisak, de kár lenne a reményt feladni, mert a világban állandóan történnek előre nem látott események, amelyek a jelenlegi gondolkodási módszerek és álláspontok felülvizsgálatára indítanak. Amiként lehetségesnek bizonyult a magyar kisebbségekkel szembeni korábban közönyt és érdektelenséget mutató magyar párt- és állami vezetést a realitások tudomásul vételére serkenteni és a magyar érdekek védelmére megnyerni, úgy nem elképzelhetetlen, hogy a nemzetiségi kérdésekben ma makacs és önkényes kormányok egy napon maguk is belátják (ha ezt a belátást társadalmi nyomás is kíséri vagy indítja el), hogy többet használnak nemzetüknek és országuknak, ha helyreállítják az állampolgári egyenlőséget, megszüntetik a társadalom különböző rétegei hátrányos megkülönböztetését.

3. Ha magyarországnak olyan alkotmánya lesz, amely biztosítja az állampolgárok jogegyenlőségét és azt a lehetőséget, hogy a maguk szellemi, kulturális, nyelvi, vallási örökségét zavartalanul ápolhassák, ha nemcsak magyaroknak, hanem más nemzetiségűeknek is joguk és lehetőségük van anyanyelvük használatára és a saját hagyományokban való élésre, akkor nyilván nem lesz szükség nemzetiségi törvényre, legfeljebb annak paragrafusokba foglalására, hogy a magyar kormánynak mit kell tennie ahhoz, hogy az országban élő nemzeti kisebbségek a maguk akarata szerint és megfelelő intézmények segítségével élhessék nemzetiségi életüket.

4. A magyar és a román nép mai áldatlan viszonya magváltozásának és a jószomszédi viszony helyreállításának feltétele, hogy megszűnjék a magyar kisebbség hátrányos megkülönböztetése és kisebbségi jogaitól való megfosztása. Vagyis, legyen meg újra az állampolgári egyenlőség, senkinek se legyen hátránya abból, hogy magyar, minden magyarnak módja és lehetősége legyen, hogy anyanyelvét zavartalanul használhassa, és ha akarja, a magyar kultúra hagyományaiban nevelhesse gyermekeit.

Ennek megvalósulása a magyarok számára nehéznek és távolinak látszik. De nem lehetetlen, hogy egy napon bekövetkezik.

Szükséges, hogy magyar és román vezetők ismét civilizált körülmények között és formában érintkezzenek egymással. Ez viszont csak második állomásnak látszik, mivel minden mást megelőzően a román kormánynak engednie kellene mai merev és elutasító álláspontjából. A magyar kormány viszont helyesen cselekednék, ha ennek legkisebb jelét is regisztrálná és méltányolná. Nem szabad elfelejteni, hogy a budapesti és a bukaresti kormány nincs azonos helyzetben. Az előbbi birtokon kívül, az utóbbi birtokon belül van. A birtokon kívülinek mindig kényesebbnek, hajlékonyabbnak és rugalmasabbnak kell lennie, mint a birtokon belülinek. Sajnos, ez már így van, és ezen semmilyen módon változtatni nem tud, aki nem tudja az erőviszonyokat megváltoztatni. A magyar kormánynak tehát nem szabadna haboznia, ha valahol és valamikor tárgyalási lehetőség nyílik a romániai magyarok kérdésében, még akkor sem, ha esetleg kudarcot kell szenvednie és céljait nem éri el. A kudarcot az érintettek előbb és könnyebben viselik el, mint a tétlenséget, amely tárgyalási lehetőségek elszalasztásában nyilvánul meg, és sorsuk iránti közönyt is takarhat. A kudarcral végződő tárgyalásnál is súlyosabb következményei lehetnek annak, ha a szomszédos országok magyarjai azt érzik, hogy Budapest nem törődik velük, sorsukra hagyta őket, és nem tekinti a magyar nemzet elidegeníthetetlen részének, amely a történelem alakulása folytán került idegen uralom alá.

5. A magyar kormány lehetőségei korlátozottak. Többet nem igen tehet, mint azt, hogy minden rendelkezésére álló hazai és nemzetközi fórumon napirenden tartja a magyar kisebbségek ügyét, az érintett kormányokkal való tárgyalásokon helyzetük javulásán munkálkodik, nemzetközi kapcsolatait arra használja fel, hogy más kormányok is sürgessék az emberi és kisebbségi jogok tiszteletben tartását. Saját politikájában meg példát mutasson arra, hogy maga hogyan értelmezi és mennyire vaósítja meg a nemzetiségek egyenjogúságát, a többségi nemzethez való egészséges viszonyát. Hiba és tévedés volna, ha akár a magyar kormány, akár a

magyar közvélemény abban a hiedelemben élne, hogy a Nyugat az igazság, vagyis annak felismerése mögött áll, hogy a romániai magyarokat megfosztják alapvető kisebbségi jogaitól, és ez az egész művelt semberiség közösségvállalását, felháborodását és tiltakozását kell, hogy kiváltja. Sajnos nem így van, még ha politikusok udvarias nyilatkozatai és a nyugati sajtóban megjelent kommentárok ezt a látszatot keltik is. A világ sok részében valóban elgondolkasztónak és ellenszenvesnek tartják Ceaucescu magyarellenes politikáját, de mind a politikai, mind a gazdasági tényezők magatartását önös érdekek irányítják és nem az emberiességi szempontok. Az Egyesült Államok például — akárcsak a Szovjetunió — globális külpolitikát folytat, és ebben az ellenfél (vagy vetélytárs) táborában zavart keltő, kiszámíthatatlan, többfelé elköltelezett román politika fontosabb elem, mint az emberi és kisebbségi jogok hiánya keltette elégedetlenség. Ráadásul a washingtoni kormány elsősorban a kivándorlás és nem az emberi együttélés szabadságában érdekelt, tehát az előbbi okozta megalégedés háttérbe szorítja az utóbbi miatti elégedetlenséget. Látnivaló, hogy a gazdasági kapcsolatok is fontosabbak, mint a magyar kisebbség állapota. Ugyanez a helyzet Németországgal, amely lemondani látszik a német kisebbségért vívott küzdelemtől és megalégedni azzal, hogy a román diktátor e kisebbség kivándorolni kívánó tagjait a bonni kormány által fizetett fejpénz ellenében távozni engedti. A gazdasági kapcsolatok itt is elsőbbséget élveznek. Semmi jele annak, mintha a román nemzetiségi politika bármit is változtatott volna a gazdasági együttműködésen. A magyar kormány tehát, ha a realitásokból indul ki, és nem táplál hiú reményeket a külső segítséget illetően, nem támaszkodhat semmi másra, mint a maga bölcsességére, eltökéltségére és politikai ügyességére. Ezzel olykor külső adottságokat is befolyásolni lehet, még ha alapjaiban megváltoztatni hiábavaló fáradozás. Sikerre csak olyan magyar politika számíthat, amely nem hisz tényekkel alá nem támasztott ígéreteknek, cselekedetekből ítél és nem politikai szólalombokból, tisztában van azzal, hogy nagy és kis hatalmakat egyaránt érdekek és nem szépen csengő elvek vagy másokat megnyugtató fogadkozások irányítanak. Minden nemzet magára van utalva, és más nemzetek támogatására is csak akkor számíthat, ha önnön érdekeit mások érdekeivé is el tudja fogadtatni.

A romániai — és benne az erdélyi — magyarság sorsa Romániában dől el. Visszaszorított, elnyomott és megfélemlített állapotuk ellenére az ott élő magyaroktól függ elsősorban, milyen lesz a jövőjük, mennyiben tudnak előmozdítani olyan változásokat, amelyek kiszabadítják őket mai kiszolgáltatottságukból és védtelenségükből. Rájuk is vonatkozik, hogy elsősorban magukban bizzanak és csak utána a magyar kormányban, a velük rokonszenvező emberekben, a sorsukra figyelő közvéleményben.

A külső világ csak akkor mozdul meg, ha úgy látja, hogy a romániai magyarok érdeke az ő érdeke, és önmagán is segít, ha kinyújtja támogató kezét. Erről az emberi szenvedések iránt mind érzékenyebb és öt földrész nemzetiségi sérelmeit mind terheesebbnek érző művelt világot meggyőzni elsősorban a romániai magyarok tudnák. Amit a magyar kormány és a világban szétszórott magyarok tenni tudnak, az mind csak járulékos, és értéke, jelentősége, hasznossága ellenére is csak másodlagos.

Csalog Zsolt (szociográfus, Budapest-New York):

„Fel nem foghatom, hogy Magyarország

határai mitől szentek.”

(Petri György)

1. Legyünk igazságosak: a bajok nem 45-tel kezdődtek. Elkezdődtek azok már legalábbis a XIX. századdal, a modern nemzeteszme térhódításának idején, amikor is a magyarság sem a társadalmi közgondolkodás, sem az állami politika szintjén nem volt képes az új igényeknek megfelelő rendet teremteni az etnikai-kisebbségi kérdésben. 1919-ben ez a képtelenség vezetett odáig, hogy a magyar állam kénytelen volt lemondani területének nagyobb részéről, a magyar etnikum lakta terület jelentős részéről. A trianoni békeszerződéssel a korábbi igazságtalan rend

helyén létrejött egy másik igazságtalan rend, ezúttal a magyarság szempontjából tragikus helyzet.

Mindezen bajok súlyosan tetéződtek a két világháború közötti korszakban. A magyar társadalom hangadó eleme, a politikai elit, s így az állami szintű politika is hibás utat választott: a helyzet tárgyilagossá elemzése helyett Trianon tragédiájából politikai tőkét próbált kovácsolni a tragédia tényleges súlyán túl is általános „bűnbakká” kiáltva ki Trianont, s a területi revízió gondolatával demagóg módon olyan célokat deklarált, amelyek elérésére nem volt - nem is lehetett - képes. Végül pedig a revízió reményében a náciizmussal kötötte össze az ország sorsát - hogy aztán a vesztes háború romjai maguk alá temessék sok mindennel együtt a határokon kívül rekedt magyar kisebbségek ügyét, s egy realisabb rend reményét is. Olyan előzmények ezek, amelyeket durva hiba lenne figyelmen kívül hagyni a történet továbbgondolásakor.

A kérdést helyesen így lehetne feltenni: mi mindennel tetézte tovább a 45 után kialakult új társadalmi-politikai rend a térség nemzeti-etnikai problémáit? - inkább eszerint próbálok válaszolni.

45-ben a nemzeti, etnikai - és ezzel összefüggő területi - problémák kezelése megintcsak nem az objektív elemzés jegyében kezdődött. (Bíró ilyen irányú törekvése úgy szűn meg, ahányszor a koalíció rövid korszakában a kormányzatnak - legalább presztízs-okokból - érdeke lett volna felmutatni valamelyest pozitív változást a Trianon teremtette keretekhez képest - mivel azonban minimális változás kicsikarásához sem volt ereje, inkább a struccpolitikát választotta: ha minderről nem beszélünk, akkor a probléma nem létezik. Amikor a kommunista hatalom monopóliumhelyzete megszilárdult, témánkat tekintve Kelet-Európában már kész helyzet volt, a pártállamnak nem kellett egyebet tennie, mint a Moszkvában kreált status quo-t szükségesszerűnek, megváltoztathatatlannak deklarálni, és a revízió, sőt a határon túli kisebbségek ügyét is „örök időkre” levenni a napirendről. A megoldatlan kérdések újragondolása a monopóliumhelyzetű kommunista hatalomnak már nem állt érdekében; meghatározó tényező, hogy az új hatalom idegen zsoldban működött, így nemzeti szempontjai egyáltalán nem voltak. Ennek megfelelően a nemzeti kérdéssel összefüggő gondok egész csomagját egyszerűen a „proletár internacionalizmus” üres frazeológiájával igyekezett letakarni.

Idegen zsoldosok voltak a többiek is: a csehszlovák vagy a román pártállam ugyanígy nemzeteik történelmi érdekeivel szemben tevékenykedett. Volt azonban egy esélyük: szemben magyar társaikkal ők kvázi győztesei voltak a háborúnak s ebből fakadóan „országgyarapítók”; hogy minden vonatkozásban negatív szerepüket feledtetni próbálják, nemzeti szerepben tetszelegtek társadalmuk előtt. Nem is minden siker nélkül; amíg a kisember szűkre szabott szocialista tudatában a magyar kisebbség győtrese helyettesítheti a valódi nemzeti érdekek szolgálatát, és kárpótol a koplalásért és a szabadságjogok megvonásáért, addig valamennyire az ilyen fajta manipuláció is működtethető. Számottevő szerepe lehet a végjátékban is, amikor egy már végképp anakronisztikussá vált politikai formáció továbbéltetése mindennemű történelmi racionalitásnak ellentmond.

A verki síma működésének persze az is feltétele, hogy a másik fél, a határokon belül és kívül élő nemzet védelmére rendeltetett magyar állam passzív maradjon. De hibátlanul maradt évtizedeken át - amiképpen teljes télenséggel szemlélte a német kommunista állam a Lengyelországhoz csatolt németység sorsát, a lengyel kommunista állam a Szovjetunióhoz csatolt lengyelek sorsát - vagy a kommunista román állam a Szovjetunióhoz csatolt románok sorsát.

A pártállam az államközi politika szintjén nem volt képes javítani a régtől elrontott helyzeten, de nem is voltak ilyen ambíciói. Rontani viszont tudott a dolgokon, elég látványos módon. Nevezetesen a párt tévedhetlenségének kommunista tételével. Azzal, hogy monopólizálta a politikát, sőt a közügyekről való gondolkodásból is hatalmi privilégiumot csinált. „Erről gondolkodni nem a te dolgod, majd gondolkodik helyetted a párt! Vagy másképp gondold, mint a párt? Akkor a szocializmus ellensége vagy!” Hiszem, hogy az emberek, ha hagyják őket, a tények súlya alatt előbb-utóbb elkezdnek reálsán, valós fogalmak alapján, helyes irányban „közgondolkodni”. Ha viszont tartósan nem hagyják őket, gondolkodni tudásuk súlyos deformációkat szenvedhet. Amikor a kommunizmus felszámolta a társadalmi gondolkodás szabad fórumait, nem szüntette meg a nemzeti kérdéssről való gondolkodást - csupán földalatti „magánszektorba” szorította azt, megfosztva a nyilvánosság kontrolljától, ettől a létfontosságú mentálhigiénés mechanizmustól. Úgy gondolom, a kommunista hatalom-monopólium évtizedei ezzel a durva erőszakítéssel ártottak legtöbbet a nemzeti-etnikai-kisebbségi kérdésben is: kiölték a társadalmi cselekvés normális reflexeit, régtől eltévedt

gondolatok és indulatok levegőtlen, sötét pincéjévé változtatták a társadalmi tudatot. Ma, amikor az oly hosszan lefojtott „maszek szféra” újra a nyilvánosság elé léphet, elborzadva szemlélhetjük, mi mindent teremtek a gúzsba kötött gondolkodás évtizedei. Intoleranciát, idegengyűlöletet, ferde vonzalmakat az erőszak iránt - aligha sokkal szebb virágokat, mint szerencsétlen sorstársainknál a szomszédságban.

2. Először arról, hogy miben nem látom a megoldást: a területi vissza- vagy átrendezésben. Közép- és Kelet-Európa első, majd második világháború utáni átrendezése vitathatatlanul „igazságtalan” volt, amennyiben nem az etnikai elvet vette alapul, hanem az erő „elvét”: a vesztést meg kell (mert meg lehet) büntetni. Az azóta eltelt időben azonban a megajándékozott államok meglehetősen hozzárendezték az új területi keretekhez az etnikai viszonyokat, a 70 évvel ezelőtti igazság ma tehát nem egészen igazság már. A visszarendezés indokául maradhatna így a „történelmi elv” - amelyben egyáltalán nem hiszek. Nemcsak akkor, amikor az a román sovíniszták tudománytalan dákorumán elméletén alapul, de általában sem: nem hinném, hogy önmagukban helytálló történeti okfejtések érvénnyel bírnának területek - eleven EMBEREK! - jelenkori ide-oda tologatásának kérdésében. És különben is: meddig lapozzunk vissza a történelemben? 1914-ig? Miért ne például 1541-ig? Szent István koráig? Akkor miért ne még tovább vagy háromszáz évvel?

70 és 44 évvel ezelőtti területi megcsonkításunkat kézenfekvő okokból „igazságtalannak” gondolom - e minősítés egyértelműségét mégis megpróbáltam legalább az idézőjellel tompítani. Mert szemesbeszűkő a még ennél is mélyebb igazság: Közép-Európa neuralgikus területi zónái - Erdély, Felvidék, Kárpátalja, Bácska, Bánát, Burgenland, de tőlünk távolabb is: Szilézia, Nyugat-Lengyelország, Kelet-Lengyelország, stb. stb., a régió összterületének vagy fele része! - kemény évszázadok óta két, vagy még több etnikumnak otthont nyújtó, vegyes lakosságú területek. Szép tarkaságuk egy boldogabb korban jött létre, amikor még az etnikumok együttélése nem az ellenséges szembenállásban fogalmazódott meg, hanem sokkal inkább egy közös érdekű etnikai munkamegosztás jegyében. Gondjaink lényege valószínűleg abban áll, hogy a „modern” nemzetállamok rendszere képtelen mit kezdeni az etnikailag tarka területekkel. A közép-európai kicsiny nemzetállamok egymás közötti területi alkuja lehet nagyon rossz (mint például a mai), vagy lehet valamivel kevésbé rossz (mint volt például a bécsi döntés után - nemzeti tragédiáink egyike, hogy ezt pont Hitleről „kaptuk”) - de jó semmiképp nem lehet. Mert hiszen nem is alku - hanem csak az erőviszonyok kifejeződése, tehát már fogantatásában is tisztátalan. „Az erőszak csak erőszakot szül” (Tolsztoj), minden „rendezés” csak új gyűlöletet magvait hintheti el, aknákat ültethet közös jövőnk alá. Mert ezen a földdarabon bárhol is húzzuk meg a határokat, azok mindenképpen kultúrákat, élő szövetet szabadnak darabokra, gyögyíthatatlan sebeket vágnak emberi lelkekbe. De tételezzük fel az absztrakt-ideális esetet, amikor egy határművel a tényleges etnikai határt közelítenénk: a kerítés ilyenkor is súlyosan egymásra ualt, szomszédságuk révén rokon kultúrákat választana el egymástól, a humán szimbiózis eszménye helyett az abszurd és minden értelemben terméketlen szeparációt szolgálná! Ideje lenne rádöbbenünk, hogy a térség etnikai tarkasága: tény. Ha a nemzetállamok rendszere ezzel a ténnyel nem boldogul, akkor valószínűleg a nemzetállamok gondolati konstrukciója a hibás. Fel kéne fogunkk végre, hogy a merev határok közé szorított nemzetállamok térképe a „gazdák” fixa ideája csupán, azoké, akik kezelhető alattvalókban gondolkodnak, mint a farmer tyúkokban - és nem a nemzeteké, amelyek csak szenvedik ezeket a szögesdrótokat. Új gondolkodásmódra van szükségünk, annak világos felismerésére, hogy ez a történelmi örökségként ránkmaradt kerítésrendszer rossz, de tologatással sem javítható, hogy egyet tehetünk vele: feloldjuk, lebontjuk. S ezt nem a nemzeti érzelmekkel szembe fordulva kívánom - hanem épp azért, hogy Közép-Kelet-Európa nemzeteinek léte az eszményi jövőben ne a megoldhatatlan konfliktusok hálójában vergődjön, hanem egy természetes módon emberi kontaktusrendszer szabad világában teljeshedhessen ki.

Bontsuk le a határokat - persze nem úgy, ahogy például a balti államok keleti határait bontották le a Molotov-Ribbentropp paktum nyomán, a végsőkig kiszolgáltattott „etnikai kisebbséggé” téve országnyi népeket a barbárság vízőzönével szemben. A demokrácia általános szellemében és garanciái mellett bizonyosan megtalálhatók azok az intézményes formák, amelyek egy egészen másfajta „határtalanságot” ígérnek. A Magyarországon megindult demokratizálódási folyamat látványos gyorsasággal vezetett az Ausztriától elválasztó határaink oldódásához - tapintható közelbe hozzá a Burgenlandi magyarságot is -; frappáns illusztrációja ez annak a ténynek, hogy demokráciák között nincs szükség határookra, s a bibói tételnek: a demokráta nem fél. S hogy a nyugati határ bontogatásával egyidőben Románia paranoid diktátora erődtítménnyé építi keleti határunkat, az ugyanerről szól.

3. „Nemzetiségi törvény”-nek nevezzük-e, vagy bármí egyébnek, mindegy: a lényeg, hogy

- törvény biztosítsa minden állampolgár jogegyenlőségét, tekintet nélkül a nacionalitásra. S ezen felül, hogy

- törvények őrizzék a kisebbségek mint kisebbségek lehetőségeit, külön is. A demokrácia a többségi elvre épül - ennek alapján a kisebbség még nem feltétlenül boldogul: a kisebbséget mintegy a többséggel szemben is meg kell védeni. (Például: a többség se szavazhasson olyan értelemben, hogy a cigányok telepíttessenek gettókba.)

Persze nem lehet a kisebbségvédelem egyetlen fogalmi kategóriája a „nemzetiség”, minden etnikus jellegű csoportra ki kell terjeszteni e különleges védelem ernyőjét, a nemzetiséggé válni nem hagyott cigányságra, a nemzetiséggé válni nem óhajtó zsidóságra csak úgy, mint a magyar állampolgárként velünk élő görög vagy chilei emigránsra. Törvény kell biztosítsa: minden kisebbségi csoport akként artikulálhatja identitását, ahogy maga jónak látja.

Többek megnyugtására: öt oldalról megfaragott hazánk, a jelenlegi Magyarország etnikailag meglehetősen - Közép-Európában példátlanul! - homogén, területén a magyar etnikum dominanciája stabil, nemzetiségeink aránya alacsony, s külső országok emigrációjának áradata sem fenyeget. Így nem csupán erkölcsi kötelességünk a mintaszerű törvényi rendezés, de nem is csak politikai megfontolások diktálta stratégiánk kell legyen - hanem szerencsés módon épp mi vagyunk a térségben az az ország, amely a legkönnyebben teheti meg ezt a gesztust. Nálunk ez még a nemzetállam - amúgy kérdéses - elvét sem veszélyezteti.

Hogy megteremtjük országunkban az etnikai tolerancia maximumát biztosító törvényes szabályozást, arra - túl a morális indíttatáson - két jó okunk is van:

- bár az etnikai harmónia csak egyike azoknak a harmóniáknak, amelyekre egy tevékeny, országépítő társadalomnak szüksége van (rajta kívül volna még a szociális egyensúly, a vallási béke és egyebek), belső rendünkhöz mulhatatlanul szükséges ez az elem is;

- amellett pedig ez a legtöbb, amit annak érdekében tehetünk, hogy a szomszédoknál is hasonló tendenciák kerekedjenek felül.

4. Úgy tűnik, bajaink éppen magyar-román viszonylatban a legbokrosabbak, s immár az ereszig érnek. Mondhatnám, hogy itt már szinte reménytelen a helyzet - mégis inkább azt mondom: épp ezért kell maximális odafigyeléssel és jószándékkal kezelnünk ezt a kérdést.

A már majdhogynem konfrontációig éleződött helyzetben elkövethetünk egy alapvető tévedést: megpróbálhatunk mi is Ceausescu színvonalára zúlni, hogy ily módon adjunk „mélto választ”. De remélem, elég nyilvánvaló, hogy ez az út járhatatlan. Építsünk határzárat? Verjük kékre a békési románokat? Vásároljunk mi is rakétákat? A nyugatnémetektől biztosan kapnánk, hiszen ha fizetünk érte, nekik igazán édes mindegy, hogy tőlük keletre ki kiket lövet halomra! Csak hát én rühellném kifizetni értük azt az árat, amelyet Ceausescu elvtárs gondolkodás nélkül kifizet, népe szájából tépve ki az utolsó falat kenyeret. Meg aztán: biztos, hogy ő előbb sütné el az övét - ez már így szokott lenni. Egyenlőtlen verseny lenne ez - tökéletesen értelmetlen végkimenetellel. Magunkat holt biztos tönkretennénk vele - miközben garantáltan nem vezetne el az áhított végcélhoz: „a békés, kölcsönösen előnyös jószomszédi kapcsolatokhoz”.

Vitathatatlan, hogy Ceausescu rendszerével szemben óriási és behozhatatlan a hátránynk. Akkor viszont ne is próbáljuk behozni - hanem válasszunk valami egészen más stratégiát: keressük meg az elvszerű viselkedés lehetséges módozatait, és tartsuk magunkat az emberi etika és nemzetünkkel szembeni kötelességeink mércéjéhez. Mert vegyük észre: hátránynk egyben előny is. Morális értelemben. Ha konzekvensen élünk ezzel az előnnyel, olyan erővé válhat, amely megingathatja a szomszédban tomboló agresszív diktatúrát. És más esélyünk nincs.

Söpörjünk először a magunk háza táján. A mai Románia képtelenül lepusztult, minden európai norma alá süllyedt ország, bizonyos, hogy a nemzetközi szépségversenyen lóhosszal megelőznénk a szomszédot - mindamellett egy percre se higgyük magunkat Hőféhérekének. Mérjük fel, hogy nemcsak a történelmi múltban, de napjainkban is lehetnek, vannak olyan gesztusaink, amelyek sérthetik a román önértéket - márpedig ez semmiképp nem lehet célunk. Továbbmenve: minden románnak egyértelműen meg kell győződnie arról, hogy mi nem a román nemzeti jövő ellenében képzeljük el a magunk jobb nemzeti jövőjét - csakis ez a felismerés készítheti a bunkósbot letételére. Ehhez pedig az első és legfontosabb teendő, hogy VALÓBAN nem úgy képzeljük el.

Ismerjük fel a menekülő - és még nem menekülő - románban a sorstársat, ne „ellenség”-ként fogadjuk, hanem emberi és szomszédi szolidaritással. Napjaink menekült-története nemcsak jó példa, de talán súlyában sem olyan apróság, mint első pillanatra látszik. Ha morális állapotunkból kikerül, a román menekültek vendégszerető befogadásával tartós értékű politikai tőkét gyűjthetünk a vágyott harmonikus közös jövőhöz - vagy ugyanúgy ki is hagyhatjuk a szép lehetőséget. Vagy éppenséggel negatív értelmű tőkét is gyűjthetünk, a rossz tradíciók folytatásában újabb marék parazsat a fejünkre. Igen: a játszma egyáltalán nem egyoldalú, ilyen sok múlik rajtunk is!

Mindeközben pedig az állami politika szintjén: mindenkor következetesen álljunk ki a romániai magyar kisebbség ügyében. Alku nélkül ítéljük el mindazokat a bűnöket, amelyeket a román kommunista vezetés bárkikkel - magyarokkal, szászokkal, zsidókkal, cigányokkal, románokkal - szemben elkövet. Ha van morális fölényünk, annak talaján megtehetjük.

5. A feladatokat elsősorban a társadalom oldalán látom: teremtsen a magyar társadalom pozitív, demokratikus szellemű konszenzust a nemzeti-etnikai-kisebbségi kérdések körül - majd pedig teremtsen meg azt a politikai vezetést, amely képes végrehajtani az ennek megfelelő programot. Hogy tételesen mi mindent, azt a fentiek után elegendő már csak röviden vázolni:

- alakítsa ki maximálisan, eszményien demokratikus nemzetiségi politikát határainkon belül (nem megelégedve a semmilyen anyaország nem támogatta cigányságról sem),
- hogy aztán ennek morális talaján keményen és hatékonyan kiállhasson a bárhol élő magyar kisebbségek jogaiért és életésélyeiért;
- segítsen kibontakozni egy olyan kultúrpolitikát és társadalmi értékrendet, amely a szomszéd népek értékeinek megbecsülését célozza - nem egy hiteltelen marxista frazeológia szintjén, hanem valódi mélységeiért;
- kimondatlanul és kimondva is tegye állami politikánk távlati céljává a közép-európai integrációt elősegítő folyamat előmozdítását, minden lehetséges módon. Mert csakis ez az eszmény jelenthet reményt kisebbségekből összetakolt, nyomorú múltú és jelenű Közép-Európánk jobb jövőjére nézve.

Füzi Mihály (mérnök, Marosvásárhely):

1. Az 1945-ös évet követő, számos manipulatív jellegű kísérletet, a nemzeti kisebbségek háború utáni kiszolgáltatott helyzetét kihasználó politikai demagógiát, a szocialista országok közötti, de a Szovjetunió által diktált és ellenőrzött hamis barátság és hallgatás légkörét tartom leginkább felelősnek a nemzeti kisebbségek jelenlegi válságos helyzetének kialakulásában.

Szeretném kiemelni azt, hogy például Romániában a magyar kisebbség jelentős része lelkesen vett részt az ország építésében, mert egyrészt hitt a román vezetés ígéreteiben, másrészt az észak-erdélyi magyar adminisztráció 1941-1945 közötti nem éppen szimpatikus magatartása érzelmileg eltávolította az anyanemzettől. Akkoriban, különösen a Magyar Autonóm Tartomány 1952-ben történt megalakulása után kevesen hitték el, hogy ez voltaképpen az Erdélyben élő kisebbségek ellen tett zseniális lépés volt, mivel egy viszonylag szűk területre korlátozta a magyar nyelv és művelődés igazi lehetőségeit, hogy aztán rövidesen ezen a területen is egyre világosabbá váljanak a korlátozó intézkedések, míg nem 1968-ban, a közigazgatás új rendjével végső csapást mérjenek a szűk területekre korlátozott kisebbségi lehetőségekre is.

Kiemelném, hogy mindezekért felelősség terheli természetesen a magyar vezetést is. Elismerem, hogy a szovjet diktátum miatt nem nagyon szólhatott bele abba, ami itt történt, de legalább az anyaországban ápolhatta volna az erdélyi, szlovákiai, délvidéki vagy kárpátaljai magyarok emlékét. Arra gondolok, hogy megengedhetetlen, hogy Magyarországon még néhány évvel ezelőtt is tömegek hitték azt, hogy a székely nem tud magyarul, vagy tömegeknek fogalmuk sem volt Erdély évszázados - és mai - magyar értékeiről. Ez bizony a magyar politikai és művelődésügyi vezetés súlyos hibája.

Tudom, könnyű utólag okosnak lenni, de vajon miért nyugodott bele a magyar vezetés abba, hogy 10-15 évenként találkozzék legfelsőbb szinten a román vezetőkkel? Miért nem kérte

számon sűrűbben a kölcsönösen aláírt kétoldalú egyezmények felrúgását, semmibe vételét? Bizony, ez a magatartás alaposan felbátorította a román vezetést, és természetes, hogy ma már eszébe sem jutnak kötelezettségei. Sokkal hamarabb tiltakozni kellett volna az 1946-os párizsi békeszerződésben vállalt kötelezettségek be nem tartása miatt, nemzetközi garanciákkal.

Ugyancsak kiemelném, hogy míg Magyarország az 1956-os forradalom hátrányait szenvedte a szocialista közösségen belül, Románia ügyes politikai manőverek révén tekintélyt vívott ki magának éppenséggel a Szovjetunióval szemben is: Kínához fűződő viszony, izraeli háború, csehszlovák események, nyitás a fejlődő afrikai és délkelet-ázsiai országok felé. Miközben Magyarország kínálódott, Románia azt hihette - a nyugati, déli és keleti támogatást látva -, hogy számára mindent szabad, minden lehetséges.

Igaz, az 1956-os szovjet beavatkozás még szűkebbre szabta a magyar mozgásteret, de szerintem azt is jobban ki lehetett volna (ki kellett volna!) használni.

2. Nehezemre esik abban hinni, hogy Közép-Európában - belátható időn belül, ami számomra mintegy 30-50 év - létezik optimális megoldás a kisebbségi kérdésben. Ha ugyanis arra a vehemenciára gondolok, amellyel Románia (de Csehszlovákia is) védi egységes nemzet-állam mivoltát (vagy inkább hazug mítoszát), akkor még az 50 év is szűk határidőnek tűnik.

Ezzel együtt szerintem területi revízió szóba sem jöhet! Annál inkább lehetne megpróbálni a valóban korlátozás nélküli utazást az érintett országok között, a korlátlan információs, kulturális, tudományos cserét, tehát egy nyugati típusú integrálódást. Tudom, ehhez valamennyi országban demokratikus vezetésre, értelmes emberekre van szükség. Ez alapfeltétel, amelynek megvalósítására csupán Magyarországon látok reményt.

Talán meglepő, de nagyon fontosnak tartom az itteni - és más ország - magyar kisebbség helyzetének javításában a magyarországi pozitív gazdasági, társadalmi, politikai viszonyok stabilizálódását. Más önérzettel bírunk, ha az anyanemzet jól gazdálkodik, és lelki támaszt veszítünk, ha állandóan kedvezőtlen híreket hallunk.

3. Szükség van nemzetiségi törvényre, de nem szigorúan csak Magyarországon, hanem teljes egyetértésben(?) Közép-Európában.

Évtizedek óta olyan alaposan bíráljuk az amerikai, dél-afrikai, palesztinai stb. faji megkülönböztetést, hogy észre sem vettük a magyar, német, szerb, szlovák stb. „fajok”, ellen alkalmazott diszkriminációt.

Alapelvek a nemzetiségi törvényben? Egy néhányat talán fel tudnék sorolni, de távolról sem érzem magam eléggé felkészültnek az alaposabb kifejtéshez:

- szabad nyelvhasználat, hivatalos fórumon akár fizetett tomacssal;
- oktatás anyanyelven minden fokon
- a nemzetiségi tanácsai képviselők szabad megválasztása;
- anyanyelvi sajtó és könyvkiadás önállóan és korlátozás nélkül;
- utazás szabadon, vendégfogadás szabadon (nyilván nem üzletszerűen);
- szabad információáramlás (anyanyelvi sajtótermékek, könyvek) és még rengeteg más, de el nem fejtve mindenhol megfigyezni, hogy mindez a nagy szabadság nem irányulhat sem a többségi, sem más nemzet elleni uszításra.

Mindaddig szükség van nemzetiségi törvényre, amíg azt az illető kisebbség óhajtja, de őszintén, nem parancsra. Azért jegyzem meg ezt, mert számomra néha már tragikomikus, mennyire igyekszik a magyar vezetés megőrizni a román kisebbséget anyanyelvében, holott a természetes beolvadás folytán már úgyszólván senki sem akar Magyarországon románként élni, annál kevésbé „hazatelepíteni”, Romániába. Alkalmam volt látni-hallani a magyarországi román TV-műsort, és én bizony pirulnék, ha csak annyira bírnám anyanyelvemet, mint az ott megszólalók.

4. A román és a magyar nép közötti éles szembenállás évszázados - tragikus és rossz! - hagyomány. Kialakulása talán akkor kezdődött, mikor Moldovából meg Havasalföldről tömegesen szöktek Erdélybe a földhözragadt szegények, de gyakran nemesi családok is. Az erdélyi viszonyok között természetes volt, hogy a hatalmat a három nemzet képviselte, amely szigorúan megszabott keretben szervezte és vezette a fejedelemség ügyeit.

Az már csak természetes (szintén), hogy a nagyfokú szaporulat a 18. században az etnikai megoszlásban a románság felé billentette a mérleg nyelvét, a mennyiségi növekedés „kitermelte”, minőségi ugrás pedig az értelmiség megjelenéséhez és aktivizálódásához vezetett.

Ez az értelmiség nyilván a magyarban látta minden bajok forrását, így oktatta a széles tömegeket is. Ez vezetett az 1784-es Horia, Closca és Crisan-féle felkelés idején arra, hogy nem az osztrák birodalom seregei ellen harcoltak a parasztok, hanem a magyar uradalmakat dúlták fel és gyilkolták halomra a háznépét. És az osztrák császártól kértek segítséget a magyarok ellen!

Ez a tanítás vezetett később az 1848-1849-es ellentétekhez, évtizedek múltán pedig a Tanácsköztársaság elleni fellépéshez, meg a Tisza vonaláig terjedő román követeléshez.

És magyar oldalról? A román mindig csak úgy szerepelt, hogy az puliszkacsovó, fondorlatos, alattomos, legfennebb művészi hajlamú, de mindenképpen lenézendő nép.

Ebben a megvilágításban talán kézenfekvő, hogy legszükségesebbnek tartanám a románság magyarokról - és a magyarság románokról kialakított képének gyökeres megváltoztatását. Ilven irányban sokat tehetne a jelenlegi magyar vezetés is, mert bizony a szellemes (vagy nem éppen...) tréfák kabarában és folyóiratokban lassan, de biztosan minden románt egy személlyel vagy családdal azonosítanak. Nem, nem elhallgatás kívánok, nem is hazug romantikát, újabb mítoszokat, hanem reális tájékozódást, tájékoztatást és megértést.

Hogy aztán erre mivel fog válaszolni (és mikor?) a román vezetés, ehhez nem rendelkezem jóstehetséggel, de bízom benne, hogy legalább is idővel csak kedvező lehet a reagálás. Sajnos én már lehet, hogy nem érem meg ezt a kedvező változást, de akkor is csak ezt találok célravezetőnek.

5. Az erre a kérdésre adandó válaszomat megfogalmaztam Pozsgay Imre államminiszternek címezve, de mivel válaszom nem egészen fedi a kérdést, néhány szóban itt is kifejténém, milyen intézkedések javítanak viszonylag rövid időn belül az erdélyi magyarság helyzetét, vagy inkább hangulatát.

Röviden azt szorgalmazom, hogy végre legyen látható-hallható a magyar televízió adása egész Erdély területén, biztonságosan, különleges felszerelés nélkül. Ez és a magyar rádióadók megerősítése biztosítaná az erdélyi magyarság hozzájutását értékes kulturális, tudományos, politikai ismeretekhez, elősegítené megmaradását szülőföldjén, tisztánlátását a világ dolgaiban. Mint azt említett, el nem küldött levelemben is kifejtettem, javaslatom anyagi áldozatokat követel a magyar társadalomtól, de technikailag feltétlen kivitelezhető. Amennyiben módját találják és helyeslik elképzeléseimet, kérem a mellékelt levelet eredetileg vagy tartalmában a címzetthez eljuttatni.

Stefan Frâtean (szerkesztő, Békéscsaba):

A kérdésfelvetésből is kitetsző értékelés, mely szerint e térség nemzeti, etnikai kisebbségeinek válságos lenne a helyzete, csak az utóbbi időben lett közismert publikációk témája, jóval később, mint hogy ez a válságos helyzet kialakult. Az egyre kedvezőtlenebb kép elhallgatása az egyik oka annak, hogy a magyarországi nemzetiségek ma már az identitásvesztés helyzetébe kerültek. A kisebbségi problémák elkendőzése, őszintétlen megközelítése nem is eredményezhette kezelésüket. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a nemzetiségi kérdésről nyíltan jóval később kezdünk el beszélni, mint egyéb problémáinkról. Közvéleményünk még ma is abban a tévhitben él, hogy bár a társadalmi létünk majd minden területén számosak gondjaink, egy dologot illetően példamutató a tevékenységünk, s ez a hazai kisebbségekkel foglalkozó nemzetiségpolitikánk. A kisebbségek szempontjából megalázó módon elhittettük, hogy mindaz, ami számukra sajátos kisebbségi helyzetükből adódóan fontos, azt mint az állam kegyes juttatása megkapják. Ennek elsődleges szószólójává magát a kisebbségek államilag fenntartott ügynevezett érdekképviselői szerveit tették. Pedig a magyarországi nemzetiségi lét is ugyanolyan bajokkal küszködik, mint társadalmi életünk egésze, azzal a fájdalmas különbséggel, hogy mára már etnikai identitása forog veszélyben. Igen ritka, hogy nemzetiségi szülők gyermekeiket megtanítsák örökölt anyanyelvükre, az úgynevezett nemzetiségi iskolák nem erősítik az identitástudatot. A nemzetiségi intézményekbe került értelmiségiek körében is nagymértékben érvényesül a kontrasztelekció. Érdekvédelmi szerveik nem rendelkeznek gyakorlati kompetenciával, meg sem fogalmazódtak a megvalósítható feladatai. Az eltelt 40 év alatt magasztaltunk egy gyakorlatban hamar megbukott nemzetiségpolitikát, s nem jutott idő arra,

hogy meghatározzuk, melyek a kisebbségi, etnikai hovatartozás ismérvei, melyek azok a speciális feladatok, amelyek megvalósítása fennmaradásukat szolgálja.

Legelőször is a kisebbségeket eltávolítottuk az egyházi közösségeiktől, az egyház helyébe lépő új közösségi formákat életképessé tenni pedig nem tudtuk. A hajdan volt egyházi dalegyleteket, olvasóköroket felváltó folklórkörok csak ideig-óráig éltették a közösségekben az etnikai identitástudatot. A népdal és néptánc együttesek erőltetett színpadi szerepeltetése, az eredeti sajátosságoktól idegen színpadra kényszerítése csak azt a képzetet erősítette, hogy nemzetiséginek lenni nem más, mint daloló, táncoló, borszoknyás, csizmás egyedek jó kedvű, vidám gyülekezetébe tartozni. Nem sikerült a népi kultúrát apáról fiúra átörökíteni, a népdal, néptánc iránti tiszteletet felkelteni. Nem jött létre olyan intézményi hálózat, amely a nemzetiségi kultúra továbbfejlesztését elfogadható színvonalon művelte volna.

A többség nemzettudatának fejlesztése is hiányos, feltételezhetjük tehát a kisebbségek nemzetiségi tudatának minőségét! Nemzetük, nemzetiségük történelméről nem tudnak többet, mint a magukat többséghez tartozónak valló kollegáik. Nemcsak saját történelmükről vannak hiányos ismereteink, de anyanyelv-országukról szerezhető ismereteiket sem bővítik. Az iskolák a kultúrtörténeti ismeretek terjesztésében a népies, az 50-es évek irodalmi áramlatát helyezik előtérbe. Hiányzik a mindennapi gyakorlatban hasznosuló ismeretanyag.

Igen negatívan hat a kisebbségi lét vállalására a többség elitélő magatartása a másság iránt, igaz ez nemcsak a nemzetiségi mássággal szemben tapasztalható. Ennek mindennapi megnyilvánulása igen káros a kisebbségi lét vállalására fel nem készített egyének számára. Az intolerancia a más nyelvet, más szokásokat gyakorló egyénekkel szemben igen erős.

Nem sikerült megismertetni közvéleményünkkel a kisebbségek sajátos, igazi jegyeit, hétköznapijait, valódi értékeit. Ugyanilyen hiányosak az ismeretek a nemzetiségek anyanyelv-országáról, a szomszédos népekről. Iskoláink internacionalizmusra nevelési törekvései hamar vakvágányra futottak, mert nélkülözték a hitelességet, az emberi léptékeket és politikai indítatásból manipuláltak. Nemzetiségi politikáknak elsősorban kirakatjellege van a kisebbségek emberi méltóságát megtépzázva úgy hittük, hogy ezzel kihatással lehetünk a határon túli magyarság sorsának jobbítására.

A fent vázolt problémák a hazai nemzetiségi viszonyainkra vonatkoznak. A kérdéskör azonban közép-európai kitekintést vet fel. E térségben évtizedekig vezető politikai elvként hirdettük, hogy a szocializmus automatikusan megoldja a nemzetiségi kérdést. E bevédés meggátolta, hogy a kisebbségek problémáival gyakorlatilag foglalkozni lehessen. Az egészséges nemzettudat a tolerancia, az őszinteség, a demokrácia kifejtése jelenthet kiutat közép-európa nemzeti, etnikai kisebbségeinek válságos helyzetéből. A nemzetiségi politikát pedig politikamentessé kell tenni.

Ezen alapvető - jelenleg még hiányzó - feltételek megléte esetén is csak azok a kisebbségi népcsoportok számíthatnak arra, hogy megőrzik etnikai identitásukat, amelyeknek közösségi érdekei szolgálatába állított intézményei, reprodukálni képes értelmisége van. A magyarországi ezidáig polgárjogot nyert nemzetiségek közül potenciális értelmiségi réteggel nem mind-egyik rendelkezik. Felállított intézményeik érdekképviselőre alkalmatlan struktúra részei. Egy nagyon kis létszámú etnikum nem teremti meg azt az erőt, amely a megkövesedett struktúrát szétvetné, és nem tud olyan elérhető célokat megfogalmazni, amelyek széles réteget mozgatnak meg. Hamarosan megfogalmazódik tehát a kérdés - mely népcsoport életképes, és melyik az, amely már asszimilálódott?

Egy demokratikus államnak az egyéni és csoportos érdekeket is biztosítani kell. Ha pedig önszerveződő módon etnikai közösségek jönnek létre, a többségi társadalomnak tolerálnia, támogatnia kell ezeket a törekvéseket, és olyan intézmények működését kell szavatolnia, amelyek valódi érdekképviselőt töltenek be. Az érdekképviselő pedig világosan megfogalmazott keretek, törvények között kell hogy érvényesüljön. E keretek, törvények kimunkálásával egyidőben kell tudatosítani azt a társadalmi szolidaritást, amely elfogadja a másságot. A többségi társadalomnak önmaga nemzeti identitásáról, helyzetéről is egészséges képe kell hogy legyen. Ez hozzájárulhat ahhoz is, hogy más népek, nemzetek értékeit is helyesen fogalmazza meg, s megteremtse a lehetőséget egyszersmind arra is, hogy együttélése más népekkel zavarok nélkül jöhessen létre.

Közép-Kelet-Európában a magyar-román együttélést történelmi tényként kell kezelni. Az együttélés szükségszerűsége nem ideológia, hanem ténykérdés. Az együttélés nem egyik vagy másik népek fontos vagy kevésbé fontos, hanem szükségszerűség. E szükségszerűségnek azonban mindkét részről jól kitapintható haszna is van. Az egyéni- és csoportérdekek

biztosítása, az identitástudat megőrzése és erősítése az őszinte helyzetelemzés, a társadalmi élet demokratizálása, mind megoldásra váró feladatok itt e térségben magyar s román részről egyaránt. A határok kérdését sem kell tabuként kezelnünk. Azt azonban könnyen beláthatjuk, hogy nem a határok kérdése a leg súlyosabb teherterhelés az itt együttélő népeknek. A kívánatos cél éppen a határok majdani eltűnése. Ehhez azonban fejlett gazdaság, emberi szabadságjogok, demokratikus társadalmi berendezkedés, egészséges nemzeti önbecsülés, és mindezeket szavatoló törvényes keretek szükségesek itt Közép-Kelet-Európában is.

Grendel Lajos (író, Pozsony):

1. Mielőtt válaszolnék kérdéseikre, szeretném nyomatékosan hangsúlyozni, hogy sem a végzettségemet, sem pedig a hivatásomat tekintve nem vagyok történész. Még csak olyan amatőr történész sem, akiből a kelletténél mindig egy kicsit több volt nálunk. Ahhoz azonban nem kell történésznek lennem, hogy úgy véljem, itt, Közép-Európában az elmúlt négy évtizedben a kisebbségi sorsot két alapvető történelmi esemény határozta meg. Az egyik a jaltai megállapodásokból kiinduló párizsi békeszerződés, amely nem tartalmaz garanciákat a kisebbségek kollektív jogaira vonatkozóan, a másik - ugyancsak Jalta következménye -, hogy az egész térség 1945 után átkerült a Szovjetunió fennhatósága alá, s a sztálini totalitarizmust mint követendő példát és gyakorlatot kényszerült átvenni annak minden részletével és következményével együtt. Véleményem szerint mindezek a változások súlyosan, ha ugyan nem katasztrofálisan érintették a térség nemzeti kisebbségeinek sorsát. Hozzá kell tennem, hogy a csehszlovákiai fejlődés ennek látszatra ellentmond. A látszólagos ellentmondás abban van, hogy a csehszlovákiai magyarságot sújtó diszkriminatív intézkedések a kommunista hatalomátvételt megelőző rövid, hároméves periódusban voltak a leghevesebbek. Itt azonban két dologról nem szabad elfeledkezni. Az egyik, hogy 1945-ben nem egészen az 1938-ban elbukott polgári demokrácia állt vissza Csehszlovákiában, hanem egy olyan rendszer, amelyben a sztálinista fordulat időzített bombája már keletkezése pillanatában ketyegett. Beneš nemzeti-ségi politikája - a nem szláv kisebbségek kitelepítése, illetve deportálása és beolvasztása - a sztálini mintát másolta, s nem kényszerből, hanem őszinte meggyőződésből. A másik dolog az, hogy akár taktikai megfontolásokból, akár nem, ezeket a diszkriminatív intézkedéseket a csehszlovák kommunista párt 1948-49-ig nemcsak jóváhagyta, hanem aktívan támogatta is. Így állhatott elő az a paradox helyzet, hogy 1948 februárját, a kommunista hatalomátvételt, a korlátozott polgári demokrácia bukását a csehszlovákiai magyarság döntő többsége felszabadulásként élte meg, s a terrort felváltó sztálinista nemzetiségi politikának a bevezetését, tévesen úgy üdvözölte, mint a kisebbségi kérdés igazságos jogi rendezésének kiindulópontját. Ez az illúzió több nemzedék szemléletét határozta meg évtizedeken keresztül. Tovább táplálta ezeket az illúziókat az is, hogy jelentős előrelépésnek látszott az 1968-as alkotmánytörvény, amely a kisebbségek kollektív jogait is megalapozta, de amely ebben a tekintetben írott malaszt maradt csupán. De a cseh és a szlovák civil társadalom, a cseh és a szlovák másként gondolkodók és ellenzékiek magatartása sem egyértelmű a kisebbségi kérdés megítélését illetően: a legjobb esetben is semleges. Nincs róla tudomásom, hogy ezek a csoportok elítélték volna a magyarokkal és a németekkel szembeni egykori diszkriminatív politikát, vagy annak szellemétől elhatárolnák magukat. Semmi jelét nem látom a kérdéssel való őszinte szembenézésnek. Éppen a csehszlovák polgári demokrácia 1945-48 közötti gyakorlata készlet övatosságra abban a tekintetben, hogy illúziókat tápláljak. Nem hiszem, hogy egy demokratikus átalakulás automatikusan megoldja a kisebbségek gondjait.

2. Amiről itt szó van, az nyilvánvalóan politikai kérdés. Mivel én semmiféle politikai posztot nem töltök be, és nincsenek is ilyen ambícióim, erre a kérdésre csak nagyon röviden térek ki. Szerintem egy alapelvet kellene szem előtt tartani. Meg kellene teremteni az intézményes garanciákat annak, hogy minden nemzeti-etnikai kisebbség fennmaradjon a térségben. Az erőszakos asszimiláció, vagy a határok ide-oda tologatása a térség libanonizálásához vezetne, annak minden véres-tragikus következményével együtt. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a térség nem magyar népeinek a közvéleményét ráhangoljuk a problémára, s előkészítsük a régóta esedékes, mindig elodázott lelki kiegyezést köztük és köztünk. Tisztában

vagyok vele, mekkora nehézségekbe ütközik ez most ma. De ha százszor is lehetetlennek tűnik, az egyetlen járható út számunkra. Ezzel szemben akár a kétségbeesésből, akár a kiütlanság érzéséből fakadó magyar nacionalizmus feléledését katasztrófának tartanám.

3. Úgy gondolom, igen. A probléma nem üthető el azzal, hogy a Magyarországon élő nemzeti kisebbségek száma az ország összlakosságához képest elenyésző. Jogállamban nem érvényesülhet egy olyan primitív matematikai szempont, amely a kisebbségi jogokat a kisebbség de facto létszámához mérve centizti ki. Azt is súlyos hibának tartanám, ha egy ilyen törvény megalkotásában a magyar államot taktikai megfontolások vezetnék, mondván, lesz egy hivatkozási alapunk, a más országok magyar kisebbségeinek sérelmeit kétoldali tárgyalásokon fel kell vetnünk. Az ilyen szatócspolitika nemcsak átlátszó, hanem bumerángxént visszaüthet. Nyilvánvalóan nemcsak szükség van nemzetiségi törvényre Magyarországon (és Csehszlovákiában meg másutt is persze), hanem ügyelni kell majd annak betartására is. Ugyanis ez, véleményem szerint egyáltalán nem taktikai kérdés, hanem elvi kérdés. Meggyőződésem, hogy a legliberálisabb nemzetiségi törvény sem veszélyeztetné Magyarország területi integritását, mint ahogy a csehszlovákiai magyarságnak az utóbbi időben többször is megfogalmazott jogos követelése sem veszélyeztetik a csehszlovák állam létét és biztonságát. Persze valahányszor felmerülnek az ilyen-olyan elégedetlenséget kifejező hangok, azonnal működni kezdenek a régi beidegződések és félelmek. Különös paradoxona a térségnek, hogy a benne élő nemzeti kisebbségek, miközben a saját elemi jogaikért időről-időre felemelik a szavukat, elfeledkeznek arról, hogy a kisebbségi kérdést nem lehetséges külön-külön, egyiket a másiktól elválasztva rendezni. Kár, hogy a szlovákiai magyarok és a magyarországi szlovákok (legyen bár hatalmas különbség számarányuk tekintetében) mind ez ideig nem ismerték föl, hogy egymás potenciális szövetségesei. Nekem, éppen azért mert magyar kisebbségi vagyok Csehszlovákiában, a saját jól felfogott érdekében támogatnom kell, kötelességem támogatni minden olyan, a magyarországi szlovákok részéről kiinduló kezdeményezést, amely az ő kisebbségi jogállásukat javítja. Én természetesen ez fordítva is így kellene hogy legyen. Ma ez csak amolyan látens szövetség. Két párhuzamos, amely csak a végtelenben találkozik.

4. Nem érzem magam illetékesnek ebben a kérdésben nyilatkozni, szép általánosságokon kívül aligha tudnék mást mondani. Az nyilvánvalóan látszik, hogy a román politika hajthatatlansága és irracionálisuma lehetetlenné teszi a párbeszédet az erdélyi magyarok helyzetéről. Csehszlovákiai magyarnak lenni egy kicsit más helyzet, mint romániaiinak.

5. Ezt a kérdést én semmi esetre sem közelíteném meg a konkrét politikai lépések felől. Abból indulnék ki, hogy a nemzeti kisebbségek problémáinak a rendezése nem képzelhető el a kisebbségek véleményének a meghallgatása nélkül, legyen szó akár a szlovákiai magyarok, akár a magyarországi szlovákok helyzetéről. A paternalista hozzáállás nemcsak nem elegendő, hanem még káros is lehet. A jövő szempontjából sokkal fontosabbnak tartom, hogy az etnikai, nemzeti kisebbségek problémáját az érintett felek a térség globálisabb problémáinak az összefüggérendszerébe ágyazzák be. Nyilvánvaló, hogy a térség országainak esetleg mégis megvalósuló demokratikus átalakulása önmagában nem garantálja a kisebbségek jogaiknak a kitővítését (akár a kulturális autonómia irányába is), sem azok érvényesítését a gyakorlatban. Ám csak a demokrácia teremtheti meg a kérdés tisztességes rendezésének a feltételeit. Az is nyilvánvaló, hogy a mindenkor magyar politikai vezetés nem lesz könnyű helyzetben, ha a határain kívül szorult magyarság érdekében (is) tenni akar valamit. Még abban az esetben sem, ha a leghatározottabban elhatárolja magát mindennemű nacionalizmustól. Kérdés, hogy a magyar kisebbségek átruházhatják-e érdekeik képviseletét a magyar vezetésre. Véleményem szerint nem, és ez nem is kívánatos, mivel egyfelől kiélezné a Magyarország és szomszédjai közötti feszültséget, másfelől paternalista reflexeket hívna elő magyar részről is. Itt mindenképp nekünk, magyar kisebbségieknek kell önálló stratégiát kidolgoznunk. Úgy gondolom, a magyar nemzetnek és az érdekeit (tegyük fel) artikuláló magyar politikai vezetésnek létérdeke a kiegyezés a szomszédaival, s a térség integrációjának a felgyorsítása és a határok spirituálisítása. Ez a kiegyezés természetesen nem történhet a kisebbségek rovására. Ugyanakkor a nemzeti kisebbségek érdekeinek támogatása nem szabad hogy sértse a szomszédos népek érdekeit. Csupán az olyan vészhelyzetben tartom minden szempontból jogosultnak a kisebbségek érdekeinek magyarországi képviseletét, amilyen az erdélyi helyzet ma. A térségben jelentkező nemzetiségi feszültségek felszámolása elképzelhetetlen anélkül a történelmi kiegyezés nélkül, amelyet a magyarságnak kellene kezdeményeznie, mint e pillanatban a térség legdemokratikusabb, legnyitottabb és a kisebbségi problémák megoldásában a leginkább érdekelt nemzetnek. E nélkül a lelki kiegyezés nélkül - nem győzőm hangoztatni - sosem jut tartós nyugvópontra a kisebbségek ügye. Mindez a jelenleginél sokkal intenzívebb, felkészül-

tebb és a szomszédok, illetve a magyar és a magyarországi nem magyar kisebbségek iránt a jelenleginél messzemenően nyitottabb külső és belső diplomáciát igényelne. Nyitást minden irányban. Persze azt én is tudom, hogy ez ma nem elsősorban a magyar politikai vezetés szándékain múlik. Az viszont igen, hogy a kérdésnek a jelenleginél jóval több történész, közgazdász, szociológus és más szakemberét neveljük ki.

Gunda Béla (néprajztudós, Debrecen):

A kérdések olyan összetettek és széles területet érintenek, hogy mindegyikre csak terjedelmes tanulmányban lehetne válaszolni. Mégis megpróbálom a kérdések körébe tartozó gondolataimat összefoglalni.

A közép-európai térség nemzeti és etnikai kisebbségeinek jelenlegi válságos helyzetét az okozta, hogy a második világháború után a térségben olyan diktatórikus hatalmak alakultak ki, amelyek lehetetlenné tették a demokratikus fejlődést. A demokrácia elmaradása, erőszakos kiküszöbölése az államalkotó többség életében is tragédiákat okozott. A marxizmus-leninizmus olyan spanyolfal volt, amely mögött az elnyomó diktatúrák szabadon garázdálkodhattak. A munkásosztály csak eszköz volt a diktatórikus garázdálkodáshoz.

Közép-Európa népessége és kultúrája olyan bonyolult történeti és földrajzi térségben él, hogy területi átrendezésekkel a kisebbségi kérdést nem lehet megoldani. De viszont a belső demokrácia kialakulásával - amelynek államonként lehetnek árnyalati eltérései - a kisebbségek (nemzetiségek) jogait, kulturális intézményeinek fejlődését, vallását, anyanyelvét biztosítani lehet. E téren arra lenne szükség, hogy minden közép-európai államban működjék az ENSZ-nek egy olyan szervezete, amely figyelemmel kíséri, hogy a nemzetiségek jogai ríképpen érvényesülnek, és a jogsértéseket az ENSZ plénuma elé viszi. A jogsértőket, a jogsértés formáit minden esetben konkrétan meg kell nevezni. Szükséges, hogy a jogsértők ellen határozott és megfelelő intézkedéseket hozzanak. A kisebbségek ügye ne legyen hólabda a nagyhatalmak kezében. Mindenféle áttelepítést, a büntetésnek ezt a kollektív és embertelen formáját a jövő politikájának táblájáról le kell törölni, s olyan helyzetet teremteni, amely szükségtelenné teszi a különböző formájú és tömegű meneküléseket. Minden kollektív át- és kitelepítést a nemzet (ország) bűnei közé kell sorolni. Ez vonatkozzék a múltira is.

Noha Magyarországon a nemzetiségi kérdés megoldása (iskolák, vallásszabadság, kulturális múlt feltárása, stb.) pozitív irányba halad - nemzetiségi törvényre mégis szükségünk van. A törvény előkészítésébe be kell vonni az illető nemzetiség anyanemzetének szakértőit is. Megfelelő szakértők ellenőrizték a különböző közép-európai államokban a népszámlálásokat. Lehetővé kell tenni, hogy az anyanemzet különböző módon támogathassa a nemzetiségek kultúráját, kutathassa a nemzetiség múltját, jelenét, akár történeti, nyelvi, néprajzi, demográfiai stb. kérdésekről van szó. Utalhatok arra, hogy pl. a románok szabadon kutathatják isztroromán, macedoromán testvéreik kultúráját, de magyar kutatók nem léphetnek a moldvai csángók földjére.

A magyar és a román nép között ma is megvan a jószomszédi kapcsolat. Ha ez nem létezne, nem menekülnének hozzánk román nemzetiségűek. A két nép a történelem folyamán mindig kölcsönösen vonzotta egymást. A román politikának látnia kell, hogy mi távol állunk minden „reviziótól”. Határkérdéseink nincsenek. A határproblémát a történelem éppen úgy fogja megoldani Közép-Európában, mint ahogyan megoldotta Nyugat-Európában. Viszont a román politikusoknak látniuk kell, hogy az ottani magyarság múltbeli, jelenlegi és jövőbeli magatartása, kultúrája nagymértékben hozzájárul Románia európaiságához. Románia is büszke lehet arra, hogy határain belül születtek a Bethlen Gáborok, a Bod Péterek, a Bólyaiak, a Kemény Zsigmondok, a Tamási Áronok - ha akkor ezek a hatások mások is voltak. Tiszteljük mindazokat, akik a dákoromán elméletet vallják, román kollégáink, a politikusok se lássanak ellenséget azokban, akik egy nép eredetéről, egyes történeti megnyilatkozásairól más nézetet vallanak. Aki nem jár a dákoromán kontinuitás útján, nagyra becsülheti a román történelmet, irodalmat, népi kultúrát, s barátilag szorítja meg a román tudósok, költők, a névtelen parasztok

kezét. E sorok írója is ezek közé tartozik. A tudósok nézzenek a múltba, a politikusok pedig előre, s akkor már oldódik is a feszültségekkel terhes viszony. Mindehhez számtalan lehetőséget nyújt az ismét humanizálódó Európa, amelyből mi nem akarunk kiszakadni, s éppen ez erősíti türelmünket, reményeinket és a baráti kézfogásban való hitünket. Hisszük, hogy az ismét humanizálódó Európa tagja kíván lenni Románia is, és már ebben benne is rejlik a kölcsönös megértés szelleme.

Itt említem meg, hogy a történelemnek el kell számolnia a nemzetiségekkel is - legyenek azok lengyelországi lemákok, szlovákiai gorálok, észak-moldvai huculok, Szeret-menti csángók, a Duna deltájában élő lippovánok, dobudzsai gagauzok, tatárok, Deli Orman-i törökök, rodopei karakazsánok és így tovább. Korunkban nyomatékkal tekintetbe kell venni a természetes asszimilációt, amit elősegít az iparosodás, a kollektív gazdálkodás, az ingázó munkáséletmód és a városiasodás.

Azt gondolom, hogy pillanatnyilag a magyar politikai vezetés részéről józan bölcsességre van szükség, hogy javítson a határainkon túl élő nemzetiségeink, kisebbségeink helyzetén. Magyarországnak gazdaságilag, társadalmilag kulturálisan példát kell mutatnia a többi közép-európai állam felé. A példák hozzájárulnak a humanizálódó Európa szellemében való oldódáshoz, s ez elvezet a magyar kisebbségek helyzetének javításához is. Ehhez nagy segítséget nyújthatnak a nagyhatalmak, az előttünk járó európai államok. S ha a romániai magyarok kérdését felvetjük, román szomszédaink és barátaink ne csak felénk tekintsenek, hanem lássák azt is, hogy mi történik a Pruton túl.

Cs. Gyimesi Éva (irodalomtörténész, Kolozsvár):

Csak nagyon tömör válaszokat adhatok, véleményem alaposabb átgondolására és kifejtésére nincs időm, hiszen az anyag kijuttatása maga is beláthatatlanul sok időt vesz igénybe. Habár a színvonalas megformálás igényének nem tudok eleget tenni, a kérdések hordereje, számomra létfontosságúnak érzett tematikája mégis arra indít, hogy megfogalmazzam a kisebbségi-nemzetiségi helyzetre, a jelenlegi válságra és a kibontakozás esélyeire vonatkozó nézeteimet.

1. Ez a válság magának a szocialista rendszernek a válságában gyökerezik, szükségszerű fejleménye mindannak, amit e rendszer alapjául szolgáló ideológia már csírájában hordozott, hiszen a társadalmi problémák megoldásának lehetőségét csupán abban jelölte meg, hogy eltüntetni a társadalmi egyenlőtlenségeket, felszámolja a vagyon- és státusbeli különbségeket. Ebben az ideológiában azonban nem volt helye a különbözőség elismerésének, vagyis megszüntette, eltörölte a legelemibb különbözőség — a személyiség, az egyén — értékét. Az intézményesült ideológia jegyében a hatalom arra törekedett, hogy minden különbözőséget, sajátosságot feláldozzon az egyenlőség érdekében. Nemcsak a vagyoni különbséget sikerült megszüntetnie az államosítással, szövetkezetesítéssel, hanem gyakorlatilag — a teljesítménytől független bérezéssel, a számlálrával és minden személyes kezdeményezés, vállalkozás visszafojtásával — sikerült mindenkit pusztá munkaerővé, eszközzé lefokoznia a szent ügy érdekében. Az egyipártrendszer önkényuralmi, központosított szerkezete következtében kialakult az államhatalom és a társadalom egyre feszültebb szembenállása. A monopolizált irányítás és az egyneműsített nyilvánosság a valóságos társadalmi érdektagolódás megnyilatkozásainak akadálya, a társadalom valójában arcatlan tömeg lett, mely teljesen ki van szolgáltatva a hatalom szervezett önkényének, nem gyakorolhat ellenőrzést sem a gazdasági élet, sem a jog, sem a kultúra, sem saját településének vagy munkahelyének élete fölött. A magántulajdonból kismimzett alkalmazott, az egyéni és a kollektív szabadságjogoktól megfosztott állampolgár csupán a központosított, egyirányú tömegkommunikáció hatásaiban részesülhet, lényegében nincs választási, szavazati és szólásjoga... Ebben valósult meg az egyenlőség, minden állampolgárnak, többségnek és kisebbségnek egyaránt.

A mai romániai magyarság kétségbeesett helyzetének oka is eme egyenlősdi áldásaiból ered. Mert miért vegyük figyelembe az etnikai különbözőséget ott, ahol semmilyen sajátosságnak nem jár ki tisztelet? Ahol az egyént eltiporják, ha ragaszkodik a személyiségéhez, miért ne tipornának el közösségeket? Hiányzik minden különbséghez való jog, az embernek nem lehet személyes meggyőződése, különvéleménye, nem mondhatja el románul sem. Akkor miért

lenne joga ehhez a magyarnak?

A kisebbségi kérdés ilyen alakulása az általános antidemokratikus fejlődés szükségszerű következménye, a minden téren megindult szocialista egyneműsítés — homogenizálás — része.

A második világháborút követő időszak elején a romániai magyar kisebbség érdekeit csupán a baloldali kisebbségpolitikusok — Balogh Edgárék — fejezhették ki. Akik idejében meglátták a szocializmus antidemokratikus szerkezetét, azok nem juthattak szóhoz. A szocializmus utópiájának megszálloittai nem látták át, hogy ez a rendszer milyen veszélyeket hordozhat magában a kisebbségi jogokra nézve, a kisebbségek valódi érdekeit ismerők közül sokakat deportáltak vagy börtönbe zártak. A vezető pozíciókat betöltő romániai magyar értelmiségiek azok közül kerültek ki, akik ilyen vagy amolyan okból engedtek a román többségi hatalom törekvéseinek. Esetenként jóhiszemű politikai meggyőződésük (kommunista mivoltuk) vállalása révén eszközözé válhattak az általános antidemokratikus fejlődés elősegítésében. A szívesen vállalt internacionalizmus elvének hajlamosak voltak feláldozni a kisebbségi érdekeket, elutasították később — a hatvanas években — az anyaországból kinyújtott segítő kezeket is, előtérbe helyezték a romániaiság „tényét az anyanemzethez tartozás értékével szemben. Lehet, hogy a kisebbségi magyarság képviselőin valójában semmi sem múltott. Velük vagy nélkülük — mindenképpen ide juttatták volna az antidemokratikus tendenciák.

2. A helyzet megoldása is összefügg ezzel az általános történelmi helyzettel, illetőleg csakis az *egésznek* a megváltoztatása eredményezheti a kisebbségi helyzet — mint részprobléma — rendezését. Ez nem mehet végbe a többség helyzetének megváltozása nélkül, ezért helytelennek tartom a kérdésfelvetést. Mer nem elsősorban a többségtől eltérő intézkedésekre, van itt szükség, hanem demokratikus fordulatra minden téren: az egész romániai társadalom szerkezetének, jogrendszerének megváltozására. Kulcskérdés a mindenféle értelemben vett kollektív jogok biztosítása: a gyülekezéshez, az egyesüléshez, mindenféle érdekképviselőhöz való jog. Ha ezt a jogrendszer garantáltan biztosítja, akkor a kisebbségi érdekképviselőt gondja is megoldódik. Mert a demokratikus berendezkedés (többpártrendszer) implikálja a kisebbség számára is fenntartott helyet, esetleg egy párt lehetőségét.

A demokrácia mindenféle kisebbségre érvényes, ezen belül az etnikai csak egy változat. Miért mondana ellent önmagának a román demokratikus fordulat (ha lenne ilyen) azzal, hogy a kisebbségektől megvonja ezt a jogot? Ez képtelenség. A román demokráciának szüksége lesz a magyar kisebbségre, mert választási harcaiban ütőkártyául szolgálhat egyik-másik félnek, szavazatszámot képviselhet, hasznos külkapcsolatokat biztosíthat stb.

Egy ilyen fordulat esetén, az általános szervezetlenségben, ami várható, nehéz előre látni az intézkedések helyes sorrendjét. Hiszen területenként sajátos kisebbségi problémák vetődnek fel, úgy értem, az élet különböző területein, de vidékenként is.

Minden szinten biztosítani kell a kisebbségi érdekképviselőt lehetőségét. Ha ez megvalósul, mindenek előtt a nyelvhasználat jogát kell tisztázni. Az államnyelv kötelező óraszámában megállapított tanulása mellett, és amellet, hogy pontosan leszögezzük, melyek azok az intézmények, státusok stb., amelyekben az államnyelv ismerete kötelező, le kell szögezni az anyanyelv használati jogát az élet minden területén: a helyi önrendelkezésben (magyar többségű városokként, községként stb.), a minden foku iskolahálózatban (az anyanyelven való tanulás joga), nemzetiség intézményekben (esetleg vállalatokban), tömegkommunikációban, könyvkiadásban, az egész művelődési életben. Magyar többségű vagy vegyes lakosságú vidékeken és intézményekben igényelni kell minden többségi tisztségviselőtől, alkalmazotttól stb. a magyar nyelv ismeretét.

Mindez csak feltétele annak, hogy biztosítva legyen a kisebbségi önrendelkezés. Ez a mai viszonyokat tekintetbe véve nem lehet teljes területi önrendelkezés, csakis egyes vidékek, települések életében érvényesülhet (szórványszerűen), de lehet politikai önrendelkezés abban az értelemben, hogy lehetőséget ad az érdekvédelmi és egyéb szervezetek kialakítására (párt, egyházi-felekezeti egyesülés, esetleg helyi szakszervezet, művelődési egyesület, környezetvédelmi, műemlékvédelmi testület stb.). A demokratikus fordulat mértékétől függően esetleg felmerülhet a gazdasági önellátás biztosítása is nemzetiségi alapon (szabad gazdasági társulással, vállalkozással).

Szeretném kiemelten leszögezni, hogy az adott területi status quo visszafordíthatatlan csakúgy, mint a demográfiai átrendeződés, ami az utóbbi évtizedekben végbement.

4. A feszült román-magyar viszony oldódásának feltétele mindenek előtt az, hogy

Románia felzárkózzék a történelmi folyamathoz, amely ma Kelet-Európában zajlik. Azaz: felzárkózás a reformokhoz, a demokratikus folyamatokhoz, ami a személyi kultusz és az egypártrendszer megszűnését jelentené. Csak egy ilyen váltás közepette vagy azután lehet tárgyalóasztalhoz ülni. Az oldódás feltétele az is, hogy kifejezésre juthassanak a román demokratikus erők (ha vannak ilyenek) nézetei, mert csak ezekre alapozva lehet kezdeményezni valamit. Feltétel továbbá a kisebbségi politikusok (ha vannak ilyenek) helyes magatartása: egyengetni az utat a két nemzet között, hogy a történelmileg kialakult görcsök megszűnjenek, kialakuljon a félreértések tisztázásának igénye, a bizalom, a párbeszéd lehetősége. Tisztázni kell, hogy nem akarunk határkiigazítást sem odaátrol, sem idebent, s hogy — bizonyos jogi feltételek biztosítása mellett — a román nemzet csak nyerni fog azzal, hogy létezzünk.

Ha a demokratikus folyamat során biztosítani kell a kisebbségi jogokat, akkor minden területen és lakhelyen létre kell hozni az érdekképviseleti szerveket, hogy felszínre kerülhessenek a sajátos igények, érdekek, javaslatok, kezdeményezések. Ezzel párhuzamosan biztosítani kell az anyanyelvű nyilvánosságot: a tömegkommunikáció eszközeit. Elképzelésem az, hogy egyetlen átfogó érdekvédelmi szervezeten belül kell létrehozni az érdekvédelem különböző szakosztályait a jogi, gazdasági, oktatási, művelődési, egyházi stb. igényeknek megfelelően. A legelső tennivaló egy jogászokból álló, tárgyalóképessé szakosztály létrehozása, amely minden területre kiterjedő jogi szabályzatot dolgoz ki, hogy azt azután demokratikus alapon megvitatva a kormány elé lehessen terjeszteni. De a legsürgősebb gyakorlati kérdésekről ezzel egyidőben megindulhat a szakterületenként szerveződő szakosztályok működése, főképp egy művelődési- és oktatásiügyi bizottságé, amely az illetékes minisztériumokon belül tárgyalja a kisebbségi érdekek érvényesítésének módozatairól.

Ha a román vezetőség hajlandó elfogadni, akkor magyarországi szakemberek bevonásával lehetne biztosítani a kellő szakszerűséget a kisebbségi oktatási és művelődési helyzet rendezésében. A román-magyar történelmi vegyesbizottság mintájára meg lehetne szervezni más területek vegyesbizottságait, amelyek országos adatfelírás eredményeire alapozva kidolgozhatnák a különböző szükségletek fedezésére szolgáló intézmények tervét.

Mindezt a teljes nyilvánosság biztosítása mellett lehet csak elképzelni. Sajnálatos, hogy ezeket a gondolatokat, melyek a két nép, a magyar és a román megbékélésének feltételeire vonatkoznak, csak úgy bocsáthatom az *Aetas* rendelkezésére, hogy közben tudom: titkos belső szabályzat alapján ezért büntetés jár Romániában. Ilyen gondolatok itt nem számíthatnak nyilvánosságra, s ha külföldi lapban teszem közzé, kétségbe vonhatják lojalitásomat. Holott az olvasó megteheti: ez a jövőképzés vagy megoldáskeresés nem irányul sem egy állam, sem egy nemzet léte ellen, csupán arra szolgál, hogy két milliónyi romániai magyar állampolgár nemzetiség megmaradásának esélyeit kutassa, kijelölje.

A rendezés fentebb kifejtett feltételeinek biztosítása lenne, véleményem szerint, az egyetlen kiút abból a régen tartó, mindkét fél számára kínos feszültségből, amely a két állam között fennáll. Nem a két nép áll itt szemben egymással, nem a nemzetek. A feszültség gyökere a jelenlegi politikai rendszerben keresendő. Hiszek abban, hogy Erdélyben élnek a magyar-román együttélés pozitív hagyományai is, és egy általános demokratizálódás megindulása esetén mozgósíthatók lesznek mindkét részről azok az erők, melyek a kölcsönös tisztelet és a megértés hidját építhetik.

5. Nem szabad engedni annak a hangulatnak, amely területi átrendezésben, teljes fordulatban bízik, hamis illúziókat táplál. A magyar kormány vegye figyelembe a magyar-román egymásrautaltság tényét és történelmi tanulságait, tartsa szem előtt, hogy a romániai magyarság érdekei nem ellentétesek a román nép általános érdekeivel: a felszabadulás gondja közös gond, s a békés, emberhez méltó együttélés feltétele a szabadság. Magyarország felelős képviselőinek törekedniük kellene a másik fél gondolkodásmódjának, nézeteinek, a román nép mentalitásának alaposabb, árnyaltabb megismerésére. Ezzel párhuzamosan a nemzetközi fórumokon folytatniuk kellene a nemzetiségi kérdés rendezésére vonatkozó nézeteinek higgadt, tartásos kifejezését alátámasztva minél több és pontosabb adattal arra nézve, mi lenne az igény, és miben marad el ettől az igénytől a kisebbségi magyarság jelenlegi politikai-kulturális-oktatási stb. helyzete.

Román politikai fordulat esetén a legmeggyőzőbb politikai lépés az lenne, ha Magyarország rögtön sietne gazdasági-erkölcsi-kulturális támogatásban részesíteni az itteni román és magyar haladó erők remélhetőleg közös törekvését a demokrácia megvalósítására.

Gyulay Endre (római katolikus megyéspüspök, Szeged):

1. A második világháború után az újjáépítés és a politikai erőviszonyok közötti vezető pozíció megszerzése kötött le mindenkit. Nem egyszer a kisebbségben lévő nemzetiségek közül került ki egy-egy községnek a vezető rétege. Ezek az eddig vélt elnyomások kárpótlására kiskirályok módjára uralkodtak, és nem kevés ellenszenvet vívtak ki maguknak és annak a népcsoportnak, amelyikhez tartoztak. — A töbpártrendszer koalíciója és így a különféle pártok közötti ellenőrzés — gondolom — egészséges egyensúlyt tudott megvalósítani, ha csak rövid időre is. A hibák a következő fázissal kezdődtek: amikor a kritikát nem tűrő, külföldi erőre építő párt egyeduralmát elkezdte. Hitte, hogy terrorral az egyensúly fönnttartható és egy olyan internacionális egység megeremthető, amelyikben széthúzás nélkül, nemzeti érzés nélkül egységet tud teremteni és fenntartani. Ez a falanszter-gondolkodás nem hozott győzelmet, hiszen mind a magyarságban a magyarságtudat, mind a kisebb népcsoportokban a saját kultúrájuk feltétele ellenérzéseket termelt. A szomszédos népekben ugyanez történt, és minél inkább nem tudták az internacionális gondolkodást ideológiájuk szerint megvalósítani, kicsit ráébredve saját nemzetiségükre a magvalósítás csődjének okául a kisebbséget tették meg bűnbaknak. (Lásd nálunk titóisták, Erdélyben magyarok és székelyek.)

A hatalom birtokában és a bűnbakkeresés folyamatában nem egyszer méltatlan kezelés és a saját népénél is erősebb terror alakult ki.

2. A közép-európai népek történelme által produkált kevertség minden rezsimtől türelmet és megértést vár el, és olyan intézkedéseket, amelyek alapján nyelvük, kultúrájuk, iskolájuk biztosított. Ehhez jogi és anyagi garanciát kapnak, valamint olyan szabad kapcsolattartást az „öshazával”, amelyik zavartalan, és ahol mind iskolai továbbfejlesztésük, mind kultúrájuk elmélyítése lehetséges. Azt hiszem, ennek a teljes megvalósulása igazában csak egy egységes európai unióban volna lehetséges.

3. Magyarországon a nemzetiségi megnyugtatóra valóban szükség lenne nemzeti-ségi törvényre. Ebbe be kellene foglalni a saját nyelvük kultúrájuk, iskolájuk, népművészetük szabadságát, biztosítani az ezek fönntartásához szükséges anyagiakat, saját maguk által választott képviselőre is szükségük volna (parlamenti képviselőre), aki legfelsőbb szinten érdekeik képviselését meg tudná valósítani. Persze ezeknek a jogoknak a meghatározásánál és az anyagiak biztosításánál számukra is figyelni kell, mert arányaiban többet igényelnek, mint az egyszerű magyar állampolgár (iskolafönntartás, tankönyv stb.), mégis nem kérhetnek többet, mint amennyit az ország gazdasági építésében maguk is adnak.

4. A román és magyar ellentmondások föloldása, azt hiszem, csak akkor történhet meg, ha az általuk aláírt genfi, helsinki, bécsi egyezményeket nem egyénileg magyarázzák, hanem az európai általános megvárázathoz alkalmazkodva meg is valósítják. Azt hiszem, ennek is a teljes megoldása az európai unióban történhetne.

5. Az első kapcsolattartás sorsuk figyelése, és ha kell, szót emelés érdekükben. A másik a kultúrájuk fejlesztéséhez szükséges segítség (könyvek stb.) nyújtása, valamint olyan kultúrközpontok létesítése más országokban, ahol magyarságuk megőrzéséhez segítséget kaphatnak. Fontosnak érezném olyan programok szervezését az öházában, amelybe bekapcsolódva nyelvükben, kultúrájukban gazdagodva térhetnek vissza saját hazájukba, és élhetik nemzetiségi életüket, és friss élményeiket adhatják át gyermekeiknek.

Horn Gyula (külügyminiszter, Budapest):

1. 1945 után térségünkben olyan társadalmi fordulat zajlott le, amelynek alapvető célja régi társadalmi szerkezetek szétűzése, s egy új — etatista — hatalmi struktúra kiépítése volt. A térség országainak akkori politikai vezetői a nemzetiségi kérdést is ennek a társadalmi-politikai folyamatnak a keretében közelítették meg. Úgy látták, hogy a szocializmus eszméi távla-

tokat nyújt a kérdés megoldására. A szomszédos országokban élő magyar nemzeti kisebbségek sorsát a háború befejezését követően ugyanakkor nem pusztán a politikai változások iránya szabta meg. Működésbe léptek olyan erők is, amelyeknek nem volt politikai jövőjük, de a háborút követő koalíciós időszakban a bosszúvágy és a nemzeti számlák rendezése elvét tették (tehették) magukévá. Csehszlovákiában például éppen a csehszlovák polgári politikusok kezdeményezték a magyarság erőszakos kitelepítését és deportálását, Romániában pedig a Maniu-féle párt terrorkülönítményei rendeztek vérfürdőket az erdélyi falvakban. Ugyanakkor sajnos, azt is meg kell állapítanunk, hogy ebben a rövid periódusban a baloldal és a kommunista pártok sem voltak mentesek a nemzeti előítéletektől, és a kérdést kihasználta saját politikai legitimitásuk igazolására és jövőbeni hatalmi struktúrájuk kiépítése szempontjából is kezelték. Így fordulhatott elő, hogy például Csehszlovákiában és Jugoszláviában a baloldal is a magyarság kollektív bűnösségének eszméit vallotta, és — ami csak 89 végén került széleskörűen nyilvánosságra —, hogy a Kárpátalja Szovjetunióhoz történő csatlását követően megkezdődött a vidék magyar férfilakosságának tömeges deportálása. Románia ilyen szempontból különleges helyzetet jelent, mert ott — egy ellentmondásoktól nem mentes fellendülés után — csak a sztálini hatalmi struktúra létrejöttét követően kezdődött el a romániai magyarság intézményeinek felszámolása, vezetőinek börtönbe kényszerítése. (Cinikus történelmi csúsztatással a kisebbségi helyzetnél fogva forradalmibb hajlamú, az új rendszerben kezdetben aktív szerepet vállaló magyarságot téve felelőssé a Dej-időszak törvénytelenégeiért.)

A létrejött monolitikus hatalmi struktúrák nem túrték el az autonóm érdekérvényesítés — így a nemzetiégi érdekérvényesítés — egyetlen formáját sem. E struktúra logikája szerint az élcspatpárt vezette homogén tömeg és az egységes hatalmi szervezet a legalkalmasabbak a hatalom biztos kézben tartásához. Ezért az oktatás és beruházáspolitikai, a településfejlesztés, a kulturális politika egyidejűleg szolgálta a szétaprózást és az egységesítést. A nemzetiiségeket azok sajátos igényeivel, kötődéseivel együtt — minden ideológiai kinyilatkoztatás ellenére — alapjában véve zavaró, kiküszöbölendő tényezőnek tekintették. Ezen még az sem változtatott, hogy az idők folyamán szomszédainknál azért kialakult a magyarság bizonyos intézményrendszere, és kodifikálták a nemzetiégi jogok egy részét is. Nem oldódott, és az adott hatalmi struktúrában nem is oldódhatott meg a magyar nemzetiség tényleges érdekképviselete, akaratérvényesítése.

Az 50-es évek sztálini rendszerének fellazulását követően sem nyílt meg erre lehetőség, bár kétségkívül voltak lépések az egyenjogúság biztosítására és a szükséges intézményrendszer kiépítésére. E nehezen mozduló, merev társadalmakban egyfajta alkonszenzus kialakítására törekedtek a nemzetiségekkel: hivatalosan felszámolták a diszkriminációt, létrehoztak egy többé-kevésbé működő, bár az igényeket messze nem fedező intézményrendszert, cserébe a nemzetiségek passzivitásáért, lojalitásuk kinyilvánításáért. Ez a megoldás azonban természeténél fogva sem lehetett hosszú életű. A problémák szaporodásával hol burkolaton, hol pedig később egyre nyíltabban a kisebbségekre igyekeztek hárítani a felelősséget, ezzel vezetve le a feszültségeket. Ez a folyamat leglátványosabban a reformoktól mindeddig elzárkózó Romániában jutott a legmesszebbre, ahol a magyarellenes gyűlölet szítása és a területi revízió rémképének falra festése a hatalom legfontosabb legitimációs bázisává vált. A határon túli magyar nemzetiségek kezelésében az is szerepet játszott, hogy helyzetüknél fogva — a nyelv és a személyi kapcsolatok révén — tájékozottabbak voltak a magyarországi reformfolyamatokról, így egy esetleges erjedés lappangó veszélygócának is minősítették őket. A gazdasági problémák növekedésével, az átfogó reformigények erősödésével azonban már nem bizonyult elegendőnek a nemzetiégi kérdés rendezettségéről szóló tézisek hangoztatása és az ezt igazoló körusának szerepeltetése sem. Az európai folyamat előrehaladtával egyre érzékelhetőbbé vált a térség országaiban a vállalt emberi jogi kötelezettségek számonkérésének igénye is. A nemzetiségek korábbi viszonylag magas tűrőhatára alaposan lecsökkent, és gyakoribbá váltak a hatalmi struktúrán kívüli, elsősorban emberi jogi mozgalmakhoz kötődő nemzetiégi fellépések. Az első lökést a helsinki értekezlet, és annak „harmadik kosara” adta meg. A 80-as évek közepétől a fő mozgatóerő a kibontakozó általános kelet-európai átalakítási folyamat, a gorbacsovi peresztrojka volt. Nyilvánvalóvá lett, hogy elodázhatatlan a problémák gyökereikig ható feltárása és a nép aktív részvételével a teljes körű jogállamiság kiépítése. Ez szükségszerűen magával hozta, hogy jobban odafigyeljenek a nemzetiségek igényeire. A társadalmi változások sodrában így a nemzetiségek önszerveződési és érdekképviseleti lehetőségei is szélesedtek. Megítésem szerint ezért válságos helyzetről ott beszélhetünk, ahol az ország vezetése nem az átalakítás, nem a jogállamiság megteremtése, hanem ahol a tömegeket fenyegető veszedelem leki kényszerével mozgósítja, a nemzetiégi uszítás útján próbál, illetve próbált kijutni a

válságból.

2. A fentiekből kiindulva úgy gondolom, a nemzetiségi kérdés a politikai és gazdasági demokrácia kiszélesítésével, az emberi jogok teljes körű tiszteletben tartásával, az államok közötti bizalom alapuló együttműködés kialakításával kezelhető megnyugtatóan. A nemzetiségi kérdésnek „legjobb”, „egyedüli jó” és „végleges” megoldása nem létezhet, hiszen különböző szerkezetű és hagyományú államok sokféle nemzetiségének eltérő helyzetére nem lehet részleteiben kidolgozott, egységesített megoldást nyújtani. Ami pedig a véglegességet illeti, múltbéli és jelen tapasztalataink szerint az csak illúzió.

A határon túli élő nemzetiségek gondjainak átérzését egyesek félreértelmezve beavatkozásnak, irredenta törekvések megnyilvánulásának tekintik. Leszögezhetem: a magyar politika a nemzetiségi kérdést emberi jogi kérdésnek és nem határkérdésnek tekinti. Ez azt is jelenti, hogy nem a határok, hanem a határok eddigi szerepének megváltoztatására törekszünk: célunk a határok jelképessé tétele, a határokon átnyúló, széles körű gazdasági, kulturális, humanitárius kapcsolatrendszer létrehozása. Az a véleményem, hogy a nemzeti kisebbségeknek — helyzetükből adódó hátrányuk kiegyenlítéseképpen mind hazánkban, mind a határokon túl — többletjogokat kell biztosítani, s nem elég az állampolgárok közötti megkülönböztetés tilalma. E többletjogoknak ki kell egészülniük az adott állam konkrét szavatosságaival, kötelezettségvállalásaival is. Elsőrendű fontosságúnak tartjuk a nemzetiségek jogát azonosságtudatuk szabad és nyílt vállalásához, érdekképviselőik kialakításához, a döntésekben való részvételük mechanizmusának kimunkálásához, jogukat a nemzetiség utánpótlásának biztosításához. Mindez feltételezi a nemzetiségi intézményrendszer, az anyanyelvi oktatás és kulturális élet lehetőségét is. Nekünk is arra kell tehát törekednünk, hogy biztosítsuk a hazánkban élő nemzetiségieknek: az őket érintő ügyekben legyen módjuk érdekeik kinyilvánítására és a döntésekben való részvételre.

Sokat beszélnek mostanában az autonómiáról. Az a véleményem, hogy ez olyan kérdés, ami nem általánosságban, hanem csak konkrét esetekben válaszolható meg. Megítélésem szerint azt, hogy valamely nemzeti kisebbségnek van-e igénye az autonómiára, s hogy annak megteremtésére megvannak-e a feltételek, egy adott ponton maga az élet dönti el. A jelenlegi helyzetben a legfontosabbnak olyan folyamatok elindítását tartom, amelyek elvezetnek az emberi jogok teljes mértékű tiszteletben tartásához és a nemzetiségek egyéni és kollektív jogainak biztosításához. Végso soron abból kell kiindulnunk, hogy adott esetben az autonómia, illetve az elérésére tett erőfeszítések jelenthetnek-e segítséget e célok elérésében.

3. Azt, hogy Magyarországon szükség van-e nemzetiségi törvényre, vagy nem, az élet már eldöntötte. Az európai színvonalú jogállamiság megteremtése Magyarországon nem képzelhető el e kérdés megfelelő jogi rendezése nélkül. Nem folytatható tovább az a gyakorlat, hogy a nemzetiségi problémákat kinyilatkoztatásokkal kezeljük. Pontos jogi formába kell önteni politikai törekvésünket, amit pozitív kisebbségvédelemként fogalmaztunk meg. A nemzetiségi alapon történő megkülönböztetés tilalmának törvényi megfogalmazásán túl tehát olyan szabályozást alkotunk, amely keretet ad a hazai nemzetiségek kollektív jogainak realizálásához. Rögzíti az állami szervek kötelezettségeit, továbbá a nemzetiségek önálló akaratérvesítésének formáit is. A nemzetiségi törvénynek kodifikálnia kell hazai nemzetiségeink nyelvhasználati, kulturális és oktatási jogait, és keretet kell adnia anyanyelviükkel való minél szélesebb körű kapcsolattartásuknak is. Leendő nemzetiségi törvényünk modellértékét kizárólag a gyakorlati tapasztalatok minősíthetik, ugyanakkor nem titkolt célunk, hogy a sikeres gyakorlati tapasztalatok másutt is minél szélesebb körben általánossá váljanak.

4. Sajnálatos tény, hogy e két nép történelmi sorsközösségét évszázados történelmi előítéletek, keserű tapasztalatok, csalódások terhelik, és ezek oldódását nem könnyítik az állami propaganda rangjára emelt sovén megnyilvánulások, a megkülönböztető román politikai gyakorlat. Világos, hogy a tudati fertőzés felszámolása hosszútávú feladat. Ehhez szükség van mind a román, mind pedig a magyar nép reális történelmi helyzetismeretére, a történelmi múlt egészséges befogadására, a tolerancia és az európai normák elfogadására. Reméljük, elkövetkezik az idő, amikor minden román állampolgár számára nyilvánvaló lesz, hogy az erdélyi magyarság nemzetiségi jogainak teljes körű biztosítása nemcsak hogy nem csorbitja a többség jogait, nemcsak hogy nem jelent fenyegetést az ország területi érinthetlenségére, hanem ellenkezőleg: feltételezi a többség jogainak kibontakoztatását is, és így nagymértékben hozzájárul egy demokratikus Románia stabilizálásához, hogy az ország az őt megillető helyet foglalja el az európai népek közösségében.

Döntő kérdésnek tartom, hogy a román nép bizalmat érezzen a magyarság iránt, hogy

tudja: törekvéseink nem ellene irányulnak. Úgy gondolom, az utóbbi időszak számos eseménye is megmutatta, mennyire, tiszteljük, becsüljük a román népet: a román irodalom kincsestárából valamennyi idegen nyelv közül éppen magyarul jelent meg a legtöbb mű. Hazánkban elismerik a román szellemi élet kimagasló teljesítményeit, és alkotóik nagy tiszteletnek örvendenek. Az is figyelemreméltó tény, hogy a nacionalista uszítás ellenére számos román nemzetiségű román állampolgár véli, Magyarországra menekülve tudja csak biztosítani magának az alapvető jogokat és az elemi életfeltételeket. A menekültkérelmek elbírálásánál nem teszünk különbséget a Romániából menekültek származása szerint.

Úgy gondolom, hogy a Kelet-Európában most jelentősen felgyorsult reformfolyamatok a jogállami struktúra létrehozása és a tudati szféra átalakítása mellett és következtében el kell hogy vezessenek az eddigi nemzetiségpolitikai gyakorlat gyökeres átértékeléséhez, a nemzetiségek akaratúrvényesítési lehetőségeinek bővüléséhez. Bízom abban, hogy ez egy olyan általános kelet-európai folyamattá válik, amely hatással lesz a térség valamennyi országára, így Romániára is. Ez lassú folyamat lesz. Fokozatosan kell megdőlniük az erőszakoltan kikényszerített szemléleti gátaknak, és ki kell alakulnia egy európai értékeken alapuló megközelítési módnak. Ezt mi bizalmunk kinyilvánításával, törekvéseink tisztességes jellegének hangsúlyozásával kívánjuk elősegíteni. Azzal kell számolnunk, hogy Romániában először az alapvető emberi jogok biztosítása kerül napirendre, hiszen a nemzetiségi igények határozottabb kinyilvánítására csak egy adott jogállami stádiumban kerülhet sor. Ugyanakkor határozottan ki kell nyilvánítanunk azt az igényünket, hogy a végső cél a romániai magyarság nemzetiségi jogainak teljes tiszteletben tartása kell hogy legyen. A magunk részéről mindent meg kívánunk tenni, hogy kapcsolatainkat minden területen bővítsük, elősegítsük a torz sztereotípiák lebontását és a kölcsönös bizalom megerősödését. Bízom abban, hogy román részről is hasonló felismerésekre fognak jutni.

5. A magyar külpolitika egyik leghangsúlyosabb változása volt az utóbbi időszakban, hogy a határon túli magyarság sorsának figyelemmel kísérése, a nemzetiségi jogsértésekkel szembeni fellépés külpolitikánk alkotó elemévé vált. Ennek elvi alapja, hogy a nemzetiségi jogok kérdését az emberi jogok részének tekintjük. Ez nem lehet egyetlen ország belügye, sőt nem lehet kizárólag kétoldali kapcsolatok tárgya sem. Olyan önként vállalt nemzetközi kötelezettségek végrehajtásáról van szó, amelyek számonkérése a nemzetközi közösség joga és kötelessége. Konkrét feladatnak tartom a minél pontosabb tájékozódást és tájékoztatást a határon túli magyar nemzetiségek életéről, helyzetéről. Ez egyrészt a ma még kirívóan megmutató aránytalanságok kiküszöbölését, az egyes nemzetiségek konkrét helyzetének feltárását, másrészt a szomszédos többségi nemzetek véleményének, szempontjainak alaposabb megismerését és megismertetését is jelenti. Alapvető érdekünk, hogy környezetünkben folytatódjon a megindult reformfolyamat, amely magával hozza az emberi jogok tiszteletben tartását, a jogállamiság kiépülését. Ebben a helyzetben könnyebb lesz megtalálni szomszédainkkal azt a kölcsönös érdekeltiséget, amire elengedhetetlenül szükség van a bizalom megeremtéséhez, a problémák helyes értelmezéséhez és a kapcsolatok kibontakoztatásához. Tisztázni kell a jövőben az anyanemzeti felelősség fogalmát is. Meg kell tisztítani azt a ráragkódott mítoszoktól, és ugyanezt el kell ismernünk hazai nemzetiségeinknél is. Így alakulhat ki a nemzetiségek iránti felelősségvállalásnak, a nemzetiségek segítésének kölcsönös rendszere. A Magyar Köztársaság erejéhez mérten a jövőben is sok segítséget kíván nyújtani a határainkon túli magyar nemzetiségeknek, kulturális és oktatási igényeik minél teljesebb kielégítésében, az anyanemzettel való kapcsolataikban.

Célunk olyan politikai és jogi keretek megeremtése, amelyek között a nemzetiségek önállóan lesznek képesek érdekeik megfogalmazására és érvényesítésére. A bizalom és jószomszédságon alapuló kétoldali államközi kapcsolatainkban ezért szorgalmazzuk nemzetiségi együttműködési formák, közös nemzetiségpolitikai elvek kimunkálását. Készek vagyunk arra is, hogy szomszédainkkal szerződéses keretekben szabályozzuk a nemzetiségi politikával kapcsolatos elveinket és államaink gyakorlati kötelezettségvállalásait. A magyar diplomácia ugyanakkor arra is törekszik, hogy létrejöjjenek a nemzetiségi jogok nemzetközi szabályozásának szélesebb keretei is. Támogatjuk egy esetleges szubregionális megállapodás kidolgozását, amihez jó alapot nyújtanak az Alpok—Adria együttműködés eddigi keretei, az Ausztria és Jugoszlávia irányában tett határmenti együttműködési kezdeményezés, valamint a magyar-osztrák-jugoszláv-olasz négyoldalú együttműködés kialakítása is. Magyarország a helsinki folyamat keretében is szorgalmazza konkrét nemzetiségi jellegű kötelezettségvállalások kimunkálását. Jelentős előrelépés volt a bécsi záródokumentum, ami fordulat a nemzetközi témájú kötelezettségvállalások terén az európai együttműködésben. Az Egyesült Nemzetek

Szervezetében is elő kívánjuk mozdítani a nemzetiségi jogok egyetemes nemzetközi szabályozásának kidolgozását és a meglevő egyezmények ellenőrző mechanizmusainak tökéletesítését. Itt elsősorban a nemzetiségi deklaráció kidolgozásának meggyorsítására és a különmegbízotti rendszer hatékonyabb működtetésére gondolok. Hazánk az emberi jogok iránti elkötelezettségét, nyitottságát az elmúlt időszakban számos konkrét lépésével is kifejezésre juttatta, ezzel egyrészt hozzá kívántunk járulni az emberi jogok egészének mind szélesebb körű tiszteletben tartásához, másrészt pedig ily módon is alá kívántuk és kívánjuk támasztani az emberi jogokért, a nemzeti kisebbségek jogaiért való kiállásunk hitelességét és őszinteségét. Így például csatlakoztunk a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 41. cikkelyéhez és fakultatív jegyzőkönyvéhez, a menekültügyi konvencióhoz, folyamatban van csatlakozásunk az Európa Tanácshoz és ennek feltételeként az Európai Emberi Jogi Konvencióhoz is. Az ENSZ Emberi Jogok Bizottságának legutóbbi ülésén Magyarországot nevében kezdeményeztem az emberi jogok területén működő helyszíni megfigyelő és ténymegállapító csoportok létrehozását a jogsértések megelőzése céljából — amennyiben azok veszélye fennáll — az államok képviselőiből álló kislétszámú task-force megalakítását, továbbá azt, hogy az Emberi Jogok Bizottsága nevezzen ki különmegbízottat, akinek feladata lenne az etnikai, vallási és nyelvi kisebbségek jogai megsértésének vizsgálata.

Érdeünk, hogy az emberi jogi ügyekben tevékenykedő kormányközi bizottságok foglalkozzanak a nemzetiségi kérdéssel, alkossanak az eddigiéknél konkrétabb szabályozásokat a megkülönböztetés tilalmát és a nemzetiségi jogok szavatolását illetően és a nemzetközi közvélemény is kapjon az eddigiéknél átfogóbb, tárgyilagosabb képet erről a kérdésről. Nemzetközi szervezetekben működő kiküldötteink — ahol erre lehetőség volt — eddig is e célok elérésén dolgoztak. Úgy vélem, hogy a magyarországi pártok, társadalmi szervezetek, emberi jogi csoportok saját tevékenységük során megfelelő módon kiegészíthetik, segíthetik a kormányzat erőfeszítéseit.

Imrényi Tibor (görögkeleti lelkész, Szeged):

1. Nehéz lenne egyes irányzatokat vagy jelenségeket kiemelni. Ezért inkább általánosságban szeretnék szólni a II. világháború után Közép-Kelet-Európában végbement változásokról. A legfontosabb történelmi igazságnak azt tartom, aminek a kimondását a múltban sem tudtuk és most sem tudjuk megkerülni: e térség országai, tétova és átmeneti időszak után vagy anélkül, nem lettek szabadok. Magát a Szovjetuniót is beleértve. A felszabadulás, „elhozta ugyan a nácizmustól való megszabadulást, de nem hozta el a szabadságot. A fasizmus szorítását vagy tényleges fegyvetes jelenlétét felváltotta a közvetlen vagy közvetett sztálini, majd később sztálini-típusú önkény. A kisebbség hatalma a többség felett. Az ideológia szolgálata egy szolgáló ideológia helyett. Mindebből már logikusan következett, hogy az a politikai rendszer, amely országában a többség felé abszolutizálta hatalmát, az etnikai kisebbséggel szemben is szűkszerűen hasonló módon lépett fel. Arra is készen, hogy saját pozícióit megerősítse vagy éppen megmentése érdekében szélsőségesen manipulálja többség és kisebbség viszonyát. Vagy úgy, hogy a kisebbséggel szövetekezzen a többség ellen, vagy megfordítva, a többséggel a kisebbség ellen, vagy pedig épenséggel a kettőt egymás ellen kijátszva nevető harmadikként. És akikkel mások játszanak, bármelyik oldalon állnak is, csak vesztesek lehetnek.

Nagyon helytelen lenne azonban a túlzott általánosítás. A „válságos helyzet” kifejezés sem lehet sematikus alkalmazni erre az egész régióra. Mert magától értetődő, hogy más volt és most is más a helyzet Romániában, ahol igen jelentős magyar és más nemzetiség van jelen, szinte országok az országban, és megint más Magyarországon, ahol a kisebbségi jelenlét nem olyan számottevő.

2. A kisebbségi kérdés optimális megoldása Európának ebben a részében elvileg nem lehet más, mint a világ bármely táján: minden szempontból, politikai, vallási, kulturális és gazdasági téren egyaránt egyenlő szabadságot, egyenlő jogokat, egyenlő lehetőségeket biztosítani. Az egyes ember személyes és az emberi-etnikai csoportok kollektív szabadságát a végsőkig tiszteletben tartani. A megoldást a magam részéről természetesen a keresztény tanításban keresem. Pál apostol írja az Efezusiakhoz címzett levelében: „Egy az Isten, mind-

nyájunk Atyja". Bibliai hitünk tanúsága szerint egy Atyától származunk, tehát mindnyájan — a Földön kivétel nélkül minden embert beleértve — testvérek és nővérek vagyunk. A másik emberben, bárki legyen, bármilyen nyelven is beszéljen, vagy bármilyen bőrszínnel rendelkezzen, „Isten képét és hasonlatosságát” látjuk. Jákob és Ésau megrendítő találkozásában Jákob ezekkel a szavakkal fordul testvérehez: Úgy tekintettem arcodra, ahogy az ember Isten arcára néz". A keresztényeknek van egy igen fontos szolgálata, vagy szerényebben fogalmazva felelőssége az egész emberi közösség felé: „az Egyház kebelén belül megélve felmutatni, előrevetíteni azt a testvériséget” és nővériséget”, amelyről a Galatákhoz írott levélben olvassuk: „Nincs többé zsidó vagy görög, rabszolga vagy szabad, férfi vagy nő, mert mindannyian egygégé lettetek Krisztus Jézusban”.

4. Először is azt kellene mindkét részről és immár ténylegesen felismernünk — amit ugyan sokszor hallunk, de nem egyforma hitelességgel —, hogy történelmileg, földrajzilag, kulturálisan és nem utolsósorban gazdaságilag szinte egymáshoz vagyunk láncolva, ezért csak együtt lehetünk boldogok. Egymás rovására sohasem. Úgy van ez, mint a házasságban, amelynek jó alapja csak egymás kölcsönös elfogadása és a közös boldogság keresése lehet kölcsönös lemondások útján. Mert ami csak kizárólag az egyik fél boldogságát építi, a másik számára pedig megpróbáltatást jelent, „az nem igazi, hanem hamis boldogság, és előbb vagy utóbb gyanútlan élvezőjét” is megemészt.

A másik feltétel a maximális őszinteség, azaz a két nép egymás ellen elkövetett múltbeli és jelenkori vétkeinek bátor feltárása és elvállalása. A mai Európában több példát is lehetne felhozni arra, hogy egykori ősi riválisok milyen békében élnek most egymással. Elég, ha a francia-német viszonyra gondolunk.

5. Két olyan elvi dolgot említenék, melynek biztató jeleit már láthattuk a legutóbbi időkben. Az egyik, hogy ami rossz, ami véték, ami a magyar kisebbség megcsönkítéséhez vagy egyszerűen felszámolásához vezet, arról nem szabad hallgatni, „mert növeli, ki elfüdi a bajt”. Igen lényegesnek tartom viszont, hogy mindezt elsősorban ne az ítélet, hanem a szenvedő ember iránti együttérzés motiválja. Hogy miért? Egyrészt azért, mert a gyűlölet nem lehet a történelem előrehajtó kereke. Késérő leckék árán kellett ezt a múltból megtanulnunk. Másrészt pedig azért, nehogy abban az illúzióban éljünk, hogy mi, egyénenként vagy együttesen, mindenben feddhetetlenül és igazságosan jártunk, illetve járunk el saját szűkebb vagy tágabb környezetünkkel szemben. A másik az, hogy nekünk elsősorban nem az éppen „hivatalban lévő” szomszédos politikai rendszer, hanem a velünk szomszédos nép szimpátiáját és bizalmát kell elnyernünk. Mélyebbre és hosszabb távra készítve biztos alapokat.

K. Lengyel Zsolt (irodalmár, München):

Válasz az AETAS ankétjának 4. kérdésére:

A magyar és a román nép viszonya akkor javulhat meg, ha az elnyomás Romániában megszűnik. Ez a feltételek egyike. De ki nyom el kit a mai Romániában?

A románok — visszhangzik a differenciálatlan válasz. Romániát ugyan románok vezetik, de az államvezetést nem románok választották, hanem román állampolgárokkal választatták, akiket szellemi-lelki-fizikai elnyomás következtében megfosztottak szabad politikai véleménynyilvánítás jogától. A német vagy magyar nemzetiségű román állampolgárok tehát ugyanazzal a felelősséggel és ugyanolyan kényszeredetten járulnak hozzá a rendszer fenntartásához, mint a románok. Ebből az önmagában elfogadható meglátásból a románok közül sokan arra következtetnek, hogy a demokratikus átalakulás hívei nem románokkal állnak szemben, hanem egy nemzetileg arctalan tényezővel: a kommunizmussal, vagy legalább is annak hírnökével, a szocializmussal. De a szocializmuson kívül a nacionalizmus is ellenfél. Annak román változata. Elsősorban a nem-románoknak. A román kormány egy nemzetállamot ural: társadalma mielőbb etnikailag egységesíteni szeretné. A kormány tagjai egy család bábúi, a családfők pedig jó két évtizede a szocializmus nevében államukat politikailag is egységesítették. A kétfajta — etnikai és politikai — elnyomás ugyanúgy egyazon jelenség eleme, mint a két háború között:

a mai romániai szocializmus antidemokratikus, amint a polgári román kormányok kisebbségellenessége és a bukaresti türelmetlen parlamentáris gyakorlat 1940 előtt egy királyi látszatdemokrácia megnyilvánulásai voltak. Annak, aki ma tiltakozni akar, az elnyomás kétrétűségét szem előtt kell tartania: az emberi jogok lábbal tiprása a román állam területén élőket egyrészt állampolgári minőségükben sérti, másrészt nemzetiségi minőségükben mint magyarokat, németeket, cigányokat, ukránokat, ruténokat, szerbeket, horvátokat, szlovénokat, oroszokat, lipovánokat, zsidókat, törököket, tatárokat, szlovákokat, bolgárokat, cseheket, görögöket, lengyeleket, örményeket, macedón-románokat, arumunokat. Ez nem jelenti azt, hogy a nem-románok sérelme mélyebb és gyakoribb a románokénál — csakis arról van szó, hogy ők másképp is érzékelik az elnyomást. Őket a nacionalizmus is sújtja.

Igy hát a jószomszédi viszony megalapozásának egyik legfőbb feltétele az, hogy rámutassunk: Románia még mindig egy többnemzetiségű állam, amelyben a türelmetlenség szükségképpen nemzeti gyökerű és élő, nemcsak világnézeti. Ezért a politikai és etnikai ellentétek leginkább föderatív alapon oldhatók meg. A szövetekezés lényegében egy kompromisszum lenne, amely az államközpont és az erdélyi régió között intézményesülne, és amely a — bizonyos mértékig — indokolt központosított államigazgatást kiegyenlítően azzal az alkotmányjogi biztosítékkal, hogy a területi-kulturális alegységek önállóan intézhetik a rájuk tartozó ügyeket. Ezért nem elégséges Demokráciát és szabadságot a román népek" követelni, „a román nép szenvedéseit" elpanaszolni — amint ezt az 1988-as müncheni román megmozdulások vezetői tették (Ld. s. Liga für Menschenrechte in Rumänien " felhívását: / Săptămâna Münchenhez, / 1988. január 18. 4. l.).

A föderatív megújulás próbaköve Erdély, Románia etnikailag és vallásilag legösszetettebb régiója. Amikor 1918-1920-ban Nagyrománia létrejött, Erdély (Részével) egy kompromisszum-helyzetbe került. El kellett fogadnia azt a tényt, hogy a területén megvont politikai határ az új Románia és az új Magyarország között nem felel meg a románok és a magyarok közötti néprajzi határral. Így módon a magyaroknak a többi nemzetiséggel együtt el kellett fogadniuk a nemzeti kisebbségi létet, azt, hogy ők többé nem alkotnak államot. A kompromisszum-helyzet azóta nem változott, s változatlan az a mód is, ahogyan az érintett felek a kompromisszummal bántak. A kisebbségek hiszik és remélik, az államvezetés pedig tagadja, hogy Erdély olyan régió, amely úgyis integrális, élő kultúrájú része az európai államrendnek, hogy nem független ország. A kielégíthetetlen hit és remény értelmében itt a transzilvanizmus címszó kívánczik a gondolatmenetbe: „vagyis Demokrácia és szabadság a román, magyar, német és a többi nemzetiségnek", de nemcsak külön-külön, hanem akkor is, amikor egymással érintkeznek. A modern, az első világháború végeztével kialakult transzilvanizmus napjainkban is arra int, hogy csak az interetnikus és az intraetnikus pluralizmus, vagyis a nemzeti és polgári jogok együttes érvényesítése alapozhat meg egy emberibb jövőt Romániában.

Ez a reform sikertelen vállalkozás akkor, ha nem akadnak olyan románok, akik nemzeti érdekeiket össze tudják egyeztetni a romániai állami problémák regionális megoldásával. Ezekről a románoktól remélhetnénk a román államideológia elvetését, annak a tévhitnek a hiteles kritikáját, amely szerint az erdélyi nyelvek, vallások, életkörülmények és mentalitások alkotmányjogilag biztosított és védett többszínűsége a többségi nép önbecsülésén csorbát ejtne, és szükségképpen Erdély területi elvesztéséhez vezetne. E tévhit meghaladását a magyar fél elősegítheti, amennyiben az esetleges román kompromisszumfélnek magáról bebizonyítja: azzal, hogy a romániai nemzeti kisebbségek jogaiért síkra száll, és eközben az erdélyi kérdést taglalja, nem egy demokratikus, a Kárpát-kanyarban élő összes románt egyesítő állam ellen lép fel, hanem egy olyan román állam ellen, amely a totalitarizmus eszközeivel nem-román lakosságát a többségi néphe akarja olvasztani.

Ilyenformán a feszült magyar-román viszony enyhülése — határon innen vagy túl — egyelőre még a bizalom kérdése. A magyaroknak bízniuk kellene abban, hogy vannak románok, akiket valóban csak a mostoha világnézeti körülmények akadályoznak meg abban, hogy az erdélyi kérdést kisebbségi szempontból is szemügyre vegyék — egy esetleges posztzocialista korszakban viszont nemzeti kizárólagosság nélkül foglalkoznának a magyar ügygel államukban. A románoknak pedig bízniuk kellene abban, hogy vannak kisebbségi és magyarországi magyarok, akiket valóban csak a mostoha etnikai körülmények akadályoznak meg abban, hogy elfogadják a román állam létjogosultságát — és hogy ezek a magyarok egy esetleges poszt-nacionalista korszakban is csak az önálló, életrevaló és fejlődőképes magyar kultúra ügyét szolgálják Erdély földjén.

Kozma Mihály (irodalmár, Szeged)

1. Felfogásom szerint a kisebbségi lét fennmaradásának legfőbb feltétele: a minél teljesebb társadalmi-kulturális AUTONÓMIA. A következők értelemben:

- a kisebbségi lakóterület legyen képes az emberek többségének önmagán belül munkát, megélhetést biztosítani;
- a saját döntés joga a saját ügyekben;
- saját iskolarendszer, kulturális intézmények, közösségi szerveződési formák;
- a többségi társadalom ismerje el „partnernak” a kisebbség nyelvét, kultúráját, például azáltal, hogy a kisebbség körében dolgozók számára legyen kötelező a helyi nyelv ismerete, általában pedig legyen /iskolai/ követelmény a kisebbség megismerése;
- a kisebbség igényei szerint tarthasson fenn kapcsolatokat a nyelvországgal mint nyelvi-kulturális háttérrel.

Az ilyen tartalmú autonómiára végső soron azért van szükség, hogy az egyéneknek terepet biztosítson hagyományaik továbbélésére, és hogy a kisebbségi identitás megőrzéséhez perspektívát nyisson, hogy aztán ennek a perspektívának a tudatában /vagyis: annak tudatában, hogy a kisebbségi magatartásnak is van jövője ebben az országban/ az emberek nagyobb eséllyel védhessék meg identitásukat az eleve erősebb társadalmi, nyelvi, kulturális pozíciókkal rendelkező többségi környezet elkerülhetetlen szivóhatásától.

Természetesen a kisebbség léte a fentiek szerint gyakorlatilag is biztosított lenne, a területi autonómiának már nem lehet különösebb jelentősége. Mint ahogy fordítva is igaz: a területi autonómiának csak akkor van valódi értelme, ha az a társadalmi és kulturális autonómiával párosul a kisebbségi lét minden mozzanatában.

Amennyiben a kisebbség léte a fentiek szerint gyakorlatilag is biztosított lenne, a területi autonómiának már nem lehet különösebb jelentősége. Mint ahogy fordítva is igaz: a területi autonómiának csak akkor van valódi értelme, ha az a társadalmi és kulturális autonómiával párosul a kisebbségi lét minden mozzanatában.

A kisebbségek jelenlegi válságához éppen az autonómia nagyfokú visszaszorítása vezetett az utóbbi 40 évben. Ennek azért lett különösen pusztító következménye a kisebbségeknél, mert egy olyan korszakban következett be, amikor a korábbi életviszonyok gyökeresen átalakultak, az addig zárttságban élő kisebbségek tömegeinek is lehetősége nyílt a nagyobb társadalomba való integrálódásra és ezzel együtt a más nyelvű, kultúrájú többségi környezet hatásainak befogadására. Ilyen viszonyok között a tényleges autonómia sokféle formájára lett volna szükség ahhoz, hogy az identitás megőrzésének készsége a normális szinten maradjon.

A kisebbségek objektív igényei azonban teljes ellentmondásba kerültek a politikai dogmatizmussal, amelynek egyik vezérelve az egységes /=egyöntetű/ társadalom kialakítása volt. A kisebbségek pedig lényegük szerint is bizonyos fokú elkülönülést jelentenek a többségtől. Létérdekük is a viszonylagos elkülönülés! Az állami politika viszont csak a központi akarathoz és modellekhez való igazodást ismerte el /pl. a kisebbségeknek sem volt szabad más típusú szerveződési formákba tömörülni, mint az ország lakosságának/ - és ez lett a bajok gyökere. A kisebbségekről való gondoskodás lényegében az alkotmányos jogok folytonos hangoztatásában, valamint néhány alapvető művelődési lehetőség /iskolák, kiadványok, köz-művelődési tevékenységek/ biztosításában merült ki - az utóbbiak szellemisége azonban alig volt kisebbségi jellegű. /Vö.: a „nemzetiség tudat” fogalom még 1972-ben is tabu volt nálunk./

2. A területi átrendezés mint a kisebbségi problémák „megoldási” módja teljes képtelenség mind világpolitikai, mind humanitárius okokból - és főként azért, mert csak újabb kisebbségi problémákat teremtené...

A megoldás végső soron az egyes országokon belüli demokrácia fejlődésének a függvénye. Minden un. „szocialista” ország bizonyíték arra, hogy ahol a kisebbségek valós igényeire nem figyeltek, ott a nemzeti többség igényeit sem vették komolyan. Most remény van arra, hogy az országok általános demokratizálódásán belül /de csak ilyen összefüggésben!/ a kisebbségi ügy is nyugvópontra jut.

A megoldás, véleményem szerint tehát, a fentebb vázolt autonómia-állapot lenne, amellyel elfogadható keretek között lehetne tartani a kisebbség identitás megőrzésének készségét.

Fontosnak tartom azonban figyelembe venni, hogy egy hasznosan működő autonómia csak úgy valósítható meg, ha az eddig szokásosnál árnyaltabb koncepció alapján cselekszik az állam a kisebbségek érdekében, illetve a kisebbségek / az értelmiségiek / a saját közösségükön belül. Tapasztalható ugyanis, hogy a mi európai tájainkon „nemzetiségi politikan” nem értünk többet, mint a jogok, az /intézményes és anyagi/ lehetőségek biztosítását. Ez csak az egyik oldala /mondhatni: kerete/ a kisebbségi kérdés megoldásának. Ha csupán ez valósul meg, ettől még rohamosan pusztulhat is a kisebbség /jó példa erre a magyarországi kisebbségek esete/. Viszont szinte teljességgel kiesik a kisebbségi probléma iránti érdeklődésből /mind az államiból, mind a kisebbségen belülről/ egy sor más tényező, amelyeknek pedig ugyancsak nagy szerepük van a kisebbségek válságában, pusztulásában. Nincs megfelelő koncepció például arra, hogy miként kellene szervezett módon elérni a népi kultúra értékes elemeinek beépülését a kisebbségek mai és jövőbeni életébe, lévén, hogy a kisebbségi hagyományok döntő része népi jellegű, és elveszésükkel együtt vesz el az identitás is. Ugyancsak mellőzött és kidolgozatlan probléma, hogy miként, milyen szervezett ráhatásokkal /pl. az iskolai tananyagon keresztül/ kellene a nemzeti környezetet kisebbség-baráttá tenni. Tipikusan létező, de hivatalosan mindeddig tipikusan elhallgatott gátja a közép-kelet-európai kisebbségek megmaradásának éppen a környezet intoleranciája. A megoldást megcélzó kisebbségi politikának tehát nem elég csupán arra figyelnie, hogy milyen a hivatalos viszony a kisebbségekhez, hanem arra is, hogy milyen a lakossági viszony ezekhez. Minthogy a kisebbségi lét a mindennapi helyzetekben valósul meg, és nagyon fontos, hogy ezek tisztító-e vagy befogadók.

3. Sokatmondónak tartom azt a tényt, hogy a hazai nemzetiségi törvény kidolgozását nem a kisebbségek kérték. Sőt, sokan az utóbbiak köréből nem ismerik el szükségességét. Valószínűleg azért, mert az emberek a törvényektől elsősorban védelmet várnak, márpedig úgy érzik, hogy az eddigi alkotmányos jogok sem védtek meg őket semmitől...

A véleményem feltételcsekből áll, mivel még nem ismerhetjük a törvényt.

Valószínűleg garancia-szerepe lesz a kisebbségi jogok biztosítására a jövőbeni várhatóan mozgékony politikai életben.

A hazai kisebbségek szempontjából csak az intézmények létrehozásának és működtetésének biztosításában tulajdonítok jelentőséget a nemzetiségi törvénynek. A kisebbségekkel szembeni többségi magatartást a törvény nem tudja megváltoztatni. Az anyanyelv használati lehetőségeinek és általában az identitás szabad kinyilvánításának szélesítésével a törvény elkésett, mivel ilyen irányú számottevő igény nincs már a mi kisebbségeinknél.

Elképzeléseim szerint a törvény zömmel olyan lehetőségeket fog garantálni, amelyekkel az itthoni kisebbségek nem akarnak, mert már nem tudnak, élni.

4. Úgy tűnik, most már minden fontos feltétel kialakulóban van. Nevezetesen:

1. A két ország közvetlenül és saját elképzelései szerint építhet ki kapcsolatokat.

2. Mindkét ország elfogadja a „közös Európa” gondolatát, és ettől azt lehet remélni, hogy a határok kérdése még rejtett akadályként sem fogja rontani a kapcsolatokat.

3. Az egy központból irányított „szocialista tábor” megszüntével láthatóan mindkét ország kezdi felismerni, hogy szüksége van a másikkal való együttműködésre.

4. A kisebbségi kérdés jó irányba fordult Romániában is.

Ezeknek a feltételeknek a kiteljesedése vezethet el a békés, kölcsönösen előnyös jószomszédi kapcsolatokhoz.

Ebben az összefüggésben is érdemes figyelembe venni: a hivatalos diplomáciai kapcsolatok mellett a „népi diplomáciai vonalnak” is javulnia kell ahhoz, hogy jó szomszédokká váljunk. Azaz: a tömegek felfogását is át kell programozni, megszüntetve a régóta beléjük injektózott előítéleteket, gyanakvásokat és gyűlöletet.

5. A mostani egyre nyíltabb politikai légkörben Magyarország a közvetlen kulturális segítségre összpontosíthat, a máris kialakuló sokféle formában: könyvek, szakemberek, sajtókiadványok küldése, a határon kívüli magyar szakemberek itthoni képzése, stb.

A támogatás fokozódása felvetheti már a közeljövőben az uniformizálódás problémáját a határon kívüli magyarságnál. Még túl kevesen figyelmeztetnek /elsősorban itt élő erdélyi származású értelmiségiek/, hogy Magyarország ne akarja mindenáron a maga képére formálni

a külföldi magyarságot. Jogos az aggodalom. Hazánk akkor segít jól, ha állandóan szem előtt tartja: az erdélyi, a kárpát-ukrajnai, a szlovákiai és másutt élő magyarok maradjanak meg a helyi sajátosságaikban, mi csak azok fejlesztésében segítsünk, mert ezeknek a magyar népcsoportoknak éppen a helyi jellegzetességekben van az értéke, ezek az ő hozzájárulásaik az egyetemes kultúrához.

A segítség egyik rejtettebb formája lehet, ha Magyarország olyan gazdasági és politikai tekintélyt tud kivívni magának a világban, hogy abból magyar büszkeségi érzést meríthet a határon kívüli magyarság is.

Márk György (a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetségének főtitkára, Gyula):

1. Politikai síkon a nemzetiségek mai helyzetéhez (az eredmények ellenére) az a korábbi hibás, voluntarista politika vezetett, amely általános elvként azt tartotta, hogy a szocializmus körülményei között minden probléma magától megoldódik, így a nemzetiségi problémák is. Elégségesnek tartották szinte a jogok deklarálását. Nem vitatható, hogy többek között ez is egy hibás szemlélet volt. Sajnos a nemzetiségek akkor sem, és a későbbiekben sem kapták meg azokat a feltételeket, amelyek segítségével nemcsak szinten tartották, hanem fejleszthették volna népi kultúrájukat, vagy egy magasabb kultúrát alakíthattak volna ki. Többek között ez utóbbi szolgálhatta volna igazán az identitástudat megtartását, fejlesztését.

A másik ok társadalmi. A hagyományos paraszti termelési mód, életforma a faluközösségek felbomlásával (társadalmi átrétegződés, társadalmi mobilizáció, urbanizáció) a nemzetiségi kultúra és nyelv elvesztette azokat a területeket és formákat, amelyekben addig szolgálta és szolgálhatta a nyelv, kultúra, identitás megtartását. Az új körülmények közé került nemzetiségi polgár nem kapott új lehetőségeket és formákat kultúrája és nyelve megőrzésére. A nemzetiségi szövetségek és a Művelődési Minisztérium messzemenő ilyen irányú kezdeményezései és tevékenységük is kevésnek bizonyult. A megyei igazgatás közömbössége közömbösség is negatívan hatott a nemzetiségi munkára.

2. A területi átrendezés nem oldhatja meg a gondokat, legfeljebb újabbakat vethet föl. Szükséges azonban a társadalmi, politikai és jogi autonómia a sajátos, speciális gondok megoldásában és egyáltalán a helyzet elemzéséhez. A már-már kiüttlannak látszó helyzetből való kilábaláshoz elengedhetetlen az állam anyagi, politikai támogatása. Fontos lenne a nyelv- és nemzet által biztosítandó és biztosítható politikai, kulturális, nyelvi támogatás. És nem elhanyagolható természetesen a többségi nemzet toleranciája sem állami, társadalmi és közéleti szinten.

3. Nem nemzetiségi, hanem kisebbségvédelmi törvényre lenne szükség, vagy lett volna szükség korábban.

4. A kölcsönös tisztelet, az érdekek kölcsönös felismerése, tolerancia és tárgyalások. Hogy a viszony megváltozzék az szükségyszerűség. Ezt előbb vagy utóbb mindkét oldalon föl kell ismerni, már csak az egymásra utaltság, a közös összekötő szálak miatt is.

5. Közös kutatások alapján a reális helyzet felmérése. Lojális, de politikai intézkedések, nacionalizmus-mentes kulturális támogatás.

Németh Géza (református lelkész, Budapest):

Az AETAS szerkesztői által vizsgálni kívánt kérdések nemzetközi jogilag éppen úgy, mint társadalmilag, politikailag és gazdaságilag rendkívül szerteágazóak, nemegyszer érzelmi fűtöttségűek, nagyon sok nézőpontból motiválhatóak. Minket természetesen elsősorban a

magyarság, a magyar etnikumú nemzeti kisebbségek sorsa, helyzete foglalkoztat, ami egyáltalán nem jelent nacionalista egyoldalúságot, hiszen nem szorul bizonyításra, hogy egy államon belül egy kisebbségi etnikum sorsában, helyzetében minden más etnikumú kisebbségi csoport helyzetére is jellemzően tükröződik a befogadó (befoglaló) társadalom (állam) elvi-ideológiai felfogása, igazgatási és politikai gyakorlata az uralma alatt élő nemzeti kisebbségekkel szemben. Közép-Európa (Közép-Kelet-Európa) térségében a nemzeti kisebbségek helyzetét, sorsát döntően befolyásoló jelenség elsősorban az a tény, hogy a második világháborút lezáró békediktátumok éppen úgy nem vettek tudomást az összefüggően egységes vagy nagy többségében azonos etnikumok által lakott területek szétszabdálása által létrehozott nemzeti kisebbségekről, problémáikról, alapvető emberi jogaikról, amint a ma már széles körben elismerten rövidlátóan és igazságtalanul oktrojált trianoni békediktátum sem, azzal a különbséggel, hogy míg a trianoni békeszerződés elvileg deklarálta, bár nem szankcionálta a nemzeti kisebbségek alapvető jogait, a második világháborút lezáró diktátumok az ú.n. két bécsi döntés által etnikai alapon némileg korrigált területi rendezést anullálva a trianoni határokat állítja helyre anélkül, hogy az így kisebbségi helyzetbe kerülő milliós néptömegek kérdését akár csak érintőlegesen is felvetné. Érvényesült a „vae victis” elve, igen drasztikusan.

Ezzel szorosan összefüggő jelenségcsoport az ú.n. utódállamokban fellángoló kétségtelesenül nacionalista fűtöttségű gyűlölködő bosszúszomj, mely ártatlan emberek, embercsoportok ellen irányuló, egyes helyeken nem egyszerűen tömeges gyilkosságokká fajuló „megtorló” atrocitásokban nyilvánult meg. E „megtorlások” ideológiai megalapozására - ismét új tünetként - a háborús bűnösök meghatározása analógiájaként felbukkant a bűnös nép, sőt „bűnös népek” fogalma, ami maga után vonta államigazgatási erőszakos büntetőakciók létrejöttét. Elég, ha a különböző államokban megtörtént tömeges kitelepítésekre, demográfiai szétszórásokra a etnikai alapon megvalósított jogi korlátozásokra gondolunk. A különböző „megtorló” jelenségek - minthogy szinte minden utódállamban milliós nagyságrendű kisebbségi sorba szorult - szenvedő alanya a német etnikum mellett elsősorban a magyar népcsoport volt, és az is maradt, bár különböző mértékben, s a többé-kevésbé burkolt cél minden esetben az etnikum elszorvasztása, az etnikai különállás és a nemzeti identitástudat felmorzsolása volt s maradt.

Minthogy a közép-európai térség a jaltai egyezménynek megfelelően szovjet érdekléretté vált, természetes, hogy e térség kis államai kisebb-nagyobb zökkenőkkel és rövid átmeneti időszak után marxista-leninista ideológiai alapokon szovjet mintára rendezték be államiságukat, társadalmukat és gazdasági életüket. A csodálatos ellentmondás csupán az, hogy az így létrejött „népi demokráciák” szocialistának vallották magukat, s a bennük létrejött monolitikus hatalmi rendszerek egyértelműen vallották, tanították a marxi-lenini ideológiát, ugyanakkor azonban - egyedül Magyarország kivételével - meg sem kísérelték területükön megvalósítani a lenini nemzeti kisebbségi elveket, még látszólag sem, sőt következetesen a múltból még megmaradt, csontkul jogoknak is egyre inkább megszorítására törekedtek. Pregnánsan szemlélteti ezt a folyamatot az időközben megerősödött európai emberjogi mozgalmaknak a közép- és kelet-európai monolitikus államhatalmak belpolitikai gyakorlatában mutatkozó visszhangja, illetve visszhangtalansága, s az emberi szabadságjogokat elismerő nemzetközi egyezmények, pl. a helsinki egyezmény egyoldalú negligálása pl. Romániában. Az ebből fakadó létbizonytalanság, jogbizonytalanság, sőt fenyegetettség állandósult érzése, s a társadalomba, különösen az új nemzedékekbe faji-nemzeti gyűlölködést oltó nevelés eredményeként elmélyülő sovíniszta szemlélet és magatartás, olyan társadalmi-népi feszültségeket váltott ki, s az uralkodó politikai ideológia jóhiszeműségéből vetett bizalom olyan megrendülést idézte elő, mely egyik-másik népi demokráciában nemcsak a nemzeti-etnikai kisebbségek helyzetét tette válságossá, hanem az egész társadalmi struktúra válságával fenyeget.

Mit sem változtat az elmúlt negyedszázadban mindjobban felszínre kerülő kisebbségi válság lényegén, sőt inkább felgyorsítja az elmélyülés ütemét a magyar államvezetésnek az a struccpolitikája, mely még a látszatát is kerülte annak, mintha a magyar sorskérdések érdekelnék. Sőt úgy viselkedett, mintha az elszakadt és kisebbségi sorba-sorba került magyar népcsoportokat teljesen „leírta” volna, mint annak természetes következményét, hogy a magyar „bűnös nép”, s viselnie kell a büntetés terhét. Ez az állam(párt)-vezetés ezt a bűnösség-tudatot a maga eszközeivel nem eliminálni, hanem inkább elmélyíteni törekedett volna. Ez aztán az időközben felnőtt nemzedékekben sorvasztotta a nemzeti identitástudatot, a nemzeti-etnikai összetartozás érzését, a kisebbségi kérdés szemléletében törést, egyenletlenséget idézett elő, sőt annak csak említését is sovínizmusnak bélyegezte.

A kisebbségi kérdés optimális megoldása Közép-Európában kétségkívül az államalkotó népek nagyon tudatos önmérsékletével, a békeszerződések önkéntes korrigálásával etnikai

alapon történő olyan határrendezés volna, mely a lehető legkisebbre csökkenti a szomszédos államokban a nemzeti kisebbségeket.

Ezzel egyenrangú, vagy talán még magasabbrendű megoldás volna az évszázados álom, a Duna-konföderáció megvalósítása, vagy ami ezzel lényegében egyértelmű, olyan közép-európai államszövetségi rendszer létrehozása, mely a tagállamok szuverenitásának megőrzése mellett összehangolt gazdaságpolitikát folytat, és lehetővé teszi a szabad munkavándorlást, a szabad áttelepülést és az anyanyelv szabad használatát, beleértve az anyanyelven való művelődés lehetőségének biztosítását is.

Sajnos ezek az elképzelések ma még az utópiák világába tartoznak annak ellenére, hogy az ilyen irányú fejlődés kétségkívül minden Duna mellett élő kislebélnek csak a javát szolgálná. Az adott valós körülmények között abban kell reménykednünk és azon kell munkálkodnunk, hogy minden közép-európai népben oldódjék fel, szűnjön meg a más népek iránti gyűlölködés, a nemzeti kisebbségi csoportok alapvető emberi jogait elnyomó durva uralkodó és felszámoló törekvés, és ébredjen fel annak felismerése, hogy a nemzetközi szerződésekben is biztosított alapvető emberi jogok tiszteletben tartása, a kisebbségi etnikumhoz tartozó egyének feltétel nélküli állampolgári egyenjogúságának biztosítása az államalkotó többségi népek is érdeke, az ő szabadságjogaiknak is ez a biztosítója.

Az ehhez vezető út sajnos hosszadalmas. Mindenekelőtt azonnali hatállyal minden államnak felül kell vizsgálnia saját igazgatási gyakorlatát, jogszabályrendszerét, és abból radikálisan ki kell gyomlálni minden, az emberi szabadságjogokat és implicita a kisebbségi alapjogokat korlátozó, sértő tendenciát, mégpedig nemcsak formálisan, hanem ténylegesen. Ezzel egyidejűleg az oktató-nevelő munkát, a közművelődést, a sajtót, az irodalmat meg kell tisztítani a fasisztoid sovinszta elemektől, a más népeket lebecsülő és pusztulást kívánó tendenciáktól. A nemzeti kisebbségeknek lehetővé kell tenni nemzeti identitásuk, anyanyelvük megtartását, társadalmi szervezeteik felállítását és az anyanyelvi iskolarendszer kialakítását, biztosítani kell az egymással és az azonos nyelvű szomszéd ország lakóival való szabad érintkezést.

Kimagaslóan nagy szerepe lehet ennek az emberhez méltó társadalmi légkörnek a megvalósításában az egyházaknak. Minden felekezet, mely az emberszeretet, a felebaráti szeretet, a megbocsátás és a béke tanítását feladatának vallja és vállalja, elősegíti és hathatósan ápolja a duna-medencei kislebélek közötti megbékélés és őszinte barátság érzését, de természetesen nem nélkülözheti ebben a munkában az érintett államok politikai, igazgatási és társadalmi szerveinek őszinte támogatását.

Alapvető feltétele az ilyen irányú fejlődésnek, hogy minden duna-medencei állam alkotmányában biztosítsa minden állampolgárának és expressis verbis, nemzeti kisebbségei tagjainak az alapvető emberi szabadságjogokat, a faji, nemzeti, vallási megkülönböztetéstől mentes állampolgári egyenjogúságot, a nemzeti identitástudat megőrzését, az anyanyelven való művelődés jogát és lehetőségét.

Amennyiben az említett alapvető szabadságjogokat az alkotmány biztosítja, s az állam hatalmi szervei az alkotmányban biztosított jogoknak érvényesülését fenntartás nélkül segítik, úgy kérdéses, hogy szükség van-e külön nemzetiségi törvényre. Az anyanyelven való oktatás és művelődés lehetőségeinek megteremtése ugyanis véleményünk szerint nem egy kisebbségi törvénynek a feladata, hanem az állam közoktatási törvényének, művelődéspolitikájának. Ami pedig a nemzeti kisebbségek kulturális, érdekvédelmi vagy egyéb társadalmi szerveinek létrehozását és fenntartását illeti, azoknak spontán módon kell történni, s az ilyen szervezkedés fölött sem gyámkodni, sem azt az államnak kezdeményezni nem kell, de akadályoznia sem szabad. Azoknak korlátai csupán az egyesülési, gyülekezési és politikai szabályok által megállapított keretek lehetnek. Ha egy etnikai csoportban él a nemzeti identitás tudata, úgy annak társadalmi megnyilvánulási formái spontán megvalósulnak, hacsak az állam nem emel gátat eléjük.

A vázolt emberi szabadságjogoknak alkotmányi biztosítása és igazgatási megvalósítása, a más népek ellen irányuló gyűlölködés és uralomvágy kiirtására való őszinte törekvés, a kölcsönös megbecsülésre és megértésre, a felmerülő problémák békés és barátságos megoldására törekvő magatartás lehetővé teszi a közép-európai kislebélek között a valóban testvéri közfoglást. Ez áll a román és a magyar nép jövőbeni viszonyára is. Nagyon tárgyilagosan és őszintén megállapíthatjuk, hogy a magyar nép tömegeiben gyűlölködő érzés, lebecsülés és uralmi törekvés a román nép irányában nincs. Román testvéreink felé a magyar nép teljesen nyitott, és minden kicsit is barátságos megnyilvánulást, közeledést örömmel fogad és fokozot-

tan viszonzoz. Kétségtelen, hogy a megbékélés és a közös útra lépés döntő módon a román népen, a román párt- és állami vezetésén múlik.

Mit tehet a magyar állam ennek érdekében?

Mindenekelőtt szakítania kell a struccpolitikával. Éreztetnie kell a határainkon túl élő magyar nemzeti kisebbségekkel, hogy számon tartjuk őket, közösséget vállalunk velük, és minden lehetséges békés eszközt megragadunk, hogy terheiken könnyítsünk. A magyar államnak nemcsak figyelemmel kell kísérnie a nemzeti kisebbségek, határainkon túl élő magyar népcsoportjaink életét, problémáit, sérelmeit, hanem azokat az egész társadalom előtt ismertté kell tenni, sőt a sérelmeket nemzetközi szinten is és széles körben tudatosítani kell, és meg kell szereznie a tényleges sérelmek felszámolásához a nemzetközi közvélemény és az ENSZ támogatását, de nem utolsó sorban el kell érnie, hogy a térség leghatalmasabb állama, a Szovjetunió is az alapvető emberi szabadságjogok durva megsértése eseteiben a lenini nemzetiségi elveknek, a szocialista embertestvériség gondolatának jegyében állást foglaljon, s azok felszámolásában segítséget nyújtson.

Gregor Papucek (költő, Budapest)

1. A vizsgált térség: Közép-Európa (Magyarország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Lengyelország, Ukrajna, Ausztria). Ismereteim és tapasztalataim szerint az egyes országokban a kisebbségek (nemzeti és etnikai) helyzete a relatív jó és a katasztrófálisan rossz között változik. Schol sem ideális.

A kérdés az anyanyelv, a nemzeti azonosságtudat (identitás) megőrzéséhez szükséges alapvető feltételek gyakorlati biztosítása felől vizsgálom, illetve közelítem meg (óvoda, iskola, könyv- és lapkiadás, terjesztés, nyelvhasználat a közéletben, színház, jogi garanciák, önképviselés).

A lehetőségek gyakorlati biztosítását tekintve a felsorolt országokat az alábbiak szerint rangsorolom:

1. Jugoszlávia
2. Csehszlovákia
3. Ukrajna, Ausztria
4. Lengyelország, Magyarország, Románia

1945-től napjainkig az un. szocialista orientációjú országokra a *Janus- arcú kisebbségi politika* volt jellemző:

- szép deklarációk ↔ homogenizálás
- internacionalizmus ↔ álinternacionalizmus
- gyönyörű alkotmány ↔ erőszakolt asszimiláció stb.

Óriási hiba volt az a nézet, hogy a *kisebbségek ügye az adott országok belügye*. Ez az elv a nemzeti és etnikai kisebbségeket a többségi nemzetek kénye-kedvének tette ki. Eleve kizárta az anyanemzet beleszólási jogát, sőt még a beleszólási szándékát is nullára determinálta.

A térségben zajló tendencia a beolvasztás és a homogén népesség kialakítása lett. Ez nem mindegyik országban jelentkezik egyforma erősséggel - ui. minden ország a „maga módján” oldja meg, vagy nem oldja meg a területén lévő kisebbségek gondjait, de tendenciájában mindenütt egyfajta beolvasztási folyamatnak vagyunk szemtanúi.

2. Semmiféle területi átrendezést nem tartok helyesnek. Igazságtalannak tartanám, ha az az ország, amelyik a területén élő kisebbségeket hamarabb beolvasztja mint a szomszédai, területeket igényeljen azoktól a szomszédos államoktól, amelyekben a beolvasztási folyamat még nem haladt ennyire előre. A nemzeti kisebbségek fennmaradása annak a többségi nemzet-

nek az érdeme, amelyik biztosította számára a fennmaradáshoz szükséges feltételeket.

Véleményem szerint a kisebbségeknek nincs szüksége a Magyarországon sokat hangoztatott un. „pozitív diszkriminációra”. Arra van szüksége, hogy neki is mindazokat biztosítsa az állam, amit a többségi nemzetnek megad. Már az is óriási eredmény lenne, ha nem alkalmaznának a kisebbségekkel szemben lépten-nyomon negatív diszkriminációt.

3. Magyarországon *feltétlenül* szükség van *nemzetiségi törvényre*. Az utóbbi negyven év bizonyította, hogy a kétkulcsos kisebbségi politika azért volt lehetséges, mert az ég világon semmi sem garantálta az alkotmányban olyan szépen deklarált nemzetiségi jogok gyakorlati alkalmazását. Az alkotmány például kimondja, hogy Magyarországon a nemzetiségeknek joguk van anyanyelvükön művelődni. Ugyanakkor ez az ország az, amelyik egyetlen nemzetiségi tannyelvű iskolával sem dicsekedhet, mert ilyen egyáltalán nem létezik. A nemzetiségek beolvasztásában, éppen és elsősorban a nemzetiségi tannyelvű óvodák és iskolák abszolút hiánya miatt, Európának ezen a táján az első helyen állunk. Ha pedig valaki ezt nem hiszi el - ami a megtévesztő propaganda miatt könnyen és gyakran előfordulhat - járjon utána, azaz győződjön meg róla.

Egy nagyon jól kidolgozott, alaposan átgondolt és tisztességesen megfogalmazott nemzetiségi törvény nélkül ebben az országban rövid időn belül az összes nemzetiség be fog olvadni. Ez viszont - legalább is én így látom - nem javítja, sőt rontja a nálunk beolvasztott kisebbségek anyaországaiban élő magyar kisebbségek esélyeit.

A nemzetiségi törvénybe egy fő alapelvnek kell érvényesülnie: bele kell építeni minden olyan jogi garanciát, amely biztosítja a kisebbségek nyelvének, kulturájának megőrzését, anyanyelvén történő művelődésének gyakorlati megvalósítását. Rögzítenie kell azt, hogy kinek és milyen kötelezettségei vannak az alkotmányban olyan szépen deklarált jogok gyakorlati megvalósításában. Ki kell zárni még a lehetőségét is annak, hogy a nemzetiségi jogokat Magyarországon meg lehessen kurtítani illetve el lehessen szabotálni.

4. Magyarország úgy tehet a legtöbbet a saját nemzeti kisebbségeiért, ha gyakorlatban is olyan kisebbségi politikát folytat itthon, mint amilyent már negyven éve alkotmányában deklarált. Az a magyar politikai, amely negyven éven keresztül csak mondta, hogy megoldotta - sőt, a legjobban oldotta meg! - a nemzetiségi politikát, de a valóságban semmi sem oldódott meg ezen a téren, kevés eséllyel tud szólni nemzetközi fórumokon egy olyan szomszédos országban élő magyar kisebbség érdekében, amely az ott élő magyaroknak több száz óvodát, iskolát, könyv- és lapkiadót, több tucat lapot, színházakat stb. biztosít. Aligha szólhat eredményesen, ha netán romlani kezd majd a szóbanforgó magyar kisebbség helyzete. Ez úgy vélem logikus. Másfelől, egy ilyen egyenlőtlen helyzet valójában a határainkon kívül élő magyar kisebbségek helyzetének az aláaknázása, a jószomszédi viszony megromlásának forrása is egyben.

A romániai helyzetet az ott élő magyar kisebbséggel szembeni igen rossz bánásmódott pl. Csehszlovákia is elítélte és segínyt ajánlott fel az aradi és a temesvári áldozatok részére. De ezt aligha a magyarországi szlovák nemzetiséggel való példás bánásmódért tette, hiszen ezt nem is tehette, ugyanis a magyarországi szlovákok a beolvasztás utolsó fázisát élik. Amit tett, azt pusztán humanitásból tette, az említettek ellenére is.

A magyarságnak végre meg kellene értenie: nem élhet itt Közép-Európában, mindenki ellenére, sőt csak úgy, közömbösen mellettük sem élhet, *velük együtt kell élnie*, mert csakis ennek van realitása. S ez vonatkozik a többiekre, köztük a románokra is.

5. Le kell szállni a felhők közül a földre és számolni a XX. század végi realitásokkal.

- Le kell mondani a magyarországi szlovákok végleges beolvasztásának gyakorlatáról, szlovák tannyelvű óvodákat és iskolákat nyitni mindenütt, ahol a szlovákok élnek, biztosítani nekik azt, amit a szlovákiai magyaroknak szeretnénk hogy biztosítson (vagy máris biztosít) a csehszlovák állam.

- Ugyanezt meg kell tenni a horvátokkal, szlovénekkel, szerbekkel, románokkal, németekkel és gondolni kell a cigányokra is (ugyanis nekik is ugyanaz jár mint a többieknek, még ha nincs is anyanemzetük.)

- Ha ezt mind megtettük, csak akkor várhatjuk el joggal azt, hogy szomszédaink is ezt tegyék a magyar kisebbségekkel. Követelőzni akkor, amikor „itthon emmi sincs a helyén”, nem sok reménnyel kecsegtet.

Összefoglalva: a határainkon túl élő magyar nemzeti kisebbségek helyzetének javítására, ill. megnyugtató rendezésére a legjobb szükséges intézkedés a határainkon belül élő nem magyar nemzeti kisebbségek helyzetének javítása, illetve megnyugtató rendezése.

Öt magyarországi szlovák értelmiségi levele Chrudinák Alajoshoz

Tisztelt Chrudinák úr!

Mi, magyarországi szlovákok, nagy érdeklődéssel figyeltük az 1989. április 3-i Panorámában „Csehszlovákia. Magyar nemzetiségi sors” című műsorát. És nagyon valószínű, hogy nemcsak mi. Hiszen a Kelet-Európában felgyorsuló eseményeket valóban az egész világ egyre nagyobb érdeklődéssel figyeli. Mi, itt élő szlovákok pedig különösen. Azért is, mert a szlovákiai magyar kisebbség bizonyos szempontból akarva-akaratlanul is a mi tükörképünk. Ők Szlovákiában, mert az országhatár tőlük délebbre esik, mi azért élünk Magyarországon, mert tőlünk az országhatár északabbra esik. Ebben a tekintetben egyformák vagyunk. Még még abban is, hogy a szlovákiai magyarnak ugyanúgy földig ér a lába, mint a magyarországi szlováknak. Bár arra nálunk külön elméletek születtek, hogy mi nem vagyunk egyforma nemzetiségek, mert „őket a haza hagyta el a határ megváltoztatásával, a helyükön maradvák kerültek külföldre, mi meg, úgymond, „önkéntes bevándorlás útján kerültünk a mai helyünkre, vállalva ezzel önkéntes beolvadásunkat”! Csak azt nem értjük, hogy honnan vándoroltunk ki és hová vándoroltunk be, hiszen ez akkor még egy országon belül történt! Különben is ma, a XX. század végén, miféle előjogkülönbséget jelenthet az, hogy a magyar tömegek „hont foglalva” vagy később a törökök elől menekülve kerültek a szlovák etnikum területére, míg ezzel szemben a szlovákok a helyükön maradvák - éppen az előbbiekből eredő túlnépese-
dés miatt is - az éhségtől hajtva kerültek oda, ahol most is vannak?! Mindenesetre mi nem ismerjük el azokat az elméleteket, amelyek alapján mi jogosabban beolvasztható kisebbség lennénk, mint a szlovákiai magyar kisebbség. Egyik kisebbségnek sem lehet eleve elrendelt sorsa a beolvastás.

Az elmúlt 40 évben nálunk vajmi kevés történt, ami az itteni szlovák nemzetiség beolvastását akadályozta vagy akárcsak késleltette volna. Az asszimiláció terén már olyan messzire jutottunk, hogy félő, lassan már nem is lesz mód e súlyos hiba kijavítására. Márpedig

* Ez a levél szlovák nyelven jelent meg a Ludové noviny c. szlovák hetilapban, ahonnan átvette a pozsonyi Literárny tyzdeník, egyes részeit a Vyber és az Express című pozsonyi újság. Az írás a magyar sajtóban teljes terjedelmében eddig nem jelenített meg. A levélre a címzetek /Bereczki Gyula, az MTV akkori elnöke, Chrudinák Alajos, Pozsgay Imre, Szűrös Mátyás, a Népszabadság és a Magyar Nemzet főszerkesztője/ egyike sem válaszolt.

a mi „eltűnésünk” - „a politikai közlekedődény természete szerint - nem járul hozzá a szlovákiai magyarság jó közérzetéhez” (Dobos László, Magyar Ifjúság 1989/9.sz.).

Az Ön műsorával kapcsolatban fenntartásaink vannak, mert:

a/ akaratlanul is mindkét nemzetiség beolvasztását támogatja

b/ bosszantóan naiv, egy dipólusról úgy magyaráz, hogy az egyik pólust /a magyarországi szlovákokat/ teljesen figyelmen kívül hagyja. Pedig az északi pólus csak a délivel definiálható. Mihez képest északi az északi pólus, ha nincs meg az ellenpárja: a déli?

c/ mindenkinek árt: a magyar többségnek, a szlovákiai magyar kisebbségnek és nekünk, magyarországi szlovákoknak is

d/ még jobban félrevezeti azt a magyar közvéleményt, amely a magyarországi nemzetiségi politika gyakorlatát, bármily furcsa is, jószerivel csak Habsburg Ottó /és a hozzá hasonló/ megalapozatlan nyilatkozataiból ismeri.

Egyetértünk azzal, hogy „Itt az idő, hogy tanuljunk a múlt hibáiból, a történelemből - és cselekedjünk!” De így?!

1848-ban a rövidlátó magyar nemzetiségi politika először minden potenciális szövetségest elűldözött maga mellől /lásd pl. az 1847-es pozsonyi országgyűlés anyagát/, majd amikor a magyarság teljesen magára maradt, elindult az osztrákok ellen. Virtusnak nem rossz, de módszernek az. Bár ennek ellenére sok nemzetiségi is harcolt a magyarok oldalán, de a nemzetiségek zöme nem vett részt a harcokban, egy részük a magyarok ellen harcolt, s a szabadságharc elbukott.

Az 1867-es kiegyezés után a szlovákok nem akartak elszakadni az országtól. Ők autonómiát kértek, de nem kaptak. Ehelyett a magyar szervek bezárták a szlovák fillérekből felépített Maticát és a szlovákok mindhárom gimnáziumát, és következetesen folytatták a magyarságát. Mindezek után nem váratlan, hogy a Monarchia széthullása után a szlovákok inkább választották a csehekkel való államközösséget.

Mondja meg nekünk, az Ön műsorából hol tűnik ki, hogy tanult volna a múlt hibáiból, a történelemből? Nem erőszakkal, bujtogatással, hanem jószívvel és ésszel lehet csak megoldani a nemzetiségi problémákat. Ezt már Jászi Oszkár is kifejtette.

Őn azt mondja, hogy: „...nagyon is lényeges a kritikus számvetés.” Mi ezzel egyetértünk. De megint csak hiányzik az ellenpólus: az önkritika! A kritika - önkritika nélkül egyoldalú és felelőtlen szemrehányássá fajul!

Őnök „népi diplomáciával keltek útra, hogy megtudakolják: emberként és magyarként hogyan élnek határainkon túli testvéreik.” De valami lényeges dolgot elfelejtettek! Elfelejtették előtte megnézni, hogy emberként és szlovákként és szlovákként hogyan élnek határainkon belül az ott élő szlovákság itt élő testvérei. Ha ezt megtették volna, rögtön látták volna, hogy hozzáink képest az Önök testvérei Szlovákiában jól megvannak, összehasonlíthatatlanul jobban, mint mi itt.

Övön aluli ütésnek tartjuk az erdélyi bejátszást, mert egy oda nem tartozó részletet szlovák ellenes hangulatkeltésre használt fel. Ennek ellenére nem értünk egyet azokkal, akik Önt névtelen levelekkel megfenyegették. Ám hogy nacionalizmus szításával vádolták, ezen már mi sem csodálkozunk.

Őn megállapítja „A korábban megfélemlített csaknem háromnegyedmillió magyar nemzetiség is ébredzik.” Lehet ezt így mondani. De megéri-e? Mert ha Ön mondhatja, mi is mondhatjuk. Meddig volt megfélemlítve a magyarság szlovákiai töredéke? Két évig? Bár nem értünk egyet még ilyen rövid idejű megfélemlítéssel sem, annyit azért a tárgyilagosság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy ez a magyar nemzet egészét léteiben nem fenyegette. Az egész szlovákság több mint száz évig volt ilyen fenyegetett helyzetben, nemzetünk léte forgott kockán! Trianon után a Magyarországon rekedt szlovákság került kegyetlenül megalázott helyzetbe, és ismét nem kettő, hanem huszonhét évre! Túl „könnyű” az a két év /bármily nehéz is volt az azt elszenvodóknak/ a mi cca. százötven évünkhöz képest. Nem nehéz belátni, hogy ezt a két dolgot nem lehet egy lapon említeni. Megjegyezzük, hogy a fenyegetettség kiterjedésében és időtartamában mutatkozó lényeges eltérés teszi, hogy míg mi, magyarországi szlovákok, öntudathiányban szenvedünk, addig a Szlovákiában élő sorstársaink jórésze öntudattúlengésben szenved /pl. nem hajlandó a szlovák nyelvet elsajátítani/. És hogy ne csak a múltról beszéljünk, a magyarországi nemzetiségi politika ma is rendkívüli módon visszaél nemzeti kisebbségünk öntudatlanságával. És azt a ténytet sem honorálja, hogy a szlovák állam 1968-ban nagyon sok mindent nemcsak deklarált, hanem adott is a szlovákiai magyarok-

nak.

Ők ébrednek. Mi meg még mindig alszunk. A mi altatónkat egy kicsit túlادagolták. A szomorú csak az, hogy nálunk, Magyarországon nemzetiségi vonatkozásban sokan azt hiszik, hogy az az orvos, aki túlادagolja az altatót, jól megoldja a beteg sorsát. Egy biztos: soha többé nem lesznek identitás-zavarai.

A szlovákiai magyarság „emberi és nemzetiségi jogait kéri. Több demokráciát és szabadságot követel. Ugyanis az anyanyelvi oktatás megkérdőjelezése, illetve fokozatos megszüntetése elkerülhetetlenül a magyar nyelvi kultúra elkorcsosulásához, a nemzeti identitástudat elsoványodásához vezet.” Ez úgy hangzik, mintha a magyarországi szlovákok helyzetét elemezte és összegezte volna. Mert a szlovákiai magyaroknál még kevés ilyen tapasztalatot szerezhetett, hiszen ott azért nagyon sok olyan nemzetiségi intézményt talál, amilyen nálunk nincs, és soha nem is volt. Például a komáromi magyar színház, amely területi, járja a környéket és csodák csodája, fel is tud ott lépni, mert van kultúrház, színpad a magyarok lakta falvakban. Nekünk is volt /persze csak műkedvelő/ színjátszásunk: Békéscsabán, Tótkomlóson, Pitvaroson stb. 1947-ig! Aztán éppen amikor „jobb dolgunk lett”, hirtelen megszűnt. Máig sincs. A szlovák származású színészek /Melis György, Gyurkovics Zsuzsa, Szvitek/Szirtes/ Ádám stb./ a magyar színjátszás hírnevét öregbitik. Pedig, higgye el, mi is szeretnénk szlovák szót hallani a színházban!

Azt mondja Ön, hogy ezek a „felvidéki” /!/ magyarok „vasárnap-anyanyelvűek”. Hogy „vasárnap együtt a család magyarul beszél. Magyarul beszél a templomban a pap is.” Majd akkor legyen megdöbbenve, ha vasárnap a magyar anya /vagy apa/ szlovákul szól otthon a gyerekéhez, s az nem fogja érteni, mit mond a mama a papának, ha magyarul mondja! Sajnos, mi már tudjuk, mit jelent szlovák családban szlovákul nem tudó gyereket felnevelni. És a mi templomainkban a pap nem anyanyelvünkön beszél hozzánk még ünnepnapokon sem. Sőt, előfordult a közelmúltban, hogy mise közben a szlovákul éneklő hívókhöz odaszólt a pap: „Magyar vendégeink vannak, magyarul énekeljenek!” És a hívók, lévén öntudatlanok, a parancsra eleget tettek. Mert „házunkban nagy türelmet és sok időt igényelt, amíg a határainkon belül élő különböző nemzetiségek azonos jogait és lehetőségeit sikerült biztosítani s ezek garanciáit törvénybe foglalni. Voltaképpen az elmúlt két évtizedben váltak igazán tevékenyvé, a magyar társadalmi élet szerves, mégis önálló részévé azok a közösségek, amelyek élnek - mert élhetnek - az anyanyelvi oktatás lehetőségével, nemzeti kultúrájuk, hagyományaik ápolásával, megőrzésével. Ez a nálunk a közelmúltban végbement folyamat, amely történelmi sebeket hegesztett be, sok megkövesedett bizalmatlanságot, gyanakvást oldott fel, s tette gyümölcsözővé az egy hazában élő, más-más nemzetiségek együttműködését, növeli felelősségérzetünket a határokon túl élő magyarokért, boldogulásukért, kisebbségi sorsuk alakulásáért.” /Thurzó Tibor, Magyar Nemzet, 1987.02.14./

Látja, Chrušinák úr, milyen szépet álmódott Thurzó úr 1987-ben?! S milyen jó, hogy elmondta helyettünk az egész ország plénuma előtt, hogy mi, nemzetiségiek, jól érezzük magunkat! Ó már csak tudja! Nagy kár, hogy ebből az „álomból” semmi sem igaz! De érdemes lenne egyszer megfontolni, mit is jelent, ha valaki Magyarországon nemzetiségi ügyben ennyire szépet álmodik.

Őn nagyon szépen fejezi ki magát, amikor azt mondja, hogy „aztán az internacionalizmus varázsszavával az álmokirályfit békává változtatták”. Hát igen. De példaért nem kellett volna Szlovákiába utaznia. Talált volna itt helyben jobbat is.

Nem tudhatjuk, mitől olyan bátor, hogy ilyen felhívást mer tenni: „De tanuljunk hozzá egy kis történelmet!” Aztán elkezd 1944 nyarával. Uram, a történelem nem ott kezdődik! Még a szóban forgó nemzeti-nemzetiségi ellentétek története sem. Kezdte volna úgy 1790-nel! Vagy a tisztelt Karok és Rendek utolsó, 1847-es pozsonyi országgyűlésének anyagával! Jobb, ha belátja, hogy múltbeli sérelmekkel operálni ellenünk - reménytelen kísérlet. Mi aránytalanul többet tudnánk ezekből felsorolni és súlyosabbakat. Ezért inkább fogadjuk el ajánlatunkat: a tanulmányozzuk is a múltat, mert azt ismerni kell, múltbeli sérelmeinket ne használjuk fel egymás ellen, mert az jelenlegi bajaink megoldásához nem vezet.

A „de mi vár az unokákra?” kérdését követően azt sérelmezi, hogy az utóbbi három évtized alatt Szlovákiában 233 magyar iskola szűnt meg. Tudja, hány szlovák iskola van Magyarországon? Volt összesen 5 /azaz öt általános iskolánk. Az is csak 1949-től 1960-ig. Ekkor az „illetékesek” úgy ítélték meg /helyettünk!/, hogy az nekünk nem kell. Azóta egy sincs.

Őn sérelmezi, hogy 18 ezer magyar óvodás közel 1/3-a szlovák óvodába jár. De ezzel azt is kimondta, hogy Szlovákiában több mint 12 ezer magyar gyermek magyar óvodába jár! Tudja,

hány szlovák gyermek jár Magyarországon szlovák óvodába? Meg fog lepődni: egy sem! Nincs Magyarországon szlovák óvoda.

Őn sérelmezi, hogy „a tíz éve született új oktatási törvényt szabályozó miniszteri rendelet járásonként csupán egy magyar gimnáziumot engedélyez!” Tudja, hány szlovák tannyelvű gimnázium van Magyarországon? Ne lepődjön meg: egy sem! Mindössze 10 évig volt 1 gimnáziumunk és 1 tanítóképző középiskolánk. Persze nem járásonként, hanem „országongként”. És még ezt is sokallták, mert megszüntették.

Azért igazságtalanok lennénk a hazai nemzetiségi politikához, ha azt állítanánk, hogy oktatás terén semmit sem kapunk. Van két intézmény-táblánk ezzel a kétnyelvű felirattal: „szlovák tannyelvű általános iskola és gimnázium”. Egy Budapesten, egy meg Békéscsabán. Ám ezekben az iskolákban mindössze 3 tárgyat tanítanak szlovákul! Ugye, nagy lenne a sértődés, ha a magyarországi példa nyomán Szlovákiában is ilyen iskolákat „biztosítanának” a magyar kisebbségnek? Reméljük, hogy erre nem kerül sor. Ehhez azonban itt is többet kéne tenni ennél az olcsó álmegoldásnál.

Dobos László szerint, aki mellesleg nemzetiségi miniszter is volt Szlovákiában /mutasson, Chrudinák úr, egy embert, aki Magyarországon nemzetiségi miniszter volt!/, „az elmúlt 10 esztendőben a róluk alkotott helyzetképek a szépítés irányába torzítottak”. Nálunk az utóbbi 40 évben a rólunk alkotott helyzetképek teljesen torzak voltak, és ilyenek maradtak mind a mai napig. Mert nálunk ha szó esik a nemzetiségekről, az többnyire a határainkon kívül élő magyarokra vonatkozik. Rólunk nagy a hallgatás. Nem hagyhatjuk ki itt azt a mondatát, mely szerint „...becsületes ember csak a szégyenéről hallgat”. Tehát itt a nagy hallgatás oka! Hát igen. Akad még rendes ember is, aki az újság nyilvánossága előtt mások helyett is bevallja: „...van röstellini valónk bőven” /Magyar Nemzet/. De hát akkor mi ez az Ön felbuzdulása? Itt él Magyarországon és nem ismeri a magyarországi nemzetiségek helyzetét? Hogy egy kis betekintése legyen, nézze meg ezt az összehasonlítást:

/A szlovákiai adatok zömét a Hítel 1989/2.számából vettük /

	Szlovákiában magyar	Magyarországon szlovák
Lakosság	559 490	110 000
Óvoda	386	-
Általános iskola	131	-
Kisegítő középiskola	31	-
Szakközépiskola	22	-
Szakiskola	25	-
Gimnázium	18	-
Színház	2	-
Önálló könyvkiadó	1	-
Nemzetiségi könyvet is kiadó (többségi)könyvkiadó	6	1 (csak 10 éve)
Újság, folyóirat	24	1+1 (most indult)

Tisztelt Chrudinák úr, most már talán azt is érti, hogy a Magyarországon élő szlovákság „szinte semmijéhez” képest mi az, amit a magyar vezetőknek érdemes megköszönni Csehszlovákiában. Sőt, azt is kell hogy értse, hogy miért nem kérhetett Grósz Károly főtáitkár még többet az ott élő magyaroknak, mint amennyit ilyen kérés nélkül is kapnak.

Feltűnő ez az asszimmetria a magyarországi szlovákság óriási hátrányára. Ettől függetlenül a magyar sajtó így értékeli a helyzetet: „Magyarország elsősorban saját belső nemzetiség-politikájának gyakorlatával mutat példát szomszédainknak” /Magyar Nemzet, 1988. nov.9./.

Az úristen mentse meg a szlovákiai magyarokat attól, hogy országuk vezetői egyszer a szaván fogják ezt a blöffölőt!

Tudjuk, hogy a szlovákiai magyarok ügyében nem Ön emel szót egyedül. Dr. Zétényi Zsolt is ezt teszi Grósz Károly főtáitkárhoz írt nyílt levelében. Sok panaszt felsorol, s a végén ezt írja: „Ezért kérjük és elvárjuk, hogy a magyar kisebbségnek sorsát érintő kérdésekben is úgy járjon el az MSZMP és annak főtáitkára, hogy az eljárás és állásfoglalás ne sértse a magyar nemzet érdekeit, nemzeti önértékét, hanem ellenkezőleg: tükrözze az eltökélt szándékot arra, hogy a kisebbségi magyarság sorsán minden elfogadható eszközzel segítsen”. Feltehetően azért ír így, mert hála a „jó” hazai tájékoztatásnak, ő sem ismeri /vagy nem akarja ismerni?/ Magyarország nemzetiségi politikájának igazi arcát, és emiatt nem látja a napnál is világosabb összefüggéseket.

Szót emelnek a „nemzetiségi iskolák sorsáért aggódó pedagógusok” is. Ha valaki, ők aztán tudják, hogy „a nemzetiség fennmaradásának kulcskérdése az oktatás”. Persze, ezt tudjuk mi is. Azért kérjük, követeljük már több mint húsz éve, hogy építsenek Budapesten nekünk is egy rendes iskolát. Húsz éve - mindhiába!

Szlovákiában van magyar tannyelvű oktatás. Ám Magyarország az egyetlen Közép-Kelet-Európában, amelynek nemzetiségi tannyelvű iskolái csak papíron vannak, azaz gyakorlatilag nincsenek. Ilyen körülmények között nehéz szót emelni bárhol is a magyar kisebbség érdekében!

„A kérdés azon áll, a helyi /kerületi/ tanügyi vezetést meg lehet-e győzni, hogy Csehszlovákia jövőjét nem a nemzetiségek asszimilálása biztosítja” - írják a pedagógusok. Véleményünk szerint ezt legelőször is ott kéne belátni, ahol a nemzetiségek asszimilációjával a legelőrehaladottabb stádiumban vannak, ahol egyetlen nemzetiségi tannyelvű iskola, egyetlen nemzetiségi könyvkiadó, egyetlen nemzetiségi színház sem működik, ahol minden lényeges dologból /iskola, újság/ legfeljebb csak egy van, mutatóba, hogy ne lehessen azt mondani, hogy ott semmi sincs. Ilyen ország az érintett szocialista országok között csak egy van: Magyarország.

B.I. szerint: „...ami a csehszlovákiai magyarokkal történt az elmúlt húsz évben, az kevésbé volt látványos, „szenzációs”. Az csak egyszerűen tragikus volt”. Ám egyetlen szót sem szolt arról, hogy milyennek minősíti a Magyarországon élő szlováksággal az elmúlt negyven évben történeteket. Mintha mi nem is léteznénk. Mert ami velünk történt, az még kevésbé volt látványos! Az üres blöffök, öntömjenező lózungok /melyek közül itt is idézünk néhányat/ úgy eltakarták, hogy itt, Magyarországon is alig vette észre valaki /talán csak a nemzetiségek legjobbjai, no meg az anyaországiak/. Ha a körülöttünk élő magyar kisebbségeknek is csak annyi joguk és lehetőségük, csak annyi óvodájuk, iskolájuk, színházuk, kiadójuk, újságjuk stb. lett volna az utóbbi negyven évben, mint a Magyarországon élő nemzeti kisebbségeknek, akkor már ők sem beszélének olyan szépen az anyanyelvükön. Nincs okos nemzetiség meg buta nemzetiség. Csak nemzetiség van. Viszont van szerencsétlen nemzetiség, mint például a magyarországi szlovákság, mert nemzetiségi léte fenntartásához szükséges legalemibb feltételekkel nem rendelkezik, és van kevésbé szerencsétlen nemzetiség, mint például a szlovákiai magyarok, akiknek még most is összehasonlíthatatlanul több mindenük van, mint a Magyarországon élő összes nemzetiségnek együttvéve.

Mi, magyarországi szlovákok, nem kívánjuk a szlovákiai magyar kisebbségnek, hogy egyszer majd a mi sorsunkra jusson, hogy a szlovák állam a magyar állam nemzetiségi politikájának gyakorlatát kövesse. Nem kívánunk sorstársainknak rosszat. Sokkal inkább azt kívánjuk, hogy a magyar állam kövesse a szlovák nemzetiségi politika gyakorlatát. Vagy egyszerűen csak tegye azt, amit mond. Mert a „mást mondani és mást cselekedni”, azaz „bort inni és vizet prédikálni” gyakorlatnak a lólába már kegyetlenül kilóg. Nézzen szét szerencsétlen

szlovák kisebbségünk falvaiban! Hol van szlovák tannyelvű óvoda vagy iskola? Ha egyet talál, Chrudinák úr, mutassa meg nekünk is! Mindezek után nem tudjuk, mit gondoljunk, amikor Szűrös Mátyástól azt halljuk, hogy „a XX. század végén nem tarthat igényt az államok közösségének megbecsülésére az az ország, amelyik nem biztosítja a nemzetiségeknek az őket megillető jogokat”. Mert ha a magyar vezetés tudatában van ennek a minden kétséget kizáró igazságnak, akkor azt is kell tudnia, hogy nemzetiségi politikájának eddigi gyakorlatát nagyon gyorsan és gyökeresen meg kell változtatnia jobb irányban, mert az eddigi gyakorlat mellett a magyarországi nemzetiségeknek semmi esélyük sincs a fennmaradásra.

Ha valami veszélyezteti a szlovákiai magyar kisebbség létét, akkor az a magyarországi szlovákok beolvasztása. Mert egy dolog biztos: a határainkon kívül élő magyar kisebbségek felvirágoztatása a határainkon belül élő nemzeti kisebbségek beolvasztása mellett illuzórikus elképzelés. Igaz, hogy Csehszlovákia még tartja magát ahhoz a képtelen elvhez, mely szerint „tényként kell elfogadni, hogy a kisebbségek helyzetének rendezése minden országnak belügye” /Thurzó Tibor, Magyar Nemzet, 1987.02.14./ . De meddig? Magyarország /ahogy ezt az Ön TV-műsora is jól példázza/ már nem fogadja el ezt az elvet. Mi, magyarországi szlovákok reméljük, hogy az Önök példáján egyszer a mi anyanemzetünk is felébred és megkérdézi majd, mit tettek Önök az övéivel, hová lett Magyarországon az a távolról sem olyan kis létszámú szlovák, mint amennyiről a hivatalos statisztika vagy akár a mi szemérmes becslésünk beszél. Mit fognak mondani? Hogy ők maguk választották a szlovák és a magyar nyelv közül a szebbiket? Vagy elveszik az 1847-es pozsonyi országgyűlésen elhangzott komoly érvet, hogy „ők maguk akartak elmagyarosodni”? Bizonyára egyetért velünk, Chrudinák úr, hogy ez na, a XX. század végén eléggé furcsán hangzana. Hogy a kép a magyarországi nyilvánosság előtt ne legyen olyan torz és egyoldalú, követeljük a Magyar Televízió vezetésétől, hogy a határainkon túli magyar kisebbségekkel foglalkozó számtalan műsoruk után mutassák be végre a magyarországi szlovákok - és természetesen az itt élő többi nemzetiség - helyzetét is! Csak ne olyan egyoldalúan, mint ahogy azt a szlovákiai műsorukban tették.

Mi nem kívánunk sem jobb, sem rosszabb színben megjelenni az ország nyilvánossága előtt, mint amilyen az a valóságban. De jogunk van, hogy az ország végre reális, igaz képet lásson rólunk. Joga van ehhez a magyar többségnek is. Sőt, a becsület és tisztesség is ezt kívánja.

Budapest, 1989.május 24.

Tisztelettel:

Gregor Papucek

az MSZDSZ Tömegkommunikációs Bizottság elnöke,
az MSZDSZ Elnökségének tagja

Štefan Kraslán

az MSZDSZ Irodalmi Szekciójának titkára

Imrick Fuhl

a Ludové noviny c. hetilap és a SME c.
folyóirat szerkesztője

Alexander Kormos

Az MSZDSZ Irodalmi Szekciójának elnöke, az SME c. irodalmi, társadalmi,
és kulturális folyóirat főszerkesztője

Alexander Zderka

Természettudományi szekció elnöke

Rehák László (szociológus, Újvidék):

1. A nemzeti kisebbségeket sújtó második világháború utáni intézkedések nem korlátozódtak csak Közép-Európa térségére, még csak nem mondhatók európai jelenségnek sem. Hosszú lenne lajstromba venni a nemzeti kisebbségek milliók létszámát példázó sanyarú sorsát századunk során: a törökországi örmények lemészárlását és a török-görög lakosság kényszerű áttelepítését századunk elején; a belorusz és lengyel új határvidék kilakoltatását és az ország belsejében való széttelépítését; a németekre vonatkozó nagyhatalmi potsdami megállapodást; a kényszerű lakosságcsere és kitelepítések tervezését és részben végrehajtását...

Megvalósulásukra az okok kétségtelenül többfélék voltak. Valószínűleg a vélt közelgő harmadik világháborúra vonatkozó előkészületek sok vonatkozásban a rövidlejárátú intézkedéseket hozták előtérbe. De az akkori nyugati fejlett államok hagyományos érzéketlensége saját nemzeti kisebbségeik identitása megőrzése iránt, továbbá a korai szocializmus államainak nagy többségében a politikai egypárt-állam gépezete teljhatalma kiépítésével a meghirdetett elvek és a tényleges gyakorlat között tátongó szakadék, és a többségi nemzet nevében szubjektívista, a nemzeti viszonyok terén is megvalósított erőszakos egyöntetűséget követő irányzat.

2. Tekintettel arra, hogy a nemzeti (de ez vonatkozik a politikai, nézetekbeli, vallási stb.) kisebbség kérdését lehetetlen a társadalmi-politikai jellegű többi összefüggésből kiragadva tárgyalni, még kevésbé az ő és az egész társadalmi közösség szempontjából kedvezően rendezni.

Jelentős előfeltétel a társadalmak demokratikusságának kifejlesztése, és a társadalmi-politikai kultúra széles körben való, az európai civilizáció értelmében vett megszilárdítása. Területi átrendeződések, ami az országhatárokat illeti, az általános európai helyzet miatt Közép-Európában sem jöhetnek számításba. Sokkal lényegesebb, hogy idővel (lehetőleg mihamarabb) úgy alakuljanak a szomszédos országok közti viszonyok, hogy megszűnjék az országhatárok merevsége, és lehetővé váljon a javak, az emberek és az „eszmék” szabad áramlása a minél nyitottabbá váló országhatárokon túl.

3. Külföldinek nehéz - és a jó ízlést is sértheti - írni arról, vajon kell-e Magyarországnak nemzetiségi törvény. A nemzetközi gyakorlat nemigen alkotott ilyen törvényt. Viszont lényeges a nemzetiségek számára alkotmányos rendelkezéssel biztosítani részletesebben az egyedi és kollektív jogait, valamint a nyelvi-kulturális fejlődés mellett biztosítani az egyenrangú fejlődésüket mint kollektivitásnak (az országon belüli diszperzójuk ellenére) szellemi (tudományművelés), szakképzettségi és szociális szerkezetük szempontjából, anyagi helyzetük, politikai jogaik terén való fejlődésüket és ezen a téren az egész társadalom felelősségét. A folyó törvénykezés során ezután a nemzetiségük vonatkozásainak sajátosságait figyelembe venné az alkotmányos rendelkezések alapján.

Ezenkívül akármennyire napjaink civilizációs követelménye is a jogállamiság kifejlesztése, lényeges a politikai pártok és az állampolgárok politikai jellegű egyesüléseinek programjaiban és valós tevékenységükben ápolni a nemzetiségek iránti egyenrangúság megteremtésének légkörét. Más különben a törvényes rend alkalmazása valójában korlátozólag hat majd a nemzetiségek szempontjából. A jószomszédi viszony mindig két fél jól felfogott érdekén és akaratán múlik. Magyarország és Románia esetében ez csak hosszú távon képzelhető el, amikor is a társadalmi fejlődés demokratikus tartalmai és a gazdasági előrehaladás eredményei mindkét országban a mostaninál kedvezőbben alakulnak majd, ami nyilvánvalóan korszakvetemény és előbb-utóbb meg fog valósulni.

5. Ott, ahol a szomszédok közötti viszony jónak mondható, de ott is, ahol azon javítani szükséges, véleményem szerint a jól felfogott kölcsönös gazdasági érdeken alapuló hosszútávú és átfogó gazdasági együttműködés kiépítése a lényeges. Nem elvetendő a szállóige, amely szerint a gazdasági kapcsolatok a politikai kapcsolatok előhírnökei és szilárd alapjai. Ezt az egymás közti szorosabb gazdasági és más természetű kapcsolataikat Közép-Európa kis országai között megköveteli az európai integrálódáshoz való fölzárkózást is. Ezen a folyamaton belül a magyar nemzeti kisebbségek helyzete is javulni fog és egészében véve az egész közép-európai térségben (ha nem is azonos módon és időben) megnyugtató rendezése a jó politikai, gazdasági, kulturális stb. együttműködés keretén belül megvalósulhat.

Szász Zoltán (történész, Budapest):

A feltett kérdéscsoportnak már ma is terjedelmes, bár kevésbé ismert irodalma van. Egy rövid, a teljesség igényére nem törekvő fejtegetés szükségszerűen leegyszerűsített, s éppen a nemzetiségi kérdés az, ahol ez legkevésbé engedhető meg. Kényszerűen rövid válaszaimnál tehát ezt a mozzanatot is szem előtt kell tartani.

1. Az 1945 utáni valóban történelmi horderejű átalakulások legsúlyosabb problémáját abban látom, hogy egy kettészakadt Európában, külső tényezők döntő túlsúlya mellett mentek végbe, s mind a kormányzati politika szintjén, mind „lent” az organikus fejlődés, a meglévőre építkezés csak szerény nyomokban volt jelent.

A hagyományos uralkodó osztályok és pártjaik 1938 és 1944 között valamilyen formában az egész térségben vereséget szenvedtek, morálisan még azok is összeroppantak, amelyek „győztesként” kerültek ki a háborúból - mint a csehek és lengyelek -, vagy amolyan fél-győztesként, mint a románok. Ezzel együtt megroppantak, vagy éppenséggel eltűntek a társadalmi szerveződés intézményeinek tömegei, kezdve a politizáló egyesületektől egészen a gazdakörökig. Ennek annál is nagyobb a jelentősége, mivel a társadalmi önszerveződés minden látszat ellenére már korábban is mondhatni hagyományosan gyöngye lábakon állt. A központi hatalomnak a társadalommal szembeni túlsúlya korábban sosem látott mértékben megnövekedett.

A proletárdiktatúra sztálini változatainak bevezetése éppen nem az „alulról építkezés” újraindulását segítette elő, hanem minden régi szerveződésnek a felszámolását vagy uniformizálását hozta magával. Még olyan szervezeteket is megsemmisítettek - mint a romániai Magyar Népi Szövetség példája mutatja -, amelyek 1944 és 1948 között besorolódtak a Kommunista Párt harci alakulatai közé. Az új állami-politikai-társadalmi struktúra a tökéletes nemzeti egység megteremtésének látszott, amelyben nincsenek elválasztó osztályellentétek, ellentétes erőket gyűlekeztető szervezetek, amelyekben nyelvre, fajra, nemzetiségi hovatartozásra való megkülönböztetés „nélkül” mindenki vállvetve küzd a haza felemelkedéséért, egy még boldogabb (igen közeli) jövő megteremtéséért, miáltal a történelem erősen közeledik végpontjához.

Tartalom és forma között a nemzeti kisebbségek helyzetében is kiálló ellentét feszült. Románia példáján jól megközelíthetők az egész térség jelenségei. A sztálinista típusú berendezkedés kezdetén deklaráltatott a személyre szóló tökéletes nemzeti egyenjogúsítás, s indirekt formában (tanácstagválasztás, pártszervezetek, szakszervezetek, iskolák, kultúrházak, kulturális és politikai anyanyelvi folyóiratok révén) kollektív jogokat is biztosítottak. Mindez együtt járt az anyanyelv valóban széleskörű használatával - bár ma már ennek inkább csak árnyoldalaire akarnak emlékezni a kortársak. Az elért „nemzetiségi vívmányoknak” azonban nem volt semmiféle valószínűsítő garanciája. Egy olyan társadalomban, amelyben hiányzik a magántulajdon - mint a független politizálás anyagi bázisa, elhalványul a törvényesség - mint a biztonság elemi garanciája, látványosan összeroppantak az egyházakat - mint a társadalmi szerveződés ősi kereteit, felszámolják a társadalmi önszerveződés említett erősebb-gyengébb helyi autonóm szerveit, ott minden nemzetiségi jog egyedüli forrása a pártapparátus, a gyakorlat pedig függvénye az apparátus személyi összetételének, a párton belüli erőviszonyoknak, hatalmi harcoknak. A legkisebb pártpolitikai fordulat így érthetően a nemzetiségi politika módosításával jár együtt.

Logikusnak látszana, hogy a desztalinizálás megindulása (a XX. szovjet pártkongresszus után) a nemzetiségi jogok kiszélesedését hozza magával. Ismeretesen nem így történt. A többségi románságnak a sztálinizmus klasszikus éveit alatt elszenvedett nemzeti sérelmeinek orvoslására tett intézkedések, a minél nemzetibb jellegű állam kiépítése - hamarosan átcsaptak a kisebbségekkel szembeni türelmetlenségbe. Az első lépéseknél megrekedő desztalinizáció átváltozott szocialista színvetű nacionalizmussá, mely kevésbé veszélyeztette a fennálló hatalmi struktúrát, mint egy demokratizálódási folyamat, sőt némileg stabilizálta is azt, ugyanakkor végzetesnek bizonyult az említett struktúra következtében teljesen védetlen kisebbségi magyarság számára.

2. Recepthek kidolgozása nem a történelem, hanem a politika, s főként a közvetlenül

érintettek feladata. Úgy tűnik számomra, hogy a két legsürgősebb teendő: a nemzetiségek külön politikai „egyéniségének” jogi elismertetése, s méginkább a többségi nemzeteknek a túlcentrálított, monolitikus állam kiépítésére vonatkozó (egyébként önpusztító) igény értelmetlenségéről való meggyőzése.

3. Azt hiszem, szükség van Magyarországon is nemzetiségi törvényre. Alapelvei azonban - a klasszikus nemzetiségi jogok természet szerű biztosításán túl - csak akkor dolgozhatók ki, ha a cigány-kérdés kezelésére a társadalom által elfogadható normák kialakítása megtörténik. Utóbbi viszont hosszabb „tanulási folyamatot” igényel.

Ad 4. A román és a magyar nép közötti igazán jó viszony megteremtése ma távolibbnak látszik, mint bármikor, ugyanakkor sürgetőbb is, mint bármikor volt. Építeni lehet arra, hogy az egyénekben - még az elvadult nacionalistákban is - ma is él az erre vonatkozó igény, s ez önmagában sem lebecsülendő dolog. Távoli példaként ott a francia-nyugatnémet együttműködés. A feladat hallatlan túrelmet, megértést és kitartó aprómunkát igényel. Hazai közvéleményünk, úgy látom, erre még kevés hajlandóságot mutat. Találkozó, nyilatkozatok, ha még oly fontosak is, fordulatot önmagukban nem hozhatnak.

A magyarságnak szerintem egyik fő teendője kell hogy legyen, hogy lebontsa a román népbe belesulykolt azon félelmet, hogy a magyarok ellenségeik, hogy államukat veszélyeztetik, hogy a Kárpát-medencében uralomra törnek, s végül, hogy lenézik őket. De feladatnak tartom mindkét oldalon egy új típusú önbizalom kialakítását, hogy mi igenis képesek vagyunk az elmérgesedett viszonyokat megváltoztatni, s ez nem kell hogy egyik vagy másik fél önfeladásával járjon. Hogy nemcsak diktátumok és az erőszak nyelvén beszélhetünk egymással. Persze a tartós barátságot, jó viszonyt leginkább egy valóságos közös feladat, egy közös harc, egy mindkét népet magával ragadó nagy történeti folyamat hozhatja meg - ez az optimális előrehajtó erő. Hogy lesznek-e közös harcaink, azt majd a jövő fogja megmutatni. Hogy vannak közös feladataink, az Magyarországon, úgy gondolom, mindenki számára már ma nyilvánvaló - Romániában talán még nem az. Ha nem akarunk Európától, jóformán az egész világtól elszakadva elmerülni, akkor egymást kell segítenünk; nálunk sokszorosan erősebb országok sem önmagukban állnak a világban, hanem a kapcsolatok milliányi, sokszor láthatatlan csatornáin keresztül merítenek egymásból erőt. A XXI. század küszöbén a konfrontációt fel kell váltania a kooperációnak. Kooperációképtelen népek gyászos jövőnek néznek elébe. Ennek felismertetésére érdemes, muszáj dolgozni.

5. A legfontosabb a kelet-európai országokkal való távlati együttműködés koncepciójának tudományos kidolgozását tartom, melynek fontos része a magyar kisebbségek kérdésének tanulmányozása. Ez csak látszólag steril tudományos fontoskodás. Sok évtizedes mulasztást ugyanis nem lehet elsősorban érzelmi alapokon álló improvizációkkal meghaladni. Mindenki tudna okosnak látszó, kemény vagy diplomatikus, netán méltóságteljes vagy éppenséggel ravasz, önmagukban talán egészen kitűnő intézkedéseket ajánlani. Ha azonban mindezek nem illeszkednek egy nagyobb koncepcióba, vajmi kevésbé vinnék előre a határokon túli magyarság keserves ügyét.

Szirtesi Zoltán (orvos, Szeged):

1945 után a Közép-Európában végbement változások közül azon magyarországi eseményeket emelem ki, melyek hazánk legnagyobb kisebbségére, a cigányságra hatottak.

Mielőtt sérelmeinket felsorolnám, a következőket kell megemlítenem. A II. világháború alatt, illetve vége felé a rendszerváltozást, illetve bármilyen változást a cigányság élet-halál kérdésnek tartott. A változástól várta a német fasiszták és Szálasi bandájának rémtetteitől való megszabadulást. Közvetlen a háború után a cigányság fellelegzett, pláne akkor, amikor a politika az egyenlőséget hirdette meg.

A szocialista tábor európai országaiban másképp éltek át a cigányok a változásokat, mint a kapitalista berendezkedésű államokban. Magyarországon egy olyan társadalmi változást erőszakoltak rá a cigányokra, mellyel a magyarság sem tudott megbirkózni. Mindenek előtt két alapvető kérdésre szeretném felhívni a figyelmet. Az egyik az, hogy nem vették

figyelembe, hogy a cigányság társadalmi fejlettségi fokban kb. 150-200 évvel le van maradva a magyarságtól, illetve a többi európai népektől.

A másik nagy tévedés az volt, hogy homogén népcsoportnak tekintettek bennünket, holott ez nem így van. (3 nagy csoportra és ezen belül 12 rétegre tagozódunk. A három nagy csoport: kárpáti (magyar), oláh és beás cigány.)

Ez népcsoportunkra akkor vált károsá, amikor jobbító szándékból be akarták mutatni a cigányság helyzetét, hogy a társadalom lelkiismeretét felébresszék. Nem ismerve népcsoportunk összetett voltát, így csak a legelmaradottabb rétegeink helyzetét és életvitelét tudták bemutatni, mivel ez volt szem előtt. Ez elősegítette az előítéletekre hajlamos egyének, illetve csoportok ellenünk irányuló általánosító előítéletét. 1945 után a gazdasági átalakulás népcsoportunkat háromféleképpen sújtotta:

1. A cigányság 70-75%-a falvakban élt (ma is többségben). Az első jogsértés tehát a falusi cigányságot érte, amikor a földosztásból kimaradt. Ennek egyenes következménye, hogy a megalakult tsz-ekben sem kaptak helyet. Ezt egyesek azzal „magyarázták”, hogy a cigányok nem kértek földet. Arról elfeledkeznek, hogy ugyanaz a felvilágosítás nem ment végbe, mint ami a nincstelen parasztok körében megtörtént. Azzal is indokolni szokták a földosztásból való kimaradást, hogy a cigányok nem értettek a földműveléshez. Ez rágalom. A falusi cigányság szegény rétege ugyanúgy napszámba járt a módos parasztokhoz, mint a földnélküli nincstelenek, tehát annyit értett a földműveléshez, állattenyésztéshez, hogy segítséggel, tanítással a mai napra kialakulhatott volna a cigányság földművelő rétege, melyből haszna származott volna a társadalomnak is. Ezen cigányok egy része Budapestre, illetve a különböző nagyvárosokba áramlott, a tsz-ek elől elmenekült parasztfiatalokkal együtt. Munkásszállásokra kerültek. Kezdetben az építőipar felszívta őket, házakat, lakásokat építettek, melyekből ők nem részesültek. Egy csoportjuk a családi környezetből kiszakadva lumpenizálódott.

2. A beinduló iparosítás a kézművességet háttérbe szorította. Azt gondolták, hogy a nagyipar minden igényt ki tud elégíteni. A kézművességgel foglalkozó cigányok (teknővájók, kőszőrűsök, szőnyegkészítők stb.) munkanélkülivé váltak. Ezekből is segéd munkások lettek. Az előbb említett, földosztásból kimaradt csoport és a volt kézművesek csoportjának leszármazottai is segéd munkásokká váltak, mert nem tudott kialakulni az igény a tanulásra, illetve a szakmaszerzésre. Azt látták, hogy szüleik munkavégzéséhez sem szükséges iskolai végzettség.

3. A harmadik nagy csapás az államosítással következett be. A cigányságnak volt egy szűk, jómódú rétege is, amely valamilyen vagyonnal rendelkezett. Sajnos a cigányságnak csak ezen rétege érezhette az egyenlőséget a nem cigányokkal, mivel őket is ugyanúgy államosították. Ez azért is tragikus, mert a cigányság ezen rétege több generációra visszamenőleg már írástudó volt. Volt olyan közülük, aki már a múltban diplomát szerzett. A cigányság ezen elitebb, módosabb rétege a múltban vezető szerepet tudott betölteni a cigányságon belül. Miután földönfutóvá tették, elvesztette azt a lehetőségét, hogy segítséget tudjon nyújtani a többieknek. Ennek a rétegnek egy szerencséje volt, nevezetesen hogy az iskoláztatás nem volt ismeretlen számára, ezért a későbbiekben valahogy meg tudta találni a helyét a társadalomban. Képviselői szakmunkásokká váltak, s néhányan magasabb iskolai végzettséget is szereztek már az 50-es 60-as években. Sajnos ez a felismerés népcsoportunk többi rétegénél csak elvétve, egy-két esetben történt meg.

Összegezve az egész folyamatot, a háború után a cigányság rosszabb helyzetbe került, mint amire gondolkodó rétegeink számítottak. A gazdasági csapás mellett túl kellett élnünk egy erős beolvasztási kísérletet is a politika részéről. „Újmagyaroknak” neveztek bennünket, mely gúnyolódáshoz vezetett. Szerencsére a névváltoztatás ugyanúgy nem sikerült, mint ahogy Mária Teréziának sem. A következő csapás akkor ért bennünket, amikor 1951-ben az életbe lépett új Tanács törvény értelmében - megkérdésünk nélkül - a vajdasági rendszerét népcsoportunknál megszüntették. Ezzel végképp elvesztettük belső irányításunkat, amelyet még a mai napon sem képes helyettesíteni egyetlen egy cigány szervezet sem. A vajdák egyéb feladataik mellett a belső fegyelem őrei is voltak. Ezt megtehették, mivel a különböző csoportoknál a legnagyobb tekintélyű személyiségek voltak. Állítom, ha ehhez az intézményhez nem nyúlunk, akkor jelenleg a lumpenné vált csoportokkal kevesebb probléma lenne a társadalmon, illetve a cigányságon belül. Itt viszont azonnal felvetődik a kérdés, hogy ha a lumpencink „megszelídültek” volna mint bűnelkövetők, akkor elhelyett mit vágnának a szemünkbe? Néhány év múlva, miután a vajdák jogkörét törölték, rájöttek, hogy valami baj lehet, főleg a közösségekben élő cigány csoportoknál, mert azok irányíthatatlanná váltak. Ekkor számos cigánytelepen a helybeli körörség besúgókat kezdett alkalmazni, akiket vajdáknak tituláltak.

Ez azért is volt aljas dolog, mert a cigányok körében a „vajda” nevet lejáratták. Ennek ellenére a kulturáltabb rétegeink — hallgatólágosan — tovább is megtartották olyan személyiségek nemzetségen belüli vezetői tiszteletét, ami egy vajdának jár, még akkor is, ha nem vajdának nevezik jelenleg. Ez ellen ma azon cigányok tiltakoznak teli szájjal, akik környezetünkben maradva ezt a tiszteletet soha nem kapnák meg. Néhány közösségben az elmúlt években — spontán — újra vajdát választottak, melybe az állami vezetés hallgatólágosan beleegyezett. A vajdaválasztás elterjedését gátolja jelenleg még az is, hogy az elmúlt évtizedekben pejoratív értelmet kapott ez az elnevezés a fentebb említett okok miatt. Ezért jelenleg az elnevezése, hogy vajda vagy egyéb vezető, lényegtelen. A lényeg az, hogy különböző cigánycsoportok minden külső manipulációtól mentesen olyan egyéneket válasszanak vezetőiknek, akiket megillet a régi vajdatisztelet. Ez lenne a valódi, széleskörű (nem felülről jövő) belső szervezetségünket létrehozó kezdeményezés. Ezen útválasztásunk azért is lenne helyes, mert a cigányság nagy csoportjai rendezni tudnák belső érdekkülönbségeiket. Ezek után, ha a három nagy csoport (törzsek) országos vezetőket választana, akkor meg lehetne oldani a cigányságon belüli ellentéteket úgy, hogy a három országos vezető szövetségre lép.

Megítélésem szerint ezen folyamat végbemenetele nélkül mindenféle demokratikus elv hangoztatása süket fülekre talál. A hatvanas évektől megindult egy cigánykérdést megoldó mozgalom, sajnos akkor még a cigányok nélkül. Ebbe a mozgalomba a cigányság csak a 80-as évek elején kapcsolódott be. A mai napon, amikor már a cigányok is részt tudnának venni elmaradottabb rétegeik felemelésében, a társadalom türoképesége minimálisra csökkent. Máságunkat nehezebben fogadják el. A velünk szemben ellenségeskedő egyének nem tudják megérteni, hogy mi cigányok ugyanannyira magyarnak is tartjuk magunkat, mint amennyire cigánynak. Csak abban bízhatunk, hogy azért a magyar nemzet nagy többsége nem bűnbakot lát bennünk. Azért részletezem a cigányok helyzetét, mert ezt ismerem a legjobban. A továbbiakban észrevételeimet, javaslataimat olyan általánosságban szeretném kifejezni, amely egyformán érinti a hazánkban élő valamennyi népcsoportot. Felmerült a kérdés, hogy szükség van-e hazánkban nemzetiségi törvényre. A hagyományos értelemben vett nemzetiségi törvényre, illetve annak konzerválására nincs szükség. Véleményem szerint azért, mert ez nem fogalmazza meg az állam kötelességeit a kisebbségek felé. Így csak egy karámot jelent, ahova egy bizonyos népcsoportot be lehet terelni.

Szükségese nek tartom a következő definíció említését, mely Jászi Oszkártól származik: „A nemzet fogalma alatt egy olyan nemzetiséget értünk, mely az állami hatalom felett rendelkezik, míg a szoros értelemben vett nemzetiség, állami hatalom nélkül, egy idegen nemzetiségnek, részére kedvezőtlen jogi és gazdasági rendje alatt él.” Egy nemzetiség akkor válik vezető nemzetiséggé, ha többségben van. Felmerül a kérdés, hogy a többségi nemzetiség mellett (amely a nemzet) hogyan részesül a hatalomból a többi nemzetiség, illetve kisebbség. Ugyanis általános alapelvnek kell elfogadnunk azt, hogy az igazi szabadság a hatalomban való részvétel. Deklarálnunk kell egy olyan demokratikus nemzet fogalmát, amely kimondja, hogy a nemzet egy olyan közösség, amelyet a többségben lévő nemzetiség a kisebbségekkel közösen alkot. A hagyományos értelemben vett „nemzetiség” fogalma azonnal felborul abban az esetben, ha olyan kisebbségek, akiket eddig nem neveztek nemzetiségnek — mert az összes kritériumokkal nem rendelkeztek (pl. anyaország) — felveszik a nemzetiségi nevet. Ezért nemzetiségi törvényt csak abban az esetben lehet alkotni, ha először a fogalmat tisztázzuk, illetve úgy határozzuk meg, hogy az minden kisebbség számára elfogadható legyen. Ugyanis csak egységes nemzetiségi törvényt alkothatunk. Külön „speciális” törvényt bármely kisebbségre — csak azért, hogy a definíciót a helyére tegyük — szóba se jöhet, mert ez egy múltbéli rémisztő törvényt idéz emlékünkből. Hagyományos értelemben egy nemzetiséghez tartozó egyén állampolgárságát elismerve, illetve elismeretve hovatartozás szempontjából csak két választási lehetőséget ismer: vagy identitás szempontjából nemzetiségnek tartja magát és a többségi nemzetet uralkodó népcsoportnak nézi, vagy elhagyja népcsoportját, az uralkodó nemzetbe való beolvadásra törekszik.

Véleményem szerint nem nemzetiségi törvény kell, hanem nemzeti-kisebbségeket védő törvényre van szükség, amely lehetőséget adhat a kettős identitás vállalására. Természetesen arra is szükség van, hogy ezen törvényen belül meglegyen a lehetősége az illető népcsoportnak arra, hogy bármikor nemzetiséggé nyilváníthassa magát. A törvénynek biztosítania kell azt a lehetőséget is, hogy ha az illető népcsoportnak csak egy bizonyos része nyilvánítja magát nemzetiséggé, akkor azon csoportja, amely ezzel az igénnyel nem él, akkor is az egész népcsoporthoz tartozónak tudhassa magát, ha ezen nemzetiségi szervezetben nem vesz részt. A kettős identitás tudatában egyformán érezhesse magát kisebbségi népcsoportjához tartozónak és az

uralkodó nemzet tagjának is. Engedtesse meg, hogy a cigányságból vett példával éljek. Tehát az illető cigány ember úgy vallhassa magát cigánynak, hogy egyben magyarnak is érezhesse magát. A cigánysághoz való tartozását viszont ne kelljen feladnia abban az esetben, ha népcsoportjának csak egy kisebb része nyilvánítja magát nemzetiséggé, és ha ebben a szervezetben nem vesz részt.

Visszatérve előző javaslatomhoz, tehát olyan törvényre van szükség, amely a nemzet kisebbségeit úgy védi, hogy a nemzet részeseként a hatalomba is beengedi őket. A törvény alapjául kell szolgálnia a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának. Ezen két egyezségokmány jogilag kötelező, ezért nem elegendő csak az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára hivatkozni, amely soha nem volt kötelező dokumentum a nemzetekre. Bővítve a kört, hazánk határait átlépve, úgy tudnánk segíteni a határainkon túl élő magyar és egyéb kisebbségeken, hogy ezen két alapokmányra hivatkozva kormányközi tárgyalást kellene kezdeményeznünk.

Javaslatomban még odáig is elmerészkedem, hogy a magyar kormány kezdeményezésével a környező országok államfőit vagy illetékes minisztereit meghívánk egy kerekasztal-konferenciára, ahol a közös sérelmeket vagy esetleges félreértéseket tisztázni lehetne. A tárgyalás alapja nem lehet csak a határainkon túl élő magyar kisebbség, hanem minden kisebbség sorsára terjedjen ki. Csak ebben az esetben nyerheti el a magyar kormány a nemzetközi szimpátiát.

Természetesen példamutatásként a magyarországi kisebbségek, de minden kisebbség problémáját úgy kell elrendezni, hogy emelt fővel léphessen kormányunk vagy képviselője a tárgyalóasztalhoz. Ne kelljen attól tartania, hogy véletlenül egy „kényes” kérdést tesznek fel. Meggyőződésem, ha határainkon belül minden kisebbség megkapja emberi megbecsülését és biztonságban érezheti magát, akkor az ország vezetői számíthatnak a mindenkori sorsközösség vállalására, de még a nemzetközi vitás kérdések lebonyolításához szükséges segítségnyújtásra is.

Tabajdi Csaba (államtitkár, Budapest):

1. Elsőként - jórészt a magyar nemzeti kisebbségek sorsát tragikusan befolyásoló sajátosságként - azt említeném, hogy a II. világháborút lezáró békerendszer a magyarság számára éppoly igazságtalan feltételeket szabott, mint a Lenin által joggal „imperialistának” minősített versaillesi-trianoni szerződések. Jóllehet ez mindennekelőtt a magyarságot sújtotta, semmiképpen sem kívánom kétségbe vonni, hogy a nagyhatalmi törekvések erőterében fogant békerendszerben térségünk más nemzetei is érték sérelmek.

További rendkívül fontos mozzanatnak tekintem, hogy a sztálini - poszt-sztálini társadalmi berendezkedésre jellemző monolitikus hatalmi viszonyok számos olyan tényezőt, folyamatot a szó szoros értelmében likvidáltak, amelyek híján a nemzeti kisebbségek a társadalmi és a magánélet gyakorlatilag minden területén lehetetlen helyzetbe kerültek. A helyi önkormányzatokkal, a valós érdekviszonyokon és a „civil társadalmakra” jellemző értékrenden és tagoltságon alapuló önszerveződésekkel, kisközösségekkel szemben tanúsított mérhetetlen bizalmatlanság, a hatalom ellenőrzésének a magánélet legintimebb szféráira való kiterjesztése nem csupán politikai, szellemi, kulturális, de nem utolsósorban gazdasági tekintetben is a végletekig kiszolgáltatottá tette a kisebbségeket. Mindezt igen szemléletesen, a gyökereikig leásva tárja fel Csoóri Sándor Duray Miklós könyvéhez írt, egykor hírhedt, ma már sokkal inkább híres előszavában.

Harmadik tényezőként az államvallássá magasztosult ateizmus, elvakultságában csak a vallási fanatikusok régebbi s újabkori „megtérítő hadjárataihoz” hasonlítható - és legalább is szervezettiséget tekintve sok vonatkozásban azt is felülmúló - kizárólagosságra törekvését, a kérlelhetetlen vallásellenességet, az egyházak, a hívők üldözését emelném ki. Úgy gondolom, nem igényel részletes kifejtést, hogy a világi „civil” közösségek durva felszámolásának időszakában a nemzeti kisebbségek számára a vallási összetartozás, a szószékről anyanyelven hirde-

tett ige a legutolsó mentsvárat jelenti önazonosságuk megőrzéséhez.

A nemzeti, etnikai kisebbségek mai válságos helyzetének alapvető okai közé sorolom azt is, hogy a közép- és kelet-európai térség országainak a Varsói Szerződés és a KCST keretében megvalósított együttműködése nem a tényleges egymásra utaltságon, hanem egy művi úton, mesterségesen fogant állinternacionalizmuson alapult, ami nem tette lehetővé a reálfolyamatok, a valós problémák őszinte feltárását, megvitatását. Glatz Ferenc a „Magyarok a Kárpát-medencében” című könyv második kiadásához írt kísérlő sorai szerint „A közép-kelet-európai térségben 1948 után kialakult politikai rendszerek, amelyeket összefoglaló néven sztálini rendszerek nevezhetünk, nem adtak arra lehetőséget, hogy az itteni ún. nemzeti államok között olyan intézmények (diplomáciai rendszerek) alakuljanak ki, melyek együttese fóruma és eszköze lehetett volna a kisebbségi kérdés megoldásának... A sztálini rendszer ... egy elvont internacionalizmust tett kötelezővé... (amely) akadályozta..., hogy az egyes nemzetek megtalálják valós helyüket egy közép-kelet-európai együttműködésben...”

Ehhez csak annyit fűznék hozzá, hogy a térség szinte valamennyi állama az internacionalizmusra hivatkozva álcázta mind valójában nacionalista, mind pedig jogos nemzeti érdekeit védelmező pozícióját. Ez alól egyetlen kivétel akadt: a magyar vezetés elhibázott, bűnös politikája, amely részben tudatosan („elvi alapon”), részben balek módjára bedőlve a látszatoknak, évtizedeken át önként mondott le a nemzet - s ezen belül a határainkon túl élő magyar kisebbségek - érdekeinek határozott képviseléséről.

2. Ahhoz, hogy a kisebbségek kifejezésre juttathassák sajátos érdekeiket és szükségleteiket, elengedhetetlen, hogy megfelelő érdekvédelmi és politikai képviselői szervezetekkel rendelkezzenek. Ehhez, vagyis a kifejezetten kisebbségi alapon szerveződő intézmények átfogó hálózatának kialakulásához meggyőződésem szerint az autonómia elvének érvényesülése biztosítja a legkedvezőbb feltételeket.

Autonómia alatt én nem csupán a területi autonómiát értem - amelynek ott lehet létjogosultsága, ahol a kisebbségek nagy, összefüggő tömbben élnek -, hanem a helyi, kisközségi autonómiát, önkormányzatot is.

Emellett, amint arra Szokai Imre kollégámmal és barátommal a Magyar Nemzet 1988. február 13-i számában „Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés” címmel megjelent cikkünkben is utaltunk, a többség akaratlan-akaratlagos szívó hatását csak a kisebbségek egyéni és kollektív többletjogai ellensúlyozhatják.

Az említett követelmények csak valóban demokratikus társadalmi berendezkedés, a diktatórikus hatalmi viszonyokat lebontó, decentralizált (köz)igazgatású államokban teljesülhetnek, csakis ilyen körülmények között jöhet létre a helyi kisközségek önkormányzata, s akkor már megvalósulhat a kisebbségi önkormányzat is. Szemléletes példaként említhető mindezer a Dániában élő (schleswigi) németek vagy a finnországi svéd kisebbség helyzetének alakulása, és - szerencsére - még folytathatnám a sort.

Hosszabb távon a kisebbségi kérdés optimális megoldása érdekében a magam részéről nem zárom ki a területi rendezést sem, hiszen közhely, hogy a történelemben semmi sem örök s változtathatatlan - de ennek feszegetését ma semmiképpen sem tartom időszerűnek. Amint a már említett, Magyar Nemzet-beli cikkünkben megfogalmaztuk, vannak a „status quo-nak éber őrei”, akik elvárhatják (s ma el is várják) a magyar államtól, a magyar néptől, hogy tényként fogja fel a jelenlegi határokat, de azt nem követelhetik, hogy a magyar nép mindezt igazságos döntés nyomán kialakult tényként fogadja el.

A jelenlegi helyzetben a józan reálpolitikának adottságnak kell tekintenie a határokat. Nem földrajzi elhelyezkedésüknek, hanem funkcióiknak kell elsődleges jelentőséget tulajdonítani. A határok jelképesse halványulása, „spiritualizálódása” - amikor nem elválasztó sorompóként, hanem a népeket összekapcsoló tényezőkként hatnak - esetén voltaképpen másodlagossá is válhat a területi kérdés, hiszen ez a nemzeti kisebbségek számára is biztosítja a „bővített újratermelésükhöz” szükséges mozgásteret, nem utolsósorban az anyanemzettel való akadálytalan kapcsolattartás révén.

Ennek megvalósulása azonban megköveteli, hogy létrejöjjenek a térség országai szerves integrálódásának feltételei. Glatz Ferenc már idézett írásában úgy fogalmaz, hogy ha „a Kárpát-medence térségének történelmében egy adott területen élő, különböző társadalmi-etnikai elemek által létrehozott munkaerőpiacot és munkaszervezetet látunk... a térségben 1918 előtti államalakulatok jobban megfeleltek az itteni népek érdekeinek, mint az 1919 utáni kisállamiság.” S továbbmenve: „a mesterséges állami határokkal és protekcionista vámpoliti-

kával szétszabdalt államrendszer nem tudja - kihozni - azt a teljesítőképességet, ami a térség természetes adottságaiban és a térség lakosságában, társadalmában benne rejlik." E diagnózisból - úgy gondolom - nem nehéz eljutni az alkalmazandó terápiához, a közép-európai együttműködés gondolatához.

3. Véleményem szerint nemzeti és etnikai kisebbségvédelmi törvényre lenne szükség.

A törvény szükségességének alapvető okát abban látom, hogy a demokráciába való átmenet, a jogállamiság kiépítésének időszakában nem lehet eléggé hangsúlyozni: a társadalmi demokrácia általános fokmérője a többség kisebbséghez való viszonya, a nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív jogainak szavatolása. S minthogy megítélesem szerint a nemzetiségi kérdés Magyarországon elsősorban helyi kérdés, a felelősségre vonás, a jogorvoslat törvényi biztosítékaival is el kell érni, hogy a helyi vezetők, tisztségviselők felelősséget érezzenek a nemzetiségi létből eredő mindennapi problémák kezeléséhez szükséges, legmegfelelőbb konkrét megoldások kimunkálásáért.

Ugyanakkor úgy vélem, hogy a törvénynek nem csupán a nemzeti, de az etnikai kisebbségek védelmét is szavatolnia kell. Ez utóbbi kategóriába sorolnám a cigányság és a zsidóság túlnyomó részét. Meggyőződésem ugyanis, hogy a homogenizálás valamely kisebbségi csoporton belül is megengedhetetlen, márpedig a cigányság és a zsidóság egészének Magyarországon nyilvánítása éppen ezt jelentené. E két kisebbségi csoporton belül e kérdés körül dúló minden - különösen a cigány értelmiség körében meglehetősen éles és heves - vita ellenére is úgy látom, hogy nagy tömegek nyelvi „különállás” nélkül kívánják megőrizni hagyományait, szokásait, néprajzi, kulturális, vallási sajátosságait, egyszerűen: identitásukat. Ha pedig ez így van, ennek biztosítása más eszközöket (lásd: anyanyelvi oktatás, többnyelvű feliratok, hivatali nyelvhasználat stb.) és eltérő állami felelősségvállalást igényel, mint a nyelvi tényezőnek - joggal - különleges hangsúlyt tulajdonító nemzeti kisebbségek esetében.

Ha egyáltalán indokolt külön szólni nemzeti és etnikai kisebbségekről - s véleményem szerint az -, akkor e nyelvi „tényező” mellett még egy dologról kell említést tenni. Miközben a hagyományosan nemzeti kisebbségnek tekintett délszlávok, németek, románok és szlovákok esetében egyéni szinten az „önmeghatározás” számos átmeneti formája figyelhető meg, ezek az átmenetek ideiglenesek, viszonylag rövid ideig tartanak, s valamelyik irányba végül is alapvetően „eldőlnek”. Ugyanakkor a cigányság és a zsidóság körében épp ez az átmenet látszik tartósan rögzülni. Konkrét példával élve: Magyarországon értelmetlen dolog lenne „magyar származású szlovákról” beszélni, s a „szlovák származású magyar” (ön)meghatározás is legfeljebb a gyökerekről, az ősekről ad felvilágosítást, az illető egyén nyilván kívül esik a szlovák kisebbség körén. Ezzel szemben pl. a „zsidó származású magyar” és a „magyar származású zsidó” (a hangsúlyok finom - vagy nem is olyan finom - különbségét most figyelmen kívül hagyva) egyszerre tarthatja magát magyarnak és zsidónak (vagy zsidónak és magyarnak), de (ha vállalja zsidóságát) mindenképpen a zsidó „Qetnikum” tagja is.

Nos, éppen az ő sajátos igényük, érdekeik kielégítésére van szükség nemzetiségi törvény helyett nemzeti és etnikai kisebbségvédelmi törvényre.

Ami a törvényben rögzítendő főbb alapelveket illeti, pusztán terjedelmi okokból is csak címszószerűen emelnék ki néhány - megítélesem szerint különösen fontos - elemet. Mindenekelőtt a kisebbséghez tartozás csakis vállalás dolga lehet (tehát önmeghatározás és nem „külső” meghatározás kérdése). A törvénynek az erőszakos asszimiláció kiküszöbölésén túl kedvező feltételeket kell teremtenie a „különállás” megőrzéséhez, a sajátos jegyek erősítéséhez - tehát szinte a „disszimiláció” felé kell hajlania, de e téren is kerülni kell minden külső ráhatást, erőltetést, hogy a szegregáció leghalványabb gyanúja se merülhessen fel. Lehetővé kell tennie a kettős, illetve hármas kötődés lehető legkevesebb konfliktussal történő megélését. Szavatolnia kell a kisebbségek tényleges egyenlőségét biztosító többletjogokat (aktív kisebbségvédelem). A nemzeti kisebbségek esetében kiemelt figyelmet kell fordítania az anyanyelvi oktatásra és művelődésre. Mindennek eléréséhez - amint már említettem - törvényes garanciákat, a számonkérés lehetőségét kell tartalmaznia biztosítva a jogorvoslatot a nemzeti kisebbségek tagjait ért sérelem esetére.

Végezetül - utalva Báta Tiborral közösen írt, a Magyar Nemzet 1989 május 29-i számában megjelent írásunk vonatkozó részére - úgy gondolom, a készülő törvénynek azt is elő kellene segítenie, hogy a kisebbségek szervezetei, a nemzetiségi szövetségek a „kinevezett intézmény” státusza helyett, mint a helyi közösségek által megválasztott országos testületek alulról szerveződjenek meg, s ily módon elárthatassák a nemzeti kisebbségek teljes körű érdekvédelmét, belcéljait politikai képviselőket is. Azt is elképzelhetőnek tartom, hogy a törvény

előírja: a mindenkori kormány a nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetét alapvetően befolyásoló törvénytervezetet csak a kisebbségi szervezetek egyetértésével (vétőjog) terjeszthessen a Parlament elé.

4. Ahhoz, hogy a mai mélypontról elmozduljunk, alapvető feltételnek tekintem az évszázados területszerző, majd területvédő törekvéseket a legsötétebb nepotista diktatúrával házasító, és a magyar- (s általában idegen-) ellenességet, a külső fenyegetettség mesterségesen felkeltett veszélyét belső legitimációs eszközként felhasználó hivatalos román politika megváltoztatását. Reálpolitikusként ehhez azonnal hozzá kell tennem: gyors és gyökeres fordulatra nem számítok.

A román politikai rendszer legalább részleges demokratizálódása a kisebbségek üldözésének szélsőséges megnyilvánulásait bizonyára enyhítené, talán háttérbe is szorítaná. A román közvéleményben a több évtizedes, következetes belesulykolás következtében mélyen gyökerező magyarellenesség megszűnéséhez azonban úgy vélem mindenképpen hosszabb idősakra van szükség. Csakis ekkor, s ennek eredményeként tartom elképzelhetőnek, hogy a román nemzet ne a magyarság ellenében fogalmazza meg saját identitását, amelyben ma - mondjuk ki nyíltan - Magyarországgal szemben további burkolt vagy nem is annyira burkolt területi követelések is rejlenek.

Nyilvánvaló, hogy addig is, amíg mindez bekövetkezik, a magyar politika nem várakozhat ölbe tett kézzel. Meggyőződésem, hogy a párbeszédre képes és kész (ma még meglehetősen szűk) román értelmiségi elit (beleértve a nyugati román emigráció józan csoportjait is), s egyben - a haladéktalanul megindítandó, szerkesztési elveiben a román lakosságra összpontosító román nyelvű televízió- és rádióadások révén - a román közvélemény irányában is igazunkat képviselő álláspontunk fenntartásával a közeledést szolgáló értelmes, s legfőképpen hiteles gesztusokra van szükség. Épp ezért tartom üdvözlendőnek a Magyar Demokrata Fórum és a nyugati román értelmiség képviselőinek közelmúltban megfogalmazott közös deklarációját.

Mindenekelőtt újra és újra konkrét tettekkel kell tudatosítanunk a magyar és a külhoni közvéleményben egyaránt, hogy hazai kisebbségvédelmi politikánk semmilyen vonatkozásban sem függ a magyar nemzeti kisebbségek helyzetének alakulásától: szó sem lehet valamiféle árukapcsolásról, „junktimról”. Emiatt is fogadok a legteljesebb értelmiséggel minden olyan fölvetést, amely a Romániából érkező magyar és román menekültek eltérő kezelését szorgalmazza.

A napjainkra kialakult, feszültségekkel telített, elmergesedett viszony figyelembe vételével különösen sajnálatosnak tartom, hogy nem sikerült - pl. közös vállalkozások formájában - előbb, szervezettebb gazdasági kapcsolatokat kialakítanunk a két ország, a két nemzet között, hiszen ez a nemzeti kisebbségek anyanemzeteikhez való kötődése számára is objektíve kedvezőbb feltételeket biztosított volna.

Az önfeladás nélküli, értelmes gesztusok közé sorolom azt is, hogy miközben a dákoróman kontinuitás elmélete számunkra tudományos szempontból elfogadhatatlan, az erről folyó vitát - figyelembe véve, hogy a román nemzeti identitás sarkalatos pontjáról van szó - ne érezzük túlzottan ki. Emellett mindenkor nyilvánvalóvá kell tennünk, hogy a magyar kisebbségek problémáját nem elsősorban a jelenlegi határokkal hozzuk kapcsolatba, hanem azzal a hátrányos megkülönböztetéssel, amely - a demokrácia hiányával való összefüggésből következően - a románság számára is egyre súlyosabb teherként.

5. A legfontosabbnak azt tekinteném, hogy a határainkon túl élő magyarság helyzetével, sorsával való foglalkozás, a kisebbségekért történő kiállás váljon a hazai bel- és külpolitika valóban szerves részévé. Ez alatt azt értem, hogy a magyar politika, de a társadalmi közfelfogásunk is - Tóth Pál Péter megfogalmazásával élve - azonos alapelvek szerint értelmezze a magyar állampolgárok, a hazánkban élő nemzetiségek, a szomszédos országok magyar nemzeti kisebbsége és a határainkon kívül nem kisebbségi sorban élő valamennyi magyar egymáshoz és az anyanemzethez való viszonyát. Egyébként ilyen állásfoglalást fogadott el a múlt év decemberében az MSZMP Politikai Bizottsága is a nyugati magyarság helyzetével és az ezzel kapcsolatos politikánk feladataival foglalkozó ülésén.

Ennek az egységes szemléletnek az érvényesítése bel- és külpolitikai, valamint szervezeti téren is számos változtatást, jelentős előrelépést, komoly erőfeszítéseket igényel.

A belpolitikai - közelebbről oktatás-, művelődés- és tájékoztatáspolitikai - feladatok közül azt emelném ki, hogy a tankönyvekben, a tudományos ismeretterjesztő munkákban és a

tömegtájékoztatóban is kifejezésre kell juttatni a világon élő 15 millió magyar szellemi-kulturális összetartozását. Évtizedek álsemleges hallgatása, bűnös mulasztása nem pótolható egyik napról a másikra, de csakis egy ilyen radikális szemléletbeli változás teheti lehetővé például az olyan riasztó, gyalázatos jelenségek eltűnését közszellemünkben, hogy magyarságukban s emberségükben egyaránt újból megalázva „lerománozzák” a hozzánk menekülő erdélyi magyarokat.

Külpolitikai téren a magyar kisebbségek helyzetének differenciált kezelésére van szükség. Elengedhetetlenül fontosnak tartom legalább a megegyezésre, valamiféle „modus vivendi” megteremtésére való törekvést nem csupán a szomszédos országok értemiségével; „alternatív” vagy ellenzéki mozgalmával, de hatalmi elitejével is - legalább is ott, ahol - nem úgy mint Romániában - erre lehetőség van. Sőt, amint azt a gyakorlat eredményei bizonyítják, esetenként mód van kifejezetten jó viszony kialakítására is: példaként Szlovéniát és Horvátországot említhetném.

A kulturális külpolitika, a nemzetközi kulturális kapcsolatok keretében mindent meg kell tennünk a magyar nemzeti kisebbségek magyarországi kulturális termékekkel való jobb ellátásáért. E célra - szűkös anyagi lehetőségeink közepette is - külön keretet kell elkülöníteni az állami költségvetésben. Egyszerűen felfoghatatlan és tarthatatlan például az a helyzet, hogy merkantilista szempontok miatt - a korábbi támogatás megvonásával, sőt költségvetési befizetési kötelezettség előírásával(!) - valósággal ellehetetlenül a szomszédos országokba irányuló könyv- és folyóiratkivitelünk!

Már az eddig említettek is egyértelműen arra utalnak, hogy a szavak tettekre váltásához, az előbbre jutáshoz arra lenne szükség, hogy értelmes koordináció jöjjön létre a legkülönbözőbb szervezetek és a magánszemélyeknek a magyar kisebbségek helyzetének javítására irányuló akciói között. Mindennek távolról sem valamiféle központosítást, hanem az eredményes munkamegosztást kellene szolgálnia. Hiábavaló ugyanis a sok beszéd, ha hiányzik az összehangolt cselekvés, ha nem használjuk ki az abból adódó lehetséges előnyöket, hogy egészen más mozgástérrel rendelkezik a hivatalos kormányzati politika, mint valamely ellenzéki párt vagy a magánszemélyek.

Úgy látom, ilyen koordináló szerepet tölthetne be az államminiszter felügyelete alatt megalakult Nemzetiségi Kollégium, amely - miközben biztosítaná a magyar kisebbségek ügyével való törődés valódi társadalmi, politikai rangra emelését - központosított helyett összefogná, integrálná a szerteágazó tevékenységet, s minden tárca, társadalmi szervezet önállóan, felelősséggel végezné a maga dolgát.

Vass Csaba (társadalomkutató, Budapest):*

Saját sorsának formálásában, szuverenitásának építésében Közép-Kelet-Európának saját teljesítményekre is szüksége van, és saját teljesítményeket fel is tud mutatni.

A térség néhány országában - főként Lengyelországban és Magyarországon - lezajlott a nyilvánosság által kellően nem méltányolt nemzetreform első szakasza. A sztálini építmény erőzója és a puha diktatúra lazításai következtében a modern közösségi tulajdon számos alakzatát hozta létre a közpolgári ellenállás és innováció. A modern értelemben vett családközösségi, lokális közösségi tulajdon után ezen országok parlamentjeiben megjelent a nemzeti tulajdon gazdjaként fellépni kívánó képviselő is. Ezen alulról kezdeményezett nemzetreform

* A közölt szöveg Vass Csaba két írásából lett kiválasztva, amelyeket a szerző körkérdésünkre küldött válaszként. Az első rész (a *** felett) a Világtársadalmasodás-peresztrojka-Kelet-Közép-Európa című esszéjéből való, míg a második rész 1989 május 24-én hangzott el egy krakkói konferencián.

ideológiájában is megújult. A kormányai által - a proletár internacionalizmus örve alatt - gyakorolt, főként gazdasági, újabban politikai nacionalizmussal szemben az oppozíciós értelmiség egy része és a közpolgári mozgalmak kidolgozták a nacionalitás eszméjét és gyakorlatát. A nacionalitás gyakorlata a nemzeti méltóság kölcsönös elismerésén alapulva önmeghatározásra szolgáló ideológia, amely nem irányul - érthető módon - senki ellen sem. Sőt a más nemzetek, nemzetiségek, kisebbségek méltóságának elismeréseként aktív, cselekvő szolidaritást vállal más népekkel. Ennek formáiként alakult ki a társadalmi diplomácia gyakorlata, illetve az alternatív kezdeményezések közötti országhatárokon átnyúló együttműködés, és némelyik hatalmi központon belüli reformerők ilyen jellegű működése. A nemzetreformok alulról, a globalizmus folyamata felülről megkezdte széthontani az állami elkülönülést, és a regionális nemzeti szolidaritás és regionális nemzeti kooperáció elemeinek megjelenése mellett lehetővé teszi a vágyak után először valójában is a térség történetében a regionális unió létrejöttét, a kelet-közép-európai benelux közösség megalakulását. Ennek ellenfeszülő hatóókokként természetesen jelen vannak a múlt nacionalista emlékei és a jelen nacionalista torzalkodásai is. Az Európára nehezedő egységesülési kényszerrel együtt azonban az imént említett tendenciák alkalmasak lehetnek arra is, hogy ez az unió minden bizonnyal kisebb uniók laza köteléke formájában valójában felvethető kérdéssé váljon. Egy ilyen kis uniók laza kötelékéből alakuló nagyobb unió, elismerve a szovjet érdekeltséget a térségben, egyszerre járulhat hozzá a nemzetek és a régió - interdependens világunk viszonyai között is - relatív szuverenitásának megőrzéséhez.

A nemzetreform mellett végbement a társadalmi reform első szakasza is a térség majdnem minden országában, ahol meg nem, ott rövid idő múltán befejeződik. Ennek eredményeként a tulajdonpluralitás túljutott első lépésén, amit a civil társadalom rekonstrukciójának első szakasza makrotársadalmi jelentőségűvé emelt.

Végül a politikai szerveződéseknek olyan új alakzatai alakultak ki - Szolidaritás, MDF, Charta '77, népfrontok stb. - vagy vannak kialakulóban, amelyek pártokon túli szerveződések. Bennük a pártok elkülönült érdekeivel szemben össznemzeti, össztársadalmi érdekek jelennek meg önkormányzattá szerveződve. Közép-Kelet-Európa nemzeti-, társadalmi- és politikai innovációi ugyan a sztálini erőszakos, illetve puha diktatúrával szemben jöttek létre, tartalmuk azonban túlmutat az ellenállásban való közösségen, és nem feltétlenül vezetnek önmaguk felszámolásához a peresztrojka sikere esetén sem. Természetesen ez a - gorbacsovi - demokratikus peresztrojka sikerével mehet végbe akadályok nélkül. A gorbacsovi demokratikus peresztrojka sikere így közös érdeke a Szovjetuniónak és a közép-kelet-európai térségnek. Ez utóbbi számára, elismerve a Szovjetuniónak érdekeltségét és felismerve a kölcsönös érdekeltséget, finnlandizációs esélyeket biztosíthat a térségnek. Megvalósulásához egyszerre van szükség a térség államainak átalakítására, a belső sztálintalanításra és a szovjet érdekeltség elismerésére. Ezen felül pedig a demokratikus peresztrojka aktív támogatása szuverenitásfejlesztő közös érdek.

A szovjet peresztrojka felszabadító hatású volt térségünkben. Azok az ellentétek, amelyek eddig be voltak zárva a despotizmusba, most felszínre kerültek. Manifesztáló válva esélyt adhatnak meghaladásukra.

Azokat az újmeghasításokat idézem ide, amelyek térségünk jövője szempontjából meghatározóak lehetnek. A peresztrojka hatására nyíltabbá váltak a kormányok közötti ellentétek. Lengyelország, Magyarország és talán Jugoszlávia is részben alulról kényszerített, részben fentről megindított reformokkal reagált a puha diktatúrák válságaira. Ideológiailag azonban ezt a választ bizonyos fokú gazdasági nacionalizmusokkal legitimálta. A konzervatív kormányok elfogadva ezt az interpretációt reformkerülő ortodoxiájukat politikai rangra emelt nacionalizmusokba burkolták. É tragikus, de most már legalább nyílttá váló megosztottsággal szemben reményt kelt egy másik megosztottság napfényre kerülése is. Amit mindenki tudott, hogy az exportkormányok és a társadalom között szakadék van, most e tekintetben is felszínre került. Mégpedig úgy, hogy a Wandicz prof. által etnikai laboratóriumnak nevezett régióból

figyelemre méltó produktum került ki. A nacionalizmusokba fulladó, egymásra acsakordó testvérkormányoktól függetlenedve megjelentek térségünkben a nemzetreform első jelei, rügyei is. Annyi évszázad etnikai ellentétei és a térségi közösséget álmódó értelmiségiek meghiusuló óhajai után újat alkotott a kormányaitól megszabaduló nép. Itt csatlakozom Kiss Gy. Csaba mondanivalójához az értelmiségi együttműködésről, sőt kissé tovább is megyek rajta. Legújabbkori nacionalizmusunk egyik oka, hogy államnemzetek és kultúrnemzetek nem esnek egybe térségünkben. Most népeink egy része felszabadította magát e megosztottság alól, és létrehozta az interetnikus érintkezés előítéletmentes formáját. Ideológiájában is radikálisan szakított a megosztó nacionalizmussal. Magyarul jól hangzik az a mesterségesnek ható angol szó, hogy „nationship”, nacionalitás. Ez a gondolat, a nacionalitás gondolata az összekapcsolás mozzanatára alapozódik. Önazonosításra szolgáló kategória, amely a másság méltóságát hirdeti és elveti mások leértékelő megítélését. Ennek alapján alapvető értéke a szolidaritás, az interetnikus szolidaritás, ami talán regionális szolidaritássá épülhet. Ennek révén létrejött az interetnikus kooperáció is, aminek tanácskozásunk is jeles példája. Hadd hivatkozzam mégis saját hazám példájára. Népünk jelentős része már megtanulta, hogy egy másik nép sosem lehet paranoiás, az legfeljebb egy kormányt elfoglaló és saját népét is gyarmatosító vezér lehet. Ennek alapján élő kapcsolatot alakított ki a román nép legjobbjával. Emigránsaival és belső emigránsaival is. Ez az új gondolat, ha mint frissen kipattanó rügyet óvjuk egy ortodox tél hidegétől, térségünk számára a harmadik Európa politikai létrejöttét is esélyből realitássá teheti. Ennek révén egy közép-kelet-európai peresztrójka számára programmá válhat e civil kezdeményezés, és regionális szolidaritássá, regionális kooperációvá érhet. E ponton hadd térjek ki Timothy Garton Ash mondanivalójára. Folytatva az ő vizekkel összefüggő metaforáját szigetről, hídról, kompról, azt gondolom, szerencsésebb térségünket örvényhez vagy forráshoz hasonlítani. Örvény lehetünk, mely egész Európát lehúzhatja. Ez a térség egyrészt Európa legbetegebb része. Gazdasági válsága katasztrofális méretű. Ráadásul gazdasági válsága közben a kapitalista országokkal vetekedő szociális differenciákat hoz létre. A kettő együtt pedig szinte megoldhatatlan feladatok elé állít mindannyiunkat, ami igazán csak a desztalinizálás folyamata után válik nyilvánvalóvá. E térség országai vagy tovább modernizálják országukat, ám ez a lépés munkanélküliségen keresztül szociális robbanáshoz vezet, vagy a szociális konfliktusra koncentrál, ami viszont a gazdaság összeomlásával járhat. És mindkét esetben a reformer kiegyezők lehetnek a vesztesek, holott ők csak a sztálinizmus politikai magántulajdonnak nem hatékony voltát, illetve inszocialitását öröklik meg. Gazdasági vagy szociális összeomlás viszont a térség évtizedes hideg polgárháborúját forró polgárháborúvá teheti. Ebből viszont az európai stabilitás bukkat bele. Ezért az önző, de kulturált nyugati tőkének, amelyik hosszú távon is képes saját érdekeit védelmezni, érdemes lehet vállalkozásokkal segíteni a térséget, hogy kijusson a sztálinizmus csapdájából.

Ugyanakkor etnikailag ez a térség Európa egyik legegészségesebb része. A nacionalizmustól diametrálisan különböző nacionalitás gondolata és gyakorlata talán hordoz olyan tartalmakat, amelyek egy európai kulturális innováció részelemévé válhatnak. A nacionalitás gondolat lényege, hogy a felszabadult egyének szabadon választott szabad közösségeket alkotnak az egymással és a természettel való szolidáris együttéléshez. André Reszler mondta e térségről, hogy itt a szélsőségek találkoznak. Így itt a feladat nem akármelyik szélsőséghez ragaszkodni, hanem meghaladni e szélsőségeket. Ha sikerül e ma még gyenge kezdeményt megvédeni a paranoiával védekező antireformerek nacionalizmusától és az egymás rovására megoldást kereső gazdasági és szociális konfliktustól, akkor e térség forrás lehet. Olyan kulturális megújulás forrása, amelyben egyaránt megmártózhat:

- II. János Pál szociális szándéka, amely individualizmus és kollektívizmus dichotómiájából keres kiutat,

- 1956, amely a Szűcs Jenő tanítómestere, Bibó István által az európai társadalomfejlődés értelmének nevezett munkástanácsok önkormányzatát emelte gyakorlattá rövid időre,

- 1968 emberarcú szocializmusa, amely humanizálni akarta a társadalmat,

- 1980 mozgalma, amely a szolidaritás gondolatát és pártokon túli szerveződését hozta Európa számára, és

- Ambarcumov úr 10 000 igazi kommunistája is.

Vígh Károly (történész, Budapest):

1. Közép-Kelet-Európában a máig vitatott jaltai egyezmény és általában a második világháborút követő békeszerződések következtében a Szovjetunió befolyási körébe utalt államokban (Csehszlovákia, Magyarország, Lengyelország, Románia, Bulgária) - megszegve ezeket a békeszerződéseket - lényegében azonos időben (1948-49) olyan monolitikus, sztálini típusú kommunista rendszerek jöttek létre, amelyek meghatározzák a térség nemzeti, etnikai kisebbségeinek is a helyzetét, kettős elnyomás nehezéve rájuk. Egyfelől sújtotta őket az államalkotó nemzet polgáraival együtt az egyéni szabadságjogok hiánya, másfelől ezzel összefüggésben nem tették számukra lehetővé az öntevékeny szervezkedést, nem élhettek azokkal a kollektív szabadságjogokkal, amelyek a nemzeti kisebbségeket egyébként a polgári demokratikus államokban megilletik. Ráadásul az ú.n. szocialista iparosítás és a sokhelyütt alkalmazott közigazgatási átszervezés következtében a pártállam igyekezett a nemzeti kisebbségeket saját lakóterületükön - ahol addig létszámban többségben voltak az államalkotó nemzettel szemben - minoritátsba szorítani. Ilyen folyamat zajlott le különösen Erdélyben: Kolozsvárott vagy a Székelyföldön, de kisebb mértékben Szlovákiában is.

Külön oldalra tartozik Jugoszlávia, ahol - a magyarok kívül - a többi nemzeti kisebbséget is mindmáig sújtja a nagyszerb nacionalizmus elnyomó rendszere. Erre jellemző két magyar vonatkozású példa: a Vajdaságban nem engedték megalakítani az ottani magyarok érdekvédelmi egyesületét, szemben pl. Horvátországgal, ahol működik a Horvátországi Magyarok Egyesülete. A másik példa: a Vajdaság elnevezést megszüntetve, éppen ezidőtájt kebeleztek be ezt a területet Észak-Szerbia névvel.

2. Közép-Európában elsősorban a magyar nemzeti kisebbségek számára volna szükség - a kérdésben szereplő - ú.n. „optimális” megoldás. Mint ismeretes: minden harmadik magyar él itt kisebbségi sorsban. A valóban optimális megoldás legalább két fokozatot jelentene:

a./ A jelenlegi határok mellett összefüggő etnikai tömbben élő magyarság számára a legjobb megoldás volna e területek visszacsatolása az anyaországhoz. Vonatkozik ez az északi határaink mentén elterülő területre Csallóköztől Bodrogközig, amely mint zömmel magyarlakta terület már az első bécsi döntés (1938. nov. 2.) során Magyarországhoz került. Itt azonban a problémát az okozná, hogy a második világháború alatti események (a főleg magyar nemzeti-ségű zsidó lakosság kiirtása) és az azóta végrehajtott, már az első pontban említett különböző nemzetiségellenes intézkedések következtében a korábban magyar többségű városokat - Komárom és Ipolyság kivételével - szlovák elemekkel töltötték fel, amelyek az elmúlt évtizedekben majorizálták e városok lakosságát. A román-magyar határ mentén is elképzelhető volna bizonyos határkiigazítás a magyarok javára, úgy ahogy a párizsi béketárgyalásokon ezt a magyar delegáció előterjesztette. Így azután Temesvár, Nagyvárad, Arad, Nagyszalonta térsége visszakerülhetne Magyarországhoz. Jugoszláviával kapcsolatban a vajdasági (volt bácskai) terület Szabadkáig bezárólag - etnikai vonatkozásban - a magyar nyelvterülethez tartozik. Ugyancsak magyarnak tekinthető a Horvátországhoz tartozó ú.n. baranyai háromszög. Kárpátját tekintve ugyan a volt Bereg vármegye északi része (Beregszász és környéke) lényegében még ma is etnikailag összefügg a magyar határtól délre fekvő beregi, Felső-Tisza vidéki területtel, de mivel itt egy területi autonómia-elképzelés is felvetődött, ezért Beregszásznak és környékének a kiszakítása ebből a remélt önkormányzatból gye. giténé annak létrejöttét és etnikai erejét.

b./ Ily módon ráterve az általam említett második fokozatra, számba kellene venni azokat a magyar etnikai szigeteket, amelyek a jelenlegi magyar határoktól távolabb helyezkednek el, és éppen ezért - megfelelő demokratikus intézkedések híján - az ott élő magyarság ki volna téve a többségi nemzethez olvadásnak. Ettől a végső etnikai megsemmisüléstől csak egy széles körű közigazgatási és kulturális autonómia menthetné meg ezeket a magyar szigeteket, amelyeknek a sokszínűségére és létszámbeli különbségére hadd említsek két szélsőséges példát: Szlovákiában a Nyitra körüli vidék magyar falvait és Erdélyben a Székelyföldet. A harmadik megoldást: a lakosságcsere fel sem vetem, mert a második világháború utáni magyar-szlovák lakosságcsere végrehajtása máig rossz emlékeket ébreszthet azokban, akik ennek az eljárásnak szenvedő alanyai voltak. Habár az „optimális” kérdésfelvetés csak elméletileg történt, mégis meg kell jegyeznünk: a magyar etnikummal szemben immár két világháború után is elkövettek ugyanazt a jogtípust, figyelmen kívül hagyva, hogy a nemzetek

önrendelkezési joga a vesztes nemzeteket is megilleti. Ezen a téren a győztes hatalmak ma sem kívánják felülvizsgálni döntéseiket, és mind a mai napig az európai határok sérthetetlenségét hirdetik. Így tehát maradna mint jelenlegi realitás - általános megoldásként - a területi és a kulturális autonómia biztosítása a kisebbségek számára Közép-Európában. Ez a rendelkezési elv természetesen nem csupán a magyar kisebbségekre vonatkozna, hanem valamennyi közép-európai nemzeti kisebbségre és etnikumra.

Az autonómia gyakorlati példájaként figyelembe kellene venni a svájci kantonális rendszert, de hivatkozhatok magyar példára is: az 1918-as Magyar Népköztársaság Kárpátaljára - Ruska-Krajnára - kidolgozott autonómia-megoldása. (Lásd részletesen Flachbart Ernő: Ruszinszko autonómiaja, Miskolc, 1934.) A Károlyi-kormányzat közigazgatási, nyelvi, közoktatási, vallásügyi autonómiát biztosított ennek a területnek.

3. A magyarországi nemzetiségi törvénynek - közép-európai jelentőségén túl - általános érvénye is volna, amely példa jelleggel hatna a szomszédos régiókra. Mivel a hazai - és a szomszédos országok - nemzetiségei, etnikumai között nagyszámban találunk cigányokat, róluk sem szabad megfeledkeznünk. A cigánykérdés megoldása talán a legbonyolultabb, mert sokrétű társadalmi, kulturális összetételükre való tekintettel sokoldalú megközelítést igényel. A hazai nemzeti kisebbségekre jellemző, hogy később betelepült etnikumokról lévén szó - más szomszéd országokhoz hasonlóan - nem őslakosként élnek hazánkban, amit a településszerkezetük is elárul. Közülük a német kisebbség nálunk és általában ebben a régióban nem csupán megőrizte etnikumát - nálunk különösen a Dunántúlon - hanem a két világháború között még jobban is gyarapodott, mint az egyező, vele együtt élő magyar elem. (Lásd e jelenség irodalmi ábrázolásait különösen Kodolányi műveiben.) Viszont a hazai szlovákság, szerbség, vendek és románok - viszonylag csekély létszámuk miatt - ki voltak téve az egyre fokozódó asszimilációnak, amihez az is hozzájárult, hogy a magyar politikai vezetéstől nem kaptak kellő segítséget ahhoz, hogy megőrizték identitásukat. Miután a második világháborút követően a legyőzött Magyarországot rákényszerítették Potsdamban a hazai németiség jelentős részének a kitelepítésére, ezért a maradék német elem sorsa is a fokozatos beolvadás lett. Mindennek következtében a hazai nemzetiségeket a további gyors asszimilálódástól csak egy olyan demokratikus nemzetiségi törvény mentheti meg, amely jogi és egyéb akadályokat emel a fenti folyamat elé. Ily módon itt nálunk is ki kellene építeni a nemzetiségi önkormányzat hálózát, igénybe véve - szükség esetén - a szomszédos anyanemzetek kulturális, oktatásügyi segítségét. Természetesen mindez a reciprocitás jegyében képzelhető el.

4. Semmiféle biztos feltétele vagy lehetősége nincs annak, hogy a magyar-román viszony gyökeresen megváltozzék, mert egy „különösen előnyös jószomszédi kapcsolat” útjában rendkívül nagyok az akadályok. Ugyanis a román nacionalizmus kialakulása óta bevallottan, vagy éppen be nem vallottan arra törekszik a mindenkor román politikai vezetés, hogy egy olyan Nagyromániát hozzon létre, amelyen belül annak minden részében uralomra juttassa az államalkotó romániséget - a nemzetiségi kisebbségek rovására. A trianoni békeszerződés óta tart ez a folyamat Erdélyben, és még nem volt olyan román rezsim - a Groza-kormányzást is ide számítva -, amely ezt a „nemzeti küldetést” figyelmen kívül hagyta volna. Ráadásul mivel Erdélyből a szász és a zsidó elem túlnyomó többsége kivándorolt, így ezzel párhuzamosan - és a már említett nemzetiségellenes közigazgatási és iparosítási politika következtében - még inkább ránehezedett a román hatalom a legnagyobb létszámú kisebbségre: a magyarra.

Ha történetesen megbukik a Ceaucescu-rezsim, és egy demokratikusnak mondható rendszer kerül hatalomra Romániában, nem valószínű, hogy maradéktalanul orvosolni fogják a romániai magyarság évtizedes sérelmeit. Különben sincs garanciánk atekintetben, hogy a mindenkor román politikai vezető réteg feladná elődeinek politikáját: Erdély erőszakos beolvasztását Nagyromániába.

MAGYAR TÖRTÉNELEM — ZSIDÓ SZEMMEL

(*Randolph L. Braham: A magyar Holocaust I-II. Gondolat, Bp. Blackburn International Incorporation. Wilmington, 1988.*)

Egyes középkori római jogászokon amiatt élcelődtek, hogy a mások műveihöz írott széljegyzeteket kompilálják („glossare glossarum glossas”). Randolph L. Braham A magyar Holocaust című több mint 1000 oldalas művéről szólván magunk is arra kényszerülünk dolgozatunk bevezetőjében, hogy ne a könyvre, hanem egy róla írott kommentárra reflektáljunk.

1982 júniusában Ránki György az Élet és Irodalomban kritikát írt a könyv angol eredetiben már 1981-ben megjelent változatáról. Idézzünk most fel — egyetértőleg — ebből néhány megállapítást.

„Nem valószínű, hogy a közeljövőben bárki meghaladja Braham történetírói teljesítményét... Végül is ezt a könyvet Magyarországon kellett volna megírni... A kérdésről alig született itthon érdemleges munka. A ... vállalkozás egyedülálló. Az ismert kutató évtizedek óta foglalkozik a témával: dokumentumköteteket közölt német és magyar archív anyagok alapján: minden hozzáférhető forrást átnézett; ismer minden irodalmat — lett legyen közzétéve Magyarországon, Izraelben vagy az Egyesült Államokban... A New York-i kutatáshoz hasonló részletességgel senki sem tárta fel az eseményeket.”

Eddig a tisztelgés a monumentális, lenyűgöző teljesítmény előtt. Az éremnek azonban két oldala van: „Minden elismerésünk mellett sem hallgathatjuk el: a jeles szerző erősebb annak a megválasztásában, hogy mikor és hogyan történt, ami történt, mint annak elemzésében, hogy miért ment végbe a katasztrófa.

Braham könyvéből hiányzik a magyar zsidóság különleges tragédiája. Nem ad megfelelő képet sem e népcsoportnak a tizenkilencedik század közepétől 1944-ig tartó fejlődéséről, sem arról az egyedülálló szerepről, amelyet az ország modern fejlődésében betöltött. „S végezetül az összegzés: „Bibó István a magyarországi zsidókérdésről több mint harminc esztendeje írt tanulmányában mindmáig talán legteljesebben

elemzi azokat a társadalmi problémákat és erkölcsi zavarokat, melyek végül is ide vezettek. Randolph Braham, az amerikai történész részletesen leírja, mi történt. A választ, hogy miért történt így, a magyar esszéista írásában találjuk.”

1988-ban, amikor a könyv végre magyarul is megjelent, Berend T. Iván Ránki ÉS-beli cikkét — előszó helyett — változtatlanul leközölte, majd az alábbi két sort írta alá: „Ránki György hat évvel ezelőtt leírt soraihoz semmit sem tudnék és nem is szükséges hozzátenni.”

Ha az egyik leghíresebb magyar történész nem találta hozzáfűznivalót a magyar történettudomány halott óriása által leírtakhoz (s nemcsak kegyeletből!), mire vállalkozhat a recensens ezeken a hasábocon?

1. Megkísérelheti kideríteni: milyen szemléleti-világképzeti előfeltevések képezhetik alapját annak a felfogásnak, amely a történelmet — illetve annak iszonyú szeletét: a zsidók kiirtását — csak események történetének látja, de folyamatok és struktúrák történetének nem? Hiszen maga a szerző jelenti ki bevezetőjében: „Érthetőbbé szeretnénk tenni és megmagyarázni mindazokat a történelmi, politikai, közösségi és társadalmi-gazdasági körülményeket, amelyek kisebb-nagyobb mértékben előidézői voltak ennek a tragédiának.”¹ Ha legalább egy ember, mégpedig éppen egy Braham-kaliberű tudós számára — a fentiekből kivehetően — módszere nemcsak az alak, hanem a háttér előtűntetésére is alkalmas, tanulságos lehet megvizsgálni: a tények pusztja — igaz, felülmúlhatatlan szakszerűségű — elősorjázása miért jelent számára egyben magyarázatot is?

2. Azon sem felesleges elgondolkozni, hogy ez a könyv megjelenése után miért csak hét év múlva tűnik fel hazánkban (ahol nemrég még kandidálni sem lehetett a Holocaustból), és majd egy évig nem lehetett a könyvesbolti forgalomban vásárolni, hanem csak előjegyzéssel lehetett hozzáférni?

Az utóbbi kérdés egy részére nem nehéz választ találni. A kötet még a májusi pártértekezlet előtt készült, s az akkori „pre-glasznoztyban” alkalmasint szalonképtelennek minősülhetett a sztálini Szovjetunió szelvtolgainak publikussá tétele. Márpedig ezek közül jónéhány szerepel a könyvben. Kor-

rekt módon, csak a hipotézisek sorában említés történik arról a kombinációról is, mely szerint feltehetően a német támadás okozta sokkos zűrzavart kihasználva — a szovjet hadseregben szolgáló cseh és szlovák pilóták bombázták volna Kassát.² Egy másik zűrzavaros ügyre talán éppen mostanában derül (több) fény. Annak idején, a Hagyd a Kutrczot beszélni című filmet nézve nehezen értettük: miért falaztak az MSZMP vezetői éveken keresztül a cégéres fasiszta Bosnyák Zoltánnak, illetve örökösének? Azóta a főszereplő Kutrucz Gizella Szegeden elmondta: úgy tűnik, hogy Rákosiék Bosnyákot abban a készülő nagy cionista-perben akarták volna felhasználni, amelynek Wallenberg lett volna a főszereplője.

Arról a „pikáns” részletről már tényként értesülünk, hogy 1940-ben románellenes éllel magyar-szovjet együttműködés volt kibontakozóban.³ Jóval jelentősebb és témába is vágó a beszámoló arról, hogy a szovjet hadifogságba esett munkaszolgálatosokkal (elvégre ők is az „ellenség katonái” voltak!) a szovjetek hasonlóan bántak, mint az amerikaiak az USA-tan élő japánokkal a háború idején — csak durvábban.⁴ Szintén a háború utáni idők visszassága, hogy az üldözött zsidóknak járó jóvátétel és kártérítés sokszor azért is maradt el, mert a németek által elkobzott zsidó vagyon szovjet hadiszákmány lett.⁵

A következő adalék azonban már önmagán túlmutató jelentőséggel bír, fontosságát pedig éppen azok a problémák adják, amelyek Braham számára centrális súlyúak, és véleményünk szerint ez egyben sajátos szemléletének kulcsa is. A szerző megemlíti, hogy a Szovjetunió ellenezte az ú.n. teherautó-ügyletet, amely zsidó életekért cserébe teherautókat ajánlott fel a németeknek (erről ld. később), mert attól félt, hogy ez az USA és Anglia, illetve Németország közötti lepaktiláshoz vezethet.⁶ Később ez a Kelet-Európában elharapózó anticionista kampány egyik koncepciós vádpontja lett. Nemcsak a teherautó-ügylet kap nagy terjedelmet az összesen több mint 1000 oldalból, amely a két kötetet alkotja. A könyv szerkesztét szemügyre véve figyelemre méltó, hogy Braham több mint 300 oldalon keresztül taglalja a különféle mentési kísérleteket, az e téren elért ritka sikereket, gyakori kudarcokat és a súlyos mulasztásokat is, főleg, ami a szövetségeseknek és a zsidó szervezeteleknek az elgázósításokkal kapcsolatos hall-

gatását illeti. Ez az arány akkor is feltűnő, ha Braham a deportálásokról — igen tekintélyes, jórészt Izraelben íródott, héber nyelvű helytörténeti háttérre támaszkodva — példátlan alaposágú krónikát prezentál. Ezen belül is meglepő azonban, hogy a New York-i professzor milyen aprólékosan számol be még a külföldön ragadt magyar, illetve a hazánkban tartózkodó külföldi zsidók soráról is. Találunk itt olyan teljes bekezdést is, amelyet 7(!) ember megmenekülésének szentel.

Ez az a megrendítő pont, ahol Braham kutatói attitűdje világossá válik. Őneki minden egyes emberélet fontos. Nem azt vizsgálja — eltérően a legtöbb Holocaust-kutatótól —, hogy hogyan volt lehetséges, és 564 507 ember kiirtása, hanem azt, hogy miért nem menekültek meg többen, és aki mégis átvészelt az üldözéseket, az minek köszönhetette életben maradását. Evégett minden egyes esetnek konkrétan utána akar nyomozni, hogy kiderítse: ki mit és miért csinált, ki cselekedett helyesen és ki helytelenül. Az ilyen oknyomozó szemlélet kauzális sorokat keres és nem trendekben, rendszerekben gondolkodik, ennél fogva történeszilg jóval csekélyebb kompetenciájú. Ugyanakkor paradox módon nagyobb mértékben alkalmas a felelősség tisztázására. Ha ugyanis valaki nem struktúrákban, hanem személyekben gondolkodik, de ugyanakkor megmarad az angolszász tényitisztet és jogtudat talaján, könnyebben ellenállhat annak a kísértésnek, hogy megfeledkezzen róla: a struktúra nem felelős semmiért. Az objektív determinánssok és a szubjektív cselekvőség összemosása még a magas színvonalú publikációkban is a kollektív felelősség, az egyes társadalmi csoportok egyetemleges elmarasztalásának vagy felmentésének eszközévé válik időnként. (Lásd az „uralkodó osztályok történelmi felelősségéhez” hasonló formulákat.) Valljuk meg: ettől egyáltalán nem mentes Braham sem (hiszen különben mindenféle, mégoly valószínűségi érvényű absztrakciótól is őrizkednie kéne!), művének fő megközelítésmódja azonban nem ez.

Braham ugyanis — bár kiindulópontja morális jellegű, s ezáltal voltaképpen tudományon kívüli — cseppet sem naív. Tisztában van vele: hét ember megmenekülése könnyebben leírható, könnyebben felfogható emberi ésszel, mint félmillió halála. (Természetesen főleg akkor, ha valaki krónikásként leírni, és nem társadalomkutatóként

elemezni kívánja az eseményeket.) A fasiszta gyilkosok bűnössége sem kutatásra érdemes probléma számára. Sokkal relevánsabbak szemében azok tettei, akikről még várni lehetett valamit: az antifasiszta hatalmak és a zsidó szervezetek. Csak az ő akcióikkal vagy inkább tétlenségükkel kapcsolatban kérdez rá a miértekre.

Így tehát nemcsak az „angolszász, pozitivistá hagyománnyal” magyarázható az, hogy Braham az antiszemitizmust, a veszélyeztetettség megélését adótnak veszi, és kialakulásuk feltételeivel alig foglalkozik. (Az eszméletörténeti előzmények figyelmen kívül hagyását megindokolja maga a szerző is arra hivatkozva, hogy a téma kellően fel van dolgozva a nemzetközi szakirodalomban. A tárggyal kapcsolatos társadalomtörténeti kutatásokra pedig azért sem támaszkodhatott, mert ezek jószerevével csak mostanában indultak meg.) Az sem elegendő indok, hogy Braham professzor elsősorban politológus. Pedig a szociológiában való járatlansága időnként csakugyan durva hibázásra készteti. Így pl. a zsidók gazdagságával kapcsolatos sztereotípiát azzal próbálja meg cáfolni, hogy a zsidók többségének nem volt saját háza vagy földje (persze, mert általában bérházakban élő városiak voltak!), és különben is, arányát tekintve több volt közöttük a szegény, mint az országban a zsidó(?!).⁸

Már az e kisiklásért részben felelőssé „tehető” apologetika is arra a tényezőre utal, ami a szakmai felkészültség jellegénél is nagyobb mértékben magyarázza Braham sajátos felfogását. Ez pedig egész egyszerűen az, hogy ő mélyszélesen zsidó szemmel szemléli a Holocaustot. Olyannyira, hogy zsidó azonosságtudata jóval erősebbnek tűnik, mint magyarságtudata. Alapállása azonban nem megy a tárgyilagosságra rovására. Így pl. kiemeli, hogy a nem zsidó magyarok többségének magatartására nem az ellenségesség, hanem a passzivitás volt a jellemző,⁹ aminek egyik oka az volt, hogy a keresztények se tudták, hogy mi történik majd a bevagonírozott zsidókkal.¹⁰ Más oldalról viszont éppen ez az objektivitás annak a jele, hogy Braham számára a magyarság idegen csoport, amelyről többes szám harmadik személyben beszél. Kárhóztatja pl. a zsidó vezetőket, amiért még a vészkorszakban is hazaszeregetre szólítottak fel, mondván: „nem a haza támadott meg bennünket, hanem csupán gonosz emberek”.¹¹

A könyv ezt arra vezeti vissza, hogy az asszimiláns zsidó előjárók a múlt szemüvegén keresztül nézték a jelent.¹² (Braham nem tér ki arra a Bibó által elemzett jelenségre, hogy a kiegyezés egyik hazug alkujának eredményeként az emancipáció — machiavellista hátsó szándékból adományozott — paternalista kegyként hullott a zsidóság ölére, ekként kondicionálva bennük az asszimilációra való túlmotiváltságot.) Egy másik alkalommal kritikai megjegyzés nélkül szól a felszabadított Észak-Erdélyben működő zsidó szervek arra irányuló kezdeményezéseiről, hogy a nagyhatalmak hozzanak megtorló intézkedéseket a magyarok ellen.¹³ Aligha tévedek, ha elsősorban ezeknek a kitételeknek tudom be azt, hogy A magyar Holocaust nem kapható a könyvesboltban.

A szerző — aki maga is erdélyi születésű — ki is tér arra, hogy szűkebb hazájában miért volt erősebb a zsidó nemzeti tudat, mint a trianoni Magyarországon. Ő ezt arra vezeti vissza, hogy az erdélyi zsidókra a románok részéről a magyar kultúrához kötődésük, magyar oldalról pedig baloldaliságuk miatt nehezedett nyomás.¹⁴ Braham azonban itt is csukott szemmel megy el egy rendkívül súlyos probléma mellett, amely szintén az elszakított területeken élő zsidósággal kapcsolatos. Ez pedig az, hogy órájuk csak csökkent mértékben alkalmazható az a hipotézis, amely 1944 tragédiáját a Horthy-korszak 25 éves antiszemita mételeyével magyarázza (bár az „exportálás” sem hagyható figyelmen kívül), hiszen a keresztény lakosság többségére a polgári demokratikus Csehszlovákiától visszacsatolt területeken is ugyanaz a nem ellenséges, de — a dán, holland stb. ellenpéldáktól eltérően — nem is segítő magatartás volt a jellemző, mint az ú.n. Csonkamagyarországon! A kérdés tisztázásához igen komoly társadalomtörténeti empiriára támaszkodó teoretikus teljesítményekre lenne szükség, amelyek kölcsönösen a politika „felhőregiói” által is csak hiányosan integrált, félperiferiás társadalomfejlődésnek a — hatalmi rendszerváltozásokon is átívelő — kontinuitásból kiindulva kínálhatnának értelmezéseket a jelenségre vonatkozólag.

A „kisebbség kisebbségének” szituációjára reflektáltan kifejlődő disszimilációs mentalitás sarkallja Brahamot ama sajátos tételének felállítására, miszerint „ha Magyarország nem próbálkozott volna a kiugrással, ... akkor könnyen lehetséges, hogy a

zavarta volna, hogy saját honfitársaik nem élvezhetnek hasonló előnyöket.²⁰ Itt is feltűnik az a szemlélet, amely a zsidókat az ellenség érdek körébe tartozó tényezőnek tekinti, vagyis elsősorban nem áldozatnak, hanem ütközőkártyának a németek kezében!

Ez az oka annak, hogy Anglia és az USA nemcsak a teherautó-alkuval kapcsolatos Brand-missziót nem támogatta, hanem más, alternatív mentőakciókat sem dolgozott ki! S ugyanez a logika indította őket a legnagyobb vétekre, Auschwitz lebombázásának elmulasztására is. Hiszen ott nem a saját állampolgáraik pusztultak, hanem többnyire ellenséges hatalmakéi, s a velük szemben alkalmazott kegyetlenkedésekért - ezt diktálta a nemzetközi jog szelleme is — miért is nyúltak volna represszáliához? Persze Drezda értelmetlen elpusztításakor aztán felfüggesztették ezt a logikát.²¹ Zsidó életéért tehát nemcsak szállítani nem kívánták a fegyvert ellenségeiknek, de használni sem akarták ellenük. Nem vállalta a zsidókért való nyílt kiállást a pápa sem. Nem akart kilépni a minden viszály fölött álló lelki hatalom a semlegesség pozíciójából, nem akarta, hogy a német nép ellenségének tűnjön (korábban húsz évet élt Németországban!), és antikommunizmusa miatt úgy vélte: ha Auschwitzról szót ejt, nem hallgathat Katynról sem. Ezért inkább a csigalassúságú titkos diplomáciára hagyatkozott ő is.²³ kézműves módszerekre egy hipermodern gyilkoló gépezettel szemben.

Pedig a pártatlan, spirituális hatalmat képviselő katolikus egyháznak inkább hitt volna a keresztény világ, mint a BBC „háborús propagandájának”. A klérus ugyanis — bár még az auschwitzi jelezőkönnyvnek 1944-es publikálása után is kívárt a megszólalással — már jóval előbb tudott a népirtásról, sőt egy ízben sikeresen fel is lépett ellene. Ugyanaz a Giuseppe Burzio nuncius, aki 1944-ben magyar relációban habozott²⁴, 1942-ben értesítette a szlovák vezetőket a likvidálásokról, mire a németek szagot fogtak, és 2 évre leállították a deportálásokat! Braham itt nem veszi észre azt az ismert összefüggést, hogy a vallási megosztottság (ld. Német- és Magyarország) fogékonyabbá tesz a fasiszta fertőzésre, míg egy egységesen katolikus országban — mint amilyen Szlovákia is — a világi uralom esetleges fanatizmusától, nacionalizmusától hagyományosan intaktabb katolicizmus: nagyhatalom, és ezért a pápaság is nagyobb esélyt lát

itt a beavatkozásra, befolyásának érvényesítésére, mint pl. Magyarországon, ahol egyházát a másik két keresztény felekezettel való rivalizálás is gyengíti.

A magyar zsidó vezetők — a fentiekről nem tudván — azt hitték, hogy a szlovák zsidók átmeneti megmenekülése Wisliceny lepénzelésének volt köszönhető.²⁵ (Ugyanezen tévhitre alapozták pozsonyi kollégáik a teherautó-ügylet elődjét, az ún. Európatervvvel kapcsolatos légvárat is.)²⁶ Ez az epizód is jelzi szuverenitás- és információhiányból eredő vezetés baleséküget. Az összes ország zsidói közül csak őket tudták az Endlösung-ról, mégsem szóltak róla, mégis ugyanúgy az időhúzásban, a németek katonai vereségében bíztak, mint az ügyükben „érdeketlen” szövetséges hatalmak. Nemcsak a túlasszimiláció öngyilkos attitűdjé (ha megversz is: szeretlek!) okolható ezért. A kárcsak az ország vezetése és „közvéleménye” a nemzeti érdekek, a revízió kérdésében, ők sem tudták eldönteni: birtokon belüliként vagy birtokon kívüliként határozzák-e meg önmagukat és céljaikat. Ahogy a politikailag tudatos nem zsidó többség — a „társadalomalatti” (Erdei) helyzetű parasztság nem számítható ide — zsidótörvények árán is elfogadta a náci kezéből az elszakított területek egy részét, úgy lett hamis tanúvá saját igaz pörénél zsidóságunk is. Elhitte ő is, hogy a „legvidámabb barakkban” él, hogy a megalázás, a jogfosztás a legkisebb rossz, amelyet alibi kiugrási kísérletekkel, dilettáns, átgondolatlan taktikázzással a garantálni lehet. Egyszerűen elhitte azt, amit a keresztény magyarok nagy része is: hogy lehetséges „nem ér a nevem”-et játszani egy történetben, amelyrőlunk szól.

Volt olyan zsidó vezető is — Kasztner Rezső —, aki már 1944 előtt is tudott a gázkamrákról, és cionista léteére mégsem szólt róluk, amiért Braham súlyos elmarasztalásban részesíti.²⁷ (Talán Kasztner is úgy gondolta — ismervén a magyar zsidók mentalitását —, hogy úgysem hinné el senki sem Auschwitz minden emberi képzeletet felülmúló lidércnyomását?) Mindenesetre tévedés az eddigiek alapján azt hinni, hogy Braham megkíméli a kritikától a cionistákat, akik számára — a teherautó-ügyben tárgyaló Brand szerint is²⁸ — fontosabb volt Palesztina, mint az európai zsidók ügye.²⁹ (A „náccikkal lepaktáló cionistákról” szóló brezsnyevista koholmányokat azonban a szerző elveti.)

A német megszállás utáni időszakra vonatkoztatva azonban már nincs olyan zsidó előljáró, aki fölött Braham — aki mindvégig mentes marad a „megítélő tudat aljasságától” — pálcát törne. Pedig nemcsak a szovjetek, hanem pl. az izraeli szélsőjobb is „perfidiával” vádolta Kasztnert, aki — miután rájött Brand missziójának kilátástalanságára — kihasználta legalább azt az alkalmat, hogy néhány embert — köztük az övét is — megmentsen. Braham részletesen és objektívan ismerteti az eset körül azóta is dúló szenvedélyes vitát, beleértve az ellentétes filozófiai, etikai és teológiai érveket is. Így Hannah Arendt és a Maimonidesre hivatkozó rabbik szerint az áldozat nem ítélezhet társai fölött, különben maga is hóhérá válik. A Kasztnert pártolók is a Talmudra hivatkoznak: „aki egy életet megment, az az egész világot menti meg”.³⁰ Braham szerint is áldozatnak kell tekinteni magát Kasztnert is, ha számításba vesszük a náci fanatikus elvetemültségét és a szövetségesek közönyét is.³¹

Ne féljünk leírni: nemcsak történészi, hanem emberi nagyságáról is tanúbizonyságot tesz Randolph Braham, amikor megértéssel viseltetik még egy olyan ember iránt is, aki öt többször is beperelte. Berend Béla szigetvári rabbiról van szó, akinek érdekében annak idején zsidó vezetőknek kellett közbenjárnia, hogy zsidó léte ne állítsák háborús bűnösnek bíróság elé.³² Berend ugyanis annak idején a deportálások leállítását követően a Harc nevű szélsőségesen antiszemita lapot találta a legmegfelelőbb fórumnak a kívándorlás szükségességéről és a kiterés értelmetlenségéről vallott cionista nézeteinek kifejtésére.³³ Kihhasználva a zsidótanácsi vezetőknél kijáró immunitást, részt vett egy nyilas razziaiban is(?!). Braham szerint az ideiglenes labilis papa azonban inkább tekinthető önsorvasztó figurának, mint a zsidó nép árulójának. A nyilas korszakban sok ember életét megmentette,³⁴ alkalmasint az inkriminált razzia áldozatait is, akiket úgyis kiraboltak volna, de Berend jelenlétében legalább nem ölték meg őket. A zsidótanács tagjainak pedig — „fasiszta kapcsolatait” kihasználva — belépőt szerzett a BM-be.³⁵ Ebből is látható, hogy Berend — a zsidótanács többi, Braham szerint árulással szintén csak igaztalanul vádolható tagjával együtt — a csődtömeggondnok szerepére kényszerült. Egy vonatkozásban Braham nem nyújt kielégítő magyarázatot arra nézve, hogy a nyi-

las terror tombolása idején miért menekülhetett meg viszonylag több zsidó, mint korábban. Az ismert okokon kívül ugyanis van még tényező, melyet csak komolyabb elméleti felkészültség birtokában fedezhetett volna fel. Nemcsak arról van ugyanis szó, hogy a hadihelyzet romlása miatt a németek a lebombázott vasútvonalakat egyébként se vehették már igénybe a végső megoldás folytatásához, a nyilasok pedig kevésbé kívántak eltérni Horthynak a deportálások leállítására (július 7.) vonatkozó politikájától, mert hön vágytak a semleges országok elismerésére, és ezért elismerték az általuk kiadott védelevek egy részét. Fel kell figyelni arra a paradox összefüggésre is, amely annak kapcsán tárul fel, hogy a nyilasokat éppen a németek kérték „ad hoc” jellegű zsidóellenes atrocitásaik mérséklésére, mert ez már katonai érdekeiket zavarta(??).³⁶

A személytelen, profeszionalizált kegyetlenség és a dezorganizált kézműves szadizmus közötti hatékonyságbeli különbség ütközik itt ki. Eichmann és Himmler íróasztalos gyilkosok voltak, akik — amint azt Hannah Arendt leírja — irtóztak az „ösztön-lények” brutalitásától! A deportálásokkal kapcsolatos törvényhozás, nyilvántartás stb. is a „jogállamiság” díszletei között, a bürokratikus szakértelem „européer” szintjén történt. Nemcsak a megtevését szolgálta hát — szemben Ránki véleményével —, hogy „míg az ország északi részében már téglagyárakba gyűjtötték a zsidókat, Budapesten a kormány azon tanakodott, tarthatnak-e a sárgacsillogások kutyát, vásárolhatnak-e dohányt.” A rendeletek kiadása egyszerűen egy tervszerű államgépezet normális működési módjához tartozik, s mikor ez felbomlik, minden megtörténhet. Még az is, hogy cionisták nyilas ruhába öltöznek, és — a magyarországi hajszálvékony antifasiszta ellenállás talán legnagyobb pillanatában egy jobb belátásra tért nyilas párttisztviselő óvja meg a likvidálástól.³⁸ „Értelmes és jóakarátú ember megfedelkezhet-e Auschwitz mementójáról?” — kérdezi Ránki György. Természetesen nem, de ezt nem tehetjük úgy, mint a Bourbonok, akik nem is tanultak abból, amit nem felejtettek. Idézzük ismét Ránkit: „A magyar zsidóság pusztulásában a sorstalanság volt a különleges tragédia.” Kertész Imre Sorstalanság című regényében így ír a magyar zsidóság elvesz-

tegetett autonómiájáról: „Nem lehet..., hogy ne legyek se győztes, se vesztes, hogy ne lehessen igazam, s hogy ne is tévedhettem volna, hogy semminek se legyek sem oka, sem eredménye. ...nem nyelhetem le azt az ostoba keserűséget, hogy pusztán csak ártatlan legyek.”

Így érzem: aki ezt nem felejtí, nemcsak az elpusztult és túlélő áldozatokra emlékezést nem adja fel soha, hanem önmagát sem

Balog Iván

Jegyzetek

Valamennyi hivatkozást Randolph L. Braham: *A magyar Holocaust* c. könyvéből vettük.

1. I. kötet, 19. old.(I:19)

2. I:183.	28. II:295.
3. I:139.	29. II:108.
4. I:281.	30. II:318.
5. II:460.	31. II:318.
6. II:429.	32. I:319.
7. II:252.	33. I:365.
8. I:70.	34. I:367.
9. II:325.	35. I:365.
10. II:324.	36. II:232.
11. I:85.	37. II:337.
12. I:82.	38. II:245.
13. II:268.	
14. I:144.	
15. I:188.	
16. II:411.	
17. II:411.	
18. II:414.	
19. II:420.	
20. II:445.	
21. II:423.	
22. II:299.	
23. II:389.	
24. II:107.	
25. II:288.	
26. II:288.	
27. II:100.	

„IDOLA TRIBUS” NATIO ÉS/VAGY RATIO

- a tudatosodás fokozatai -

(Tamás Gáspár Miklós: Idola Tribus, Párizsi Magyar Füzetek Könyvei Párizs 1989.)

Mi volt és mit jelent a marxizmus Kelet-Európában? Tamás Gáspár Miklós által hármas tagolásban feldolgozott téma (A nemzeti érzés erkölcsi lényege, Vázlat a hagyományról, Az értékválság legendája) összefüggő egészet alkot, koherens kísérlet egy korszakváltás - posztmarxizmus - által teremtetett eszméi vákuumban a „hogyan tovább” elméleti / és gyakorlati / problémájának felvetésére.

A szerző historizáló megközelítésében Kelet-Európa en bloc „Barbaricum” volt, „jelentékenyebb” kulturális teljesítmények nélküli. A régiót globalizáló megközelítés azonban elmosza az árnyalatokat, és a valóság elméleti visszatükrözésből von le konzekvenciákat. A filozófia ezt megteheti, meg is kell tennie. Ebben a megközelítésben, amelyet Tamás Gáspár is használ, valóban úgy tűnhet, hogy a térség teljesítmény nélküli, permanens szellemi importra szorult. Autentikussága a folklórban érhető tetten, bár igaz, a Nyugat sem nélkülözte a folklort. Az impact azonban nem folyamatos, a nagy nekilendülések és az ezt követő törések, megtorpanások lehetetlenné teszik a szerve-sülést. Á lá Csaadajev, tehát úgy ismerhetünk magunkra, úgy mérettethetünk meg, ha mondjuk Albionból nézzük, vizsgáljuk a „beteg” Kelet-Európa pulzusát. Létezik ez a nézőpont, és mindaddig, amíg létezni fog a a Nyugathoz viszonyított lemaradottság a maga teljes komplexitásában, az analógiának ez a módja életképes, elméletibb és konstruktívabb a feltároló evidenciák okán is, mint az önszemlélődésből kiszűrhető helyenként pozitív, de többnyire negatív ön-reflexió zajos, torz megnyilvánulásai.

A történelem ironiája, hogy az eredendő-en Barbaricum részeként körvonalazódott Kelet-Európa végül is nem tudott kitörni környezetéből, bár ennek reális lehetősége szerintem megvolt. A Monarchia utolsó pár évtizede véleményem szerint ilyen irányba

tendált, mégha ez Tamás Gáspár filozófiai megközelítése számára nem is elfogadható.

Térségünk perspektívátlansága, tehát a Nyugathoz való kapcsolódás lehetetlenség - így a szerző - erősítette le a Barbaricumba való visszatérés szükségességének és elkerülhetetlenségének képzetét a keleti konzervatív szocializmus képviselőiben.

Tamás Gáspár szerint a marxizmus nyugati küllemet kölcsönzött a létező szocializmusnak azzal, hogy általa váltak ismertté azok a nagy elméleti és gyakorlati kérdésfelvetések, amelyek Nyugat-Európát foglalkoztatták. „Az emberek nagy tömegének első találkozása a nagy európai intellektuális és kulturális dilemmákkal akkor történt meg Kelet-Európában, amikor a marxizmus elterjedt.” A marxizmus szociáldemokrata változata viszonylag pozitív fényben áll előttünk, neki köszönhetően többek között, és ez így igaz, az „írástudó modern munkás” megjelenése, a modern világi kultúra megismerése, a szociális kérdés napirenden tartása kifejlesztette az „igazságosság páto-szát”, mindezek pedig fogékonná tették a kelet-európaiakat a „demokratikus értékek iránt”. Azonban e pozitívumokat mintegy beárnyékolta az, hogy a marxizmus kezdet-től fogva egy kisebbség, az osztálytudatos elit ideológiája volt. „A kommunista hatalomátvétel után a marxizmus széleskörű kulturális sokkot okozott. Egy pillanatra sem szabad elfelejtenünk - írja Tamás Gáspár -, hogy ez a sokk először a szétrombolt Oroszországot, majd a már balkanizált, mélyen a XIX. századi szellemi nívója alá süllyedt Kelet-Európát érte”. A marxizmus orosz-bolsevik változata egy olyan szellemi-kulturális környezetben, mely nem ismer-te, és nem volt átítatva a nyugat-európai gondolkodás nagy rendszereivel, „sok min-dent kínált”. Éspedig: „a/ Teleológikus történetfilozófiát: a modern elidegenedés le-küzdését ígérte, hitelességet /autenticitást/ a végállapotban... b/ Ez a teleológia ugyan-akkor a történelem tudománya kívánt lenni: emberek milliói először szembesültek /itt közömbös, hogyan/ azzal a kérdéssel, hogy miért történt úgy, ami történt... c/ A marxiz-

mus ugyanakkor ontológiát is kínált, a filozófiailag képtelen dialektikus materializmust, ez kozmológia is volt, természetfilozófia is, a természettudomány bírálata is. d/ A szovjet marxizmus magyarázatot kínált a társadalmi jelenségek okára és mibenlétére, s ebben rejtett fő erője. A sematikus gazdasági determinizmus segélyével egyszerre kaptak az emberek eredetmítoszt és hierarchiát a teremtmű munka középponti mitológéjébe kőre csoportosítva: technika, gazdaságpolitika, kultúra szociális teológia sorrendje megállapított: a *primun vivere*, deinde philosophari laposságához a pénzzel szembeni középkori előítélet társult... e/ A szovjet marxizmus büszkeségre adott okot: elég volt hinni benne, és az ember mindannak örököse lett, aki nagy volt a múltban... -: innen származik a kommunista művelődéspolitikai ismeretes klasszicizmusa... A filozófia iránt hagyományosan közömbös kelet-európai kultúra kénytelen volt befogadni ezt az idegen növényt: de mint a burgonyának, ennek sem a gyökerét fogyasztották, hanem a virágát... f/ A szovjet marxizmus az erre kellőképpen előkészített kelet-európaiaknak érthetően bemutatta, miért felsőbbrendűek a nyugatiaknál... g/ A szovjet marxizmus démonológiát is kínált: az árulás és összeesküvés mitológiájával, amelyet a történelemben visszafelé is érvényesítettek, méghezak mindíg nacionalista éllel,... a gonoszak légiójával szemben erősítette a kiválasztottak összetartozását. h/ Manapság sokan hangsúlyozzák a marxizmus párhuzamát a modernséggel szembeni romantikus és/vagy avant-garde lázadással, s ebben igazuk is van... j/ A szovjet marxizmus egyik legfőbb lelki előnye az, amit meglehetősen furcsa terminussal Ernst Gellner autofunkcionalizmusnak nevez és így ír le: az auto-funkcionalizmus abból áll, hogy hitünket nem egyenesen igazoljuk azzal, hogy kimutatjuk róla: igaz, hanem ellenkezőleg, azzal, hogy lényegi szerepet játszik, „funkcionális” valaki saját személyiségében, társadalmában, hagyományaiban, nyelvében stb. Ezt a megfontolást persze el kell rejteni és némiképp /nyilván a szó pszichoanalitikus értelmében/ elaborálni, hogy meggyőző lehessen.”

Bármennyire is felerősödtek ma Kelet-Európában azok a tendenciák, melyek a teljes cezúra álláspontjára helyezkedtek a marxizmussal szemben, mégis Tamás G.M. szerint, s ezt nem győzi hangsúlyozni, megtör-

ténik az, amit a szólás fejez ki legplasztikusabban: a mosdóvízzel a gyereket is kiöntik az ablakon. A köztudatban mindazok a modern tanokban /így a marxizmusban is/ fel-lelhető vitakérdések és vizsgálati módszerek hitelüket veszítették, s ezzel a modern európai kultúra „egész fejezetei kerülnek a szemétdombra”. A marxizmus azonban számos olyan korábbi értékképet is megerősített e térségben, mely a kelet-európai értelmiségnek az elmaradottságból hamisan erényt kovácsoló érzésvilágába szervesen illeszkedett. A plebejus nacionalizmus, az antiliberalis populizmus, a korporatív és organiciista ideológiák stb. eszméi terepet nyújtottak a szovjet-bolsevik marxizmusnak, és a későbbiekben ez utóbbi különösebb nehézség nélkül olvasztotta magába az autochton talaj tradicionalista szellemi termékeit. Így aztán paradoxnaktűnhet, de egyáltalán nem a véletlen műve, hogy a kelet-európai szocializmusok marxizmusa bármennyire is ambivalens elméleti viszonyban volt a nacionalizmussal, mintegy kiegészült, szerveült a térség nacionalizmusaival. A probléma és az ebből fakadó ellentmondás - s ezt nyilván a szerző is érzékelte - az, hogy a marxizmussal eltűnik Kelet-Európa eszmei porondjáról egy modern, nyugati tan, holott bár az a legutóbbi időkig a hangsúlyos helyi, partikularis nacionalizmusokkal ötvöződött össze. Eltűnése által a „kelet-európai kultúra a legjobb úton van afelé, hogy visszasüllyedjen a Barbaricumba.” Furcsa helyzet állt elő: Korábban maga a bolsevik marxizmus minden modernizációs ténykedése ellenére a barbarizmus, sőt az ázsiaiás restaurációjával volt szinonim, mellesleg így látta azt már a tanalapítókat követő teoretikus nemzedék jónéhány tagja is. Most pedig, amikor erős a tendencia e formáció meghaladására, esetleg felcserélésére, Tamás G.M. szerint az újabb barbárságba való visszaesés veszélye fenyeget, mert a modernnek számító marxista tan helyét a keletkezett szellemi vákuumban a nacionalizmusok fogják betölteni. Mintha korábban nem ő állította volna: „A marxizmus ideológiai szerepének megértése nélkül a mai kelet-európai nacionalizmus reménytelenül megfejtethetetlen rejtély marad, bár felszíni megnyilvánulásait bárki észlelheti.”

A marxizmus bármennyire idegen volt, s ha a virágát és nem a gyökerét fogyasztották is, mégis eszményt nyújtott. Való igaz, hogy nagy kultúra nincs, nem is létezhet

eszmény nélkül. Így érthető Tamás G.M. kételkedése a ptolemaioszi fordulattal szemben. „A marxizmus halálával - írja - a kelet-európai kultúrák visszakanyarodnak ahhoz, amit igazi hagyományuknak éreznek: az I.világháború utáni balkanizációhoz”, s ez „a balkanizált kis államok vidékies barbárságát hozza vissza.” A restaurálódó populáris antimarxizmus mindent elvet, nem marad más „csak a nacionalizmus. Méghozzá a posztmodern és posztkommunista nacionalizmus”. Mindennek fenn áll a veszélye, sőt már térdig benne gázolunk, s ennek ellenében valamiféle újabb integrációra volna szükség - most már hitet is tehetünk a szerzővel együtt amellett, hogy „a Monarchia, minden bajával együtt, nagyvilág volt, minden tekintetben...”. Ami a kultúra szempontjából kívánatos volna, talán egy megújodást is hozhatna, elkerülhetővé válna az, hogy a törzsiség, a törzsi szellem embert és embereket újabb skizofrén állapotba juttasson.

A helyzet így módon való diagnosztizálása után logikus, hogy Tamás G.M. gondolatai a nemzeti érzés erkölcsi lényege, a hagyomány és értékválság problémáira irányulnak. Ha Kelet-Európa autentikus hagyománya a nacionalizmus, mégpedig annak is múlt századi változata, ha most, a korszakváltáskor ismét ez a hagyomány támad föl és válik, illetve vált uralkodó eszmérendszerre globálisan és országokonként külön-külön is, akkor valamiféle kompromisszumos megoldásra volna szükség, mely számol a tradíciókkal, de ugyanakkor azokat humanizálva európaibbá tenné, a kultúra szintjére, rangjára emelné. Ez olyan progéma, amely megérdemelne a filozófusok, gondolkodók fáradozásait: Mi az, ami e nacionalizmusok meghaladását vagy hatásuk tompítását elősegíthetné.

Tamás G.M. hangsúlyozottan konzervatív /wigh/ értelmezésében az erkölcs leválasztása a nemzeti érzésről, pontosabban a nemzeti érzés megszabadítása erkölcsi lényegétől a törzs bálványképeit más dimenzióba helyezné. Ugyanakkor az erkölcsöt - kanti értelemben - visszahelyezné az őt megillető helyre. Ez valóban kívánatos lenne, nem fér kétség hozzá, hogy Kelet-Európában is munkálkodni kell a magasabbrendű emberi érték/ek/ meghonosítása irányában. A filozófia számára, de más rokon diszciplínák számára is talán ez a jövő teendője - tudatosítani, hogy lehetőség van a demok-

ratikus liberalizmus meghonosítására az egyelőre nacionalizmusoktól átitatott környezetben, hogy a tolerancia, a szabadság az embereknek jobb lenne, mint a tudatokat elhomályosító, útvesztőkbe és újabb zsákutakba taszító nacionalizmus/ok/. Mivel nincs harmadik út, és ha ilyen lenne és megvalósulna is, térségünkben újabb erőszakot hozna magával. A magasabb kultúra számára ugyanígy a bolsevizmus, mint az azt felváltó nacionalizmus csakis erőszakot jelenthet. Vissza kell állítani a rendszerességet, mely magát a kultúrát minősíti. A mai kelet-európai lázongás „elsősorban azért kultúra- és civilizációellenes, mert hiányzik belőle a konzervatív alázat és irónia, mely akkor is megértetheti velünk az értékrendszerek kompromisszumos rendtelenségét, laza ellenmondásosságát, toldozott-foldozott paradoxiját, ha fönn tartás nélküli áldásunkat nem adhatjuk rá.”

Mintegy a szerző hitvallásaként, immár e kifejtett alapállásból hitelesebbnek elismerve, idézzük: „Ha visszautasítjuk az értékek rendszerezését, rétegzését, rangsorolását - ami végülis az írástudók dolga - mert az értékjavak kontextusába ültetésének csak a bolsevik modelljére vagyunk képesek emlékezni, akkor csakugyan válság van, de nem az értékek, hanem a kötelelességüket mulasztó értelmiségiek válsága. Nem csoda, hogy ez így van, s különösebben haragosnak sem kell lenni miatta.”

A recenziens az esszéik rendszerépítő gondolataiból önkényesen ragadott ki egyetlen kérdést, mely beállítottságánál fogva is inkább érdekli. Mindez nem jelenti azt, hogy Tamás Gáspár Miklós színvonalas, gondolatilag izgalmas fejtegetései, a mind-egyikükkel nem is ért egyet a kritikus, összességükben ne tartanának számat érdeklődésre, talán éppen a még mindig radikális izgalmakban tobzódók körében, bizonyítva, hogy elmélyültebb stúdium éppen az európai hagyományok stílusában és szellemében segíthet a „megigazulásban”, a gyakorlati ész újra felfedezésében. Jelképesen, hiszen üzenetet is hordoz és továbbít, talán követésre is serkent, hadd írjuk ide az esszékötet előszavának befejező sorait: „Búcsúdom is, barátom, olvasóm. Igyekezz, hogy életed ne teljék gyűlölettel és félelemmel.” /Stendhal/

Pászka Imre

EGY MAGYAR NACIONALISTA LIBERÁLIS VÍZIÓJA

(Gábor Vermes: *István Tisza The Liberal Vision and Conservative Statecraft of a Magyar Nationalist. Columbia University Press New York, 1985, pp. 627*)

Mindig izgalmas feladatot jelent a történész számára, ha egy történelmi személyiség portréján keresztül kívánja megrajzolni egy adott korszak politikai és ideológiai képét. Különösen akkor mondható el ez, ha a szerző a magyar történelemnek egy olyan összetett, ellentmondásokkal terhes korszakát választja, mint a századvég-századelő dualizmusa. A próbálkozás mindazonáltal csak akkor járhat sikerrel, ha a kutató az általa rekonstruált történeti valóság feltárásába olvasóját is bevonja, illetve segíti őt a következtetések levonásában. Már előljáróban megállapítjuk, hogy Vermes Gábor könyve megfelel a fenti elvárásnak azáltal, hogy felszínre hozza a Tisza István nevéhez fűződő korszak alapvető meghatározó jellemvonásait, láttatva ezzel a mélyebb összefüggéseket is. A kötet tehát bármennyire is az államférfi személyiségének, politikai eszmerendszerének a részletes rejtát ígéri, egyben a Monarchia magyarországi felében zajló politikai élet eseményeit, azok mozgatórugóit tárja eléünk és mindezt - természetesen - Tisza István alakja köré szervezve teszi.

Azok a feltételek, amelyek között Tiszának ki kellett alakítania politikai eszmerendszerét és amelyek között a kor politikai küzdelmei zajlottak, nyilvánvalóan magukban hordozták a fennálló rendszer jellemzőit, belső ellentmondásait.

A korszak legfőbb ellentmondását annak - bár ezt a szerző így nem mondja ki - egyfajta kettős konzervativizmusa fejezte ki. A konzervativizmus Magyarországon ezidőtájt ugyanis - eszmétörténeti értelemben - nem csupán a hagyományos értékekhez, osztálystruktúrához és bizonyos értelemben a gazdasági rendszerhez való ragaszkodást foglalta magában, hanem - érték kategóriaként - a klasszikus liberalizmus magyarországi eszméihez való erős kötődést is. A kor politikusiái továbbra is változatlan meggyőződéssel vélték maguknak tudni a liberális

örökséget, és sokan úgy gondolták, hogy annak fő értékeit - a szilárd alkotmányosságot, a társadalmi osztályok közötti érdekazonosságot, amely kiterjed a nemzetiségekre is - sikerült csorbitatlanul megőrizniük. Az is megfigyelhető - amint azt a szerző az időszak egyik döntő ismérveként jelöli meg -, hogy a liberalizmus és a konzervativizmus közötti határvonal egyre inkább elmosódott, és elsősorban a politika gyakorlata határozta meg, hogy melyikük kerüljön előtérbe.

Tisza politikájában két, egymással fokozatosan ellentétbe kerülő elv kapott kitüntetett szerepet. Az egyik a magyar érdekek védelme a Monarchia belül, a másik pedig az Ausztriához fűződő viszony fenntartása volt. Ez az elképzelése abból az alapelvől következett - amit a kiegyezést létrehozó magyar vezetők is fő szempontnak tekintettek annak idején -, hogy bár ő egy független magyar államot látna szívesen, de a külső fenyegetettség miatt a Magyar Királyságnak szüksége van Ausztriára. Ezért - és ez vált legfőbb életcéljává - a megárság fennmaradása érdekében mindenáron fenn kell tartani a kiegyezés rendszerét és szembe kell szállni minden olyan törekvással, amely - ha áttételesen is, de - megrendítheti azt. Ez a veszély Tisza számára leginkább az alábbi kérdésekkel kapcsolatban jelentkezett: a két országfél viszonya, a nemzetiségi kérdés, a magyar társadalmi hierarchia, az uralkodó osztályon belüli (gazdasági, vallási) ellentétek problémája. Az ezek megoldásáról folytatott viták során alakult ki a Tisza-féle taktika: az érdemi reformok megelőzése céljából vagy kisebb reformokkal - valójában engedelményekkel - igyekezett leszerelni az ellenzékét vagy pedig, ha elég erősnek érezte magát, gyakran a liberális parlamentarizmus hagyományaival merőben ellenkező módszerekkel vette elejét a nagyobb bajnak.

Tisza politikai pályájának alakulásában, politikai elveinek megfogalmazásában igen nagy szerep jutott személyes tulajdonságainak, jellemének, amely mindenekelőtt a családi környezet, azon túl pedig apja hatására formálódott. A kálvinista értékrendhez való kötődése, kálvinista szellemű neveltetéséből fakadó fegyelme, hatalmas munkabírása, következetessége az általa képviselt eszmékkel kapcsolatban és küldetésadata, amely számára annyi energiát biztosított, de

amely egyben tragédiájához is nagymértékben hozzájárult, alapozták meg a körülötte már korán kialakított mítoszt. Ugyanakkor ezekből vezethető le az a tulajdonsága is, hogy az általa helyesnek gondolt nézeteiben semmiféle nyomás sem tudta alapvetően megingatni. Társadalomszemléletébe nem fért bele az ország felgyorsuló modernizációjából fakadó fársadalmi konfliktusok - mint például a parasztság szegény rétegeinek problémája - mélyebb megértése. (Ne feledjük azonban, hogy az empirikus társadalomkutatás alapozásának a szakasza tart még ekkor a fejlett Nyugaton is.) Tisza úgy vélte, hogy az agrárproletárok nyomora egyedül az alkoholizmus és a munkakerülés következménye. Erről pedig kizárólag ők tehetnek, hiszen egy szabad államban szabadon rendelkezhetnek sorsukkal. Az agrármozgalmakat az általa feltételezett nemzeti egységre nézve tartotta veszélyesnek. A parasztság ugyanis Tisza szemében nem jelentett önálló politikai erőt, uraikhoz patriarchális viszony fűzte őket, akik ellen a közejük férközött agitátorok lázíthatták fel őket.

A munkásság gondjairól, amely Magyarország Tisza által nagy csodálattal és lelkesedéssel figyelt iparosodásával párhuzamosan kezdett az egyik, a társadalmi stabilitást fenyegető tényezővé válni, már differenciáltabb volt a véleménye. Mégis úgy vélte, hogy elégedetlenségüket nem politikai jogok adományozásával kell leszerelni, hanem azzal, hogy a munkaadók vállalják olyan jóléti intézkedések bevezetését, amelyek enyhítik a tőke-munka ellentétet. Mind ezt azonban egyéni kezdeményezésektől várta, nem pedig német mintára, az „állam-szocializmus” bevezetésétől.

A hazai nemzetiségekről vallott elképzeléseiben továbbra is a hagyományos magyar liberális eszmék vezérelték, alárendelve azokat a magyar nacionalizmus érdekeinek: a nemzetiségek a politikailag egységes magyar nemzetállam honpolgárai, akiknek kultúráját és nyelvét tiszteletben kell tartani. Renitenskedő vezetőiket viszont szigorúan meg kell büntetni, ha az uralkodó magyar nemzet ellen hangolják őket. Az erősebb és gyengébb nemzetek közötti ellentétet nem lehet elkerülni, mivel az erősebb - Tisza szerint - jogosan - meg akarja őrizni kiváltságait.

A magyar politikai élet alapkérdését Tisza az önálló magyar parlamentben látta. Ez állt gondolkodásának középpontjában. Az

Ausztriától való különállás egyik legfőbb biztosítékának, a „szabadság templomának” tekintette, melynek működését nem teheti lehetetlenné az obstrukciós politika. Ez ugyanis a Monarchia, így Magyarország létét is fenyegeti. Mivel azonban Tisza a kiegyezési konstrukciót is támadó ellenzékben látta a nemzeti egység egyik bomlasztó elemét, semmiféle eszköztől sem riadt vissza, hogy meggátolja annak akaratának érvényre jutását a parlamentben vagy a választásokon. Ebben az ellentmondásban rejtett szűklátókörűségének legfőbb oka, hiszen rendíthetetlenül ragaszkodott ahhoz a parlamentarizmushoz, amelyet a nemzet érdekében ő maga próbált parlamenten kívüli erőszakos eszközökkel megzabolázni. Politikai pályája, amely rövid megszakításoktól eltekintve parlamenti csatározások közepette húzódtott, így kudarcokkal és átmeneti jellegű győzelmekkel volt vegyes.

Tisza a háború kitörését kezdetben nem fogadta a Monarchia legtöbb vezetőjéhez hasonló lelkesedéssel, ám mivel koncepciójába illeszkedett a háborúnak a látszólagos nemzeti egységre gyakorolt hatása, elfogadta az elkerülhetetlent. A háború teremtette rendkívüli helyzet megnövelte Tisza kezdeményező és irányító szerepét, és teljes erővel belevetette magát a diplomáciába, a katonai, gazdasági szervezésbe és újfent kipróbálhatta teherbíró képességét. Eközben azonban egyre inkább elszigetelődött politikai szövetségeseitől is. Továbbra sem volt képes lemondani az ország stabilitásának víziójáról, és mindenáron el akarta kerülni, hogy a kialakult rendkívüli helyzetben az általa elképzelt társadalmi érdekazonosság bomlásának folyamata felgyorsuljon: a szavazati jog kiterjesztése szerinte éppúgy a háború elvesztését eredményezte volna, mint a vereség a harctereken. A háborús erőfeszítésekhez nem kapcsolódó reformokat egyértelműen elutasította, azzal, hogy azokat a háború utáni periódusban kell megvalósítani. Vermes szerint a háborús vereség beismertése jelentette azt a pillanatot Tisza számára, amikor kénytelen volt szembenézni a valós helyzettel, a Monarchia kudarcára pedig egyben Tisza István egész politikájának, elveinek a kudarcra is volt. Ezt felismerve, a politikust már megváltásként érte a halál, amely „megszabadította őt az elkerülhetetlen fiaskó következményeinek az elviselésétől.”

A szerző értékelése szerint Tisza a magyar nemzet megmentése érdekében kezdettől fogva egy erős magyar állam megteremtésén fáradozott, amit az arisztokráciadzsentri szzövetségre kívánt alapozni. Ragaszkodott az apja által kidolgozott modellhez, a körülmények azonban közben megváltoztak, bonyolultabbá váltak. Azokat az elemeket pedig, amelyek nem illettek bele az általa kialakított képbe, rendellenesnek minősítette és nem tulajdonított nekik különösebb jelentőséget. Az ellenzékhez való viszonyában is az a gondolat vezette, hogy az övéitől eltérő nézetek irracionálisból, személyes érdekből, vagy egyszerűen csak a mindenáron feszültséget kelteni akarók izgágaságából táplálkoznak.

Tisza István ellentmondásos, valódi sikerekben kevésbé bővelkedő politikai pályájának elemzése, értékelése csak kora jellemvonásainak egyidejű figyelembevételével végezhető el. Ezt a szempontot - véleményünk szerint - Vermes Gábor maradéktalanul szem előtt tartotta. Abban a rendszerben, amely már létrejöttkor magában hordozta megszűnésének lehetséges előidézőit, az államférfinak, ha a felszínen akart maradni, természetesen igazodnia kellett annak szabályaihoz, működésének törvényszerűségeihez. Más kérdés, hogy mennyiben volt képesek és hajlandó magát a rendszerelemeket megváltoztatva, a lehetőségeket kihasználva leküzdeni azok determináló erejét. Ezt a problémát veti fel Vermes Gábor könyve és segíti az olvasót, hogy eljusson annak megoldáshoz.

Vajda Zoltán

A TRANSZCENDENS ÉS A REÁLIS REMÉNY LIMESÉN

(LIMES, Nemzetpolitikai Szemle 1989. 1. főszerkesztő Molnár Gusztáv)

A Társadalomtudományi folyóiratok szerkesztői a mögöttünk hagyott évtizedekben nem törekedtek arra, hogy határozott szerkesztési elveket és értékkritériumokat fogalmazzanak meg induló lapjukban. Természetesen megfogalmaztak közlési korlátokat és tendenciákat, de ezek főként technikai jellegűek voltak. A humántudományok területén érvényesített szűk keresztmetszet közléspolitikája megteremtette a neki megfelelő gyűjtőlapokat. Így bár szép számmal akadtak olyan kiadványok, amelyekben izgalmas és főleg merész írások tucatjait élvezhette a szomjúhozó közönség, de konzisztens értékeken nyugvó periodikára nem lehetett. Valamennyi lap mindenkihez kívánt szólni. A Limes szakít ezzel a jelenséggel, s ezzel visszatér az 1948 előtti hagyományokhoz. A Limes annak az eltüntetett folyóiratformának az egyik új képviselője, amely új és új számai is nyugodt szívvel kézbe vehetjük, hogy előzetesen belelapoznánk, ugyanígy anélkül is tudhatjuk, hogy mit találunk a sűrűn szedett oldalakon.

A Limest nem ezzel a most megjelent első számmal alapították meg szerkesztői. Ez már csak egy folyamata kényszerű újradefiniálásának, amely még a komor 1985-ös évben Bukarestben kezdődött. Az a bátor kis szellemi műhely, amelyet a főszerkesztő, Molnár Gusztáv hozott létre, alakította ki azt a koncepciót, amelynek folytatásáért érdemes volt a kényszerű emigrációban folyóiratot indítani.

A lap szellemileg és hangulatilag is legizgalmasabb része a Limes-kör vitaanyagának közreadott részletei. Hangulatilag azért, mert a bátor társalkodók szó szerint a sorokkal játszottak akkoriban. Ez azonban abban a léthelyzetben, amikor evidenciaként lehetett kimondani azt, hogy „ránk mint partnerekre ebben az országban nincs szükség”, közömbös tényező volt. Ebben a vitában körvonalazódott az a helyzetelemzés, amelyen a mostani folyóirat ars poetikája is nyugszik. Molnár Gusztáv véleménye szerint ugyanis megszűntek a kisebbségi és a

nemzetiségi létformákra jellemző cselekvési és az ehhez kapcsolódó ideológiai alternatívák. Lehetőség híján kizárólag a múlt és a jelen „közömbös értelmezése”, vagyis az ideologizáló helyett az értelmező szembenézés maradt. Az erdélyi magyarság 1948 utáni történelmének rideg esszenciája pedig az, hogy minden jószándék és tisztes cselekvési koncepció dacára nem történt semmi. 1948 után ugyanis megszűnt Romániában a történelem. A totalitarizmusnak ugyanis nincs valóságos történelme, így a valós cselekvési alternatívákra sincs lehetőség. Románia és az egész tágabb régió történelemnélküliségében az egyetlen értelmes lehetőség a bennünket Európához kötő magyar liberális hagyományok vállalása maradt. Az adott helyzet kiúttalanságával pedig szembe kell helyezni azt a „transzcendens reményt”, amely a történelemben mindig benne rejtőző, nem racionalizálható lehetőségeket célozza meg.

Molnár Gusztáv okfejtésének vitatása során felmerült ellenérvek: az erdélyi magyarság sajátosságának teljes figyelmen kívül hagyása (Fábián Ernő), az 1948 utáni helyzet értékelésének és a gazdasági tényezők negligálása (Balázs Sándor), az értelmes cselekvés alternatívájának elvetése (Balázs Sándor, Bíró Béla, Fábián Ernő), a liberalizmus közép-európai adaptálhatóságának problematikája (Salat Levente, Lőrincz Csaba) – még jobban érzékeltetik, hogy a felvetett ellenérvek jogosultsága ellenére is lehetetlen 1985-ben kisebbségi vagy nemzetiségi stratégiát kidolgozni Romániában. Ehhez ugyanis a legelemibb feltételek sem adóttak. Ami azonban ezt a vitát a hazai olvasó számára igazán egyedivé teszi, az a sajátos erdélyi helyzet, hogy egy marxista gondolkodó (Balázs Sándor) egy liberállal (Molnár Gusztáv) közös szellemi műhelyben belül keresi a romániai magyarság helyzetéből levonható következtetéseket. Európa más fertályán eszméileg ilyen távol álló egyéneknek legfeljebb közös vitára lehet felkérni. Ezt a szituációt fogalmazza meg plasztikusan Fábián Ernő. „...mi a saját bőrünkön érezzük nemcsak a kisebbségi autonómia, hanem egyáltalán az autonóm életlehetőségek és a totalitarizmus közötti kibékíthetetlen ellentétet. Ezért van az, hogy nálunk ebben a kérdésben még a marxisták és a nem marxis-

ták is minden további nélkül egyetértének."

Négy évvel a fenti gondolatok megvitatása után, már túl a transzcendens reményen, a realizálható remény perspektívájában, Molnár Gusztáv imígyen bocsátja útjára Nemzetpolitikai szemléjét: „A 'nemzetiségi' és a „kisebbségi szóhasználat elhagyása nem csupán stiláris kérdés. Tükrre annak a csendes szemléleti forradalomnak, amely most zajlik bennünk, közel és távol élő magyarokban. Túl sokat szenvedtünk, túl sok igazságtalanságot voltunk kénytelenek elviselni ahhoz, hogy mos anakronisztikus nemzetállamokba való beilleszkedés régi és új technikáin törjük a fejünk. Rajtunk már csak egy olyan, nemzetállami struktúrákat és beidegződéseket meghaladó európai átrendeződés segíthet, amelyben nemzeti mivoltunk, a kárpát-medencei magyarság egészének nemzeti mivolta szabadon megélhető, amelynek legfőbb jellemzője: az országhatárok fölött átnyúló nemzeti és európai összetartozás szabadsága.” Ezt a bevezető gondolatot - az európai magyarság szükségességét - a hagyomány tekintélyével támasztják alá az Atlantisz c. rovatban Cs. Szabó László és Magyarországon alig ismert kiváló erdélyi esszéista, Szenczei László írásai, amelyek a konvenciókat nem ismerő, független emberi értelem és a „katolikus”- azaz partikuláris érdekek felett álló - magyarságot állítják példaértékűnek.

A Limes gerincét három, egy-egy tematikai egység köré csoportosított rovat alkotja. Az elsőben - Nemzet és demokrácia - Szabó Miklós, Dénes Iván Zoltán és Molnár Gusztáv 1989-ben elhangzott egy-egy előadásának írásos anyagát olvashatjuk. (Dénes és Molnár előadásai a tavaly Szegeden lebonyolított Bibó emlékkonferenciára készültek.) Mindhárom esszé, bár eltérő nézőpontból, a magyarországi demokratizálódás lehetőségeit és veszélyeit járja körül. Szabó, miután a nemzeti gondolat eszmei kizárólagosságának veszélyeire rávilágít - könnyen vált és válhat ugyanis konfliktustagadó konzervativizmussá -, definiálja a modern politikai társadalmat. Ez ugyanis a társadalom különböző szintű közösségeinek olyan komplexuma, mely közösségek különböző politikai értékek melletti elkötelezettsége és a különböző kulturális örökségekben való osztozkodás alapján jönnek létre. A magyarság mivel egységes politikai közösség, így az egymással demokratikusan mérkőző erők

ennek a magyar nemzeti közösségnek eliminálhatatlan részei. Dénes Iván két létező veszélyes ideológiai irányzatot vázol fel, amelyek a liberalizmussal szemben definiálják önmagukat. Az antiliberális konzervativizmus - amely az MSZMP konzervatívjai (1989 tavasza!) - és az antiliberális egalitarianizmus - amely az un. harmadik út híveiben talált követőkre. Közös veszélyük az egyén kiskorúsítása és fiktív közösségi érdekeknek való alárendelése. Előttünk álló perspektívaként a liberalizmus és a demokrácia bibói értelmezésű kombinációját látja, amely egyaránt tartalmazza az uralom visszaszorítását, a kisebbségek védelmét és a többségi akaratképződés lehetőségét. Molnár Gusztáv okfejtésében Bibó és Jászi koncepcióját a liberális tradíción belül a radikális demokratizmusba (liberális szocializmus) sorolja. Elválasztja így az európai és a magyar klaszikus liberalizmus hagyományaitól, amelynek a szerző érezhetően híve. Szemben Dénes Ivánnal Bibó szocialisztikus elemeket is elméletébe építő eszmerendszerét rövidtávon nagyon vonzóznak, de hosszútávon kivitelezhetetlennek tartja. A „gyakorlat próbáján” el fog vérezni véleménye szerint. Molnár esszéjét - mivel a szöveget még 1987-ben, Bukarestben vetette papírra - azzal az aktualizált reménnyel egészíti ki, hogy a Magyar Demokrata Fórum, amely a népi tábor tömöríti, el tudja kerülni a „radikális népiség csapdáját és a liberalizmust, a szabadságpártiságot igazi nemzeti ügyvé tudja tenni.” Amennyiben ugyanis a nemzeti érzés mint az emberi felszabadulás ügye jelenik meg szemben az önpusztítással, bosszúvágygal, történelmi szerepet tölthet be Magyarországon.

Találó névvel - Oldás és kötés - illeték a szerkesztők azt a rovatot, amelyben a huszadik századi magyar történelem ismert neuralgikus pontjáról, a zsidókérdésről olvashatunk három olyan szerző tollából, akik - eufémisztikusan szólva - bőrükön érzik a problémát. Erdélyi Ágnes önreflexív elmélkedése még az 1980-ban „meg nem jelenített” Bibó Emlékkönyvben jelent meg. Erdélyi Ágnes önvizsgálata, zsidó származásából eredő érzékenysége összetevőinek és következményeinek szenvedélyes, de bátor feltárása példa értékű és kortól függetlené teszi a rövid kis írást. „Most végre föltárogtam, hogy ebből az egészből, ami itt van, tudnillik az 1945-ös felszabadulás és a magyar társadalom ehhez való viszonyulásáról

van szó (B.I.) - semmit nem érthetek, amíg nincs igazán közöm ahhoz, amiből lett. Hiába kötődöm a tájhoz, nyelvhez, irodalomhoz, ha egyszer nem kötődöm a közösséghez." Erdélyi Ágnes vallomása értékes adalékot szolgáltat a korábban marxista, magyar zsidó intellektüelek útjáról az ellenzékiességhez, amely először főként ideológiai szinten realizálódott, és csak utána ébredtek rá a magyar társadalom tradícióiban rejtő demokratikus értékekhez való kötődés szükségességére. Másrészt etikai tartalma el kell, hogy gondolkoltassa mindazokat, akik a helyzet kényszere okán látens előítéletekkel közelednek egymáshoz - pro és kontra. Nem arról van szó, hogy kitöröljék egyszer és mindenkorra ezeket az előítéletes monoszokat a tudatból. Ez az európai kultúra közel másfélezer éve alatt még nem sikerült és bár most több reménnyel szemlélhetjük az eljövendőt, nem remélhetünk gyors megoldást. Ennek ellenére feltétlenül fontos tudatosítani azt, hogy ezek az irracionális, tudatalatti befészkelődött előítéleteink léteznek. Tudni kell a bennünk lakozó kör mibenlétéről, hogy védekezni lehessen ellene. És akkor remélhetőleg kritikus helyzetekben is az európai kultúra humánus hagyományából belénkivódott ráció lesz a döntő szó.

Barna Imre is Erdélyihez hasonlóan, ha nem is olyan plasztikusan, vall saját zsidóságának megéléséről. Ő Olaszországban ébredt rá arra, hogy van lehetőség a hovatartozás vállalására Magyarországon is. A többezer éves Itáliában ugyanis mindenki úgy olasz, hogy először firenzei, velencei, milánói stb... Ugyanis ott mindenki elsősorban a HELY-hez tartozik. „Budapesti hazafi vagyok” - oldja föl magában a szerző az emésztő dilemmát. És itt egy elméletileg és a magyar demokrácia szempontjából gyakorlatilag is fontos kérdésen érdemes elgondolkodni: Mennyiben oka térségünk nacionalizmusainak az a probléma, hogy az urbanizációs ütemét nem követte, sőt nem is követhette a helyi önkormányzatok kiépülése, amelyek keretében az egyén igazán otthon érezhette volna magát? Így térségünkben, a szűkebb közösségnélküliség folytán a közösség átélése csak az elvont, „össznemzeti” szinten adódott. Ilyen társadalomban mindig nagyobb esélye van a manipulálhatóságnak, az elvont szimbólumok értékének irracionális eltúlzására.

A párizsi Kende Péter a tőle megszokott

higgadt és elemző tanulmányának fő következtetési vonala a következő: A zsidóság asszimilálódásának elmaradását hazánkban nemcsak a magyar társadalom polgárosodásának anomáliái okozták, hanem a zsidó „idegenszerű mibenléte”. A tartós üldözés - a másfélezer éves gettósors - mássá tesz egy egész kollektívumot is. (Pl. kialakulnak a hátrányok túlkompenzálásának a jegyei és a túlbizonyítási törekvés.) Magyarország nem vizsgázott rosszabbul a zsidók asszimilációjában, mint a térség többi országa. „Véleményem szerint a zsidóságot a mai Magyarországon a maga 'sajátos érzékenysége' ... teszi a többiekétől elkülöníthető csoporttá.” Másrészt a zsidóságnak „bizonyos csökkent 'nemzeti' érzékenysége” másrészt az egyetemes elvek iránti fogékonysága is erősíti ezt a tényt. Problémát a szerző a kérdés megoldásának eddigi koncepciójában látja. Az egyenműsítés ugyanis lehetetlen. El kell fogadni a mások másságát, „mert az emberélet törvényei szerint arra vagyunk ítélve, hogy tömegesen éljünk együtt olyanokkal, akiket - nem szeretünk.” Kende Péter rokonszenves és szellemes eszmefuttatásából azonban nem tűnik ki kellőképpen az a paradoxon, hogy a magyarországi zsidóság egy jelentős része - természetesen rossz tapasztalatain „okulva” - el akarja felejtetni származását. Ez pedig kettős ellenállásba, a befogadó közeg és a másságukat felvállaló zsidóság ellenállásába ütközik. Így egy sajátos, de semmiképpen nem előnyös pathhelyzet alakul ki.

Az említett harmadik rovatot - a szerkesztők nem adtak címet, de a tartalomjegyzékben jól láthatóan elkülönítették - három az erdélyi magyarság helyzetéről és lehetőségeiről szóló írás alkotja. Ezek december 22-e után sem veszítették aktualitásukat, sőt most tölthetik be igazán szerepüket. Antal G. László álnéven publikáló szerző - aki egyébként kiváló hazai tudományos szakember - átfogó és szakszerű ismertetést írt az erdélyi magyar kisebbség jogfosztottságának tényeiről. A hűz oldalt kitevő demográfiai statisztikákat tartalmazó táblázatok pedig jól kiegészítik a Medvetánc könyvek sorozatban megjelent Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről c. összefoglaló anyagot. A szerző két módon - a természetes szaporulat adataira építve és az erdélyi magyar keresztény egyházak adatai alapján - is kiszámolta a romániai magyarság létszámát. Mindkét módszer megközelíti

tően 2.100.000 főt eredményezett.

Ábel Béla és Erdélyi Sándor (az álnév egy ismert erdélyi társadalomtudóst takar) kiadásra váró könyveiből közölt két részlet a Limes-vita ismertetése során már említett reménytelen helyzetet járja körül. Mindketten a román állami nacionalizmus kifinomult, sok ködösítő taktikai elemet tartalmazó balkáni kisebbségi politikáját veszik számba, és vannak le belőle lehetséges stratégiai következtetések. „A Dimbovite-parti nacionalizmus tehát a huszadik században kétszer is lóvá tette a világot, beleértve ebbe magát a sarjadzó román demokráciát is.” - írja Ábel. Erdélyi pedig a szocialistára maszkírozott totalitárius nacionalizmus taktikázását tekinti át 1948-tól, és kimutatja, hogyan váltotta fel az „együttélő nemzetségek közötti egyenlőség” frázisát az „egyöntetűség” hirdetése, amely már nem a jogokra, hanem a kötelességekre helyezi a hangsúlyt. Ezek ismeretében már a napi politikai szinten érdeklődő olvasó is megértheti azt a csapdát, amellyel az erdélyi magyarság szemben áll: A forradalom utáni átmeneti, képlékeny helyzetet minél gyorsabban ki kell használni arra, hogy az elsorvasztott magyar kultúra és oktatás intézményes feltételeit megszerezzék. Egy megerősödött román állammal az alkudozás ugyanis nem sok sikerrel kecsegtet. A sietés, az azonnali visszaszerzés azonban kiváltja a helyi románság ellenállását, mint azt Marosvásárhelyen tragikus formában láthatjuk.

Az Interjúk, dokumentumok rovatban Balogh Júlia által készített beszélgetést olvashatunk Rónai András professzor Nagyszebenben töltött gyermekkorának emléktöredékeiről. Ebben a rovatban adta közre Molnár Gusztáv az első erdélyi verses szamizdatfüzet anyagát. A maró gúnnyal és keserűséggel megfogalmazott verses vádhalma a Magyar Népi Szövetség baloldali, kommunista vezetőit pellengérez ki kíméletlen megfogalmazásokban. Így egy példa a sok közül a Balog Edgár első éneke c. versikéből:

Hitvány alak vagyok,
Egész Erdély tudja,
Kifelé áll innen
A szekerem rudja.

Vagy a másik „közkedvelt” baloldali ideológusról, Bányai Lászlóról imígyen szólt a fáma:

Székelyek sírján ő az átkos
Halált jelző fekete zászló
Nevét soha ne felejtsetek
Baumgarten-Bányai László.

A közreadó maga is felhívja a figyelmet a versekben észlelhető túlzásokra, ugyanis itt a politikából kiszorított, kisebbségi magyarság tehetetlen dühe fordult ilyen agresszív módon a „cselekvő” baloldali magyarok politikája ellen. Csak sajnálni lehet, hogy Molnár Gusztáv egy előtanulmányban a mögöttes szituációt nem világította meg részletesebben, hiszen a szélsőséges indulatok valószínű okaira az ebben a kérdésben tájékozatlan hazai olvasó számára rá kellett volna mindenképpen mutatni. Másrészt a versekben szereplő személyekről fontos lett volna rövid biografikus jegyzeteket készíteni.

A Figyelő rovatban Borsi Kálmán Béla kitűnő és követendő módszerű recenziótanulmányára szükséges felhívni a figyelmet. Francisc Pacurariu Románok és magyarok a történelem sodrában c. esszéjétöként beható elemzése ugyanis a magyar tudományos közéletben eddig nem követett mintát ad. Amellett, hogy feltárja a neves román szépirodai történeti ihletésű munkájának szemléleti torzulásait, rámutat azokra a szociálpszichológiai tényezőkre is, amelyek ezeket motiválták, s talán a recenzióknak ez a legfontosabb érdeme. Felhívja ugyanis a figyelmet arra a tényre, hogy a román nemzeti ébredés hajnalától (a XVIII. sz. vége) az ezt hordozó erdélyi román értelmiséget egy máig meghatározóan létező kisebbségi érzés tartotta hatalmában a magyar nemességgel és a többi erdélyi kiváltsággal szemben. Az erdélyi román értelmiség tudatában az a tény, hogy nem tudott az általa is oly hön áhított nemesi alkotmányos kiváltságok sáncán belül kerülni, ellenhatásként egy erős kompenzáló agressziót váltott ki, amelyet eleinte a magyar nemességre, majd később a magyar elite - köztük a magyar kisebbség elitjére is - átvittek. Ezt az élményt növelte csak 1940 traumája, amelynek hatását a magyar-román kapcsolatokra még nem dolgozták fel a magyar történészek sem. Ennek a látószög-torzulásnak a mibenlété figyelhető meg annál a Pacurariunál is, akinek érvrendszerében nem található meg az ósiség teremtette jogelsőség, és aki több esetben is rokonszenven tekint az erdélyi magyar kultúrára. Külön érdeme a kritikának, hogy megérteni

s nem ítékezni akar. A recenzens az alapos műkritika végén elgondolkodtató kérdéssel fordul a magyar írástudó elitéhez: Vajon „érzékeli-e, hogy jelenleg minden jószándéka ellenére a magyar hozzáállás sem alkalmas a román görcsők enyhítésére? Mivel belőle is hiányzik a tényleges nyitottság, amelyben az empátia igénye és az erre alapozott párbeszéd gyakorlata egyaránt megjelenik?”

A Figyelő rovatból még kiemelkedik Gyömrői István hiánypótló tanulmánya a „független” szlovák államról és a vichyi Franciaországról. Ez utóbbi kapcsán szembesülhetünk azzal a ténnyel, hogy Petain marsall és totalitárius rezsime szinte osztatlan népszerűségnek örvendett, és a vesztes franciák többsége parlamentarizmus ellenes volt a háború alatt. Ebből pedig egy megszívlelendő következtetés adódik számunkra: a demokráciáért való küzdelem nem egy félidőből álló meccsen dől el.

A Limes izgalmas szellemi kalandot ígér a továbbiakban is, feltéve ha a szerkesztők beváltják a lap hátoldalán jelzett számelőzetesüket. Bár tudom, hogy nem a szerkesztők kezében van a megoldás kulcsa, mégis meg kell jegyezni, hogy a jóval több mint félezer kéziratoldal egy számba való megjelenítése egy kicsit az recenzens kínzását is szolgálta. Különösen, hogy a betűméret kisebb az átlagosnál. A Limes első számában ugyanis majdnem három „Limes”-nyi anyag van belesűrítve. Ez persze a magyar kultúra anyagi szűkösségét mutatja, hisz így sokkal olcsóbb a technikai kivitelezés, mint a havi vagy a kéthavi lapforma esetén. Abban csak reménykedni lehet, hogy egyszer a magyar periodikák többsége is visszatér majd ehhez az 1948 előtti bevált módszerhez, amelyet a Limes szerkesztőségének is csak kívánni tudunk.

Bellavics István

KISEBBSÉGTUDOMÁNY- KISEBBSÉGVÉDELEM

*(REGIO, Kisebbségtudományi
Szemle I. évfolyam 1.szám
1990 január)*

A közelmúltban ismét új folyóirattal gyarapodott a magyar tudományos közélet. A REGIO című kisebbségtudományi szemle a kisebbségi kérdés tudományos vizsgálatára vállalkozik: tanulmányok, esszék, interjúk és eredeti ám nyilvánosságához eddig jórészt nem jutó dokumentumok közlésére. A kisebbségtörténelem, eszme- és mentalitás-történet, jogtudomány és jogtörténet, demográfia, politológia, szociológia, néprajz és nyelvészet stb területéről egyaránt szándékukban áll meríteni, olvashatjuk a szerkesztőségi beköszöntőben. Aki csak egy kevésbé is járatos régióknál újabb történelmében, tudhatja, hogy a nemzeti kisebbségek sorsa, jogaik védelme a térség egyik legbonyolultabb, érzelmekkel és indulatokkal leginkább terhes problémaköre. Az elmúlt negyven esztendőben mindezek ellenére a kisebbségvédelem, nemzet és nemzetiség kérdéseinek tudományos igényű vizsgálata, nem kerülhetett a tudományos közélet homlokterébe, hiszen a hivatalos politika igyekezett ezeket a kényes kérdéseket a szőnyeg alá söpörni. Ezáltal persze a probléma korántsem oldódott meg, sőt ha lehet tovább mélyültek az ellentétek a térség szomszédos országai között. Mindezek miatt most, hogy ezen országok a demokratizálódás útjára léptek, a lefojtott indulatok újult erővel törtek felszínre, és úgy tűnik, hogy ezek rendezése a térség demokratizálásának egyik legnehezebb feltétele. Ezért örömdetes, hogy akadt egy olyan folyóirat mely felvállalta, hogy tudományos vizsgálataival igyekezzék elősegíteni ezen súlyos kérdések tisztázását.

A REGIO első számának gerincét két nagyobb téma alkotja. Az első blokk a Közép-Európai Kulturális Egyesület 1989 szeptemberi alakuló ülésén elhangzott előadásokat illetve hozzászólásokat tartalmazza. Ezen írások a közép-európai térség általános problémáival ill. jövőjével foglalkoznak. Konrád György Ökológiai realizmus című esszéjében egy széles horizontú történelmi elemzésből vezeti le a régió aktuális politikai problémáit. A közelmúlt történelmi fejlődését taglalva, megállapítja, hogy a régiót alkotó

országok mindezeideig politikai, társadalmi és gazdasági tekintetben is Kelet-Európához tartoztak. Fogalomrendszerében ez a Kelet-Európa kifejezés a Nyugattal szembenálló attól elszakadó államokat jelenti. Értelmezése szerint a régió államainak feladata, hogy elszakadva ettől a kelet-európaiság állapotától megteremtsék Közép-Európát, amely nem a két térség közötti átmenetet, az oly sokszor hangoztatott híd szerepet jelenti, hanem egyértelmű csatlakozást az egységesülő Európához. Így ír erről: „... Kelet-Európa annyiban válik Közép-Európává és ezáltal Európává, amennyiben a polgári autonómiák megerősödhetnek, és meghatározó kultúrává épülhetnek össze benne.”

Hanák Péter Közép-Európa két koncepciója című írásának első felében ismerteteti a térség fogalmának meghatározásával foglalkozó magyar ill. nemzetközi szakirodalmat. Hanák bírálja az elmúlt negyven évben hivatalosan is elfogadott irányvonalat, amely nem ismerte el Közép-Európát önálló történelmi fejlődéssel rendelkező külön egységnek, hanem azon fáradozott, hogy ezeket a sajátosságokat elmossa és amely Közép- és Kelet-Európa közé egyenlőség jelet tett. A cikk második részében fejti ki elméletének alapjait. Ennek lényege, hogy Közép-Európa meghatározása a történelmi fejlődés során mindig is két egymástól eltérő értelmezést hordozott magában. Az egyik értelmezés a német vezetéssel a német hatalmi érdekeknek alárendelt Közép-Európa, melynek története a Német-Római Birodalomtól egészen a hitleri Harmadik Birodalomig terjedt. A másik értelmezés a „bennszülöttek” Közép-Európája, mely az itt élő kis népek kulturális és politikai egységét tűzte ki célul. Ez a koncepció az Anjouk nagyhatalmi aspirációitól Kossuth dunai monarchiájának koncepcióján át egészen Jászi konföderációs tervéig terjed. Hanák természetesen ez utóbbi mellett teszi le voksát, ezt jelöli meg mint politikai célkitűzést. Ezzel a koncepcióval Hanák Vajda Mihály azon érvelése ellen hadakozik, mely szerint Közép-Európa Németország nélkül elképzelhetetlen, de Németországgal együtt a német hegemonia életterévé válik. Ezt a paradoxont igyekszik cáfolni Hanák a fent említett két tőrs koncepcióval, azonban érveléséből hiányzik a meggyőző erő. Ha végiggondoljuk,

hogyan az említett föderációs tervek jobbra csak az elmélet szintjén maradtak, míg a német hegemonia meg-megújuló közép-európai aspirációi általában sikerrel jártak, és hosszú ideig életképes államalakulatokat hoztak létre. De túl a történelmi példákon a mai helyzetben a közép-európai államok rendkívüli gazdasági nehézségeik közepette nehezen fogják tudni ellensúlyozni az újra-egyesülés útjára lépett Németország gazdasági fölényét.

A második tematikus blokkban szereplő írások a szlovákiai magyarság ill. a magyarországi szlovákság kisebbségi helyzetének kialakulását és problémáit vizsgálják. Kiss Gy. Csaba Alföldi szlovákokból-szórvány-nemzetiség című írásában a magyarországi szlovákság sorsának alakulását tekinti át a XVII. századtól 1918-ig. Az elemzés súlypontját a magyarországi szlovákok két csoportjának egymástól eltérő fejlődésére helyezi. Megállapítja, hogy az alföldi ill. felföldi szlovákság a XVII. sz.-ban magától értetődően szoros kulturális kapcsolatban állt egymással. A két csoport elszakadása az 1848-49-es szabadságharc idején ment végbe, mikor az alföldi szlovákok a magyarok oldalán aktívan részt vettek a küzdelemben, míg felföldi társaik körében ekkor erősödtek fel a nemzeti-nemzetiségi autonómiát követelő mozgalmak, és így ők szükségképpen ellentétbe kerültek a magyar politikai vezetéssel. Mindezek eredményeképpen az 1967 utáni szlovák nemzeti mozgalmak központja a felföldi szlovák városokban volt. Az alföldi szlovákság értelmiségi rétege fokozatosan asszimilálódott és fokozatosan a nagyobb magyar városokba, főleg Budapestre települt. Így az alföldi szlovák falvakban maradt paraszti sorban élő nemzetiségi lakosság megfelelő értelmiségi érdekképviselet híján perifériára szorult.

Ugyanebbe a tematikai csoportba tartozik Popély Gyula A nemzetközi kisebbségvédelem és csehszlovák kisebbségvédelmi szerződés című írása a népszövetségi kisebbségvédelmi törvények előkészítésének és létrehozásának folyamatát és a csehszlovákiai magyar kisebbség háború utáni helyzetét elemzi. A tanulmány vázlatosan ismerteti a Népszövetség egyes politikusainak a kisebbségvédelem nemzetközi rendszerének kiépítésére tett erőfeszítéseit, majd ezen törvények létrehozásának menetét. Sajnos az elemzésből hiányzik a folyamat diplomáciatörténeti háttere, így kissé nehezen

érthető, hogy hogyan alakulnak át a wilsoni demokratikus gondolatok egy bürokratikus buktatókkal terhes, semmitmondó szabályrendszeré. A cikk második felében a szerző többek között ismerteti a csehszlovákiai magyar értelmiség képviselőinek jobbra eredménytelen kísérleteit, melyek során megpróbálták felhívni a figyelmet a csehszlovák kormány nemzetiségi politikájának visszásságaira. A tanulmány végső konklúziója az az oly sokszor kimondott igazság, hogy a nemzetiségi kérdés rendezése lehetetlen, legyenek bár a nemzetközi szerződések mégoly demokratikusak, ha az adott állam belső demokráciája nem garantálja nemzetiségtől és vallástól függetlenül minden polgára számára a teljes egyenjogúságot.

Ez a tematikai egység két igényes forrásközléssel egészül ki. Molnár Imre teszi közzé Emlékirat és Helyzetkép a csehszlovákiai magyarság sorsáról 1945-ben címmel a csehszlovákiai magyar értelmiségiek két folyamódványát, melyekben a szerzők a felvidéki magyarok súlyos helyzetét elemzik illetve sürgős intézkedésekre szólítják fel a kormányt. A másik forrást Benisch Artúr javaslatok a kormány békeelőkészítő programjának kialakításához Csiffári Tamás bevezetője és jegyzetei kísérik. Az azonban érthetetlen számomra, Csiffári miért nem közli a forrás leíróhelyét.

E két tematikus blokkon kívül szerepelnek még különböző a térség sajátos problémáival foglalkozó tanulmányok. Többek között R. Süle Andrea: Terület és településrendezési tervek Romániában című tanulmánya ill. Szarka László: A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége 1918 végén című írása, mely a Jászi-féle nemzetiségi minisztérium fennmaradt dokumentumait közli és elemzi.

Tóth Péter

Számunk szerzői

Balogh Iván	szociológus, Szeged, JATE
Bellavics István	szerkesztő, Szeged
Békés Csaba	történész, Budapest, OSZK
Deák Ágnes	történész, Szeged, JATE
Molnár Imre	tudományos kutató, Budapest, Magyarságkutató Intézet
Pászka Imre	szociológus, Szeged, JATE
Pelyach István	történész, Szeged, JATE
Tóth Péter	egyetemi hallgató, Szeged, JATE
Vajda Zoltán	egyetemi hallgató, Szeged, JATE

Contents

Studies

Ágnes Deák	"The Future of the Hungarian Nation is a Question of Culture " Eötvös József's conception of ethnic policy (1850-1868)	7
Csaba Békés	Peace Treaties are made by the Victors. Peace Propaganda Activities of the Hungarian Government in 1945-1946.	29

Recalling the Past

Hungarians and Sebs in the Southern Territories. (The memoir of Djordje Stratimirovic on 1848-1849) Edited by István Pelyach.	56
"State interests warrant against his stay". Conversation with Károly Szabó, deputy of the authorised Hungarian office in Pozsony on the population swap agreement between Hungary and Czechoslovakia. Edited by Imre Molnár	82.

Exchange of Views

Iván Balog:	Identical and different interests in the relationship of "populists" and "urbanists".	106
-------------	---	-----

Nation and ethnic minorities in Central Europe.

„AETAS”'s questions.

111

Review

Hungarian History through Jewish Eyes (R.L. Braham: The Hungarian Holocaust) by Iván Balog.	169
"Idola Tribus" - Natio and/or Ratio (Gáspár Tamás Miklós: Idola Tribus) by Imre Pászka	176
The Liberal Vision of a Magyar Nationalist (Gábor Vermes: István Tisza. The Liberal Vision and Conservative Statecraft of a Magyar Nationalist) by Zoltán Vajda	179
On the limbo of transcendent and realistic hope (Limes 1989/1.) by István Bellavics	182
Minority science - defence of minorities (Regio 1990.january) by Péter Tóth	187
Our Contributors	189

Az AETAS évente négyszer megjelenő történettudományi folyóirat. A szerkesztőség a szegedi József Attila Tudományegyetem Közművelődési Bizottságának támogatásával jelenik meg. A szerkesztőség szervezetileg önálló. Alap közöl: történeti tárgyú tanulmányokat, forrásokat, kritikákat, ismertetéseket, interjúkat. A szerkesztőség a társadalomtudományok más ágai elől sem zárkózik el. A lapban megjelent írások közlésénél kizárólag szakmai szempontok érvényesülnek. Kéziratokat a szerkesztőség nem őríz meg és nem küld vissza.

Az AETAS nem rendelkezik állandó anyagi forrással. Megjelenését alapítványi támogatás teszi lehetővé. A lapra ezért hosszú távú előfizetést nem tudunk elfogadni. Az AETAS több vagy akár egy száma is előjegyezhető - írásban vagy telefonon - a szerkesztőség címén. Az előjegyzett számokat postai utánvétellel juttatjuk el a megrendelő címére. A régi előfizetések a következő két számra érvényesek.

Az AETAS-t a szerkesztőség terjeszti. A lap megvásárolható:

Budapest: Magiszter könyvesbolt, V. ker. Városház u. 1.; Egyetemi könyvesbolt, Kossuth L. u. 18.; Studium könyvesbolt, Váci út 22.; Eötvös könyvesbolt, Kecskeméti u. 2.; Országos Széchenyi Könyvtár könyvárusa, Budavári Palota F ép. Aula; MTA Történettudományi Intézet Könyvtára, Úri u. 53.

Szeged: Radnóti könyvesbolt, Lenin krt. 34.; JATE-Gondolat könyvesbolt, Dugonics tér 11-12.; Móra könyvesbolt, Kárász u. 5.; Idegen nyelvű könyvesbolt, Kárász u. 16.; Téka 35. sz. boltja, Jókai u. 4.

Debrecen: Egyetemi könyvtár KLTE főépület fszt., Egyetem tér 1....

Pécs: Kolofon antikvárium Sallai u.12.

A szerkesztőség címe:

6720 Szeged, Dugonics tér 12.

T.: 62/12-140

Nemzet és nemzetiség

A szerkesztőség körkérdése

1. Az 1945. után végbement közép-európai társadalmi és politikai változások tekintetében mely jelenségesoportokat, milyen tendenciákat emelne ki abból a folyamathól, amely elvezetett a térség nemzeti, etnikai kisebbségeinek jelenlegi válságos helyzetéhez?

2. Milyen, a többségtől eltérő társadalmi, politikai és jogi intézkedésekben, intézményekben, netalán területi átrendezésben látja a kisebbségi kérdés optimális megoldását Közép-Európában?

3. Valóban szükség van-e Magyarországon nemzetiségi törvényre, és ha igen, milyen alapelveknek kellene akkor érvényt szerezni?

4. Mik a feltételei, lehetőségei annak, hogy a jövőben a magyar és a román nép oly sok ellentmondással, feszültséggel terhes viszonya megváltozzon, és a békés, kölcsönösen előnyös jószomszédi kapcsolat útjára térjen?

5. Milyen intézkedéseket látna szükségesnek a magyar politikai vezetés részéről a határainkon túl élő magyar nemzeti kisebbségek helyzetének javítására ill. megnyugtató rendezésére?